

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**FIKİH TARİHİ AÇISINDAN HAYDAR RIFAT'IN MALUMAT-I KANUNİYE
ADLI ESERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ertuğrul ATMACA

MAYIS – 2021

GÜMÜŞHANE

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**FIKİH TARİHİ AÇISINDAN HAYDAR RIFAT'IN MALUMAT-I KANUNİYE
ADLI ESERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ertuğrul ATMACA

MAYIS – 2021

GÜMÜŞHANE

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**FIKİH TARİHİ AÇISINDAN HAYDAR RIFAT'IN MALUMAT-I KANUNİYE
ADLI ESERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ertuğrul ATMACA

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Fetullah YILMAZ

MAYIS – 2021

GÜMÜŞHANE

BİLDİRİM

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “Fıkıh Tarihi Açısından Haydar Rıfat’ın Malumat-ı Kanuniye Adlı Eseri” isimli bu çalışmanın, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve alıntı yaptığım tüm çalışmaların kaynakçada yer aldığını taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

21 / 05 / 2021

.....
Ertuğrul ATMACA

ÖNSÖZ

Osmanlı son dönemi pek çok bakımdan çalışılmış olmakla beraber ele alınıp değerlendirilmesi gereken başka hususlar da bulunmaktadır. Bunlardan birisi özellikle Tanzimat sonrası itibariyle fıkıh-hukuk ilişkisi ve bu ilişkinin seyridir. Kanaatimizce bu seyir bilinmeden günümüzde İslam hukukuna dair yapılan tartışmaların tam olarak anlaşılması mümkün değildir. Tanzimat sonrasında çağdaş anlamıyla çok sayıda kanunlaştırma faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Bunlar arasındaki irtibatın sağlanması bir ihtiyaç olarak belirmiş ve bu ihtiyacın karşılanması için bazı çalışmalar yapılmıştır.

Bu çalışmada Osmanlı son dönemi ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşamış bir hukukçu ve yazar olan Haydar Rıfat'ın Osmanlı son döneminin hukuki yapısını bir bütün ve özet halinde veren *Mâlûmât-ı Kânûniye* adlı eseri inceleme konusu yapılacaktır. Çalışma kapsamında üç hedefin bulunduğu bahsetmek mümkündür. Birincisi müellifin hayatı ve eserleri hakkında bilgi vermek suretiyle müellifi tanıtmaktır. İkincisi, Haydar Rıfat'ın *Mâlûmât-ı Kânûniye* adlı eseri hakkında tafsilatlı bilgiler verdikten sonra eserin özellikle fıkıh tarihi bakımından değerlendirmesini yapmaktır. Bu iki konu, birinci bölümde ele alınacaktır. Burada ayrıca müellifin adı geçen eseri oluştururken kullanmış olduğu kaynaklardan istifade şekli de değerlendirilmeye çalışılacaktır. İkinci bölüm ise Osmanlı Türkçesi ile yazılan eserin günümüz Türkçesi alfabesine aktarımından oluşacaktır.

Haydar Rıfat'ın *Malumat-ı Kanuniye* isimli eseriyle ilgili bu çalışmaya beni teşvik eden, bu çalışmanın meydana getirilmesinde tezin başlangıcından bitişine kadar her aşamada katkıda bulunup yardımlarını esirgemeyen çok değerli hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. Fetullah YILMAZ'a teşekkürlerimi arz ederim. Bununla birlikte çalışmam süresince desteklerini esirgemeyen kıymetli aileme, sevgili dostlarıma ve zorlukları aşmamda yardımcı olan herkese canı gönülünden teşekkür ederim.

Çalışma bizden, başarı Allah'tandır.

Gümüşhane-2021
Ertuğrul ATMACA

ÖZET

ATMACA, Ertuğrul. Fıkıh Tarihi Açısından Haydar Rıfat'ın Malumat-ı Kanuniye Adlı Eseri, Yüksek Lisans Tezi, 2021, (XII+272)

Çalışmamız, Osmanlının son dönemleri ile Cumhuriyet döneminde yaşamış olan Haydar Rıfat Yorulmaz'ın Yeni ve Mükemmel Malumat-ı Kanuniye adlı eserinin fıkıh tarihi açısından değerlendirilmesini ortaya koymayı hedeflemektedir. Avukatlık kimliğiyle üstlenmiş olduğu davalarda ön plana çıkan Haydar Rıfat Yorulmaz yazmış olduğu eserler ve çevirileriyle de ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda, tezimizde Haydar Rıfat'ın hayatı, üstlendiği davalar, kişiliği ve kaleme almış olduğu eserleri incelenmiştir. Bununla birlikte incelemekte olduğumuz eserle ilgili bilgilendirmelere yer verilmiştir. Yazarın eseri oluştururken faydalanmış olduğu kaynaklar araştırılarak eserle karşılaştırılması yapılmıştır. Ayrıca Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olan Malumat-ı Kanuniye adlı eser latinize edilerek çalışmamıza eklenmiştir. Bu eserle ilgili değerlendirmeler ve tespitler ise, tezin ilgili bölümlerinde ve sonuç bölümünde aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kanun, İslam Hukûku, Osmanlı Hukûku, Mecelle.

ABSTRACT

ATMACA, Ertuğrul. Haydar Rıfat's Malumat-ı Kanuniye From The Perspective Of Fiqh History, Master Thesis, 2021, (XII+272)

Our study aims to reveal the evaluation of Haydar Rıfat Yorulmaz's named, Yeni ve Mükemmel Malumat-ı Kanuniye in terms of the history of fiqh, who lived in the last periods of the Ottoman Empire and the Republic period. Haydar Rıfat Yorulmaz, who came to the fore in the lawsuits he undertook as a lawyer, also came to the fore with his works and translations. In this context, Haydar Rıfat's life, the cases he has undertaken, his personality and his works have been examined in our thesis. In addition, information about the work we are examining is included. The sources used by the author while creating the work were searched and compared with the work. In addition, the work named Malumat-ı Kanuniye written in Ottoman Turkish has been added to our work in latinized. The evaluations and determinations about this work have been tried to be conveyed in the relevant parts of the thesis and in the conclusion part.

Keywords: Law, Islamic Law, Ottoman Law, Code Civil Ottoman.

İÇİNDEKİLER

DIŞ KAPAK

İÇ KAPAK

KABUL VE ONAY **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

BİLDİRİM IV

ÖNSÖZ V

ÖZET VI

ABSTRACT..... VII

İÇİNDEKİLER VIII

KISALTMALAR..... XII

GİRİŞ 1-2

A. Tezin Konusu..... 1

B. Tezin Amacı..... 1

C. Tezin Yöntemi ve Sınırları 1

BİRİNCİ BÖLÜM

**1. HAYDAR RIFAT'IN HAYATI ve MÂLÛMÂT-I KANUNÎYE ADLI ESERİN
DEĞERLENDİRİLMESİ 3-29**

1.1. Haydar Rifat'ın Hayatı, Eserleri ve Düşünce Yapısı 3

1.2. Mâlûmât-ı Kânûniye'nin Değerlendirilmesi 7

1.2.1. Birinci Bölüm: Hukûk-ı Medeniye 13

1.2.2. İkinci Bölüm: Teşkilât-ı Mahâkim ve Usûl-i Hukûkiye 19

1.2.3. Üçüncü Bölüm: Hukûk ve Kanun-ı Ceza..... 21

1.2.4. Dördüncü Bölüm: Hukûk-ı İdare	23
1.2.5. Beşinci Bölüm: Ticaret-i Berriye ve Bahriye.....	25
1.2.6. Altıncı Bölüm: Hukûk-ı Düvel.....	27

SONUÇ	30
--------------------	-----------

İKİNCİ BÖLÜM

2. YENİ ve MÜKEMMEL MÂLÛMÂT-I KANUNİYE	33-268
---	---------------

2.1. Birinci Kitap: Hukûk-ı Medeniye.....	36
2.1.1. Bey‘ ve Şira “Alım Satım”	36
2.1.2. İcare	41
2.1.3. Kefâlet	44
2.1.4. Havâle.....	46
2.1.5. Rehin	47
2.1.6. Emânât.....	48
2.1.7. Hibe	51
2.1.8. Gasb.....	52
2.1.9. İtlâf	53
2.1.10. Hacr, İkra ve Şuf‘a	54
2.1.11. Şirket	56
2.1.12. Vekâlet	57
2.1.13. Sulh ve İbrâ	59
2.1.14. İkrar	60
2.1.15. Da‘vâ	62
2.1.16. Beyyinat ve Tahlîf.....	63
2.1.17. Kazâ.....	66
2.1.18. Vasiyet.....	68
2.1.19. Vesâyet	70
2.1.20. Ferâiz	73
2.1.21. Nikâh	78

2.1.22. Talak.....	83
2.1.23. Nafaka	86
2.1.24. ‘İddet	87
2.2. İkinci Kitap: Teşkilât-ı Mahâkim ve Usûl-i Hukûkiye	88
2.2.1. Envâ‘-i Mahâkim.....	88
2.2.2. Usûl-ı Hukûkiye	93
2.3. Üçüncü Kitap: Hukûk ve Kanun-ı Ceza.....	110
2.3.1. Cerâimin Taksîmât-ı Kanuniyesi	111
2.3.2. Kanun-ı Ceza.....	122
2.3.3. Usûl-i Cezaiye	127
2.4. Dördüncü Kitap: Hukûk-ı İdare	137
2.4.1. Kuvâ-yı Umûmiye-i Devlet.....	137
2.4.2. İdâre-i Merkeziye	141
2.4.3. Şûrâ-yı Devlet	142
2.4.4. Me’mûrîn Muhâkemesi	143
2.4.5. İdâre-i Vilâyât	144
2.4.6. Vâlinin Vezâîfî	144
2.4.7. İdâre-i Mülhâkât	145
2.4.8. Mecâlis-i İdâre.....	145
2.4.9. Duyûn-ı Umûmiye-i Osmâniye Vâridât-ı Muhassasa İdaresi	147
2.4.10. Başlıca Vergiler.....	156
2.4.11. Belediyeler	166
2.4.12. Ormanlar.....	168
2.4.13. İdare-i Örfiye.....	172
2.4.14. İstimlâk.....	173
2.4.15. Maâdin.....	175
2.4.16. Taş Ocakları	180
2.4.17. Tenbakü Rejisi.....	182
2.4.18. Pasaport Kanunu	183
2.4.19. Sicill-i Nüfus	184
2.4.20. Tâbiyet.....	186
2.4.21. Ahkâm-ı Arazî.....	187

2.4.22. Tapu Ahkâmı	193
2.4.23. Alâmet-i Fârîka – İhtirâ‘ Berâtleri – Hakk-ı Te’lîf ve Terceme	195
2.4.24. Maârif-i Umûmiye.....	200
2.4.25. A‘şâr	201
2.5. Beşinci Kitap: Ticaret-i Berriye ve Bahriye.....	206
2.5.1. Ticaret-i Berriye	206
2.5.2. Ticaret-i Bahriye	229
2.6. Altıncı Kitap: Hukûk-ı Düvel.....	235
2.6.1. Hukûk-ı Düvelin Taksimi.....	240
2.6.2. Devletlerin Tasnîfi.....	241
2.6.3. Devletlerin Hâkimiyetlerine Göre Taksimi.....	243
2.6.4. İade-i Mücrimîn.....	247
2.6.5. Hükümdâr	251
2.6.6. Hâriciye Nâzırları	252
2.6.7. Memurîn-i Siyasiye	253
2.6.8. Hakk-ı Sefâret	253
2.6.9. İmtiyâzât ve Muâfiyât-ı Süferâ.....	256
2.6.10. Muâhedât-ı Beyne’-d-Düvel	257
2.6.11. Hakk-ı Harb.....	259
2.6.12. Uhûd-ı Atîka.....	260
2.6.13. Osmanlı ve Ecnebi Arasındaki Da’avâ	264
2.7. İş Bu Kitabımızın Hîne Tahrîrinde Elimizde Bulunup İstifade ve Tedkîk Edilen Âsâr:	267

KAYNAKÇA.....	269
----------------------	------------

ÖZGEÇMİŞ	272
-----------------------	------------

KISALTMALAR

B.	Bey
Bk. / bk.	Bakınız
Çev. / çev.	Çeviri / Çeviren
Ed. / ed.	Editör
Sad. / sad.	Sadeleştiren
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti

GİRİŞ

A. Tezin Konusu

Bu çalışmanın konusu, Haydar Rıfat'ın yazmış olduğu *Yeni ve Mükemmel Mâlûmât-ı Kanuniye* adlı eserin günümüz Türkçesi alfabesine aktarımı ile beraber eserin fıkıh tarihi açısından değerlendirilmesidir. Bununla birlikte müellifin hayatı ve başlıca eserleriyle ilgili bilgiler aktarılacaktır. Müellifin, eserini oluştururken faydalanmış olduğu kaynaklara değinilerek eserle kaynaklarının karşılaştırılması yapılacaktır.

B. Tezin Amacı

Bu çalışmamızın amacı, Haydar Rıfat'ın yazmış olduğu *Yeni ve Mükemmel Mâlûmât-ı Kânûniye* adlı eseri incelemek, Tanzimat sonrası Osmanlı hukûku el kitabı niteliğinde olan bu eseri gün yüzüne çıkarmak ve yazıldığı dönemin hukûki durumunu ana hatlarıyla ortaya koymak, fıkıhın hukuki düzen içerisindeki yerine işaret etmektir. Bununla birlikte Osmanlının son dönemi ile Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşamış olan eserin müellifi Haydar Rıfat hakkında bilgi vermek suretiyle müellifi tanıtmak ve eseri Osmanlı Türkçesinden latinize ederek daha fazla okur kitlesine ulaşımını sağlamaktır.

C. Tezin Yöntemi ve Sınırları

Osmanlının son dönem hukukuna dair bir nevi el kitabı mahiyetinde olan *Mâlûmât-ı Kanuniye*'nin ilk olarak değerlendirilmesi yapılmaya çalışılacak, ardından da günümüzde kullanılan alfabeye aktarımı yapılacaktır. Belirlenen amaç çerçevesinde tezin iki bölümden oluşması öngörülmüştür.

Birinci bölümde öncelikle müellifin hayatı ve eserleri tanıtılacak ardından çalışmanın konusu olan *Mâlûmât-ı Kânûniye* adlı eseri tanıtılarak değerlendirilecektir. Bu amaçla yazarın kaynakçasında kullanmış olduğu eserlerle *Mâlûmât-ı Kânûniye*'nin karşılaştırılması yapılacaktır. Karşılaştırma sonucunda elde edilen tespitlere tezin ilgili bölümünde ve sonuç kısmında yer verilecektir.

İkinci bölümde ise, Osmanlı son devrinin hukukî manzarasını özet bir biçimde
aksettiren *Mâlûmât-ı Kânûniye* adlı eserin Osmanlı Türkçesinden latin harflerine
transkripsiyonu

yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HAYDAR RIFAT'IN HAYATI ve MÂLÛMÂT-I KANUNİYE ADLI ESERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1.1. Haydar Rıfat'ın Hayatı, Eserleri ve Düşünce Yapısı

Mülkiye müfettişlerinden Mehmet Rıfat Bey'in oğlu¹ Türk hukûkçu, yazar ve çevirmen olan Haydar Rıfat 1877'de İstanbul'da doğmuştur. Soyadı Kanunu ile birlikte “Yorulmaz” soyadını aldığı görülen H. Rıfat'ın Nevvare hanım ile olan evliliğinden Semiramis ve Hamiyet adıyla iki kız çocuğu olmuştur. Nevvare Hanım 25.11.1950 yılında İstanbul'da ölmüştür.²

Haydar Rıfat sırasıyla Darüşşafaka Lisesi'ni, Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu'nu ve İstanbul Hukûk Fakültesini bitirmiştir. Öğrenimini tamamlamasının ardından öğretmenlik ve avukatlık yapmıştır. Bunun yanında Batı kültürünü dilimize aktarma noktasında büyük gayretler sergilemiş önemli çevirmenlerdendir.³ Emil Ludwig, Buharin, De Monzi, Gustave Le Bon, Tolstoy, Dostoyevsky, Balzac gibi yazarlardan yapmış olduğu tercümeleler “Dün ve Yarın Tercüme Külliyyatı” adıyla yayımlanmıştır. Genel kültüre dair çeviri ve telif eserleri yanında hukuk alanında da eserler ortaya koymuştur. Çalışma konumuzu teşkil eden *Mâlûmât-ı Kânûniye* adlı eseri yanında Osmanlı döneminde Muaddel Cezâ Kanunnamesi'nin tertib ve tanzimine vekâlet ettiği gibi Cumhuriyet devrinde yazdığı Aynî Haklar, Borçlar Kanunu Şerhi ve Miras Meseleleri adlı kitapları bu bağlamda zikredilebilir.⁴

Bir taraftan hukukun teorik kısmına yönelik çalışmalar yaparken, diğer taraftan onun pratiği ile de ilgilenmiş, bir avukat olarak faaliyetler icra etmiştir. Kendisi İstanbul Barosunun ilk avukatlarından biridir.⁵ Avukatlığı esnasında ses getiren birçok davaya bakmıştır. Bunlardan biri, Şark Şimendiferleri Kumpanyası'nın işten çıkarılan eski

¹ Cumhuriyet, “Acı Bir Kayıp” (13 Aralık 1942), 1.

² Cumhuriyet, “Acı Bir Kayıp” (26 Kasım 1950), 3.

³ Vedat Günyol, “Türkiye’de Çeviri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, ed. Müçteba Anđ vd. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), 2/327.

⁴ Mehmet Ali Yalçın, “YORULMAZ, Haydar Rıfat”, *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*, ed. Atilla Tokatlı (İstanbul: May Yayınları, 1980), 8/1323.

⁵ Yalçın, “YORULMAZ, Haydar Rıfat”, 8/1323.

işçilerince 6 Mart 1911’de kurulan Çalışkan Kardeşler Cemiyeti’nin savunma avukatlığını üstlendiği ve haksız sebeplerle işten atılanların tekrar işe alınmaları için şirket nezdinde girişimlerde bulunduğu dâvadır.⁶

Yine onun müdahil olduğu en önemli davalardan biri de 1930’da dönemin Adalet Bakanı olan Mahmut Esat Bozkurt’la ilgili olmuştur. Bu dava; Haydar Rıfat’ın herhangi bir vatandaş gibi dönemin Cumhurbaşkanı olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk’e bir mektup göndermesi ile başlamıştır. İlgili mektupta Adalet Bakanı’nın bazı hatalarını sert bir dille ifade etmesinden dolayı, dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt kendisine iftira ve hakaret davası açmıştır.⁷ Dava neticesinde Haydar Rıfat, iki yıl hapse, üç yüz yetmiş lira ağır ceza-i nakdî îtâsına mahkûm edilmiştir.⁸ Hapisten çıkacağı sırada gazete ve haber muhabirlerinin objektifleri üzerine çevrilince gülümseyerek: “Öyle bir resim çekiniz ki daima mücadeleye hazır, yılmamış olduğumu göstereyim!” demiş ve kendisiyle görüşen gazetecilere bu davadan dolayı verilen iki sene hapis kararını temyiz için otuz büyük sayfalık mufassal ve müdellel bir layiha hazırladığını, pazartesi gününe kadar yazmasını bitirip ait olduğu makama vereceğini, hakkında verilen mahkûmiyet kararının temyiz mahkemesince bozulacağını kuvvetle ümit ettiğini kaydetmiş ve Mahmut Esat Bey hakkında nihayet son kanuni mercie de müracaat edeceğini ilâve etmiştir.⁹ Dava sonucunda Haydar Rıfat, dokuz aylık hapis cezası almış, sonrasında 27 Nisan 1931’de hapishaneden çıkmıştır. Hapisten çıktıktan bir gün sonra kendisiyle yapılan röportajda “Hapisanede nasıl vakit geçirdiniz?” sorusuna, “Çok basit, dört ayını okumak ve istirahatle, dört ayını da keyif olsun diye yazmakla geçirdim.” şeklinde cevap vermiştir.¹⁰

Hapishaneden çıktıktan sonra bir müddet avukatlık hayatına ara veren Haydar Rıfat, bu dönemde özellikle çeviri faaliyetlerine ağırlık verdiğini, yazmış olduğu *Farmasonluk* adlı eserinin baş tarafındaki şu cümlelerle aktarmaktadır:

“Uzun yıllar devler gibi çalıştıktan sonra - malûm hadiseyi müteakip - bir müddet dinlenmek üzere inzivaya çekildim ve adliyeye daha bir kere ayak atmadım.”

“Benim için dinlenmek: aylâk durmak... bomboş oturmak demek olamazdı. Olsa olsa bir müddet yeni bir şekilde işliyerek eğlenebilirdim... Gerçi birçok

⁶ Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar: 1908-1925* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 59.

⁷ Yarı, “Haydar Rıfat B. Da’vâsında Şikâyetin Aslı Yok!” (27 Nisan 1930), 1,2,5.

⁸ Yarı, “Ankara’daki Da’vâ Bitti” (13-14 Haziran 1930), 1.

⁹ Vakı, “Haydar Rıfat B. Dün Öğleden Sonra Hapisten Çıktı” (22 Haziran 1930), 1.

¹⁰ Cumhuriyet, “Haydar Rıfat B. Dün Sabah Hapishaneden Çıktı!” (28 Nisan 1931), 2.

hukûkî eserler okuyup bunlardan beğendiklerimi tercüme etmek vardı. Fakat ben dinlenmek için çalışma mevzuuna çeşit vermek ihtiyacında idim.”
“Vaktiyle okuyup üzerimde daimî tesirler bırakan bazı eserleri tercüme etmeyi düşündüm.”¹¹

Haydar Rıfat çevirmen olarak da önemli çalışmalara imza atmıştır. Özellikle Fransızcadan yaptığı tercümelerle entelektüel çevrelerde kendisine yer edinmiştir.¹² 1908’de basılan *Bab-ı Âli’nin İçyüzü*’nden başlayarak diğer bazı eserlerinde müstear ismi olan Tevfik Nadir’i kullandığı görülür. Haydar Rıfat’ın bu şekilde müstear isim kullanması, ittihatçıların baskıcı rejiminden ve tutuklanıp hapse girme gibi çekincelerden dolayı olmalıdır.

Yapmış olduğumuz araştırmalar sonucu şu eserlerine ulaşmış bulunmaktayız: Bab-ı Ali’nin İçyüzü, (1324/1908), Tehlikenin Büyüğü: Uyanalım, (1324/1908), Şukûfe-i Tarihiye: Tarih-i Umûmiye Zeyl, (1324/1908), Beynelmilel İhtilal Fırkaları (Çev.), (1326/1910), Sosyalizm (Çev.), (1326/1910), Yeni ve Mükemmel Mâlûmât-ı Kânûniye, (1327/1911), Şerhli Borçlar Kanunu, (1926), Ayni Haklar, (1926), Miras Meseleleri (1927), Tahviller Kuponlar (1927), İlk Aşk (Çev.), (1931), Bolşeviklik Âlemi (Çev.), (1932), Sovyetizm ve Demokrasi (Çev.), (1932), Duman (Çev.), (1932), Temmuz 914 (Çev.), (1932), İşler Tıkırında Gidiyor (Çev.), (1939), Bolşeviklik Nasıl Geldi? Nedir? Ne Oluyor? (Çev.), (1932), Musolini ile Mülakat (Çev.), (1932), Bismark Nasıl Düştü? (Çev.), (1932), Lenin’in Hayatı (Çev.), (1932), Budda (Çev.), (1933), Stalin (Çev.), (1933), Safo (Çev.), (1934), Devlet ve İhtilal (Çev.), (1934), Goriot Baba (Çev.), (1934), Komünizm: Ulusallık-Müstemlekecilik (Çev.), (1934), Lasedemonyalılar ve Atinalılar (Çev.), (1935), İskender (Çev.), (1935), Demokrit (Çev.), (1935), Eflatun (Çev.), (1935), Yeni Adam (Çev.), (1935), Sezar (Çev.), (1936), Demosten (Çev.), (1936), Çiçeron (Çev.), (1936), Vikont’un Ölümü (Çev.), (1936), Tarih Felsefesinin İlmi Esasları (Çev.), (1932), Sosyalizm (Çev.), (1933), Basübadelmeyt (Çev.), (1933), Mev’ut Toprak (Çev.), (1933), Ölüler Evinin Hatıraları (Çev.), (1933), Cinayet ve Ceza (Çev.), (1933), Farmasonluk (Çev.), (1934), Anarşizm (Çev.), (1934), Küçük Hikâyeler (Çev.), (1934), Hayali Sosyalizm ve İlmi Sosyalizm (Çev.), (1935), Nazarî ve Amelî Lenin Mezhebi (Çev.), (1935), Efendi ile Uşak (Çev.), (1936), İklimler (Çev.), (1936).

¹¹ Haydar Rıfat, *Farmasonluk* (İstanbul: Şirketi Mürettibiye Matbaası, 1934), 5.

¹² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998), 285.

Haydar Rıfat'ın, ömrünün son yıllarında rahatsızlanmasına rağmen halen çeviri yapmaya devam ettiğini ve bunun için göstermiş olduğu çabayı Samet Ağaoğlu'nun “*Bir Garip Avukat*” adlı yazısında somut bir şekilde görmekteyiz:

“Kısa bacaklarının, şişman ağır vücudu taşıyabilmek için, hele ömrünün son senelerinde çektikleri ızdırabı hatırlıyorum. Bacakları sonunda isyan ettiler onu ölümünden birkaç zaman önce yatağa mihladılar...”¹³
“Maçka’da babamın evine yakın oturuyordu. Yorgunluktan sallanan uşağı sabah saat beşten başlayarak her yarım saatte bir başta babam, bazı dostlara pusulalar taşıyordu.”¹⁴

H. Rıfat, Osmanlı'nın son devri olan Meşrutiyet ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki tüm fikir akımlarının oluştuğu bir dönemde yaşamıştır. Ancak kendisi daha ziyade Islahat Fermanı sonrasına denk gelen dönemde ortaya çıkmaya başlayan sosyalizm ideolojisinden etkilenmiştir.

Düşünce yapısı itibarıyla *Mâlûmât-ı Kânûniye* eserinden anlaşıldığı üzere ilk dönemlerinde dinî hassasiyete sahip bir kişiliğe sahiptir. Nikâh ve talâk gibi kitapların baş tarafında konuya uygun ve nasihat/uyarı içerikli âyet ve hadislerle yer vermesi bunun bir göstergesi sayılabilir. Meselâ nikâh bölümünün girişinde, “*Dünya hep metâdır. Metânın da hayırlısı mer’e-i sâlihâdır ki zevci kendisine nazar ederse kadın onu mesrûr ve emrine itâat eder, gaybûbetinde de onu kendi nefsince ve zevcinin malınca sıyânet eder.*” hadisine yer vermiş “Hadîs-i Şerîf” notunu düşmüştür. Yine talâk kitabının girişinde “*Zevceleriniz size itâ’at ederlerse ‘aleyhlerine yol aramayınız.*”¹⁵ âyet-i kerimesini aslıyla birlikte vermiştir. Yine burada “*Cenab-ı Hakk’a en sevimsiz olan helâl, talâktır.*” hadisini Arapçasıyla birlikte yazmıştır.

Ancak onun özellikle sonraki eser ve faaliyetlerinden yola çıkarak, Meşrutiyet devri İstanbul’unda, dönemin şartlarını dikkate alan bir avukat ve sosyalist mücadeleye katılan bir Osmanlı aydını olduğu söylenebilir. Yoğun siyasî faaliyetlerin yaşandığı dönemlere şahit olan Haydar Rıfat, ılımlı bir sosyalist fikir adamı görünümündedir. O, İştirakçi Hilmi gibi sokak eylemlerini tercih etmediği gibi, Bulgar ve Ermeni Federasyonları gibi ayrılıkçı azınlıkların meydana getirdikleri sosyalist çevrelere dâhil olmamıştır. O daha ziyade mütercim tarzı bir sosyalist aydın profiliyle karşımıza çıkmaktadır. Çoğunlukla Fransız sosyalist düşünürlerin eserlerini çevirmiştir. II. Abdülhamit devri, İttihatçıların baskıcı dönemleri ile Cumhuriyet inkılâplarının

¹³ Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), s.52.

¹⁴ Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, 52.

¹⁵ Nisâ 4/38.

gerçekleştiği yıllarda hikâye ve roman tercümeleri ve avukatlık yaparak içe kapanık bir hâl üzere hayatını sürdürdüğü görülmektedir. Bilindiği kadarıyla Cumhuriyet öncesi ve sonrasında hiçbir siyasî partiye üyeliği olmayan “apolitik” bir insandır. Kendisinin çoğunlukla yabancı kaynaklardan beslendiğini, batı düşünce sistematığının etkisi altında kaldığını ve batı kaynaklı fikirleri seslendirip uyarlamaya çalıştığını görmekteyiz. Bununla birlikte hep fikrî seviyede kalmış olan Haydar Rıfat, bir saha ve mücadele sosyalisti olmayıp çatışma riskinden uzak, yönetimle uzlaşa halinde bir salon sosyalisti olarak tanımlanabilir. Sosyalizm merkezli tercümelerinin zamanla edebi ve felsefi eserlere doğru kaymış olması da bu olguyu destekler niteliktedir. Üstlenmiş olduğu davalarla, yapmış olduğu çeviri ve çalışmalarıyla ön plana çıkan Haydar Rıfat Yorulmaz, 12 Aralık 1942’de İstanbul’da hayatını kaybetmiştir.¹⁶

1.2. Mâlûmât-ı Kânûniye’nin Değerlendirilmesi

Müellifimiz Haydar Rıfat, tam adı *Yeni ve Mükemmel Mâlûmât-ı Kânûniye* olan eserini Mekâtib-i İdâdiye son sınıf öğrencileri için tertip etmiş olduğunu kitabın ilk sayfalarında aktarmıştır. Nitekim devrin bazı okullarında *Mâlûmât-ı Kânûniye* adıyla bir dersin mevcut olduğu görülmektedir.¹⁷

Eser fiziksel olarak küçük boy (19x13 cm boyutlarında) ve 463 sayfadan oluşmaktadır. Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış ve 1327/1911 yılında basılmıştır. Eserin başında “Hata-Savab Cedveli” bulunurken her kitap (bölüm) başlangıcında bölüm içeriğine dâir “Mündericât” eklenmiştir. Yazar, eserin son kısmında bölümlerin konu başlıklarını, sayfa numaralarıyla birlikte, vermiştir.¹⁸

Eser, dipnot bakımından zengin sayılabilir.¹⁹ Yazar bazen metinde geçen ıstılahların kısa tanımlarını, önemli gördüğü bilgileri, bazen de hükümlerin gerekçesini, nadiren de olsa delillerini buralarda zikreder.

Yazar, içerisinde fıkıh konularının da yer aldığı ve muhtasar bir hukûk kitabı niteliğinde olan bu eseri kaleme alırken birçok kanundan, fıkıh ve hukûk kitabından

¹⁶ Vakıf, “Haydar Rıfat Dün Gözyaşları Arasında Gömüldü”, (14 Aralık 1942), s.3.

¹⁷ Hamit Er, *Medreseden Mektebe Geçiş Süresince Darülhilâfe Medreseleri* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003), 77.

¹⁸ Eserin son kısmındaki fihrist bölümü, çalışmamızda yer alan içindekiler tablosu sebebiyle, tezimizin latinize kısmına tekrardan alınmamıştır. Konu başlıklarında bulunan numaralandırmalar ise eserin orijinalinde bulunmayıp çalışmamıza sonradan eklenmiştir.

¹⁹ Eserin orijinalindeki dipnot numaraları rakamlarla verilmek yerine her bir sayfada ilk dipnot için tek yıldız [*] ikinci için çift yıldız... şeklinde verilmiştir. Ancak biz eserin aktarımında otomatik numaralandırmayı tercih ettik.

faydalanmıştır. Yazarın kitabını oluştururken faydalanmış olduğu eserler, kitabının sonunda belirttiği üzere, şunlardır: Mecelle, Muhammed Celal Bey Efendi'nin Ticâret-i Berriye Kanunu Şerhi, Ahmed Salâhaddîn ve Cemil Bey Efendilerin Hukûk-ı Umûmiye-i Düveli, Kâlûn'un Hukûk-ı Düvel adlı eseri, Hakkı Paşa'nın Hukûk İdâresi, Şuayb Merhûm'un Hukûk İdâresi, Ceza Kanunu, Usûl-ı Cezâiye, Gâron'un Hukûk-ı Cezâ'sı, Usûl-ı Hukûkiye, Cerîde-i Adliyeler, İsmail Hakkı Efendi'nin Vesâya ve Ferâizi, Mahmud Esad Efendi'nin Vesâya ve Ferâizi, Periyen'in Mâlûmât-ı Kânûniye'si, Zihni Efendi'nin Münâkehât ve Müfârakât'i, Üç Senedir Meclis-i Mebusan'dan Geçen Kanunlar, Code Civil, Kâzım Bey'in Hukûk-ı Mevzûâ'sı.²⁰ Mâlûmât-ı Kânûniye'nin kaynağı olarak kullanılan ilgili eserler hakkında ileride bilgi verilmeye çalışılacaktır.²¹

Yazar eserin başlangıcında hukûkun tarif ve taksimine yer vererek hukûkla ilgili genel ve kısa bir açıklama yapmıştır. Burada ilimlerin konuları itibariyle önemli gördüğümüz şu tespitler dönemin ilim anlayışını yansıtmaktadır:

“İnsanlar arasındaki münâsebâtı hayr veya şer olmak nokta-i nazarından tedkîk eden ilme “ilm-i ahlâk”; nâfi‘ veya muzır olmak noktasından tedkîk edene “ilm-i iktisad”; hakk nâ-hakk olmak nokta-i nazarından tedkîk edene “ilm-i hukûk” tabir olunur.”²²

²⁰ Yazar, kitabın sonunda bu kaynakların isimlerini vermekle beraber hangi bölümde hangisinden veya hangilerinden yararlandığını belirtmemiştir.

²¹ Eserin kaleme alındığı dönemlerde benzer yahut yakın içerikte başka kitaplar da yazılmıştır. Meselâ, Dârü'l-Fünûn-ı Osmânî Hukûk Fakültesi muallimlerinden H. Rai'î'nin, Maarif Nezareti'nce umum mekâtib-i idâdiyede tedris olunmak üzere kabul edilen *Mâlûmât-ı Kanûniye* adlı eseri (İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası, 1327/1911) bunlardandır. Yine B.H. Tevfik tarafından Maarif Nezareti'nce tayin olunan programa muvâfık olarak umum mekâtib-i idâdiyede tedris olunmak üzere tertib edilen *Yeni Mâlûmât-ı Kanûniye* adlı eser (İstanbul: Karabet Matbaası, 1329/1913); aynı şekilde Darü'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesi müderrislerinden Halil Fevzi'nin, dördüncü sınıf talebelerine tedris olunmak üzere tertib etmiş olduğu *Mâlûmât-ı Kanûniye* adlı eser (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333/1917); Aksaray Polis Merkezi memuru Tefvik Tarık tarafından kaleme alınan *Zâbitaya Mâlûmât-ı Kanûniye* adlı eser (İstanbul: Şems Matbaası, 1326/1910); M. Âdil tarafından Darümuallimin-i İbtidâiyelerle mekâtib-i idâdiyelerde tedris olunmak üzere telif edilen *Mâlûmât-ı Hukûkiye* adlı eser (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1331-1333/1915-1917); Mekteb-i Hukûk Mukaddime-i İlm-i Hukûk ve Hukûk-ı Ceza Muallimi, Dersââdet Birinci Mahkeme-i Ticaret azası Mehmed Servet'in kaleme almış olduğu *Mukaddime-i İlm-i Hukûk* adlı eser (Dersââdet: İkdâm Matbaası, 1328/1912) ve İbrahim Hakkı (Paşa)'nın, Maarif Nezâret-i Celilesi'nin 18 Muharrem 1319 ve 24 Nisan 1317 tarihli ve 92 numaralı ruhsatnamesiyle tab' olunan *Mukaddime-i İlm-i Hukûk* adlı eseri (İstanbul: Karabet Matbaası, 1319/1902) bu minvalde yazılmış eserlerdendir.

²² Haydar Rifat, *Yeni ve Mükemmel Mâlûmât-ı Kanuniye*, (İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şurekası, 1327/1910), 1.

Eserin giriş kısmında “kanun” hakkında verilen kısa bilgiler, “fıkıh”tan “hukuk”a geçiş sürecinin mahiyeti bakımından dönemin diğer eserleri de dikkate alınarak incelenmesi gereken noktalara işaret etmektedir:

“Hakkı nâ-haktan tefrik için bulunan mi‘yarlara kanun ıtlak olunur. Kanun: 1 “Usulüne tevfikân vaz‘ u ilan edilmiş”, 2. “Umûm efrâd-ı millet için”, 3 “Muâmelât-ı hâriciyelerinde”, 4 “Seviyyen riayet olunması mecburi” beyânât-ı resmiyyedir. Kanun; kuvve-i teşriyyeden geçer, irâdeye iktiran eder, kuvve-i icrâiye –hükûmet- bunun icrası ile mükellef bulunur.”²³

Kitap hakikaten ciltlerce eser ve kanunun özeti mahiyetindedir. Buna binaen yazar, pek çok tasarrufta bulunmuş ve meselâ Mecelle’nin başındaki küllî kâidelere yer vermemiştir. Bu küllî kavâidin zâid ve eserinin özet olması hasebiyle onlardan bir satır bile almadığını belirtmiştir. Aynı gerekçelerle kitabın içerisine bilhassa somut meselelere (maddiyata) ve insan ilişkilerindeki vâkıalara yer verdiğini açıklamıştır.²⁴ Yazarın tasarrufu bazen de faydalandığı eserde bulunmayan bilgi ve açıklamalar eklemek suretiyle olmuştur. Bey‘ bi’l-vefâyı anlatırken Mecelle’den ihtisarla aldığı bilgilere ilaveten orada bulunmayan bazı bilgi ve açıklamalara yer vermesi bu kabildendir.²⁵

Eserin yazıldığı Osmanlı son dönemi pek çok bakımdan hareketli ve yoğun bir zaman dilimini oluşturur. Bu yoğunluğun en çok yaşandığı alanlardan birisi de çağdaş anlamıyla kanunlaştırma faaliyetleridir. Söz konusu dönemde önemli bir dönüşüm ve değişime adım atan Devlet-i Aliyye, büyük bir kısmı Batı’dan alınan kanunları tatbikat alanına sokmuştur. Ancak bu faaliyetler beraberinde bazı sıkıntı ve tartışmaları da getirmiştir. Dönemin önemli simalarından Seyyid Bey bu konuda şu değerlendirmede bulunur:

“Şarkın ilm-i fikhî, hukuk-ı İslâmiye olmakla beraber -lede’l-mukâyese [mukayese edilince] anlaşılacağı üzere- aslı Roma hukuku ve bir kısım ahkâmı âdât ve ahvâl-i mahalliye icabı olan garbın ilm-i hukûkundan daha esaslı, daha metin ve hukuk-ı tabiiye-i beşeriyeye daha mülâyim olduğundan ihtiyâc-ı hakikî tahakkuk etmedikçe ahkâm-ı fikhiyeyi bilküllüye terk ile bilâlüzum ve ale’l-amyâ Avrupa kanunlarını tercüme ederek mevki-i tatbiki vaz‘ına müsâraat, münâfi-i hikmet ve basiret olacağı gibi şîme-i kadrşinasiye de muvafık düşmez.”²⁶

²³ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 1.

²⁴ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 2.

²⁵ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 16.

²⁶ Mehmed Seyyid, *Usûl-i Fıkıh – Medhal* (İstanbul: 2011), 145-146.

Seyyid Bey'e göre hükûmet yani makam-ı hilâfet, kanun koyma hususunda muayyen bir müctehidin kendi zamanında ortaya çıkan hukukî hâdiseler hakkında uygulanabilir olan ictehadlarına değil, durum ve zamanın değişmesi ile değişmeyen, sâbit ve nassa dayalı kat'î ahkâma ve bu sûretle sâbit ve kat'î olmayan meselelerde de zamanın ortaya çıkardığı hal ve hayat şartlarının gereklerine tâbidir. Binaenaleyh hangi müçtehidin rey ve ictehadını "muamelât-ı nâsa erfak ve maslahat-ı asra evfak" bulur ise onu tercihe şer'an ve fıkhen mezundur, daha doğrusu millet ve devletin mevcut vaziyetine göre mecburdur. Bunu takdir etmemek, şeriâtı da fikhî da hayatı da vazife-i hükûmeti de bilmemek ve anlamamak demektir. Hatta hükûmet, diğer ulûm ve fûnûnda olduğu gibi icabında garb hukuk-ı medeniyesinden de istifade edebilir. Bunda da bir mahzur-ı şer'î yoktur. Ancak Seyyid Bey şu ihtarı da yapar: Şu kadar var ki alınacak şeyin,

iktibas olunacak hukukî ahkâmın hikmet olması, mülk ve millet menfaatleri için faydalı ve zaruri bulunması şarttır. Aksi takdirde fayda yerine zarara sebep olur ki hiçbir iz'an sahibi katında tecviz olunamaz.²⁷ Başka bir yerde ise eğer farklı mezheplerden istifade edilerek kanunlar yapılmazsa Osmanlı hükûmetinin zaruretin zorlaması sebebiyle Avrupa kanunlarını tercüme ederek tatbîke mecbur olacağını söyler ve ekler: "Nitekim ticaret, ceza ve usûl-ı muhakeme kanunlarını o suretle yapmıştır."²⁸ Ancak maslahattan bahsederken o gün mahkemelerde tatbik edilen hukuk ve cezâ muhakeme usûlû kanunları ile ceza ve ticaret kanunları ve bunlara benzeyen ve bunların haricindeki mülkî ve askerî diğer kanun ve nizâmların maslahat esasına binaen meşru olduğunu savunur.²⁹

Burada maksadımız söz konusu kanunların şer'î bakımdan durumlarını ele almak olmayıp çalışma konumuzu teşkil eden eserin durum ve rolünü daha iyi anlama adına dönemin hukukî manzarasını kısmen de olsa aksettirebilmek ve yapılan kanunlaştırma faaliyetlerinin fikhî açıdan hangi esaslar çerçevesinde tartışıldığına kısaca değinmektir.

Batıdan iktibas edilen kanunları maslahat ilkesiyle temellendiren Seyyid Bey'in yanında Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın meselenin farklı yönlerine dikkat çektiği görülmektedir. Ona göre ictimai ihtiyaç ve hâdiseler içerisinde çok sayıda yeni mesele

²⁷ Mehmed Seyyid, *Usûl-i Fıkıh – Medhal*, 145.

²⁸ Mehmed Seyyid, *Usûl-i Fıkıh – Medhal*, 286.

²⁹ Mehmed Seyyid, *Usûl-i Fıkıh – Medhal*, 530.

ve durumlar husûle gelmiş, fakat bunların birbirleri arasında olması gereken uyumlu bağlantılar hâlâ gözetilememiştir. Devlet-i Osmaniye'nin yeni ihtiyaçları ciltler dolduran düsturlar kadar kanun ve nizamlar da husûle getirmiştir. Bunların birbiriyle tutarlı bir uyumu (aheng-i ittisal) temin olunamadığı için toplumun ruhuna temas edememiş, memleketimizde kanun sevgisi, şerîat sevgisi gibi yerleşememiştir. Yazır, burada önemli bir hususa işaret eder: Bu kanunların fikhî nazariyeler bakımından derin tahlilleri yapılarak mevkillerini tayin edecek fıkıh kitapları meydana getirmek en birinci, kesinlik kazanan vazifemizdir. Yazır, Avrupa kanunlarının iktibasını zarurete dayandırarak, ailesi ve dostundan imdad göremeyen insanların zarurete düştükçe evvela hilelere sapmağa, sonra yabancılara müracaat etmeğe başlayacağına dikkat çeker. Ona göre garp hukuku ictimai meselelerimizi karşılıksız (teberru'an) olarak değil, ruhumuzu, canımızı vererek bile olsun hallediverdiğinden dolayı efendimiz olmağa başlamıştır. Burada temel soruyu sorar: Biz bunları ihata edip ilmî mukayeselere girişmek için lâzım gelen bu sermayeyi nasıl istihsal eyleyeceğiz? Cevap şudur: Fıkıhın iki yüze yakın bölümlerini asrın ilim ve fenleri ile de ölçüp şer'î nakillerle bağlantısını kurmak ve bu veçhile müslümanların leh ve aleyhine olan meselelerini güzel bir surette tasnif ve ictimâî nizâmımızı tayin etmek bir vecibe-i diniyedir. Bu şekilde yapılacak tasnifle genel fıkıh pek çok fikhî ilme ayrılacaktır. Bu tasnif de tedris ve tahsil usulümüze kolaylık sağlayarak ihtisas derecemizi yükseltecektir.³⁰

Görüldüğü üzere değişen dünya düzeniyle birlikte Osmanlı devlet ve toplumunun gündemine pek çok mesele ve ihtiyaç girmiş ve bunların doğru yöne kanalize edilmesi için önemli uyarı ve çalışmalar yapılmıştır. Dikkat çekici bir şekilde dönemin kalem erbabının fikhî ahkâmın kanunlaştırılması gereğine ciddi bir biçimde inandığı ve bunu dile getirdiği görülmektedir. Haydar Rıfat da dâvacının beyyine ile iddiasını isbât etmesi halinde hâkimin ilgili kanun maddesine veya şer'î hükmüne uygun olarak o dâvayı hükme bağlayacağını beyan edeceğini belirtir. Sözün burasında dipnota şunu erkler: “Maalesef henüz taknîn edilmemiş birçok hususât var.”³¹

Peki, dönemin hukuki durum ve meseleleri açısından *Malûmat-ı Kânûniye* nerede durmaktadır? Bu eser elbette ki özellikle Hamdi Yazır'ın ifade ettiği bütün meseleleri yüklenmeye aday değildir. Fakat kanun ve nizamların birbiriyle olan uyumu (âheng-i ittisâl) noktasında önemli bir adım olduğu da dikkatlerden kaçmamaktadır.

³⁰ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, (İstanbul: Klasik, 2011), 198.

³¹ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kânûniye*, 75.

Ciltlerce kanun ve diğer düzenlemeleri özet, fakat tutarlı bir bütün halinde sunma yolunda ciddi bir gayretin ürünüdür. Nitekim müellif daha kitabın baş kısmında eserini yazmadaki en üstün maksat ve en önemli vazifesinin tabii olarak konuları birbirine bağlayarak, bir araya getirilen bilgileri genç zihinlere bir bütün halinde sunmak olduğunu beyan etmiştir.

Eserin yazıldığı dönem itibariyle şer‘î/fıkhî birçok alanla ilgili ahkâm kanunlaştırılmamış olmakla beraber resmi ve gayriresmi alanlarda tatbik edilmektedir. Mahkemelere dair bölümde verdiği bilgiler de bunu doğrulamaktadır:

“Memleketimizde el-yevm başlıca iki nevi mahkeme vardır: Mahâkim-i Nizâmiye, Şer‘iye. Mahâkim-i Şer‘iye: Nikâh, nafaka, talâk, diyet, erş, tereke, gurre, gâib, mefkûd, kısas, diyet, vasiyet, vesâyet gibi henüz taknîn edilmemiş [kanunlaştırılmamış] olan mevâdd hakkındaki da‘vâyı ru’yet etmektedir.”³²

Haydar Rıfat, eseri altı kitap halinde kaleme alırken, bu altı bölümü otuz beş derse bölerek işlemiştir. Her kitabın girişinde “mündericât”a (içindekiler) yer vermiştir.

Mâlûmât-ı Kânûniye şu altı temel kitaptan oluşmaktadır:

1. *Hukûk-ı Medeniye*,
2. *Teşkilât-ı Mahâkim ve Usûl-ı Hukûkiyye*,
3. *Hukûk ve Kânûn-ı Ceza*,
4. *Hukûk-ı İdâre*,
5. *Ticâret-i Berriye ve Bahriye*,
6. *Hukûk-ı Düvel*.

Fıkıh tarihi açısından *Mâlûmât-ı Kânûniye* genel nitelikleri itibariyle dikkate alındığında adeta Osmanlı son döneminin hukûki yapısını yansıtan bir el kitabı mahiyetinde olduğu söylenebilir. Bu özelliğinden olsa gerek eserin fıkha ait konularının Darülhilafe Medreseleri’nde okutulmasının kararlaştırılmış olduğu görülmektedir.³³

Kitabın genel özelliklerine ana hatlarıyla yer verdikten sonra aşağıda eserin bölümleri ve bu bölümlere kaynak teşkil eden eserlerle ilgili değerlendirmelere yer verilecek, bu da yine söz konusu eserin bölümleri dikkate alınarak yapılacaktır.

³² Haydar Rıfat, *Mâlûmat-ı Kânûniye*, 123.

³³ “*Mâlûmât-ı Kanuniye*: Haydar Rıfat Bey’in yeni tab’ olunan kitabının fıkha ait mebahisinin tayyi ve icap eden bazı bahislerin ilavesi ile tedrisi.” Bk. Hamit Er, *Darülhilafe Medreseleri*, 77.

Değerlendirmeler yapılırken ilgili konuların kısa tarihi seyri ve dönemin kununlaştırma çalışmaları da dikkate alınmaya çalışılacaktır.³⁴

1.2.1. Birinci Bölüm: Hukûk-ı Medeniye

Medeni Hukûk, bir ülkede yer alan vatandaşların kişisel durumlarını, ailevi ilişkilerini, mallar üzerindeki haklarını, diğer şahıslarla olan borç ilişkilerini ve ölümlerinden sonra geride kalan miraslarının âkıbetini düzenleyen kuralların yer aldığı bir hukûk dalıdır.³⁵

Medeni Hukûk'un içeriğinde yer alan konuların başında kişilerin şahsi durumlarıyla ilgili meseleler gelmektedir. Bu kapsamda kişiler ya da şahıs hukûku, kişiliğin başlangıcı, hakların kazanılması, mükellefiyetin oluşması, zaman içerisinde daralması veya tamamen kalkması, söz ve eylemler neticesinde haklar elde etme ve sorumluluk üstlenme gibi hususları konu edinmektedir. Bu konular, kısmen fıkıh usulü eserlerinde *Şer'î Hüküm* ana başlığı altında *el-Mahkûn aleyh* alt başlığında, fûrû-ı fıkıh kitaplarında ise her bir bölüm ve onun alt birimlerine serpiştirilmiş şekilde ele alınmaktadır.³⁶

Medeni hukûkun bir alt dalı olarak incelenen bir diğer hukûk dalı aile hukûkudur. Aile hukûku; ailenin oluşumunu, işleyişini ve sonlanması durumunda buna bağlı olarak oluşan hükümleri ele alan, bir başka ifade ile evlenme ve boşanma konularını kapsayan hukûk dalıdır.³⁷ Fıkıh kitaplarında *Kitabü'n-Nikâh*, *Kitâbü't-Talâk* gibi hususi başlıklar altında ele alınmıştır.³⁸

Medeni Hukûk'u meydana getiren bir diğer hukûk dalı Borçlar Hukûku'dur. Borçlar Hukûku, kişilerin başkalarına karşı hukûki ilişkilerden kaynaklanan yükümlülüklerini konu edinirken,³⁹ bu hukûka dair bahisler, fıkıhın *muâmelât* alanına dâhil olan bölümlerinde tedkik edilir.⁴⁰ Medenî Hukûk kapsamında ele alınan Eşya Hukûku ise kişilerin mallar üzerindeki egemenliğinden doğan haklarını konu edinen

³⁴ Kanunlaştırma çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Gayretli, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kanunlaştırma Çalışmaları* (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2015).

³⁵ Kemal Oğuzman – Nami Barlas, *Medenî Hukuk* (İstanbul: Arıkan Yayınları, 2006), 5.

³⁶ Halit Çalış, “Kişiler Hukuku”, *İslâm Hukuku*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 262.

³⁷ Saffet Köse, “Aile Hukuku”, *İslâm Hukuku*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 281.

³⁸ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku: Adalet ve Mülk* (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2019), 433.

³⁹ Çalış, “Borçlar Hukuku”, 421.

⁴⁰ Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, 507.

hukûk dalıdır.⁴¹ Şer‘i hukûkta şey ve eşya yerine ayn, deyn ve menfaat tabirleri kullanılmıştır.⁴² Ayn, kitap, ev, at, ev eşyası, belli bir miktar para ya da buğday gibi belli ve somut olan şeydir. Deyn, para ve misliyyat gibi zimmette sabit olan şeydir.⁴³ Menfaat ise kendisinden istifade edilen şeydir.⁴⁴ Medeni Hukûk bir alt bölümü olan miras hukûku ise bir insanın vefat etmesi üzerine hayatta iken sahip olduğu hakların ve üstlenmiş olduğu borçların âkıbetini düzenleyen hukûk dalıdır.⁴⁵ Miras hukûku, klasik fıkıh kitaplarının en sonunda yer alan *Ferâiz* ve *Vesâyâ* başlıkları altında anlatılmaktadır.⁴⁶

Fıkha ait konulardan alım satım, icare, sulh, şirket gibi muâmelât alanına giren konuların ve nikâh, talâk, vasiyet, vesayet ve ferâiz gibi bahislerin eserin birinci bölümünde yer alan *Hukûk-ı Medeniye* başlığı altında incelenmesi, fıkıh tarihi açısından dikkate değer bir husustur. Zira bu durum artık fikhî meselelerin tasnifinin Roma hukuku mantığıyla yapılmaya başlandığını göstermektedir.

Mâlûmât-ı Kânûniye’nin bu bölümdeki bilgilerin ilk kısmı *Mecelle*’den alınmıştır. Tam adı *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* olan kanun kitabı; bir mukaddime, on altı kitab ve toplam 1851 maddeden oluşmaktadır. *Mecelle*’deki her konu ayrı bir kitapta düzenlenmekle beraber kitaplar bölümlere (bablara) ayrılmış, bölümler de kendi içerisinde fasıllara ayrılmıştır.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, 1869-1876 yılları arasında, Cevdet Paşa’nın başkanlığında teşkil edilen bir komisyon tarafından, Hanefi mezhebinin kaynakları esas alınarak hazırlanmış ve yürürlüğe girmiştir. İslâm’ın ilk dönemlerinden itibaren çeşitli fıkıh ve fetva kitapları kanunlaştırılmaya çalışılmışsa da *Mecelle*’ye gelinceye kadar teknik manada bir kanunlaştırma işlemi gerçekleşmemiştir. İslam hukûkündaki kanunlaştırma faaliyetinin ilk örneğini oluşturan *Mecelle*’de yer alan medeni hukûka dâhil sayılan şahıs hukûkuna kısmen yer verilirken aile ve miras hukûku konularına yer verilmemiştir. Bununla birlikte *Mecelle*’de muhakeme usulüne ilişkin hususlar da yer almaktadır. *Mecelle-i Ahkâmı Adliye* 1926 yılında ise yürürlükten kaldırılmıştır.⁴⁷

⁴¹ Çalış, “Eşya Hukuku”, 399.

⁴² Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, 474.

⁴³ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2019), “‘Ayn”, 40.

⁴⁴ Erdoğan, “Menfa‘at”, 360.

⁴⁵ Oğuzman- Barlas, *Medenî Hukuk*, 6.

⁴⁶ Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, 460.

⁴⁷ Yıldız Demir; Ahmet M. Peşe, “İslâm Hukuk Sistematiği ve Literatürü”, *İslâm Hukuku*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 121.

Birinci kitap olan medeni hukukun ilk kısmı *Mecelle*'den ihtisar edilmekle beraber *Mecelle* 'nin baş tarafında yer alan küllî kaidelere yer verilmemiştir. Bu bölümde yer alan konuların temel başlıkları şöyledir:

Bey' ve Şira, İcâre, Kefâlet, Havâle, Rehin, Emânet, İ'âre, Hibe, Gasb, İtlâf, Hacr, İkrâh, Şuf'a, Şirket, Vekâlet, Sulh ve İbrâ, İkrâr, Da'vâ, Şehâdet ve Kazâ. *Mecelle*'deki konulardan sonra şu bahsilere yer verilmiştir: Vasiyet, Vesâyet, Ferâiz, Nikâh, Talak, Nafaka ve İddet.

Birinci bölümdeki genel konu başlıklarını verdikten sonra bunların bir kısmının değerlendirmesini yapmak esere dair fikir vermesi bakımından faydalı görünmektedir. *Mâlûmât-ı Kânûniye* müellifi *Mecelle*'nin bölümlerini birer "ders" başlığıyla vermeyi tercih etmiştir.

Birinci Ders: Bey' ve Şira: Haydar Rıfat bu başlık altında; *Mecelle*'de yer alan ve beş fasıldan oluşan satım sözleşmesiyle ilgili konulara, fazla ayrıntıya girmeden ihtisar ederek yer vermiştir. Birinci fasılda rûkn-i bey' hakkındaki hükümleri özetlemiştir. Bu bölüm *Mecelle*'de on maddeyle açıklanırken eserde altı maddeye irca edilmiş ve *Mecelle*'deki örnekler kısaltılarak alınmıştır. Bir sonraki fasılda kabûlün icâba uygun olması hakkındaki dört maddeyi, bazı örnekleri zikretmeksizin iktibas etmiştir. Meclis-i bey'in yer aldığı üçüncü fasılda beş maddenin sadece üç maddesine yer vermiş olup örnekleri almamıştır. Şartlı satıma dair dördüncü fasılda dört maddenin ikisine yer vermiştir. Karşılıklı feshe dair beşinci fasılda yer alan yedi maddenin sadece üçü iktibas edilmiştir.

Mecelle'nin birinci kitabında yer alan ikinci bölüm; mebi' ile ilgili konular hakkındaki dört fasıldan ibaret olup *Mâlûmât-ı Kânûniye*'de mebi'in şartları ve vasıfları hakkındaki birinci faslın sekiz maddesinden beş maddesi kullanılmıştır. Yine *Mecelle*'nin üçüncü faslını oluşturan mebi'in satılması ile ilgili maddelere yer verilmeyip dördüncü fasılda yer alan ve satım sözleşmesine dâhil olan ve olmayan şeyler hakkındaki maddelere yer verilmiş olup bazı maddelerin örneklerine de değinilmiştir.

Mecelle'nin birinci kitabında beşinci bölüm olarak yer alan teslim ve tesellüm ile ilgili meseleler, altı fasıl halinde kaleme alınmıştır. Birinci fasıl; teslim ve tesellümün anlamı ve gerçekleşmesi hakkında olup *Mecelle*'de on altı maddeyle açıklanırken eserde bunlardan dört tanesine yer verilmiş ve ayrıntıya girilmemiştir.

İkinci fasıl; satılan malda hapis hakkına ilişkin hükümler hakkında olup Mecelle'deki yedi maddeden beşi esere alınmıştır. Teslim yeri hakkındaki üçüncü fasılda yer alan üç maddenin ikisine değinilmiş, birinci maddedeki örneğe yer verilmiştir. Dördüncü fasılda yer alan, teslim külfetleri ve tamamlanması için yapılması gereken şeyler hakkındaki maddeler esere alınmadan beşinci fasılda yer alan satılan malın yok olmasına ilişkin hükümler hakkındaki maddelere geçilmiştir. Beşinci bölümün son faslı olan altıncı fasılda, değer takdir ettirmek, görmek ve göstermek üzere alınan mal hakkında olan iki maddeye değinilmiş, örneklere yer verilmemiştir. Bu bölüm; eserde 5 ila 12. sayfalar arasında işlenirken Mecelle'de 50 ila 93. sayfalar arasında olan 167. ila 299. maddelerde işlenmiştir.⁴⁸

Hıyârât: Mecelle'nin birinci kitabında yer alan altıncı bölüm hıyârât (muhayyerlikler) hakkında olup yedi fasıldan ibarettir. Mecelle'de birinci fasılda yer alan şart muhayyerli on maddeden oluşmakta iken *Mâlûmât-ı Kânûniye*'de beş maddeye değinilmiştir. Vasıf muhayyerliğine dair ikinci fasıl ve ödeme şartı muhayyerliği hakkında olan üçüncü fasıldaki maddelere eserde değinilmiştir. Yine dördüncü fasılda yer alan tayin muhayyerliği hakkındaki maddelere değinildiği gibi, beşinci fasıldaki görme muhayyerliği ile ilgili olan on altı maddenin altısına değinilerek bazılarının örneklerine de aynı şekilde yer verilmiştir. Ayıp muhayyerliği hakkında olan altıncı fasıl Mecelle'de yirmi madde ile açıklanırken eserde bunlardan on tanesine değinilmiş ve örneklere yer verilmemiştir. Gabin ve tağrîre dair yedinci fasıldaki beş maddenin ise sadece üçüne içerik olarak değinilmiştir.

Mecelle'nin birinci kitabında yer alan yedinci bölüm; satılan mal türleri, satım türleri, veresiye satış, ölüm hastalığına yakalanmış kişinin yapmış olduğu satış ve benzerleri ile ilgili hükümler hakkında olup altı fasılda ele alınmasına rağmen eserde bunlara değinilmemiştir. Bu bölüm; eserde 12 ila 16. sayfalar arasında işlenirken Mecelle'de 93 ila 121. sayfalar arasında olan 300 ila 403. arası maddelerde işlenmiştir.⁴⁹

Daha sonra aynı usul ve üslup üzere *İcare*,⁵⁰ *Kefalet*,⁵¹ *Havâle*,⁵² *Rehin*,⁵³ *Emânât*,⁵⁴ *Hibe*,⁵⁵ *Gasp*,⁵⁶ *İtlaf*,⁵⁷ *Hacr*,⁵⁸ *İkrah*,⁵⁹ *Şuf'a*,⁶⁰ *Şirket*,⁶¹ *Vekâlet*,⁶² *Sulh* ve *İbrâ*,⁶³ *İkrar*,⁶⁴ *Da'vâ*,⁶⁵ *Beyyinât* ve *Tahli*⁶⁶ ile *Kazâ*⁶⁷ bahisleri ele alınıp işlenmiştir.

⁴⁸ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 5-12; Ahmet Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1300/1883), 50-93.

⁴⁹ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 12-16; *Mecelle*, 93-121.

⁵⁰ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 16-24; *Mecelle*, 124-187.

⁵¹ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 24-26; *Mecelle*, 190-210.

Buraya kadar genel bir değerlendirme yapacak olursak şunları söyleyebiliriz: Haydar Rıfat, Yeni ve Mükemmel Mâlûmât-ı Kânûniye adlı eserinde buraya kadar değinilen konuları Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'den almış; Mecelle'de konular bölümlere, bölümler fasıllara ayrılarak maddeler halinde yazıldığı halde, Mâlûmât-ı Kânûniye'de bölüm ve fasıllar ayrı ayrı maddeler halinde alınmayıp düz metin şeklinde kaleme alınmış ve bu maddeler bazen olduğu gibi aktarılırken bazen de kısaltılarak ıktibas edilmiştir.

Mecelle'den alınan "hukuk-ı medeniye"ye dair bahisler yukarıda ele alınanlardan ibaret olduğu için bundan sonraki konular farklı eserlerden derlenmiştir. Mecelle'den aktarılan konu ve meseleler on bir derste işlenmiş olup 12. ve 13. dersler olan vasiyet, vesâyet ve ferâizin kaynakçada yer verilen İsmail Hakkı Efendi'nin *Vesâya ve Ferâiz* adlı eserinden istifadeyle yazıldığı görülmektedir.

12. ders olan vasiyet bahsinde; vasiyetin sıhhati bölümü *Vesâya ve Ferâiz*'de örnekleriyle beraber geniş yer tutarken, Mâlûmât-ı Kanuniye'de örnek ve açıklamalara değinilmeden üç madde halinde özetlenmiştir. Vasiyetle ilgili diğer hususlar da kitabın genel usulüne uygun bir tarzda ihtisar edilerek verilmiştir.⁶⁸

Konunun devamı mahiyetindeki *Vesâyet* bahsinde de aynı yolun takip edildiği görülür.⁶⁹ Yine on üçüncü dersi oluşturan *ferâiz* konusu Mâlûmât-ı Kânûniye'de ele alınırken, konular sadeleştirilerek temel bahisleri içeren cümleler tercih edilmiştir. Meselelerde yer alan örneklere ve ayrıntılarına değinilmemiş ve konu sonundaki miras taksimi konusundaki cetvellerden sadece bir kısmına yer verilmiştir. *Vesâya ve*

⁵² Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 27-28; *Mecelle*, 212-220.

⁵³ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 29-32; *Mecelle*, 222-238.

⁵⁴ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 33-38; *Mecelle*, 240-267.

⁵⁵ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 39-41; *Mecelle*, 270-282.

⁵⁶ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 42-43; *Mecelle*, 284-294.

⁵⁷ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 43-44; *Mecelle*, 295-306.

⁵⁸ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 45-47; *Mecelle*, 308-324.

⁵⁹ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 48-49; *Mecelle*, 324-326.

⁶⁰ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 49-50; *Mecelle*, 326-338.

⁶¹ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 51-53; *Mecelle*, 340-480.

⁶² Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 54-56; *Mecelle*, 482-512.

⁶³ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 57-59; *Mecelle*, 514-530.

⁶⁴ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 59-63; *Mecelle*, 532-553.

⁶⁵ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 64-67; *Mecelle*, 556-588.

⁶⁶ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 67-73; *Mecelle*, 590-633.

⁶⁷ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 74-77; *Mecelle*, 636-657.

⁶⁸ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 78-82; Manastırlı el-Hac İsmail Hakkı, *Vesâyâ ve Ferâiz Mecmu'ası*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1326/1910), 1-45.

⁶⁹ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 82-87, İsmail Hakkı, *Vesâyâ ve Ferâiz Mecmu'ası*, 46-72.

Ferâiz'de bu bölüme oldukça geniş bir yer verilirken *Mâlûmât-ı Kânûniye*'de sadece baba, eş ve çocuklara ait miras taksimlerine yer verilmiştir. Bu bölüm; eserde 88 ile 98. sayfalar arasında işlenirken kaynak eserde 73 ile 130. sayfalar arasında işlenmiştir.⁷⁰

On dördüncü ders olan *Nikâh* bölümü eserin sonunda belirtilmiş olduğu üzere Zihni Efendi'nin *Münâkehât ve Müfârahât* adlı bölümden faydalanılarak kaleme alınmıştır. Bu bölüm Mehmed Zihni Efendi'nin *Nimet-i İslâm* adlı eserinde de ayrıca yer almaktadır. Kaynak eserden özet mahiyetinde alınan bu bölüm Nikâh, Zevcenin Teaddüdü, Nikâhın Rüknu, Nikâhın Şartı, Nikâhın Hükümü, Nikâhta Vekâlet, Muharremat, Kefâet, Mehr, Mehreyn, Duhûl ve Halvet ve Nikâh-ı Fasid başlıkları altında toplanmıştır. Nikâh bölümünde geçen Cariye Alma ve Nikâhlama, Nikâhın Sıfatı konuları *Mâlûmât-ı Kanuniye*'ye alınmamıştır. Bununla birlikte asil, vekil ve veli dışında olan fuzulî kimsenin akdi konusu da esere alınmamıştır. Muharremat bahsinden sonra kaynak eserde yer alan Velâyet, Buluğ Muhayyerliği ve Âzâtlık Muhayyerliği başlıkları altındaki meselelere eserde yer verilmemiştir.

Yine örnek kabilinden zikredecek olursak, kaynak eserde yer alan Rakîkin Nikâhı, Kâfirlerin Nikâhları, Kasm (Eşler Arasında Adalet) ve Eşlerin Hakları başlıkları altında yer alan meselelere *Mâlûmât-ı Kanuniye*'de yer verilmemiştir. Bu bölüm; eserde 99 ile 109. sayfalar arasında işlenirken, kaynak eserde 890 ile 990. sayfalar arasında işlenmiştir.⁷¹

On beşinci ders olan talâk ve ilgili meselelerin aynı usul üzere ele alındığı belirtmekle yetinelim. Ancak konuya bir ayet ve bir hadisla başlanmış olduğuna temas etmek yerinde olur. Bu bölüm; eserde 110 ile 116. sayfalar arasında işlenirken kaynak eserde 997 ile 1134. sayfalar arasında işlenmiştir.⁷²

On altıncı dersten nafaka bahsinde kaynak eserde yer alan bazı kaideler özetlenerek esere alınmıştır. Bu bölüm; eserde 117 ile 118. sayfalar arasında işlenirken kaynak eserde 991 ile 996. sayfalar arasında işlenmiştir.⁷³ Yine iddet bahsi özet mahiyetinde esere alınırken İddetin Rüknu, Mahzuru, İddet Evi, İki İddetin Birbirine Karışması, İddet Nafakası, Hidâd (İhdad) ve Erkeklerin İddeti konularına eserde

⁷⁰ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 88-98, İsmail Hakkı, *Vesâyâ ve Ferâiz Mecmu'ası*, 73-130.

⁷¹ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 99-109; Mehmed Zihni (Hacı Zihni Efendi), *(Ni'met-i İslâm) İslâm Nimeti*, sad. M. Rahmi (İstanbul, Sağlam Kitabevi, 1978), 890-990.

⁷² Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 110-116; Mehmed Zihni, *Ni'met-i İslâm*, 997-1134.

⁷³ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 117-118; Mehmed Zihni, *Ni'met-i İslâm*, 991-996.

değinilmemiştir. Bu bölüm; eserde 119. ila 121. sayfalar arasında işlenirken kaynak eserde 1087. ila 1103. sayfalar arasında işlenmiştir.⁷⁴

1.2.2. İkinci Bölüm: Teşkilât-ı Mahâkim ve Usûl-i Hukûkiye

Eserin ikinci bölümü *Teşkilât-ı Mahâkim* ve *Usûl-i Hukûkiye* başlıkları altında toplamda 43 sayfada işlenmiştir.

İslâm'ın ilk dönemlerinde mahkeme terimi kullanılmayıp, kazâ/hüküm kelimeleri esas alınarak mahkemeyi karşılayan kavramların üretildiği görülür. Mahkeme kelimesi terim anlamıyla Kâsânî ve Kâdîhan gibi VI. (XII.) yüzyıl fıkıh âlimlerinin eserlerinde görülmeye başlandığı ve daha sonraki dönemlerde bu kullanımın giderek arttığı görülmektedir. İslam tarihinde sistematik olarak oluşturulmuş bir temyiz ya da istinaf kurumundan bahsetmek mümkün olmayıp bununla birlikte kaynaklarda Hz. Ömer ve Osman'ın hilafetleri döneminde her sene hac mevsiminde Mekke'de bu tür bir mahkemenin kurulduğu belirtilmektedir. İslâm'ın klasik dönemine ait literatürde mahkemelerin kuruluş ve işleyişi, mahkeme çalışanları, yargılama yeri ve usulüne dair şekil şartları gibi mevzularda çeşitli açılardan zengin bilgiler bulunmaktadır. Hz. Peygamber (sas) devrinden itibaren ülke sınırlarının genişlemesiyle ve devletin teşkilatlanmasıyla İslam toplumunda adliye teşkilatının giderek belirginleştiği, mezheplerin oluşmasıyla da İslam hukûkçuları tarafından yargının işleyişi ve mahkemelere ilişkin tartışmaların yapılmaya başlandığı görülmektedir. Bu konudaki teorinin oluşumunda fakihlerin tecrübe birikiminin de önemli payı vardır. Hanefî fıkıh âlimleri, ilk zamanlarda sadece şehirlerde mahkeme kurulabileceğini ifade ederken daha sonraki dönemlerde kasaba ve köylerde de küçük çaptaki da'vâlara bakacak olan mahkemelerin bulunabileceğini kabul etmişlerdir. Şâfiî fakihleri ise bir günlük mesafedeki yerleşim yerlerinde ihtiyaca cevap verecek sayıda mahkemenin oluşturulması gerektiği görüşündedir.⁷⁵

İslâm'ın ilk devirlerinde yargılama usulü basit ve sade konumdaydı. Kadı, da'vâcı ve da'vâlıyı dinleyip ortaya koymuş oldukları delillere de bağlı kalarak da'vâları hükme bağlıyordu. Had ve kisası gerekli kılan ağır ceza da'vâlarına ise ilk dönemlerde halife ve valiler bakıyordu. Emeviler'den itibaren ceza da'vâlarına bakma

⁷⁴ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 119-121; Mehmed Zihni, *Ni'met-i İslâm*, 1087-1103.

⁷⁵ Fahrettin Atar, "Mahkeme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/338-339.

görevi kadınlara verilmeye başlanmıştır. Zamanla da'vâ sayısı ve türlerinin artmasıyla kadınlara tek başlarına yargı görevlerini yerine getirmeleri zorlaştıncâ kâtip, muhızır ve müzekkî gibi memurların tayinine de ihtiyaç hâsıl olmuştur.⁷⁶

Osmanlı hukûk tarihinin batılılaşma dönemine kadar devam eden sürecinde klasik yapı büyük ölçüde korunmuştur. Klasik Osmanlı mahkemesi bu dönemde tek hâkimli ve esas itibariyle tek derecelidir. Osmanlı mahkemesi, daha önceki ve çağdaşı olan İslâm devletlerinde görülen örneklerle oranla daha gelişmiş bir yapı oluşturur. Osmanlı mahkemesinin görev ve yetki alanı genişlemiş hem şer'î hem de örfî da'vâlarda tek yetkili mahkeme konumunda olmuştur. Diğer İslâm devletlerinde görev yapan mezâlim divanları Osmanlı Devleti'nde yerini kısmen mahallî mahkemelere, kısmen Dîvân-ı Hümâyûn'a bırakmıştır. Osmanlı mahkemeleri esas itibariyle iki bölgeye ayrılmıştır. Anadolu'daki kadılar Anadolu Kazaskerliği, Rumeli'de, Kırım ve Kuzey Afrika'daki kadılar da Rumeli Kazaskerliği bünyesinde teşkilatlanmıştır. Kadıların görev sürelerinin sürekli hale getirilmesi ise Tanzimat sonrasında gerçekleşmiş ve 1876 Kânûn-ı Esâsî'yle de hâkimlerin azledilmezliği anayasal bir statüye kavuşmuştur. Osmanlı hukûk tarihinde mahkeme yapısındaki en köklü değişiklik Tanzimat sonrasında meydana gelmiştir. Bu dönemde tek hâkimli klasik Osmanlı mahkemesi yerini giderek toplu hâkimli mahkemelere bırakmıştır.⁷⁷

Mâlûmât-ı Kanuniye'deki ilgili bölümde yer alan konuların genel tasnifi şöyledir: Teşkilât: Envâ-i Mahâkim, Usûl-i Hukûkiye. Teşkilât-ı Mahâkim bölümü eserde 123 ila 131. sayfaları arasında işlenirken, kaynak eserlerden Kâzım Bey'in *Telhîs-i Hukûk-ı Mevzûa* adlı eserinde ise altı sayfada (136.-141.) işlenmiştir.⁷⁸

Eserde yer alan usul-ı hukûkiye bölümünde yazar giriş bölümüne yer verdikten sonra da'vânın nasıl ve nerde açılacağına dair bilgilendirmelerde bulunmuştur. Bu bölümdeki hükm-i gıyabi ve sonrasındaki başlıklar 144 ile 165. sayfalar arasında işlenirken, Kâzım Bey'in *Hukûk-ı Mevzûa* adlı eserinde 210 ile 223. sayfalar arasında işlenmiştir.⁷⁹

⁷⁶ Atar, "Mahkeme", 27/340.

⁷⁷ Mehmet Âkif Aydın, "Mahkeme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/341-342.

⁷⁸ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 123-131; Kâzım, *Telhîs-i Hukuk-ı Mevzûa* (İstanbul: Karabet Matbaası, 1310/1893), 136-141.

⁷⁹ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 144-165; Kâzım, *Hukuk-ı Mevzûa*, 210-223.

1.2.3. Üçüncü Bölüm: Hukûk ve Kanun-ı Ceza

Hukûkun, toplumsal düzeni sağlama, sosyal yaşamdan kaynaklı ihtiyaçları giderme ve adaleti sağlama şekline üç temel işlevi bulunmaktadır. Hukûk, özünde düzene indirgenebilir nitelikte bir yapı olduğu için hukûkun toplumsal düzeni sağlama işlevi diğer işlevlerine nispetle daha öncelikli konumdadır. Toplumsal düzenin sağlanmasında veya bozulan toplumsal düzenin tekrardan yerine getirilmesinde en etkili hukûk kuralları ise, ceza hukûku kurallarıdır. Ceza hukûku kurallarının bu özelliği, toplumsal hukûku bozan davranışları yani suçları ve bu suçların cezalarını düzenliyor olmalarından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı cezaî yaptırımlar, bir hukûk düzeni içinde yer alan yaptırımların en ağır olanıdır. Suçları ve cezalarını düzenleyen hukûk kurallarına bir bütün olarak ceza hukûku denilmektedir. Klasik İslam hukûku kaynaklarında ceza hukûkunu ifade etmek üzere “ukûbât” terimi kullanılmaktadır. Cezalar, İslâm ceza hukûkunda farklı ölçütler esas alınarak farklı şekillerde tasnif edilmektedir. Kitap ya da Sünnet tarafından belirlenmiş olup olmamasına göre, had, kısas ve tazir şeklinde tasnif edilmiştir. Kitap ya da Sünnet tarafından belirlenen cezalar had ve kısas cezalarıdır. Tazir cezaları ise devlet başkanı ya da hâkim tarafından belirlenen cezalardır. Bir diğer tasnifte cezalar, aralarındaki ilişki şekline binaen aslî, bedelî, tâbî ve tamamlayıcı cezalar olarak dörde ayrılır. Uygulama biçimine göre cezalar ise, bedenî, ruhî, hürriyeti bağlayıcı ve mâlî olmak üzere dört kısma ayrılmaktadır. İslâm ceza hukûkunda cezalar çeşitli sebeplere bağlı olarak düşmektedir. Ancak her sebep bütün cezalar bakımından düşürücü bir etkiye de sahip değildir. Bununla birlikte bazen bir sebep bir veya birden fazla cezanın düşmesinde de etkili olabilir. Cezaları düşürücü belli başlı sebepler ise; mağdurun rızası, suçlunun ölümü, suçlunun tevbesi, uzlaşma, af ve zamanaşımından ibarettir.⁸⁰ İslam hukûku kapsamında hukûk ve ceza hukûkuna değindikten sonra *Mâlûmât-ı Kânûniye*’de bu konunun hangi kapsamda değinildiğine aşağıda yer verilecektir.

Eserin üçüncü bölümünü teşkil eden *Hukûk ve Kanun-ı Ceza* konusu toplam 51 sayfada işlenmiştir. Eserdeki bu bölümde yer alan konuların genel tasnifi ise şöyledir: Hukûk, Kanun-ı Ceza ve Usûl-i Cezâiye.

⁸⁰ Talip Türcan; Ünal Yerlikaya, “Ceza Hukuku”, *İslâm Hukuku*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 511-527.

Yazar, eserin bu bölümünü üç kısma ayırmıştır. Birinci kısma Hukûk-ı Ceza ile Kanun-ı Ceza'nın birbirinden farklı anlamlar ifade ettiğini belirterek başlamıştır.⁸¹ Daha sonrasında bu iki terimin hangi anlamları ifade ettiğini kısaca açıklayarak Hukûk-ı Ceza ile ilgili olan açıklamalara değinmiştir. Genellikle suçlar ve cezaların yer aldığı bu kısımda bağışlanma sebepleriyle berâet sebeplerine de değinilmiştir. İkinci kısımda Kanun-ı Ceza ile ilgili meseleler yer almıştır. Bu kısımda yazar sahtekârlık, dolandırıcılık, rüşvet, hırsızlık gibi başlıca suçlara ve bu suçların cezalarına değinmiştir. Bu bölümün son kısmını teşkil eden üçüncü kısım ise Usûl-ı Cezâiye başlığı altında işlenmiştir. Bu kısımda ceza usulünün tahkikatında görevli olanlara ve bunların vazifeleriyle ilgili bilgilere yer verilmiştir. Sonrasında kabahat, cünha ve cinayet da'vâlarının görüldüğü mahkemelerle ilgili hususlara değinilmiştir. Yine da'vâların işleyiş süreçleriyle ilgili bilgiler verilmiştir.

Bu bölümü oluştururken yazar, kaynakçada belirtmiş olduğu şu eserlerden faydalanmıştır: Ceza Kanunu, Usûl-ı Cezâiye, Gâron'un Hukûk-ı Cezası, Usûl-ı Hukûkiye, Üç Yıldır Meclis-i Mebusan'dan Geçen Kanunlar, Code Civil ve Kazım Bey'in Hukûk-ı Mevzuası. Bunlardan Ceza Kanunu Osmanlı Devleti'nin son ceza kanunu mahiyetinde olan 1274/1858 Tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümayunu olmalıdır. 1858 Tarihli Ceza Kanunu'nun muhtevası bir mukaddime ile üç bab'dan oluşmaktadır. Mukaddime dört fasıldır. İlk fasıl "Alelumum cürüm ve cezaların meratib ve derecatıyla bazı usul-ı umûmiye beyanındadır" başlığını, ikinci fasıl "cinâyâta mahsus olan cezaların tafsilatı beyanındadır" başlığını, üçüncü fasıl "cünha ve kabahate müteallik olan cezaların tafsilatı beyanındadır" başlığını, dördüncü fasıl ise "medâr-ı afv ve mesuliyet olup olmayan cezaya istihkâkı mucib olan hâlât beyanındadır" başlığını taşımaktadır. Birinci bab "zararı âmm olan cinâyet ve cünha ile mücazât-ı müterettibeleri beyanında", olup on altı fasıldan ibarettir. İkinci bab "eşhas hakkında vuku bulan cinayet ve cünhalarla mücazât-ı müterettibeleri" hakkında olup on iki fasıldan oluşmaktadır. Üçüncü bab ise "umur-ı tahaffuziyye ve tanzifiyyeye ve zabıtaya muhalif hareket eden ashab-ı kabayihın cezaları beyanındadır". Bu babda ise altı fasıl bulunmaktadır.⁸² Konuların bütünlüğüne bakıldığında yazarın eserinde değindiği

⁸¹ "Hukuk-ı cezanın mevzû'u, cerâim ve mücâzâtın 'illet ve hikmetine şamildir. Kanun-ı cezanın mevzû'u, ta'rîfât-ı kanuniye ile cerâimin esâmîsi ve mücâzâtın nev' ve müddetlerinden 'ibarettir." Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 167.

⁸² Gayretli, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kanunlaştırma Çalışmaları, 240.

konularla ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Yazarın kaynakçada Usûl-i Cezaiyye olarak belirtmiş olduğu bir diğer kaynak olan 1296/1879 Tarihli Usûl-i Muhâkemat-ı Cezâiyye Kanunu'nun muhtevasına baktığımızda eserin bir mukaddime ve iki kitaptan oluşup 487 maddeden ibaret olduğunu görmekteyiz. Mukaddimede görev ve yetki kuralları tanımlanmakta, kamu da'vâlarıyla ilgili genel esaslar belirlenmektedir.⁸³ *Mâlûmât-ı Kânûniye*'de de aynı konuların yer aldığı görülmektedir.

Kânûnun dokuz fasıldan oluşmakta olan birinci kitabı, mahkeme görevlileri ile bunların görev ve yetkilerini düzenlemektedir. Adlî zabıta, müdür, teftiş memurları ile görevleri hakkında hükümler ve savcılık (müdde-i umumilik) kurumuna yer verilmiş, bununla ilgili hükümler işlenmiştir. Sorgu hâkimleri yani müstandıklar ile ilgili düzenlemeler arasında cürm-i meşhûd, tahkikat, şikâyetler, şahitlerin dinlenmesi, yazılı deliller ve suç aletleri, celp ve tevfik işlemleri, tahliye ve soruşturma sonucu verilecek kararnamelelere ilişkin hükümler bulunmaktadır. Bablar halinde düzenlenmiş olan ikinci kitapta her babın içerisinde de fasıllar bulunmaktadır. Bu bölümde ise muhâkemata ait hükümler yer almaktadır. Bu bağlamda birinci babda, cünha ve kabahat da'vâlarına bakan mahkemeler ve bu da'vâların görülmesi ile istinafini ilgilendiren hükümlere yer verilmiştir. İkinci babda, cinayet da'vâlarına bakan mahkemeler ve yargılamanın değişik safhalarına ait hükümlere yer verilmiştir. Üçüncü babda temyiz ve yargılamanın iadesi hükümlerine; dördüncü babda sahtekârlık da'vâları, ceza usulünde gıyabi yargılama, mahkeme memurlarının yargılanması, firar ve benzeri konulara ait hükümler; beşinci babda ise kamu düzenini ilgilendiren mahkeme evrakı, hapishaneler ve ceza zaman aşımı gibi konulara ilişkin hükümler yer almaktadır.⁸⁴ Buradan yola çıkarak yazarın eserinde bu kanundan epeyce faydalanmış olduğu anlaşılmaktadır.

1.2.4. Dördüncü Bölüm: Hukûk-ı İdare

İdare hukûku, kamu hukûkunun bir alt dalı olmakla birlikte biri geniş, diğeri dar olmak kaydıyla iki değişik anlamda tanımlanmaktadır. Geniş anlamda, idarenin kuruluş ve işleyişine uygulanmakta olan hukûk kurallarına denmektedir. Bu kurallar, kamu hukûk kurallarından olabileceği gibi, özel hukûk kurallarından da olabilir.⁸⁵ Dar anlamda ise, idarenin kuruluş ve işleyişine uygulanan kamu hukuku kurallarının

⁸³ Gayretli, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kanunlaştırma Çalışmaları*, 287.

⁸⁴ Gayretli, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kanunlaştırma Çalışmaları*, 287-288.

⁸⁵ Halil Kalabalık, *Kısa İdare Hukuku* (Konya: Sayram Yayınları, 2016), 7.

tamamından oluşmaktadır. Diğer bir ifadeyle, idare hukûku, idare organını ve fonksiyonunu düzenleyen özel hukûk kurallarını aşan hukûk kurallarının bütünüdür.⁸⁶ Türkiye’de ilk defa idare hukûku derslerinin öğretimine ne zaman başlandığı tam olarak bilinmemekle birlikte, 1859 yılında açılan Mekteb-i Mülkiyenin ders programında *Usûl-i İdare* isimli bir ders olduğu kaynaklarda geçmektedir. Bununla birlikte, 1879’da kurulan Mekteb-i Hukûk’ta da bir *Hukûk-ı İdare* dersi olduğu ve İbrahim Hakkı Paşa tarafından bu dersin verildiği belirtilmektedir. Gerek Osmanlı, gerek Cumhuriyet döneminde Türk idare hukûku Fransız idare hukûkundan büyük ölçüde esinlenmiştir.⁸⁷

Eserin dördüncü bölümünde yer alan *Hukûk-ı İdare* bölümü yazarın kaynakçasında belirtmiş olduğu Hakkı Paşa’nın ve Şuayb Merhûm’un *Hukûk-ı İdare* adlı eserlerinden ve Kâzım Bey’in *Hukûk-ı Mevzûa* adlı eserinden faydalanılarak kaleme alınmıştır. İbrahim Hakkı’nın *Hukûk-ı İdare* adlı eseri Mekteb-i Hukûk-ı Şahâne’de ders kitabı olarak okutulmuştur.⁸⁸ Ahmed Şuayb ise Divân-ı Muhasebât Müdde’î-i Umûmiyesi ve İstanbul Darülfünun-i Osmânî hukûk fakültesi muallimlerinden olup *Hukûk-ı İdare* adlı eserinin birinci kısmını birinci sınıflara mahsus kıldığını belirtmiştir.⁸⁹ Bir diğer kaynak olan *Hukûk-ı Mevzûa* adlı eserin müellifi olan Kâzım Bey ise Mekteb-i Hukûk-ı Şahâne’nin müdürü ve aynı zamanda Ticaret-i Bahriye Mahkemesi’nin âzâsıdır.⁹⁰

Eserdeki bu bölümde yer alan konuların genel tasnifi şöyledir: Kuvâ-yı Umûmiye-i Devlet, Başlıca Vergiler, Belediyeler, Ormanlar, İdâre-i Örfiye, İstimlâk, Maâdin, Taş Ocakları, Tanbakü Rejisi, Pasaport Kanunu, Sicill-i Nüfus, Tâbiyet, Ahkâm-ı Arâzi, Tapu, Alâmet-i Fârîka, Maârif-i Umûmiye, A’sâr.

Eserin bu bölümünün kısmî değerlendirilmesine İbrahim Hakkı’nın *Hukûk-ı İdare* adlı eseri ve Kâzım Bey’in *Telhîs-i Hukûk-ı Mevzûa* adlı eseri temel alınarak aşağıda yer verilecektir.

Eserin dördüncü bölümünde yer alan Kuvâ-yı Umûmiye-i Devlet bahsi her iki kaynak eserde de yer almaktadır. Bu konuyla ilgili eserde yaklaşık sekiz sayfada Kuvâ-yı Umûmiye’nin kısımları hakkında bilgi verilirken kaynak eserlerden Kâzım Bey’in *Telhîs-i Hukûk-ı Mevzûa*’sında daha özet geçilerek bir buçuk sayfada konuya

⁸⁶ Kemal Gözler, *İdare Hukuku* (Bursa: Ekin Yayınları, 2009), 50.

⁸⁷ Gözler, *İdare Hukuku*, 60-61.

⁸⁸ İbrahim Hakkı, *Hukuk-ı İdare* (İstanbul: Karabet Matbaası, 1307/1890), 1.

⁸⁹ Ahmed Şuayb, *Hukuk-ı İdare* (Dersaadet: Hürriyet Matbaası, 1326-1328/1910-1912), 1.

⁹⁰ Kâzım, *Hukuk-ı Mevzûa*, 1.

değinilmiş olup, İbrahim Hakkı'nın Hukûk-ı İdare adlı eserinde yaklaşık sekiz sayfada bu konuya değinilmiştir. Bu bölüm eserde 218. ila 225. sayfalar arasında işlenirken Hukûk-ı İdare'de 73. ila 81. sayfalarda arasında, Hukûk-ı Mevzûa'da ise 9. ila 10. sayfalar arasında işlenmiştir.⁹¹

Eserdeki İdâre-i Merkeziye bahsi yaklaşık bir sayfada işlenirken kaynak eserlerden İbrahim Hakkı'nın Hukûk-ı İdare adlı eserinde yaklaşık dokuz sayfada, Kâzım Bey'in Hukûk-ı Mevzûa'sında ise daha özet geçilerek bir buçuk sayfada ele alınmıştır. Eserde İdâre-i Merkeziye ile ilgili genel bilgiler verilerek çok ayrıntıya girilmemiştir. Bu bölüm; eserde 225. ila 226. sayfalar arasında işlenirken kaynak eserlerden Hukûk-ı İdare'de 82. ila 93. sayfalar arasında, Hukûk-ı Mevzûa'da ise 10. ila 11. sayfalar arasında işlenmiştir.⁹²

Diğer bahisler de çoğunlukla aynı usûl ve üslupla kaynak olarak belirtilen eserlerden istifadeyle ihtisar edilerek iktibas edilmiştir.

1.2.5. Beşinci Bölüm: Ticaret-i Berriye ve Bahriye

Ticaret Hukûku özel hukûk içerisinde yer almaktadır. Medeni hukûkun bir alt dalı olmamakla beraber medeni hukûktan bağımsız ya da en azından özerk bir hukûk dalı niteliğindedir. Modern anlamda ticaret hukûku düzenlemeleri ilk kez yakınçağda ortaya çıkmıştır. 1673 tarihli Fransız Kara Ticareti Nizamnamesi ve 1681 tarihli Fransız Deniz Ticaret Nizamnamesi'nden sonra 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanunu, ilk kapsamlı kanun olarak yürürlüğe girmiştir. Tanzimatın ilanı ile birlikte Osmanlıda hukûk alanında başlayan çağdaşlaşma hareketi sonucunda, modern manadaki ilk ticaret hukûku kanunu diyebileceğimiz 1850 tarihli Kanunnâme-i Ticaret yürürlüğe girmiştir.⁹³ Kanunlarla ilgili açıklamalara aşağıda değinilecektir.

Eserin beşinci bölümü *Ticaret-i Berriye ve Bahriye* başlığı altında işlenmiştir. Eserdeki bu bölümde yer alan konuların genel tasnifi şöyledir:

Muâmelâtın Tefrîkindeki Fevâid, Defâtir-i Ticâriye, Ticaret Şirketleri, Hissedârlık Vechle Şirketler, Usûl-ı Hakeme Mürâcaat ve Esbâb-ı Mûcibesi, Vâsıtalâr, Gemi ve Sâir Merâkib-i Bahriyenin Tasarrufu ve İmtiyazlı Alacaklılar.

⁹¹ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 218-225; İbrahim Hakkı, *Hukuk-ı İdare*, 73-81; Kâzım, *Hukuk-ı Mevzûa*, 9-10.

⁹² Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 225-226; İbrahim Hakkı, *Hukuk-ı İdare*, 82-93; Kâzım, *Hukuk-ı Mevzûa*, 10-11.

⁹³ Şaban Kayıhan – Mustafa Yasan, *Ticaret Hukuku* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017), 37-40.

Yazarın bu bölümle ilişkili olarak belirtmiş olduğu kaynak Muhammed Celal Bey Efendi'nin Ticaret-i Berriye Kanunu Şerhi adlı eserdir. Ancak bu esere ulaşamadığından bu bölümün değerlendirilmesinde 1850 tarihli Kanunnâme-i Ticaret ve 1863 tarihli Ticâret-i Bahriyye Kanunnâmesi'nden faydalanılacaktır.

Osmanlı Ticaret Kanunu hazırlanırken Camiç Ohannes Efendi tarafından tercüme edilen, 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanunu esas alınırken Hollanda, Sardunya ve Prusya kanunlarından da istifade edilmiştir. İktibas edilen Fransız Ticaret Kanunu'nun ilk kitabı kara ticareti, ikinci kitabı deniz ticareti, üçüncü kitabı iflas, dördüncü kitabı ise ticaret mahkemeleri hakkındadır. Bu kanunun sadece birinci ve üçüncü kitabı Kanunnâme-i Ticaret adıyla iktibas edilerek yürürlüğe konulmuştur. Fransız Ticaret Kanunu'nda yer alan ikinci ve dördüncü kitap ise daha sonraki yıllarda yayınlanarak bu kanunun benimsenme süreci de büyük ölçüde tamamlanmıştır. İki kısımdan oluşan Kanunnâme-i Ticaret 315 maddeden ibarettir. Birinci kısım altı fasıldan ibaret olup tüccarın tanımı, tacirin tutmakla sorumlu olduğu defterler, şirket akdi, komisyon, kara ve deniz yoluyla eşya nakline memur siparişçi ve emânetçiler ile polişe konularını düzenlemektedir. İkinci kısım ise on bir babdan oluşmakta olan iflas hükümlerine aittir.⁹⁴

1863 Tarihli Ticaret-i Bahriyye Kanunnâmesi, Fransız Ticaret Kanunu'nun ikinci kitabını oluşturan deniz ticareti bölümünün iktibas edilerek kanunlaştırılmış halidir. Sardunya, Sicilya, Hollanda, Belçika, İspanya ve Prusya kanunlarından da istifade edilmiştir. 1863 Tarihli Ticaret-i Bahriyye Kanunnâmesi on dört fasıldan ibaret olan 282 maddeden oluşmaktadır. Birinci fasılda gemi ve diğer deniz nakil vasıtalarına ait düzenlemelere yer verilmiştir. İkinci fasılda gemilerin zabt ve satışı düzenlenmiştir. Üçüncü fasıl ise gemi sahipleri hakkındadır. Dördüncü ve beşinci fasıl kaptan ve tayfalar hakkındaki bilgilendirmelere ayrılmıştır. Altıncı fasıl navlun sözleşmeleri hakkındadır. Yedinci fasıl tahmiliye senetleri hakkındadır. Sekizinci fasıl tekrardan navlun hakkındadır. Dokuzuncu fasılda yolcularla ilgili hükümlere yer verilmiştir. Onuncu fasıl istikrâz-ı bahrî kontratosunu, on birinci fasıl sigorta hükümlerini, on ikinci fasıl hasar konularını, on üçüncü fasıl zaman aşımı mevzusunu, on dördüncü fasıl ise mesmû' olmayan da'vâları düzenlemiştir.⁹⁵ Bu iki kaynağın muhtevasına bakıldığı zaman; yazarın, Ticaret-i Berriye ve Bahriye başlığı altında yer alan bu bölümün ilk

⁹⁴ Gayretli, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kanunlaştırma Çalışmaları*, 307-310.

⁹⁵ Gayretli, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kanunlaştırma Çalışmaları*, 314-316.

kısımındaki konuları 1850 Tarihli Kanunnâme-i Ticaret'in kapsamında ele aldığı, bölümün daha sonrasında yer alan konuları ise 1863 Tarihli Ticaret-i Bahriyye Kanunnâmesi kapsamında ele aldığı anlaşılmaktadır.

1.2.6. Altıncı Bölüm: Hukûk-ı Düvel

Devletler hukuku, bağımsız bir devlet ile diğer bir devlet veya uluslararası kuruluşların birbirleriyle ilişkilerini inceler. Bununla birlikte bağımsız devletlerin yanısıra bağımsızlıkları sınırlı devletlerin veya devlet sayılmayan toplulukların ilişkilerinin düzenlenmesi de bu hukûk dalının içerisinde yer alır. Ayrıca bu hukûk dalına “milletlerarası hukûk”, “devletlerarası hukûk”, “uluslararası hukûk” ve “devletler kamu hukûku” da denilmektedir. Uluslararası antlaşmalar, uluslararası gelenek kuralları ve hukûkun genel ilkeleri devletler hukûkunun başlıca kaynaklarını oluşturmaktadır. Devletler ve uluslararası kuruluşlar arasındaki hukûki ilişkiler genellikle antlaşmalar yoluyla kurulduğundan dolayı devletler hukûkunun en önde gelen kaynağını antlaşmalar oluşturmaktadır. Ancak antlaşmalar belirli bir alanı düzene koyduklarından dolayı devletlerarasındaki bütün ilişkileri kapsamaları pek mümkün değildir. Devletler, aralarındaki ilişkilerinde daha ziyade devletlerarası geleneklere göre davranırlar. İslâm'ın ilk yıllarından itibaren Müslüman coğrafyada iç hukûkla beraber devletler hukûku da ortaya çıkmış ve konu ile ilgili olarak özel eserler miladi VIII. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanmıştır. Fıkıh kitaplarında devletler genel ve özel hukûku ikisi birden, “siyer, meğâzî ve cihâd” gibi başlıklar altında ele alınmıştır. İslam hukûkunda uluslararası ilişkiler adâlet, kanunilik, ahlâkîlik, ahde vefa, eşitlik, din tebliği gibi temel esaslara dayandırılmıştır. İslâm, zaman ve mekân bakımından evrensel bir din olması hasebiyle hiçbir ırk, dil, cins, toplum ve zümre ayrımı yapmaksızın bütün insanları ilâhî vahyin muhatabı ve aynı insanlık ailesinin bir üyesi sayar. Aynı zamanda İslâm, insanın gerek Allah ile gerek diğer kimseler ile olan ilişkilerini düzenlerken, bütün eğilim ve zaatlarıyla insan tabiatını da göz önünde bulundurur. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarıp kargaşa çıkaracak, kan döküp haksızlık yapacak olan insanlar ve toplumlar daima mevcut olacağından bunlara da engel olmak gerekir. Bu sebeple İslâm hukûkçuları, Kur'an ve Sünnet'te belirtilen esaslara göre, gerek savaş öncesi ve savaş esnasında, gerekse savaş sonrasında uyulması gereken kuralları kendi zamanlarındaki şartlar

çerçevesinde inceleyip tespit ettikleri gibi, savaşın meşruluğu meselesini de tartışmışlardır.⁹⁶

Mâlûmât-ı Kanuniye'nin altıncı ve son bölümü *Hukûk-ı Düvel* başlığı altında işlenmiş olup eserdeki bu bölümde yer alan konuların genel tasnifi ise şöyledir: Devlet ve Millet, Hukûk-ı Düvel, İstiklâl, Hakk-ı Müsâvât, İâde-i Mücrimîn, Hükümdâr, Hâriciye Nâzırı, Memurîn-i Siyâsiye, Hakk-ı Sefâret, Muahedât-ı Beyne'd-Düvel, Hükûmât-ı Sâirenin Müşâreketi, Muâhedenin Hitâmı, Hakk-ı Harb.

Eserin son kısmını oluşturan bu bölümde faydalanan kaynaklar Ahmed Selahaddin ve Cemil Bey Efendilerin Hukûk-ı Umûmiye-i Düvel ve Kâlûn'un Hukûk-ı Düvel adlı eserleridir. Yazarın kaynakçasında yer alan Kâlûn'un Hukûk-ı Düvel adlı eserine ulaşamadığı için eserin değerlendirilmesinde, İstanbul Hukûk Fakültesi Hukûk Muallimlerinden olan; Ahmed Selahaddin ve Mehmed Cemil Bilsel'in Hukûk-ı Umûmiye-i Düvel adlı eserlerinden faydalanılacaktır.

Yazar eserin bu bölümüne Devlet ve Millet başlığı ile başlamıştır. Hukûk-ı Umûmiye-i Düvel'de ise birinci kısım Eşhâs başlığı altında işlenip Devletler bahsi birinci kitap başlığı altında yer almaktadır. Bu bölüm; eserde 402. ila 412. sayfalar arasında işlenirken, Hukûk-ı Umûmiye-i Düvel adlı eserde 2. ila 17. sayfalar arasında işlenmiştir. Eserde yer alan Devletlerin Tasnifi, İttihâd-ı Şahsi, İttihâd-ı Hakiki, Konfederasyon, Federal Devletler, Devletlerin Hâkimiyetine Göre Taksimi ve Devlet-i Tâbi'a konuları, özet mahiyetinde, çok fazla ayrıntı ve açıklamalara değinilmeden kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Eserde yer alan Hâkimiyet-i Hariciye veya İstiklâl, Hakk-ı Müsâvât, Hakk-ı Riâyet ve Hakk-ı Serbestî-i Ticaret konuları kaynak eserden özet mahiyetinde alınarak işlendiği anlaşılmaktadır. Bunun haricinde iâde-i mücrimin,⁹⁷ Hükümdar, Hâriciye Nâzırları, Me'mûrîn-i Siyasiye, Hakk-ı Sefâret, Süferânın Sûret-i İ'zâmı, Süferânın Vazâif, İmtiyâzât ve Muâfiyât-ı Süferâ ve Süferâ ile ilgili diğer konular,⁹⁸ Muâhedât ile ilgili konuların da aynı minvalde ele alındığı görülmektedir.⁹⁹

⁹⁶ Hacı Mehmet Günay, "Devletler Hukuku", *İslâm Hukuku*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 537-539.

⁹⁷ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 402-427; Henry Bonfils; Paule Fauchille, *Hukuk-ı Umûmiye-i Düvel Birinci Kısım*, çev. Ahmed Selahaddin (İstanbul: Matbaa-i Lirair-Kiteon, 1325/1909), 2-398.

⁹⁸ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 427-438; Henry Bonfils; Paule Fauchille, *Hukuk-ı Umûmiye-i Düvel Üçüncü Kısım*, çev. Mehmed Cemil Bilsel (Dersaadet: Mürettibin-i Osmaniye Matbaası, 1328/1912), 7-106.

⁹⁹ Haydar Rıfat, *Mâlûmât-ı Kanuniye*, 438-443; Bonfils; Fauchille, *Hukuk-ı Umûmiye-i Düvel*, çev. Mehmed Cemil Bilsel, 421-548.

Yazar, diğ er bölümlerde olduğu gibi bu bölümdeki konuları da kaynak eserlerden genel muhtevasında ele alarak değerlendirmiş ve çok fazla ayrıntıyla açıklamalara yer vermemiştir.

SONUÇ

İnsanların rahat bir yaşam sürebilmeleri açısından belli başlı kural ve kaidelere ihtiyaçları vardır. Bu açıdan, insanlar arasındaki ilişkilerin sağlıklı bir şekilde ilerleyebilmesi için kanunlar devreye girer. Ancak kanunlaştırma olgusu biraz daha farklı bir mahiyet arz etmektedir. Osmanlı devlet ve toplumu asırlarca şer'î ve örfî hukukla idare edilmişken hususen Tanzimat sonrasında Batılı anlamda kanunlaştırma çalışmaları ağırlık kazanmış, bunun neticesinde çok sayıda kanun ve bunların şerhleri ortaya çıkmıştır. Büyük bir yekûn tutan bu kanunların her birine tafsilatıyla muttali olmanın zorluğundan olsa gerek, zamanla bunları özetleyen eserlere ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan birisi de bahsi geçen alanda en derli toplu kitaplardan sayılabilecek olan Haydar Rıfat'ın yazmış olduğu *Yeni ve Mükemmel Mâlûmât-ı Kânûniye* adlı eserdir.

Bu çalışmada adeta Tanzimat sonrası Osmanlı Hukûku el kitabı niteliğinde olan *Yeni ve Mükemmel Mâlûmât-ı Kânûniye* adlı eser incelenerek elde edilen tespitlere yer verilmiş ve kitabın metni çalışmanın sonuna eklenmiştir.

Haydar Rıfat, bu eseri Maarif Nezareti programı bi't-tedkik mekâtib-i idadiye, sultaniye ve darü'l-muallimin sınıflarına mahsus olarak tertib etmiştir. Eser toplam altı kitap/bölüm halinde kaleme alınırken konular otuz beş ders halinde eserde işlenmiştir.

Yazar, eserinin birinci bölümünde fıkha ait bahisleri *Hukûk-ı Medeniye*, ikinci bölümünde *Teşkilât-ı Mahakim ve Usul-ı Hukûkiyye*, üçüncü bölümünde *Hukûk ve Kanun-ı Ceza*, dördüncü bölümünde *Hukûk-ı İdare*, beşinci bölümünde *Ticaret-i Berriye ve Bahriye* ve son olarak da altıncı bölümünde *Hukûk-ı Düvel* bölümlerine yer vermiştir.

İlk kitabı oluşturan Hukûk-ı Medeniye bölümü eserde toplam 121 sayfada aktarılmıştır. Bu bölüm kaleme alınırken kaynak olarak Mecelle'den faydalanan yazar, Mecelle'deki maddeleri genellikle kısmen ve özetleyerek eserine almıştır. Bununla birlikte Mecelle'deki bazı konulara hiç değinilmemiş, ayrıca Mecelle'de yer alan külli kaidelere de yer verilmemiştir. Ayrıca eserde Mecelle'deki gibi bölüm ve fasıllar ayrı ayrı ve maddeler halinde alınmayıp konu bütünlüğü içerisinde birleştirilerek kaleme

alınmıştır. Diğer taraftan, Mecelle’de olmayan bazı açıklamalara yer verdiği de olmuştur.

Eserin ikinci bölümü *Teşkilât-ı Mahâkim* ve *Usûl-i Hukûkiye* başlıkları altında toplam 43 sayfada işlenmiştir. Bu bölümün değerlendirilmesi, yazarın kaynakçasında yer alan Kâzım Bey’in *Telhîs-i Hukûk-ı Mevzûa* adlı eseriyle karşılaştırılarak yapılmıştır. Eserde mahkemelerle ilgili genel bilgilendirilmelere yer verilmiş ve hukûk usulüyle ilgili açıklamalara değinilmiştir.

Eserin üçüncü bölümü; *Hukûk ve Kanun-ı Ceza* başlığı altında toplam 51 sayfada işlenmiştir. Bu bölümü oluştururken yazar, kaynakçasında belirtmiş olduğu şu kaynaklardan faydalandığı düşünülmektedir; Ceza Kanunu, Usûl-ı Cezaiyye, Gâron’un Hukûk-ı Cezası, Usûl-ı Hukûkiye, üç yıldır Meclis-i Mebusan’dan geçen kanunlar, Code Civil ve Kazım Bey’in Hukûk-ı Mevzuası. Bu bölümün değerlendirilmesi yapılırken 1274/1858 Tarihli Ceza Kanunu’ndan ve 1296/1879 Tarihli Usûl-i Muhâkemat-ı Cezâiyye Kanunu’ndan faydalanılmıştır.

Eserin dördüncü bölümünde yer alan *Hukûk-ı İdare* bölümü toplam 133 sayfada işlenmiştir. Bu bölümün değerlendirilmesi yazarın kaynakçasında belirtmiş olduğu Hakkı Paşa’nın ve Şuayb Merhûm’un *Hukûk-ı İdare* adlı eserlerinden ve Kâzım Bey’in *Telhîs-i Hukûk-ı Mevzûa* adlı eserinden faydalanılarak yapılmıştır.

Eserin beşinci bölümü *Ticaret-i Berriye ve Bahriye* başlığı altında toplam 50 sayfada işlenmiştir. Yazarın bu bölümle ilişkili olarak belirtmiş olduğu kaynak Muhammed Celal Bey Efendi’nin *Ticaret-i Berriye Kanunu Şerhi* adlı eserdir. Ancak bu esere ulaşılamadığından bu bölümün değerlendirilmesi 1850 Tarihli Kanunnâme-i Ticaret ve 1863 Tarihli Ticâret-i Bahriyye Kanunnâmesi’nden faydalanılarak yapılmıştır.

Eserin altıncı ve son bölümü ise *Hukûk-ı Düvel* başlığı altında toplam 53 sayfada işlenmiştir. Yazarın bu bölümü oluştururken faydalanmış olduğu kaynaklar Ahmed Selahaddin ve Cemil Bey Efendilerin *Hukûk-ı Umûmiye-i Düvel* ve Kâlûn’un *Hukûk-ı Düvel* adlı eserleridir. Yazarın kaynakçasında yer alan Kâlûn’un *Hukûk-ı Düvel* adlı eserine ulaşılamadığı için eserin değerlendirilmesi yapılırken Ahmed Selahaddin ve Mehmed Cemil Bilsel’in *Hukûk-ı Umûmiye-i Düvel* adlı eserlerinden faydalanılmıştır.

Haydar Rıfat, Yeni ve Mükemmel Mâlumat-ı Kanuniye adlı eserini oluştururken faydalanmış olduğu kaynaklardaki konuları ve kanun maddelerini genel itibarıyla özet

mahiyetinde ve anlam bütünlüğünü bozmadan eserine almıştır. Bununla birlikte el kitabı mahiyetinde olması hasebiyle kaynak eserlerde olup eserinde değinmediği konular da oldukça fazladır.

Eserin, Osmanlı son döneminin hukukî manzarasını genel, fakat temel mevzu ve hükümleri itibariyle görmek bakımından önemli bir kaynak olduğu söylenebilir. Nitekim müellif bu bütünü tutarlı bir biçimde meseleleri birbirine bağlayarak sunmak ve genç zihinlerde bir birliğin oluşmasının en büyük amacı olduğu eserin girişinde şu ifadelerle belirtmiştir: “Mebâhisin yekdiğerine rabtı ile şu mecmûa-i mâlûmâta genç zihinlerde bir vahdet, tek bir vücud vermek aksâ-yı maksad ve ehem-i vezâif olmak tabîdir.”

Bu bağlamda kitabın fıkıh tarihi açısından gösterdiği vakıyı belirtmek gerekirse, altı temel alandan oluşan Tanzimat sonrası Osmanlı hukukunun sadece bir bölümünün (*hukûk-ı medeniye*) esas itibariyle şer‘î ahkâma dayalı olması dikkate değer bir durumdur. Fıkıhın muâmelâti ile münâkehât ve mufarakat olarak tasnif edilen konularının medenî hukuk başlığı altında ele alınması, dikkate değer bir husus olarak kaydedilmelidir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. YENİ ve MÜKEMMEL MÂLÛMÂT-I KANUNİYE

Avukat: Haydar Rıfat

YENİ ve MÜKEMMEL

MÂLÛMÂT-I KANUNİYE

Maarif Nezareti Programı Bi't-tedkîk-i Mekatib-i İdadiye, Sultaniye ve Daru'l-Muallimin Sınıflarına Mahsus Olarak Tertip Edilmiştir.

Tâbi' ve Naşiri

Kitaphane-i Askeri-İbrahim Hilmi

46 Bab-ı Ali Caddesi 46

Dersaadet

1327

[Matbaa-i Hayriye] ve Şurekası

İfade: Bu kitap Mekâtib-i İdâdiye son sınıfları için tertip edilmiştir; müellifi bilâ noksan bir kitap yapmış olmak iddiasında değildir ve mâlûmât-ı kanuniye muallimin muhteremesinden kitabın gerek tasnifi ve taksimi gerek herhangi bir noktasının lüzumu icazı ve tafsili hakkında mutaleat bekler.

Kitaba kavâid-i külliye-i malûme hakkında bir satır bile yazılmamıştır. Çünkü müellifi kendisince Mecelle'de de zaid olan bu kavaidi böyle muhtasar, adeten mütekâsif bir mecmuaya koyamazdı. Kitapta bilhassa maddiyata, vukuat-ı hayatiyeye ehemmiyet verilmiştir.

Mebâhisin yekdiğerine rabtı ile şu mecmûa-i mâlûmâta genç zihinlerde bir vahdet, tek bir vücud vermek aksa-yı maksad ve ehemm-i vezâif olmak tabîdir.

Teşrin-i Evvel 1327

Haydar RIFAT

İnsanlar arasındaki münâsebâtı hayr veya şer olmak nokta-i nazarından tedkîk eden ilme “ilm-i ahlâk”; nâfi‘ veya muzır olmak noktasından tedkîk edene “ilm-i iktisad”; hakk nâ-hakk olmak nokta-i nazarından tedkîk edene “ilm-i hukûk” tabir olunur.

Hakkı nâ-hakktan tefrik için bulunan mi‘yarlara kanun ıtlak olunur. Kanun: 1 “Usulüne tevfiikan vaz‘ ve ilan edilmiş”, 2. “Umum-ı efrâd-ı millet için”, 3 “Muâmelât-ı hariciyelerinde”, 4 “Seviyyen riayet olunması mecburi” beyanat-ı resmiyyedir. Kanun kuvve-i teşriiyeden geçer, iradeye iktiran eder, kuvve-i icraiye –hükümet- bunun icrası ile mükellef bulunur.

Kanunun suret-i icrâyesini gösteren talimata nizam denir; bunun kuvve-i teşriiyeden geçmesine lüzum yoktur. Ruh kanundur; nizam, tesrî‘-i muamele nokta-i nazarından kabul edilmiş bir tedbîr-i teshîldir.

Hukûk, “milliye” yahut “beyne’l-milel – beyne’d-düvel” olarak iki büyük kısma ayrılır.

Herhangi bir millet efradının yekdiğeriyle yahut mensup oldukları devletle münasebatını hakk ve nâ-hakk nokta-i nazarından tedkîk eden kısım-ı hukûk “hukûk-ı milliye” nâm-ı umûmiyesi altında müdevvendir.

Hukûk-ı milliye, efradın kendi arasındaki münasebata muhtass kısmına “hukûk-ı husûsiyye-i milliye” denir ki “hukûk-ı medeniye”, “hukûk-ı ticâriye” ve “usul-ı muhâkeme-i hukûkiye” namıyla üç bahis teşkil eder.

Hukûk-ı milliye, efrad ile bu efradın mensup oldukları devlet arasındaki hukûk ve vezâifi ta‘yin eden kısmına “hukûk-ı umûmiyye-i milliye” ıtlâk olunur. Bu da “hukûk-ı siyâsiye”, “hukûk-ı esâsiye”, “hukûk-ı ceza” ve “hukûk-ı idâre” nâmıyla dört kısma münkasımdır.

Hukûk-ı beyne’d-düvel; muhtelif devletler ve bu devletlere mensup efrad arasındaki münâsebât-ı mütekâbileyi gösterir.

Hukûk-ı beyne’l-milel de umumiyye ve hususiyye namıyla iki kısma münkasımdır.

Hukûk-ı umûmiyye-i beyne’l-milel, muhtelif milletler ve devletlerarasındaki münâsebâtan; hukûk-ı husûsiyye-i beyne’l-milel muhtelif devletlere mensup efrad arasındaki muâmelât ve münâsebâtan bahseder.

2.1. Birinci Kitap: Hukûk-ı Medeniye

Mündericât: Bey' ve Şira, İcâre, Kefâlet, Havale, Rehin, Emanet, Hibe, Gasb, Hacr, İkrâh, Şufa, Şirket, Vekâlet, Sulh ve İbra, İkrar, Dava, Beyyinât, Kaza, Vasiyet-Vesâyet, Feraiz “Miras”, Nikâh, Talâk, Nafaka.

2.1.1. Bey' ve Şira “Alım Satım”

Bey' malı mala değişmektir.

Rükn-i Bey': İcab ve kabul ile bey' mün'akid olur. İcab ve kabul için ekseriya mazi, bazen hâl manasına muzari' sigası isti'mal olunur. İcab ve kabul şifahen olduğu gibi mükâtebe ile de olur. Dilsizin işaret-i ma'rufesi ile veya yalnızca terazi-i tarafeyne delalet eden mübadele-i fiiliyye ile de olur.

Bayi' “Şunu yüz kuruşa sattım”, müşteri de “Aldım”; yahut müşteri “Yüz kuruşa aldım” ba'dehu bayi'de “Sattım” deseler evvelki surette sattım, ikincide “Aldım” lafızları icab; evvelki surette “Aldım” ikincide “Sattım” lafızları kabul olur.

Alırım, satarım gibi muzari sigasıyla hâl murad olunabildiği takdirde bey' mün'akid olur.

Müşteri pazarlıksız parayı verip ekmekçi dahi ona ekmeği verse bey' mün'akid olur.

Keza, müşteri parayı verip karpuzu alsa bayi' sükût etse yine bey' mün'akid olur.

Kezalik, müşteri “Şu etin şurasından şu kadar kuruşluk tart” demesi üzerine kasap dahi kesip tartsa bey' mün'akid olur.

Tevafuk: İcabın kabule sarahaten veya zımnen muvafakatı şarttır.

Bayi' müşteriye “Şu kumaşı yüz kuruşa sattım” demesiyle müşteri o kumaşın nısfını elli kuruşa alamaz.

Şu iki hayvanı üç bin kuruşa sattım denildiğinde müşteri “Öyleyse yalnız birini bin beş yüze isterim” diyemez.

Keza müşteri “Şu malı bin kuruşa aldım” demişken bayi' “Sekiz yüz kuruşa verdim” dese muvafakat zımnen hâsıdır.

Meclis-i Bey': Meclis-i bey'de ba'de'l-icab nihâyet-i meclise kadar tarafeyn muhayyerdir.

Ahad-i tarafeynden i'raza delalet eder bir kavl yahut fiil sadır olursa îcab batıl olur.

Îcab, ibtidâen vâkı' olan teklif; kabul, intihâen vâkı' olan tasdik; meclis-i bey', pazarlık edilen yerdir.

Şartla Bey': Şartla bey' sahihtir. Şart, akd-i bey'in muktezâsından ise mûteberdir. Şartın ehad-i âkıdeyne nef'i yoksa bey' yine sahih, şart lağvıdır.

İkâle-i Bey': Mebî müşteri yedinde tamamen veya kısmen kâim ve mevcut oldukça rızâlarıyla bey'i tamamen veya kısmen ikâle edebilirler.¹⁰⁰ Bu babda da îcab ve kabul lafzen, fiilen ilâ-ahiri olabilir.

İkâle sahih olmak için mebîin kâim ve mevcut olmak şarttır.

Mebîin Şurût ve Evsâfi ve Cevâz-ı Bey': Mebî: Mevcut, mümkünü't-teslim, makdur, mütekavvim, müşterinin hiç olmazsa işaret-i hissiyeyle malûmu olmak lazımdır.

İmdi bir ağacın hiç belirmemiş olan meyvesini satmak bâtıldır. Kâmilen belirmiş ise ekle sâlih olmasa da hatta ağaç üzerinde satılması sahihtir.

Efrâdı mütelâhiku'z-zuhûr olan meyve ve sebzenin ve çiçeğin olanlarına tebe'an olmayanlarının bey'i sahihtir.

Mal olmayan şeyi: Lâşeyi, benî âdemi satmak bâtıldır.

Hisse-i şâyia şerikten izin almaksızın âhara satılabilir.

Bey'de Neler Dâhildir? : Örf-i belde bey'in şâmil olduğu her şey min gayri zikrin bey'de dâhil olur, cüz, tevâbi', müstemilat gibi.

Hane bey'inde matbah, zeytinlik bey'inde zeytin ağaçları dâhil olur.

Kilit bey'inde anahtar, süt için alınan ineğin bey'inde yavrusu dâhil olur. Çünkü bunlar mebîin cüzü hükmündedir, garaz-ı iştiraya nazaran bey'den infıkakı caiz olmayan şeylerdir.

Tebe'an bey'de dâhil olan şeyin semenden hissesi yoktur.

Mesela yük bârgîrinin kable'l-kabz yuları sirkat olursa semen-i müsemmadan bir şey tenzili lâzım gelmez.

Ba'de'l-akd kable'l-kabz bey'de hâsıl olan semere ve ziyade müşteriye ait olur.

İneğin kable'l-kabz doğan yavrusu, bahçede kable'l-kabz hâsıl olan yemişler ve sebzevât müşterinindir.

¹⁰⁰ İkale: Akdi bey'i ref' ve izale etmektir.

Bey‘de Semen: Hîn-i bey‘de tesmiye-i semen lazımdır. Nefy-i semen bey‘i bâtil, adem-i zıkr-i semen bey‘i fâsid eder. Bey‘i bâtil asla hüküm ifade etmez.

Tesmiye-i semenden maksad semenin malumiyeti olup bu da miktar ve vasfını beyan ile veya müşâhede ile hâsıl olur. Maliyette muhtelif revaçta müsâvi mütenevvi‘ meselâ altın tedâvül eden belde ne türlü altın olduğu beyan olunmaksızın ale‘l-ıtlak şu kadar altın diye pazarlık olursa bey‘ fâsid olur.

Bir nev‘-i meskûkât yerine eczası dahi verilebilir, fakat bu hususta örf ve adet-i beldeye ittiba‘ olunmak lazım gelir: Nâsın isti‘mali bir hüccettir ki mâni‘ bir kanun olmadıkça onunla amel vacip olur.

Va‘de ile Satış: Semen-i te‘cil ve taksit ile bey‘ sahih olur; ancak semenin te‘cilinde ve taksitinde müddet ma‘lum ve muayyen olmak lazımdır. Yağmur yağdığı, rüzgar estiği, hacılar hacdan geldiği vakit gibi muayyen olmayan bir müddet beyanıyla pazarlık olursa bey‘ fâsid olur.

Veresiye pazarlık olunup da hiçbir müddet tayin olunmasa bir aya masruf olur. Te‘cil ve taksit müddetinin bidayeti mebîin tarihi teslimidir.

Bey‘-i mutlakta yani semeni peşin veya veresiye olmak lakırdısı olmaksızın akd-i bey‘ olundukta semen-i mebî peşin olmak üzere münakid olur. Meğerki örf ve adet o bâbda bir miktar te‘cili icab ede.

Ba‘de‘l-Akd Kable‘l-Kabz Hukûk: Bayi‘ satmış olduğu malın semenini borcuna havâle edebilir.

Müşteri kable‘l-kabz mebîi akar ise âhara satabilir, îcar edemez. Menkul ise satamaz. Çünkü menkul bayi‘-i evvel yedinde telef olarak bey‘-i evvelin münfesihi olmak özrü vardır.

Ba‘de‘l-Akd Tezyîd-i Semen ve Mebî: Bayi‘ ba‘de‘l-akd mebîin miktarını tezyid edebilirse de müşteri meclis-i ziyade de kabul ederse talebe “hakkı” olur.

Müşteri tarafından semenin tezyîdi de aynı suretledir.

Teslim ve Tesellüm: Mebîin teslimi müşterinin bilâ-mâni‘ mebîi kabz edebilecek veçhile tesellümüne bayi‘in izin vermesiyle hâsıl olur. Teslim ile kabz vücut bulmuş addedilir.

Evvela semenin, saniyen mebîin verilmesi lazımdır. Mebîin hakk-ı gayr ile meşguliyeti mâni‘-i teslimdir.

Müşteri mebîi kabz ederken bayi‘in görüp de men‘ etmemesi kabza ruhsattır.

Mebîin Hakk-ı Habsi: Peşin satışta müşteri semeni tamamen tediye edinceye kadar bayi'in mebîi habsetmek hakkı vardır. Ve rehin veya kefil ile bu hak sukut etmez. Fakat bir kere teslim ile bu hakkını ıskat etmiş olur ve artık istirdad edemez. Semen için müşteri üzerine havâle vermekle de bu hak sukût eder.

Veresiye satışta hakk-ı habs olmamak tabî'idir.

Mekân-ı Teslim: Hîn-i akidde mebî nerede ise orada teslim olunur, meğerki bir mahall-i mu'ayyende teslimi meşrûta ola.

Mesela bir kimse Tekfur Dağı'ndaki buğdayını İstanbul'da bir kimseye satınca o buğdayı Tekfur Dağı'nda teslim eder, İstanbul'da teslim etmek üzere cebr olunamaz.

Helâk-i Mebîa Müterettib Olan Mevâdd: Mebî müşteriye teslim olunmadıkça bayi'in zamânındadır.

Kable'l-kabz bayi'in yedinde telef olsa zararı bayi'edir. Müşteri mebîi kabz edip semeni te'diye etmeden müflisen fevt olsa bayi' ancak guremâyâ dâhil olur.

Sevm-i Şira: Beğenilirse almak üzere götürülen mal için tesmiye-i semen olunmuş ise o mal mazmun, değil ise emânet hükmünde olarak bilâ-taaddî telef veya zayi' olursa gayr-i mazmundur.

Sevm-i Nazar: Görmek yahut göstermek üzere kabz olunan mal kâbızın yedinde emânettir.

Hıyârât: Hıyâr ta'biri muhayyerlik demektir.

Hıyâr-ı Şart: Bayi' ve müşteri veyahut ikisinden biri bir müddet-i ma'lume içinde bey'i fesh veya infaz etmek hususunda muhayyer olmak üzere şart koymak caizdir.

Fesh ve icazet kavlen veya fiilen olur. Müşteri muhayyer olduğu halde müddet-i hıyârında mebîi satılığa çıkarmak veya rehin ve îcar etmek gibi temellükün levazımından olan bir veçhile tasarruf etmesi icazet-i fiiliyyedir.

Müddet-i hıyârın bilâ-fesh ve infaz-ı mürûr ile bey' lazım olur. Hıyâr-ı şart vârise intikal etmez.

Hıyâr-ı VASF: Mesela "sağılır" gibi bir vASF-ı mergub ile muttasıf olmak üzere satılan bir inek sütünden kesilmiş çıkrsa müşteri muhayyer olur.

Hıyâr-ı vASF vârise intikal eder ve bununla muhayyer olan müşteri mebdâ temellükün levazımından olan bir veçhile tasarruf ederse hıyârı iptal edilmiş olur.

Hıyâr-ı Nakd: Bayi‘ ve müşteri filan vakte kadar te‘diye-i semen olunmak ve olunmazsa beynlerinde bey‘ olmamak üzere pazarlık etseler sahih olur ve bey‘, müşteri o müddette te‘diye-i semen edemediği halde fâsid ve müşteri müddet-i muayyene içinde vefat ederse bâtil olur.

Hıyâr-ı Ta‘yîn: Kıyemiyyattan birkaç şeyin mesela âlâ ve evsat ve ednâ üç cins kumaşın başka başka bahâları beyan olunarak üç gün zarfında bayi‘ bunlardan dilediğini vermek veya müşteri o müddet zarfında dilediğini almak üzere satmak sahih olur. Hıyâr-ı ta‘yinde ta‘yin-i müddet lazımdır ve bu hıyâr da vârise intikal eder.

Hıyâr-ı Ru‘yet: Bir malı görmeden alan kimse görünceye kadar muhayyerdir. Bu hıyâr vârise intikal etmez, yani vâris muhayyer olmaksızın o mala mâlik olur.

Malını göremeden satan bayi‘ için hıyâr-ı ru‘yet yoktur.

Mesela bir kimse uhdesine irsen intikal eden malı görmeden satsa bey‘ bilâ-hıyâr münakid olur.

Âmânın bey‘i ve şirâsı sahih olup fakat vasfını bilmediği bir mal işтира edince muhayyer olur. Ancak yoklamak ile ma‘lum olan şeylerde eliyle tutup yoklamasıyla ve koklayacak şeylerde koklamasıyla ve tadılacak şeylerde tatmasıyla muhayyerliği sâkıt olur.

Bey‘de temellükün levazımından olan bir veçhile tasarruf ale’l-ıtlak hıyâr-ı ru‘yeti ıskat eder.

Hıyâr-ı Ayb: Bey‘i mutlak mebûin ayıbdan¹⁰¹ salim olmasını iktiza eder. Bu halde ayb-ı kadîmi tebeyyün ederse müşteri muhayyerdir: Dilerse red dilerse semen-i müsemma ile kabul eder. Yoksa bu ayb için bahâsını tenkîs edemez.

Hîn-i bey‘de beyan edilen aybda muhayyerlik olmaz. Ba‘de’l-bey‘ kable’l-kabz bayi‘ yedinde bey‘de hâdis olan ayb, ayb-ı kadîm hükmündedir.

Ayb-ı kadîme ba‘de’l-ıttılâ‘ müşteri mebîde temellüken levazımından olan bir veçh ile tasarruf etse mesela mebî satılığa çıkarsa hıyâr-ı aybı ıskat etmiş olur.

Mebîde ayb-ı kadîm mebûin müşteri indinde bir aybı hâdis olduktan sonra meydana çıkarsa mebî-i bayi‘e red olunmayıp noksan-ı semeni iddiâ edilebilir. Fakat ayb-ı hâdis zâil olsa ayb-ı kadîm yine redd-i müceb olur. Şu kadar ki mebîe müşterinin malından bir şeyin zam ve ilavesi mani‘-i reddir. Bu halde bayi‘ razı olsa dahi maîb olan

¹⁰¹ Ayb, ehli ve erbabı indinde malın bahâsına noksan îras eden; ayb-ı kadim, bayi‘ yedinde iken mebi‘de mevcut olan kusurdur.

mebii geri alamayıp noksan-ı semen vermeye mecburdur. Hatta müşteri o malı ayb-ı kadîme muttali‘ olduktan sonra satsa bile bayi‘den noksan-ı semen alabilir.

Noksan-ı semenin miktarı bî-garaz ehl-i vukûfun ihbarıyla ma‘lum olur. Bu da mebîin bir kere sâlimen bir kere de maîben takvîmi ile aradaki farktan ibarettir.

Gabn ve Tağrir: Bey‘de bilâ tağrir gabn-ı fâhiş bulunsa mağbûn olan kimse bey‘i fesh edemez.¹⁰²

Mâl-ı yetim, mâl-ı vakıf ve mâl-ı beytû‘l-mâl bilâ tağrîr dahi olsa gabn-ı fahiş ile sahih olmaz. Feshi talep etmek hakk-ı mütebâyîândan ancak mağbuna aittir ve bu hak vârise intikal etmez.¹⁰³

Gabn-ı fâhişin vücuduna ıtıla‘ husûlünden sonra mebîde temellükün levazımından olan bir veçhile tasarruf edilirse artık hakk-ı fesh kalmaz.

Bey‘ bi‘l-Vefa: Bir kimse malını¹⁰⁴ diğerine semen-i red edince geri vermek üzere şu kadar kuruşa satmaktır ki müşterinin mebîiyle intifa‘ eylemesine nazaran bey‘-i sahih, tarafeyn bunu feshe muktedir oldukları cihetle bey‘-i fâsid ve müşteri mebîi âhara satamadığı cihetle rehin hükmündedir.

Ta‘bir-i âharla bey‘-i vefa öyle bir bey‘dir ki bayi‘ müddeti zarfında veya hitamında semen-i red ile mebîi istirdad edebildiği gibi müşteri dahi inkiza-yı müddette mebîi red ile semeni istirdad edebilir veyahut mebîi sattırır, hukûkunu istihsal eder; fazlası bayi‘indir, eksik zuhur ederse bayi‘in emval-ı sairesine müracaat eder. Mebîin menafi‘inden bir miktarının müşteriye ait olmak üzere şart edilmesi de mu‘teberdir. Tehlikesiz bey‘ bi‘l-vefa emlakta veyahut mukataalı veya tevsi‘ intikalli evkafta olur.

Müşteri alacağını istifa etmedikçe vefaen iştirâ etmiş olduğu mala, bayi‘in diğer garimleri müdahale edemez.

2.1.2. İcare

İcar, ya menafi‘-i emval üzerine veya amel üzerine olup her iki halde ma‘kûdün aleyh menfaattir.¹⁰⁵

¹⁰² Tağrir: Aldanmak; gayb-ı fahiş: derahim ve urûzda nısf-ı aşr, hayvanatta aşr, akarda hamse miktarı veya daha ziyade aldanmaktır. Urûz: Nukud ve hayavanat ve akarat ve mekîlât ve mevzûnâtta gayrı şeyler.

¹⁰³ Mütebâyî‘an = Akideyn = Bayi‘ ile Müşteri

¹⁰⁴ Mal: İnsanın vakt-i hâcet için iddihar edebildiği menkulat veya gayrimenkulat.

¹⁰⁵ İcar, kiraya vermek. İsticar, kira ile tutmak, âcir = mucir, kiraya veren; müste‘cir, tutan. İcare = ücret = kira = bedel-i menfaat. İcare = icar. Me‘cur = kiraya verilen şey. Ecr-i misil: Bî-garaz ehl-i

Müsta‘milinin ihtilafıyla muhtelif olan her şeyin icaresinde takyîd muteber, fe-illâ değildir.

Mesela bir kimsenin rukûbu için istikra olunan ata bir başkası irkâb olunamaz; fakat bir kimsenin süknası için isti‘mâl olunan hanede başkası iskân olunabilir.

Mutasarrıfın veya vekilinin rızası alınmadıkça müste‘cir hakkını ahara terk yani me‘curu kısmen veya tamamen âhara îcar edebilip edememesi meyanedeki mukaveleye merbuttur.

Gerek kâbil-i taksim olsun gerek olmasın bir kimse hisse-i şayi‘asını şerîkine icar edebilirse de ahara fakat hodbahod edemez; meğerki muhayyeye rabd olunduktan sonra kendi nöbeti gelmiş ola, o zaman da tekâmîlini icar eder.

Rûkn-i İcare: İcare de bey‘ gibi mâzî sîgasıyla münakid olur. Ve bu sîga müşâfehe, mükâtebe veya dilsizin işaret-i ma‘rufesiyle veyahut yolcu vapuruna, keza bârgîrine, iskele kayığına binmek gibi ancak teâtî târikiyle eda edilir. İcarede sükût rıza ve kabul ad olunur. Dükkân sahibi yüz kuruşa, müste‘cir seksen kuruşa dese ve sahibi müste‘ciri bırakıp o da dükkanda sakın olsa seksen kuruş ücret lazım gelir. Tarafeyn sözlerinde ısrar ettikleri halde müste‘cir sâkin olursa ecr-i misl lazım gelir.

Gelecek Ağustos’tan itibaren mesela bir sene için bir yeri isti‘car “icare-i muzafe” caizdir. Ve vakti hulûl etmediği halde de lazım olup ahad-i akideyn mücerred vakti gelmedi diye fesh edemez.

İcare in‘ikad etmekle inkizasına kadar mûcir zam edemez. Fakat me‘cûr mâl-ı yetim veya mâl-ı vakf ise vasî veya mütevellî ecr-i misli istikmâle mecburdur, ecr-i misl lazım gelir.

İcârenin Şerâit-i İn‘ikâdı: Âkideyn ehil yani âkıl mümeyyiz olmalı. Bey‘de olduğu gibi icab, kabûle muvâfık ve meclis-i akd müttehid ve âcirin hakk-ı îcârı olmalı veyahut hakk-ı îcârı olanların icâzeti inzımam etmeli.

Sıhhat-i İcâre: İcârenin sahih olması için: Âkideynin rızası, me‘cûrun ta’yini, ücretin ma‘lumiyeti, me‘cûrun ne için olduğunun mâni‘i münaza’a olacak veçhile malum bulunması ve menfaatin makdûru’l-istifa olması şarttır.

Butlan ve Fesad-ı İcâre: Şerâit-i in‘ikâd bulunmazsa icâre bâtıl olur. Mecnûnun, sabi‘i gayr-ı mümeyyizin îcarı ve isti‘cârı bâtıldır. Fakat ba‘de’l-in‘ikâd âcir veya müste‘cirin tecennûni ile icâre münfesih olmaz.

vukufun takdir ettikleri ücret. Ecr-i müsemma: hin-i akidde zikr olunan ücret. Muhâyee = taksim-i menafi’.

İcâre-i batılada kira vermek lâzım gelmez. Meğerki me'cûr mâl-ı vakıf veya mâl-ı yetim veya mâl-ı mecnun ola.

Şerâit sıhhat bulunmazsa icâre fâsîd olur. İcâre-i fâsidede kira vermek lazım gelir. Fakat ecr-i müsemmayı değil, ecr-i misli vermek lazım gelir ve bu ecr-i misli ecr-i müsemmayı geçemez.

Ahkâm-ı Ücret: İcâre-i sahihada istifâ-yı menfaate iktidar ile ücret lazım olur.

Mesela me'cur haneyi kabz ettikten sonra müste'cir oturmasa dahi ücret vermesi lazım gelir.

İcare-i fâsidede hakikaten intifa' bulunmadıkça ücret lâzım gelmez.

Mîn gayr-i akd ve bilâ-izn bir kimse birinin malını isti'mal ettiği surette muaddün lil istiğlâl ise ecr-i misli lazım olur, değil ise olmaz. Fakat mal sahibi ücret mutâlebe ettikten sonra isti'mal ederse mutlaka ücret lâzım gelir.

Ücretin lüzumunda me'curun teslimi şarttır. Yani me'cur müste'cire teslim edilmediği müddetçe kira işlemez.

Bu suretle kable't-teslim müddet munkazi olursa hiçbir ücret lâzım gelmez.

Ecîrin Müste'cer Fîh'i Hakk-ı Habsi: Terzi, boyacı, cameşuy gibi ameline eser olan ecîrin veresiye mukâvele olunmamış ise hakk-ı hapsi vardır. Bu veçhile yedinde o mal telef olsa zâmin olmaz, fakat ücrette alamaz.

Hammâl, mellâh gibi ameline eser olmayanların hakk-ı hapsi yoktur. Bu veçhile haps edipte yedinde o mal telef olsa zâmin-i icab eder.

İcare-i Akar: Kimin için olduğu beyan edilmeyerek bir hane ya dükkân isti'cârı caiz olur. Ne için olduğu beyan edilmeyerek dükkân ve hane isti'cârı ise keyfiyyet-i isti'mali örf ve adetle ta'yin etmek üzere sahih olur.

Bu veçhile ne için olduğu beyan edilmeyerek isti'câr edilen hanede müste'cir binaya vehn ve zarâr getirmeyecek her nev' iş işleyebilir. Ve kendi sâkin olabildiği gibi başkasını da iskân edebilir. Meğerki şeraita-i mütekaddime mâni'a ola.

Menfa'ati maksûdeyi ihlal eden şeyleri yapmak âcire aittir.

Hânenin suyollarını, künklerini tâmir ve ıslah süknaya mahal olan şeyleri inşa, binaya müteallik sair işler, değirmenin harkını ayıklamak sahibinin üzerinedir. Eğer sahibi bunları yapmaktan imtina' ederse müste'cir çıkabilir.

İsticar ederken görmüş ise bu bahane ile çıkamaz ve âcirin izni olmaksızın müste'cirin yapacağı tamirat teberru' kabilindedir.

İcâre-i Âdemî: Ücret beyanı ve amelin tayini ile icare-i âdemî caizdir. Ücret mukavele edilmeyerek de bir şahıs bir kimsenin talebi üzerine o kimseye hıdmet edince, ücret ile hıdmet eder makûleden ise ücret-i misl alır. Bahşış ücrete mahsub edilemez.

Mutlak olarak mukâvele olunduğu surette âcir kendi yerine başkasını kullanabilir.

Teslim-i Me'cûr: Me'cûrun teslimi müste'cire bilâ mâni' ânında intifa' edebilecek halde âcirin izin ve ruhsat vermesidir.

Âcir bir malın akârını içinde kendi malı olduğu halde îcar etse fâriğan teslim etmedikçe kira işlemez.

Âkideynin Ba'de'l-Akde Me'cûrda Tasarrufları: Nâsın isti'mal ve intifa'da mütefâvıt olmadığı me'cûru müste'cir başkasına îcâr edebilir.

Bir kimseye icâre-i lâzıma¹⁰⁶ ile îcâr edilen bir mal o müddet için bir diğerine îcâr edilse ikinci îcâr bâtıldır. Müste'cirin izni olmaksızın satılsa bu bey' müste'cir hakkında nâfız olmaz, bayi' ile müşteri beyninde nâfız olur. Ancak müşteri isterse teslimi mümkün olmadığından tutturarak muhakemeye müracaatla akd-ı bey'i fesh ettirebilir.

Redd-i Me'cûr: Me'cûrun red ve iadesi müste'cir üzerine lâzım olmayıp icarenin inkızasında me'cûrun ahzi âcir üzerinedir.

Zamân: Me'cûr müste'cirin taaddisi ile telef olsa yahut kıymetine noksan gelse müste'cire zamân lazım gelir.

Taaddî, müste'cirin hilâf-ı mutad hareketidir.

Taksir ve meşrûnun ma-fevkine tecavüz de mûcib-i zamândır.

Taksir, bilâ özl-i kusur etmektir.

Ecîr-i hâs¹⁰⁷ emîndir. Hâlbuki ecîr-i müşterek taaddi veya taksîrî olsun olmasın kendisinin fiil sanatından tevellüd eden zarar ve hasarı zâmındır.

2.1.3. Kefâlet

Kefâlet, bir şeyin mutâlebesi hakkında zimmeti zimmete zammetmektir.¹⁰⁸ Bu halde kefil kendi zimmetini âharın zimmetine zamm eden, yani âharın müteahhid

¹⁰⁶ İcare-i Lazım = Hakk-ı hıyârdan âri icare-i sahiha.

¹⁰⁷ Ecir-i Has: Yalnız müste'cire işler; aylıklı hizmetkâr gibi; yalnız bir karye hayvanını ra'i itmekle mukayyed olan çobanda ecir-i hastır. Ecir-i Müşterek: Müste'cirden başkasına işlememek şartıyla mukayyed olmayan ecîrdır; hamal, dellal, karye çobanı, kira arabacısı, iskele kayıkçısı gibi.

olduğu şeye kendi dahi müteahhid olan kimsedir. Asıl borçluya mekfûlün anı; alacaklıya mekfûlün leh ve kefilin teslimine yahut edâsına müteahhid olduğu şeye mekfûlün bih denir.

Yalnız kefilin icâbıyla kefâlet münakid olur; va‘d-i muallak dahi kefâlet olur.

Elfâz-ı kefâlet teahhüd ve iltizâma delâlet eden sözlerdir.

“Alacağınızı fûlan adam vermezse ben veririm.” demek kefâlettir. Kefile kefil olmak, kefilin teahhüd etmek câizdir.

Şerâit-i Kefâlet: Kefil, kefâletin hîn-i in‘ikâdında âkıl ve bâliğ olmak şarttır.

Mecnûnun, mâtûhun, sabînin kefâleti sahih olmaz. Mesela sabî iken kefil olupta bağde‘l-buluğ bu kefâlet ikrâr olursa dahi muâheze olunmaz.

Mekfûlün bih mal ise miktarı mâlum olmasa da beis yoktur. Ancak mekfûlün bih asîl üzerine mazmûn olmak şarttır.

Ukûbâtta neyâbet cari olmaz. Çünkü ceza şahsîdir ve mâddeten kat‘an bir diğere sirâyet edemez.

Hükûm-i Kefâlet: Kefâlet-i münecceze¹⁰⁹ kefil, deyn-i muaccel ise derhal, müeccele ise müddeti hitâmında mutâleb olur.

Bir şarta muallak veya zaman-ı müstakbele muzâf olarak münakid olan kefâlette şart tahakkuk ve zaman hulûl etmedikçe kefil mutâleb olmaz.

Kefâletin in‘ikâdından sonra kefil kendisini kefâletten ihraç edemez; fakat kefâlet-i muallaka ve muzâfede deynin zimmet-i medyûna terettübünden mukaddem kefil kendisini kefâletten ihraç edebilir.

Hükûm-i Kefâlet-i bil-Mâl: Kefil zâmındır.

Dâin mutâlebede muhayyerdir; Matlûbuna kefilidir, asilden veya her ikisinden isteyebilir. Meğerki kefâletinde asil vermezse kefiliden talep edilmek kaydî olur.

Bir cihetten dolayı müştereken medyûn olan kimseler yekdiğere kefil olsalar her biri deynin mecmûu ile mutâleb olur.

Biri nezdinde bir kimsenin emânet malı olduğu halde o maldan eda etmek üzere o kimsenin borcuna kefil olsa caiz olur ve o maldan îfa etmek üzere kefil icbâr olunur. O mal telef olursa kefile bir şey lazım gelmez; fakat kefil olduktan sonra o malı sahibine reddetse zâmın olur.

Kefili ibrâ, asîli ibrâ değildir; fakat asîli ibrâ kefilin de ibrâ eder.

¹⁰⁸ Kefâlet-i bin-nefs: Bir adamın şahsına kefil olmak; kefâlet-i bil-mal: Bir malın edasına kefil olmak.

¹⁰⁹ Kefâlet-i münceze ne şarta muallak ne de müstakbele muzâf olmayan kefalettir.

Asıl hakkında te'cîl, kefil hakkında te'cîldir; fakat kefil hakkında te'cîl, asıl hakkında te'cîl demek değildir.

2.1.4. Havâle

Havâle, deyni bir zimmetten diğer zimmete nakl etmektir.¹¹⁰ Muhîl dâinine “Sana borcum olan bin kuruşu sarraf-ı kıstîye havâle ettim” deyip onlar dahi kabul ettiklerinde havâle münakid olur.

Rûkn-ı Havâle: Yalnız muhâlün leh ile muhâlün aleyh beyinde akd-ı havâle olunabilir. Fakat yalnız muhîl ile muhâlün aleyh arasında alel ıtlak havâle akd olunamaz. Muhâlün lehin kabulüne mevkûfen münakid olur.

Yalnız muhîl ile muhâlün leh beyinde icra olunan havâle de muhâlün aleyhe inde'l-i'lam kabul ederse sahih ve tamam olur.

Şerait-i Havâle: İn'ikad-ı havâlede muhîl ile muhâlün lehin âkıl, muhâlün aleyhin âkıl ve bâliğ olması şarttır. Havâlenin nefâzında muhîl ile muhâlün lehin bâliğ olması şarttır.

Kefalet-i sahih olan deynin havâlesi de sahih olursa da deyn-i meçhûlün havâlesi sahih değildir.

Ahkâm-ı Havâle: Havâlenin hükmü muhîlin borcudur, kefil varsa onunda kefâletten berî olmasıdır. Muhâlün leh o borcu artık muhâlün aleyhten talep edebilir.

Mürtehin birini râhin üzerine havâle ederse artık rehini habs ve tevkîfe selâhiyeti kalmaz.

Muhîlin muhâlün aleyh yedinde emânet olan parasından verilmek üzere mukayyed olan havâle de müstahak çıkıp da o mal zabt olursa havâle batıl olur. Ve borç muhîle 'avdet eder.

Muhîlin muhâlün aleyh yedinde ki parasından verilmek üzere mukayyed olan havâlede o para telef olduğu surette eğer mazmûn değilse havâle bâtil olur, borç muhîle 'avdet eder; eğer mazmûn ise havâle batıl olmaz.

Muhâlün bihin edâsıyla veya diğer birinin üzerine havâlesiyle veyahut muhâlün lehin muhâlün aleyhi ibrâsıyla muhâlün aleyh deyninden berî olduğu gibi muhâlün leh

¹¹⁰ Muhîl = Havâle eden kimse ki medyûndur. Muhâlün leh = Dâin. Muhâlün aleyh = Havâleyi kabul eden. Muhâlün bih = Havâle olunan mal. Havâle-i mukayyede = Muhîlin muhâlün aleyhe zimmetinde yahut yedinde olan malından vermek üzere deyu mukayyed olan havâle. Havâle-i mutlaka = Mukayyed olmayan havâle.

muhâlün bihi hibe yahut tasadduk edipte muhâlün aleyh dahi kabul etse kezalik deynden berî olur.

Muhâlün leh fevt olup da muhâlün aleyh ona vâris olsa havâlenin hükmü kalmaz.

2.1.5. Rehin

Rehin, bir malı ondan istifası mümkün olan bir hak mukâbilinde mahbûs mevkûf kılmasıdır. O mala merhûn veya sadece rehin denir.¹¹¹

Rûkn-ı Rehin: Râhin ve mürtehinin îcab ve kabulü ile rehin münakid olur.¹¹² Kabz bulunmadıkça tamam ve lazım olmaz; yani râhin kable't-teslim rehinden rucu' edebilir.

İn'ikad Rehinin Şartları: Râhin ve mürtehinin âkıl olması şarttır. Bâliğ olması şart değildir; hatta sabi-i mümeyyizin rehin ve irtihânı câizdir. Merhûn satılığa sâlih bir şey olmalıdır. Merhûnun mukâbili mâl-ı mazmûn olmalıdır.¹¹³

Râhin ve Mürtehin: Mürtehin hodbehod akd-ı rehni fesh edebilir. Râhin edemez.

Mürtehin rehni mukâbilindeki alacağını râhinden istifa edinceye kadar rehni habs ve imsâk edebilir. Bir kimse iki kişide olan alacağı için bir rehin alsa caiz olur, bu rehin iki alacağın mecmûuna merhûn olur.

Merhûnun Meûnet ve Masârifi: Rehni mürtehin bizzat hıfz eder veya emînine ettirir.

Rehnin muhafazası masârifi mürtehinedir. Yer kirası, bekçi ücreti gibi.

Rehnin bekâsı veya ıslah-ı menafii için olan masraf râhinedir. Hayvanın alefi, çoban ücreti, akâr ise tamiri, saky-i, telkih, otları ayıklatması, harkın tathîri gibi.

Râhin ve mürtehinden biri yek-diğerine ait olan masrafı hodbehod îfâ etse teberrudur. Yani bunu talep edemez.

Rehinin Hükmü: Rehinin hükmü fekkine kadar mürtehinin hakk-ı habsi olmak ve râhini fevt oldukda sâir ğuremâdan ehakk olarak rehinden istîfâ-yı deyn edebilmektir. Maa hâza rehni hıfz ile beraber mürtehin alacağını da isteyebilir. Ve alacağın bir miktarı anmakla kabilse rehininde bir kısmı verilmek lazım gelir. Meğerki şart muayyen ola.

¹¹¹ İrtihan = Rehin almak. Râhin = Rehin veren. Mürtehin = Rehin alan. Adl = Râhin ve mürtehinin emniyet edipte rehni tevdi' ettikleri kimse.

¹¹² "Bu şeyi sana deynim mukabilinde rehin ettim"

¹¹³ Mesela mağsub-i ale'l-ıtlak lazımlı-tazmindir. Fakat emânet bazen mazmundur binaen aleyh emânet olan mal için rehin almak gayr-ı caizdir.

Râhin ve mürtehinin vefatıyla rehin bâtil olmaz.

Râhin fevt olunca verese-i kibârı makamına kâim olur te'diye-i deyn ile rehni tahlis ederler. Verese-i siğârı ise yahut kibâr olupta ğâib yani lâ ekall 18 saat mesafelik bir mahalde ise vasi mürtehinin izniyle rehni satıp semeninden te'diye-i deyn eyler.

Mürtehin fevt olunca rehin onun verese-i 'inde merhûn olarak kalır.

Mürtehin rehni râhine iâra edebilir ve bu halde mürtehin rehine yine râhinin sair dâinlerinden ehakk olur.

Yed-i Adl: Yed-i adl yed-i mürtehinin 'aynıdır.

Bey'-i Rehn: Râhin ve mürtehinden biri diğərinin rızası olmadıkça rehni satamaz.

Deynin vakt-i edası hulûl edipte râhin edasından imtina' ederse hâkim rehinin bey'yle eda-yı deyn emreder. Râhin ibâ ve inat ederse hâkim satar.

Râhin ğâib ise keza hâkim icabına bakar.

Rehinin fesadından havf olunur ise izn-i hâkimle satılıp semeni, rehn olur.

Hodbehod mürtehin satsa zâmin olur.

Deynin vakt-i edâsı hulûl ettikte rehni satmak üzere râhin mürtehini ya adlî yahut başka birini tevkîl etse sahih olur ve artık râhin o vekili vekâletten azl edemez. Ve adlî veyahut hâriçden biri tevkîl edilmiş ise râhin ve mürtehinden birinin vefatıyla dahi menkul olmaz.

Adl veya vekil semen-i lazımı mürteherine teslim eder; eğer satmaktan ibâ ederse râhine cebr olunur, o da ibâ ederse hâkim satar.

2.1.6. Emânât

Emânət, emin ittihaz olunan kimse nezdinde bırakılan, bıraktırılan şeydir.

Emânət ya bir kimseye hıfz olunmak üzere teslim olunmuş olur "vedi'a"; yahut menfaati bir kimseye meccânen yani bilâ-bedel temlik edilmiş olmak üzere teslim olunur, "âriyet" "mu'âr" "müste'ar".¹¹⁴

Emânete Dâir Ahkâm-ı Umûmiye: Emânət mazmûn değildir. Yani emînin sun' ve taksiri olmaksızın telef ya zayi' olduğu takdirde zamân lazım gelmez.

¹¹⁴ Îdâ' = Malının sadece muhafazasını diğere ihale etmek; Mûdi' = Bu veçhile ihale eden; Vedi', bu veçhile kabul eden. Î'are = Âriyet vermek. Malını muhafaza ederek kullanmak üzere vermek; Mu'ir = Bu veçhile veren; İstiare = Bu veçhile alan.

Bir kimse yolda bir şey bulup da kendisine mal olmak üzere ahz etse gâsib hükmünde olur. O mal telef ya zayi‘ olduğu halde kendisinin sun‘u ve taksiri olmasa dahi zâmın olur. Fakat sahibine vermek üzere almış ve sahibi malûm bulunmuş olursa emânet olur.

Sahibine vermek üzere almış ve sahibi meçhul bulunmuş olursa lukatadır. Lukata da dahi emânet hükmü cereyan eder. Bu minval üzere bir kimse nezdinde diğerinin malı kazâra telef olduğu surette eğer o kimse o malı sahibinin izni olmaksızın almış ise zâmın olur. İzin vârise emânettir, zamân yoktur. Fakat sevm-i şira suretinde semen tesmiye olunduğu halde zamân lazım gelir.

Delâleten izin sarâhaten izin gibidir. Sarâhaten nehiy varsa delaleten itibar olunmaz.

Akd ve Şart-ı Îdâ‘: Sarâhaten yahut delaleten îcab ve kabul ile îda‘ münakid olur.¹¹⁵

Mûdi‘ ile müstevda‘dan her biri her ne vakit dilerse akd-ı îda‘ı fesh eder.

Vedî‘anın vaz-ı yede kâbil ve kabza sâlih olması ve mûdi‘ ile müstevde‘in baliğ değilse de âkıl ve mümeyyiz olmaları şarttır.

Ahkâm ve Zamân-ı Vedîa: Vedia emânettir. Binaenaleyh müstevda‘ın sun‘ ve teaddîsi¹¹⁶ ve hıfzda taksiri¹¹⁷ olmaksızın telef ya zayi‘ olsa zamân lazım gelmez. Fakat ücretle hıfz için îdâ‘ olunmuş ise mümkünü’t-teharruz olan bir sebeple telef ya zayi‘ olduğu surette mazmûn olur.

Mesela bir kimsenin elinden vedia olan saat kazara düşüp de kırılrsa zamân lazım gelmez. Fakat saati çiğnese yahut elinden bir şey düşüp de saat kırılrsa zamân lâzım gelir.

Kezâlik bir kimse malını diğere îdâ‘ ve hıfz için ücret i‘da ettikten sonra o mal sirkat olunmak gibi mümkünü’t-teharruz olan bir sebepten nâşî zayi‘ olsa müstevda‘a zamân lazım gelir.

At ve inek ve mümaselenin nafakası sahibine aittir. Sahibi gâib olur ise hakkında enfa‘ına ise re‘y-i hâkimle, ev yapılır, îcârı mümkünse îcâr edilir, değilse semeni misliyle satılır.

¹¹⁵ 1, “Şu malı sana emânet ettim” 2, “kabul ettim”; yahut bir kimse bir hane-i dâhil olarak haneciye “Hayvanımı nereye bağlayayım?” deyip haneci de bir yer göstermekle oraya bağlasa îda‘ münakid olur.

¹¹⁶ Vedia hakkında sahibinin razı olmadığı şeyi yapmak te‘addidir.

¹¹⁷ Vedianın emsali veçhile hıfz olunması taksirdir, mücevheratın samanlıkta hıfzı gibi.

Vedia durmakla bozulacak şeylerden olduğu halde yine izn-i hâkimle satılır.

Müstevda‘ vediaıyı bila-izn âhara îda‘ edemez. Eder de orada telef olursa zâmin olur. İzin varsa müstevda‘ı ol aradan çıkmış olur.

Müstevda‘ elindeki vedia paradan mûdi‘in borcunu öderse, mûdi‘ razı olmazsa müstevda‘ zâmin olur ve verdiği para teberru‘dur.

Mûdi‘ fevt olundukta vedia vârisine verilir; fakat tereke müstağrak-ı bi‘d-deyn ise hâkime verilir.

Vedianın tazmini için misliyyattan ise mislini, kıyemiyyattan ise zamânı mûcib hâlin yevm-i vukuundaki kıymetini vermek lazım gelir.

*Akd ve Şart-ı İ‘âre*¹¹⁸: İ‘âre îcab ve kabul ile ve teati ile münakid olur. Mu‘irin sükûtu kabul sayılmaz. Binaen aleyh bir kimse birinden bir şeyi ‘ariyet isteyip de sahibi sükût ettiği halde alsa gâsıb olur.

Mu‘ir istediği vakit i‘âreden rücu‘ edebilir, müste‘ar intifa‘a salih olmalı; müste‘ar tayin veya tahyîr edilmiş olmalı; mu‘ir ve müste‘ir âkıl ve mümeyyiz olmalıdır.

Ahkâm ve Zamân-ı ‘Âriyet: Müste‘ir bilâ bedel ‘âriyetin menfaatine malik olur.

Ariyet müste‘ir yedinde emânettir. Binaen aleyh bila-teaddi ve lâ taksir telef ya zayı‘ olsa yahut kıymetine noksan gelse zamân lazım gelmez.

Müste‘irin her hangi bir suretle teaddi veya taksiri vaki olursa artık her ne sebeble olursa olsun ‘ariyet telef olsa yahut kıymetine noksan gelse zamân lazım gelir.

Müste‘arın Nafakası Müste‘ir Üzerinedir: Binaenaleyh müste‘ir ariyet hayvana yulaf vermeyip de telef olsa zâmin olur. “İ‘âre-i mutlaka” örf ve adet ile mukayyettir.

Mesela bir kimse bârgîrini alel-ıtlak i‘âre etmiş ise müste‘ir ona dilediği vakit biner ve dilediği mahâle kadar gider; çünkü ne zaman, ne de mekân ile mukayyed değildir. Fakat iki saatlik yere bir saatte gitmeye kalkamaz.

İ‘âre bir nevi intifa‘ ile “takyîd” olunmuş ise müste‘ir me‘zun olduğu intifa‘ın mâ fevkına çıkamaz. Buğday yükleteceği hayvana demir yükletemez. Binek hayvana yük vuramaz.

Mu‘ir menfaati t‘yin etmeksizin mutlak olarak i‘âre etmiş ise müste‘ir dilerse kendi isti‘mal eder, dilerse başkasına i‘âre eder.

Müntefi‘in tayini müsta‘milinin ihtilafıyla muhtelif olan şeylerde muteberdir.

¹¹⁸ Bir malın “menfaatini” bila-bedel temlik etmek.

“Şu atı sana i‘âre ettim” denilmiş ise müste‘ir dilerse kendi biner dilerse başkasını bindirir.

“Bu atı senin rukûbun için sana i‘âre ettim” denilmiş ise müste‘ir o ata mesela uşağını bindiremez.

Fakat “Senin ikâmetin için şu odayı sana i‘âre ettim” denilmiş ise – oda müsta‘milinin ihtilafıyla muhtelif olmadığından müste‘ir kendi ikâmet edebildiği gibi başkasına da iskân edebilir.

Mu‘irin ‘ariyete talebi akabinde müste‘irin hemen redd-i teslimi lazımdır. Bila-övr tevkîfî ve tehîr edipte ‘ariyet telef ya zayı‘ olsa veya kıymetine noksan gelse zâmin olur.

Nâssan ya delâleten muvakkat olan ‘ariyetin hitamı müddette mu‘ire reddi lazımdır; fakat meks-i mu‘tad ma‘füvdür. ‘Ariyet mücevherât gibi eşyayı nefiseden ise mu‘irin kendisine teslimi iktiza eder ve müste‘ir tarafından ‘ariyetin redd-i tesliminde meûneti ve masarîf-i nakliyesi kendi üzerinedir.

2.1.7. Hibe

Hibe bilâ ‘ivaz bir malı ahara temlik etmektir.¹¹⁹

Rûkn-ı ve Kabz-ı Hibe: Hibe icab ve kabul ile münakid ve kabz ile tamam olur.¹²⁰

Teâtî, irsal ve kabzda icab ve kabuldür. Kabzı kabul demektir; ancak kabza sarâhaten yahut delâleten izin lâzımdır.

İcab; kabza delaleten izindir.

Sarahaten izinde gerek meclis-i hibede, gerek ba‘de’l-iftirak kabz sahihtir. Delaleten izin, meclis-i hibe ile mukayyettir.

Sağirin vasîsi yahut mürebbîsi yani hicr ve terbiyesinde bulunduğu kimse gerek yedinde bulunan gerek diğerin nezdinde vedia olan malını o sağire hibe ederse mücerred icab ile o sağir o mala malik olur, kabza muhtaç değildir; fakat ahar kimse bir şey hibe edince velisinin yahut mürebbisinin kabzı ile; sabi-i mümeyyizinin velisi olsa bile kendi kabzıyla hibe tamam olur.

¹¹⁹ Edene “vâhib”, o mala “mevhûb”, onu kabul edene “mevhûbun leh” denir. İttihab = Hibeyi kabul etmek.

¹²⁰ “Bağışladım”, “Kabul ettim” gibi sözler yahut zevcin zevcesine huliyyattan bir şey getirip “Alınız, takınız” diye vermesi onun da alıp takması gibi harekât.

Hibe-i muzâfe¹²¹ sahih değildir.

Îvaz şartıyla olan hibe sahih ve şart mu'teberdir. Binaenaleyh bir kimse ölünceye kadar kendisini beslemek şartıyla mülk 'akarını birine hibe ve teslim edipte mevhûbun leh şart-ı mezkûr üzere vâhibi beslemeğe razı iken vâhib nadim olarak hibesinden rucu' ve o 'akara istirdad edemez.

Şerait-i Hibe: Mevhûb vakt-i hibede mevcûd olmalıdır. Mesela bir bağın hâsıl olacak üzümünü yahut bir kısrağın doğacak yavrusunu hibe sahih değildir. Mevhûb vâhibin malı olmalı ve malûm ve muayyen bulunmalıdır.

Vâhib âkıl ve bâliğ olmalıdır; ammâ sağır ve mecnun ve ma'tûha hibe sahihtir.

Hibe vâhibin rızasıyla olmalıdır.

Hibeden Rücu': Mevhûbun leh mevhûbu kabz etmeden vâhib hibeden rucu' edebilirse de ba'de'l-kabz usûl ve fûrû'dan veya birader ve hemşireden veya bunların evladından veya amca dayı, hala teyzeden veya zevciyet-i kâim iken zevc ve zevcenin yek-diğerinden başkasına hibe ettiği şeyi mevhûbun lehde hayatta olmak şartıyla mevhûbun lehin herhangi bir suretle mülkünden çıkarılmamış ve bir ziyade-i muttasıla¹²² hâsıl olmamış, ismi değişecek derecede tebeddüle uğramamış¹²³ veya vâhibin matlûbu olup da hibe ibrâden veyahut sadakadan¹²⁴ ibaret bulunmamış ise vâhib mevhûba ya mevhûbun lehin "rıza"sı veya hâkimin "kaza"sı ile istirdad eder. Ancak ziyade-i munfasıla mâni'-i rucu' olmaz ve ziyade mevhûbun lehte kalır. Keza vâhibenin hibeden dolayı bir îvaz almış bulunması mevhûba istirdad edebilmesine manidir.

2.1.8. Gasb

Gasb, bir kimsenin izni olmaksızın malını "ahz ve zabt" etmektir ki edene gâsıb, o mala mağsub ve sahibine mağsubun minh denilir.

Ahkâm-ı Gasb: Mal-ı mağsub aynen mevcud ise mekân-ı gasbda sahibine redd-i teslimi lâzımdır; 'inde'l-îcab mekân-ı gasba meûnet reddi ve masârif-i nakliyyesi gâsıb üzerinedir.

Mağsûb taaddî veya taksir ile yahut bilâ taaddî zayi' veya müstehlek olduğu halde gâsıb zâmındır; yani mislini veya kıymetini verir. Fakat mekân-ı gasbda sahibine

¹²¹ "Gelecek aybaşından itibaren şu malı sana hibe ettim gibi."

¹²² Mevhûb arsa olup da üzerine bina ihdas edilmiş, ağaç 'ars olunmuş veyahut zebun hayvan olup da semizilmiş olması gibi.

¹²³ Buğday iken un yapılmak gibi.

¹²⁴ Sevap için hibe olunan mal.

redd ve teslim ile zamândan kurtulur. Sahibi ahz edebilecek surette ve şerait-i münâsebe tahtında o gene vaz‘ etmekle redd ve teslim etmiş olur.

Ba‘de’l-gasb mağsûbun si‘r ve kıymeti tenâkus etse sahibi onu almayarak zaman-ı gasbdaki kıymetini talep edemez; fakat gâsıbın isti‘maliyle kıymetine noksan gelse zamân lazım gelir.

Mağsûbun zevâidi sahibinin olup gâsıb istihlâk ederse zâmın olur.

Mağsûb hayvanın gâsıb elinde doğan yavrusu, verdiği süt, gasb edilen kovan arıların mağsûb iken yaptıkları bal ve ila-ahire mağsûbun minhindir. Gâsıb istihlâk ederse zâmın olur.

İzale-i tasarrufta gasba müsâvî olan hal ve keyfiyyet gasbdır. Mesela müstevda‘ vediaı inkâr etse gâsıb ve binaen aleyh inkârdan sonra vedia yedinde bilâ taaddî dahi telef olsa zâmın olur.

Gâsıbu’l-gâsıb aynı gâsıb hükmündedir.

2.1.9. İtlâf

İtlâf ya mübaşeretle veya müteebbiben olur.

Mübaşeretle İtlâf: Bir kimse diğerinin gerek kendisinde gerek emîni yedinde olan malını gerek kasden gerek min gayri kasdın itlâf etse mağsûbun minh muhayyerdir; isterse gâsıba tazmin ettirir, o da mütlife rücu‘ eder, isterse müflife tazmin ettirir.

Birinin ayağı kayıp da âharın malını itlaf etse zâmın olur; kendi malı zannıyla diğerin malını itlaf etse yine zâmın olur.

Bir kimse diğerin elbisesini çekip de yırtsa tamam-ı kıymetini zâmın olur, amma elbiseyi tutup da sahibi çekmekle yırtılsa nısf-ı kıymetini zâmın olur.

Bir mahallede harîk vuku‘ bulmakla bir kimse bir haneyi sahibinin izni olmaksızın yıkıp da orada harîk münkatı‘ olursa eğer emr-i veliyyü’l-emr ile yıkmış ise zamân lâzım gelmez, hodbehod yıkmış ise zâmın olur.

Tesebbüben İtlâf: Bir kimsenin fiili bir malın telefine yahut noksan-ı kıymetine sebep-i müfzî olsa zâmın olur; ancak bu sebebi bi’t-tasaddi, yani haksız olmak ile meşruttur.

Mesela bir kimse diğerinin ahır kapısını açıp da içindeki hayavân firar ile zayi‘ olsa yahut kafesinin kapısını açıp da içindeki kuş uça yahut bir kimse diğerinin tarla ve

bahçesinin suyunu bi gayr-ı hakk sed edip de mevrûât ve mağrûsâtı kuruyup telef olsa yahut suyu taşıyıp da diğerin tarlasını su basarak mevrûâtı telef olsa o kimse zâmin olur.

Fakat bir kimse kendi mülkünde bir kuyu kazıp da buraya diğerin hayvanı düşüp de telef olsa zâmin olmaz.

Tarik-i ‘âmmda hakk-ı mürûr bi şartı’s-selâmedir. Tarik-i ‘âmmda bir hammalın arkasındaki yük düşüp de birinin malını itlaf etse hammal zâmin olur. Fakat bir hayvanın kendi kendinden olarak ettiği zararı sahibi zâmin olmaz, hederdir.

2.1.10. Hacr, İkra ve Şuf’a

2.1.10.1. Hacr

Sunûf ve Ahkâm-ı Mahcûrîn: Sağır ve mecnun ve ma‘tûh zaten mahcûrdurlar.¹²⁵

Sefih veya medyûn olan kimse hâkim tarafından hacr olunabilir; ancak bu halde îlân edilmek lâzımdır. Hâkim ‘inde’l-icab gıyaben de hacr eder. Mahcûrîn kendi fiillerinden neşet eden zarar ve ziyânı zâmin olurlar.

Tasarrufat-ı kavliye ya nef‘-i mahz,¹²⁶ ya zarar-ı mahz,¹²⁷ yahut nef‘ ile zarar arasında mütereddid olur.¹²⁸

Sağır-i mümeyyizin hakkında nef‘-i mahz olan tasarrufu velisinin icâzeti olmasa bile muteberdir. Zarar-ı mahz olan tasarrufu velisinin izin ve icâzeti olsa bile muteber olmaz.

Nef‘ ile zarar beyninde dâir olan ukûdu icâzet-i velîye mevkûfen münakid olur.

Ribih kasd olunduğuna delâlet eden akd-i mükerrerler sağır-i mümeyyiz hakkında taraf-ı veliden ahz ve i‘tâyâ izindir. Bu izin sarâhaten de, delâleten de olur.

Sağırın Velisi: Evvela –babası; saniyen- babası fevt olmuş ise “vasîyy-i muhtârı” yani babasının hâl-i hayatında ihtiyar ve nasb etmiş olduğu vasî; sâlisin vasî-i muhtar dahi vefat ederse onun hâl-i hayatında nasb ettiği vasî; rabian, cedd-i sahihi, yani sağırın babasının babası yahut onun da babası; hâmisin, iş bu ceddin hâl-i hayatında ihtiyâr ve

¹²⁵ Sağır gayr-i mümeyyiz, mülkiyet-i bey’in sâlib ve şirânın câlib olduğunu bilmeyen çocuktur, bilene mümeyyiz denilir.

Mecnûn-ı mutbak: Cünûnu cemi evkati müstevib olan; mecnun-ı gayr-i mutbak, kâh mecnun olup kâh ifâkat bulan kimsedir.

Ma‘tûh: Fehmi kalîl, sözü müşevveş, tedbiri fasid olan kimsedir. Mahcûr, tasarruf-ı kavlisinden memnu‘ olan kimsedir.

¹²⁶ Kabûl-i hibe, kabul-i hediye gibi.

¹²⁷ Hibe ve hediye etmek gibi.

¹²⁸ Bey‘ ve şirâ gibi.

nasb etmiş olduğu vasî; sâdisen, ol vasînin nasb ettiği vasî, sâbian hâkim yahut vâsiyy-i mensûbu yani hâkimin nasb ettiği vasîdir.

Ma'tûh, sağîr-i mümeyyiz; mecnûn-ı mutbak, sağîr-i gayr-i mümeyyiz hükmündedir.

Mecnûn-ı gayr-i mutbak hâl-i ifâkatında âkıl hükmündedir.

Bir çocuk gayr-i reşid olarak bâliğ olursa rüşdü tahakkuk etmedikçe malı kendisine verilmeyip kemâfissâbık tasarruftan men' olur.¹²⁹

Sefîh-i Mahcûr: Muâmelâtta sağîr-i mümeyyiz hükmündedir. Fakat velisi ancak hâkimdir. Bir mal satmasında hâkimin menfaat görmesi lâzımdır. Kesb-i salâh edince fekk-i hacr olunur.

2.1.10.2. İkrâh

İkrâh, bir kimseyi ihâfe ile rızası olmaksızın bir iş işlemek üzere bi gayr-ı hakkın icbâr etmektir ki edene mücbir, edilene mükreh, o işe mükrehün aleyh, havf-i mûcib olan şeye mükrehün bih denilir.

İkrâh-ı mülcî, itlâf-ı nefsî veya kat'-ı uzv veyahut bunlardan birini müeddî olur darb-ı şedid ile olan ikrahtır. İkrâh-ı gayr-i mülcî; yalnız gam ve elemi mûcib olur, darb ve habs gibi şeylerle olan ikrahtır.

İkrâh kanunen mevcut-ı 'add olunmak için mücbirin tehdidini ikâa muktedir olması ve mükrehin mükrehün aleyhi mücbirin yahut adamının huzurunda işlemiş bulunması şarttır. Ama mücbirin yahut adamının gıyabında işler ise tav'an işlemiş olur ve ikrah muteber olmaz.

İkrâh-ı mülcî tasarrufat-ı kavliyye ve fiiliyyede, ikrâh-ı gayr-ı mülcî yalnız tasarrufat-ı kavliyyede muteber olur.

Binaenaleyh bir kimse diğerine filanın malını itlaf et yoksa seni katl ederim yahut kulakı keserim deyip de mükreh dahi itlaf etse ikrâh muteber olup zamân ancak mücbire lâzım gelir. Ama filanın malını itlâf et yoksa seni darb yahut habs ederim deyip de o da itlâf etse ikrâh muteber olmaz ve zamân ancak mütlife lâzım gelir.

¹²⁹ Reşid, malını muhafaza hususunda takayyûd ederek sefeh ve tebzîrden tevâkki eden kimsedir. Hadd-i bulûğ ihtilam ve ihbâl "gebe etmek", ve hayz ve hâbil "gebe olmak" ile sabit olup mebd-i erkekte tam on iki kızda tam dokuz, intihâsı ikisinde de on beştir; yani on beş yaşında baliğ olmamışlarsa da baliğ 'add olunur.

2.1.10.3. Şuf'a

Şuf'a bir mülk-i müştêrâyı müştêriye her kaça mal olduysa o miktara onun elinden alabilmektir.¹³⁰

Esbâb-ı şuf'a üçtür: 1. Nefs-i bey'de müşarîk olmak; 2. Hakk-ı bey'de halîl olmak;¹³¹ 3. Bey'e câr-ı mülâsık olmuştur.

Bunlardan birinci tâlip iken diğerlerinin, ikinci tâlip iken üçüncünün yahut üçüncülerin hakk-ı şuf'ası yoktur.

Şefî'ler müteaddid olduğu halde aded-i ruûse itibar olunup mikdar-ı sihâma itibar olunmaz.

İki sınıf halîdler ictima ettik de ehass-ı eammin tercih edilir.

Hakk-ı şîrb hakk-ı tarîka müreccehtir.

Şerâit-i Şuf'a: Hakk-ı şuf'anın sübûtü meşfû'un ve meşfû'un bihin mülk 'akârı olması ve 'akd-i bey'in vücudu ve şefî'in bu 'akde rızasının adem-i sebka, bedelin malumü'l-mikdar mal olması, bayî'in mebi'den mülk-i zâil olması şarttır.

Hükmi-i Şuf'a: Müştêrinin bi't-terâzi teslimiyle yahut hâkimin hükmüyle şefî' olan kimse meşfu'a mâlik olur.

Hakk-ı şuf'a vereseye intikal etmez, tecezzi kabul etmez, şuf'a hisse-i şuf'asını yek-diğere terk edemez, ıskâd eder.

2.1.11. Şirket

Şirket fi'l-asl birden ziyade kimselere bir şeyin ihtisâsı ve onların ol şey ile imtiyâzıdır.

Şirket ya şirket-i mülk veya şirket-i akd olur.

Şirket-i Mülk, iştirâ ve ittihâb gibi esbab-ı temellükten biriyle hâsıl olur.

Şirket-i akd, şerikler beyninde icâb ve kabul ile hâsıl olur.

Şirket-i mülk, müteşâriklerin fiilleri ile hâsıl olmuş ise "ihtiyâriyye" demektir; iştirâ, ittihâb, kabûl-ı vasiyyet, halt-ı emvâl suretlerinde olduğu gibi.

Müteşâriklerin fiilleri ile olmayıp başka bir sebeple hâsıl olmuş ise "cebriyye" demektir; tevârüs, ihtilât-ı mâleyn hallerinde olduğu gibi.

¹³⁰ Şefî', hakk-ı şuf'ası olan; meşfû', hakk-ı şuf'anın taallûk ettiği 'akâr; meşfû'un bih, şefî'in ma bihişşuf'a olan maldır.

¹³¹ Su hissesi, yol hissesi gibi hukuk-ı mülkte müşarîk olmaktır.

Şirket-i akd, iki ya ziyade kimseler beyninde sermaye ve fâidesi müşterek olmak üzere akd şirketten ibarettir.

Şirket-i akd ya mufâvaza veya ‘inân olur. Mufâvazada sermaye-i şirket olacak mallar idhâl edilir. Miktâr-ı sermaye ve ribihden hisseler müsâvî olur. Bu nev‘-i şirket mutlak kefâletî mütezammındır.

Müsâvât-ı tâmmе şart edilmezse şirket-i ‘inân olur. Hîne-i akidde zikr olunursa kefâlet vardır.

Gerek mufâvaza gerek ‘inân üç sûrette tecellî eder:

Şerikler ortaya sermaye olmak üzere mal koyup herhangi bir sûretle ticaret ve ribhi taksim edeceklerse “şirket-i emvâl” eğer amellerini sermaye edip de âhardan iş tekabbül ederlerse “şirkt-i a‘mal”; veresiye sermaye alıp da satarsa “şirket-i vücûh” olur.

Mudârebe: Bir taraftan sermaye diğеr taraftan sa‘y ve amel olmak üzere bir nevi şirkettir.

Sermaye sahibine rabbü’l-mâl, âmile mudârib denilir.

Şurût-ı Mudârebe: Rabbü’l-malın tevkiîle mudâribinde vekâlete ehliyetleri olması; re’sül-malın sermaye-i şirket olabilecek mal olması şarttır. Mesela ‘urûz ve akar ve zimem-i nâsda olan alacak bu sıfatlarıyla mudârebede re’sül-mal olamazlar.

Sermayenin malum olması mudâribe teslim edilmesi ve ‘akideynin ribihden hisseleri cüz-i şayi‘ olarak tayin kılınması şarttır.

Mudârib emindir.

Mudârib ameli mukâbelesinde ribhe müstehak olur. Rabbü’l-malın ribhe istihkâkı malı iledir. Rabbü’l-mal veya mudârib fevt yahut sürekli cünûn-ı mutbık ile mecnun olsa mudârebe münfesiһ olur.

Muzâra‘: Bir taraftan arazi, diğеr taraftan ziraat olarak hâsılât beynlerinde taksim olmak üzere şirkettir.

Müsâkat: Bir taraftan eşcâr, diğеr taraftan terbiye olmak ve hâsıl olan meyve beynlerinde taksim edilmek üzere şirkettir.

2.1.12. Vekâlet

Vekâlet, bir kimse işini başkasına tefviz etmek ve o işte onu kendi yerine ikâme etmektir. Edene müvekkil, edilene vekil ve işe müvekkelün bih denilir.

Rûkn-i Vekâlet: Tevkîlin rûknü icab ve kabuldür. İzin ve icazet, tevkîl; icazet-i lâhika vekâlet-i sâbika hükmündedir. Risâlet¹³² vekâlet değildir.

Vekâlet bazen mutlak, bazen mukayyed, bazen de bir vakte muzâf olur.

Şurût-ı Vekâlet: Müvekkilin müvekkelün bih olan işi yapmağa muktedir olması şarttır. Vekilin âkıl ve mümeyyiz olması ve müvekkelün bihin malumiyyeti şarttır.

Ehkâm-ı Vekâlet: Hibe, i'âre, rehin, îda', ikrâz, şirket-i mudârebe, 'an inkâr-i sulh hususlarında vekilin akdi müvekkiline muzâf kılması şart değildir, kılma da kılmasa da mülkiyet ancak müvekkile sâbit olur. Fakat akd müvekkile muzâf kılınmaz ise hukûk-ı akd 'âkide yani vekile ait olur.

Risalette hukûk-ı akd mürsile ait olur. Rasûle asla teallûk etmez.

Müvekkil vekile izin vermiş veya re'yinle amel et demişse vekilde başkasını tevkîl edebilir. Ve vekil-i sâni de müvekkilin vekîli olur hatta vekil olan 'azliyle yahut vefatıyla mün'azil olmaz.

Vekâlette ücret şart edilmemiş bulunduğu halde vekîl ücret ile hizmet eder mâkûleden değilse müteberri' olur.

Husûmete Vekâlet: Müddei ve müddei aleyhden her biri dilediğini husûmete tevkîl edebilir, diğerinin rızası şart değildir. Salâhiyet-i vekîl, hudûd-ı vekâlet ile mahduddur. Husûmete vekîl olan kimsenin müvekkili aleyhine ikrârı eğer huzûr-ı hâkimde ise muteber olur. Değilse muteber olmaz, kendisi vekâleten mün'azil olur. Vekâletnâme de aleyhe ikrâr istisna edilmesi caizdir ve hâl böyle iken vekîl ikrâr ederse sahih olmaz, huzur-ı hâkimde ederse vekâletten mün'azil olur.

'Azl-i Vekîlî: Müvekkil vekîlini vekâletden 'azl edebilir, fakat gayrın hakkı taâllûk etmiş ise edemez.

Vekilde gayrın hakkı taâlluk etmiş ise kendini vekâletten azl edemez. Müvekkilin vekili azl ettiği haberi vekile gelinceye kadar vekil, vekildir ve tasarrufu sahihtir. Aksi halde sahihtir.

Müvekkilin vefatıyla vekil mün'azil olur. Ve vekil fevt olunca vekâlet tevarüs etmez. Müvekkilin veya vekilin tecennün etmesiyle vekâlet bâtıl olur.

¹³² Bir kimse tasarrufta dahli olmaksızın bir kimsenin sözünü diğere tebliğ etmektir, edene rasûl denir.

2.1.13. Sulh ve İbrâ

Sulh, bi't-terâzî nizâ'î ref' eden bir akiddir ki îcâb ve kabul ile münakid olur: akd-i sulh edenlere müsâlih, bedel-i sulha musâlehün aleyh, müdde'âya musâlehün anh denilir.

İbra-ı ıskât, bir kimsenin diğerindeki hakkını tamamen ıskât veya bir kısmı tenzîl suretle berî kılmaktır.

İbra-i istîfâ, bir kimsenin diğerinden hakkını kabz etmiş olduğunu itiraf etmekten ibaret olarak bir nevi ikrârdır.

Kâffe-i deâvîden ibrâya ibrâ-i 'amm, her hangi cihetten bi't-tahsîs-i ibrâya ibrâ-i hâs denilir.

Ba'z-ı Mâlûmât: Musâlihın âkıl olması şarttır. Sabi-i me'zûnun sulhünde zarar-ı beyyin yok ise sahihtir.

Bir sabînin da'vâsından velisi sabiye zarar-ı beyyin olmaksızın sulh olursa sahih olur. Müdde'înin beyyinesi yok iken sulh olmada zarar-ı beyyin vardır.

'Ale'l-ıtlak sabi ile mecnûn ve ma'tûhun ibrâsı sahih olmaz.

Vekil bi'l-vekâle yani nefsine muzâf kılarak sulh olduk da musâlehün aleyh vekil üzerine değil, müvekkil üzerine lâzım gelir. Meğerki vekil musâlehün aleyh zâmın ola.

Meselâ vekil bi'l-vekâle şu kadar kuruş üzerine sulh olursa o parası müvekkilin vermesi lâzımdır. Vekil mutâlib olamaz. Fakat sen şu kadar kuruşa sulh ol ben kefilim dese vekilden alır. O da müvekkiline rücu' eder.

Sulh tamam olunca yalnız tarafeynden biri dönemez. Verese de aynı hâl-i evleviyettendir. Rızâ-yı tarafeyn ile bozulmak istenirse sulh-ı mu'âvaza hükmünde ise kâbildir. Ba'z-ı hukûkun ıskâtını mütezammın ise bozmaları sahih olmaz.

Bir kimse diğerini bir hakkından ibrâ edince¹³³ o hak sâkıt olur. Artık onu da'vâ edemez. Fakat bu biri onun mâba'dine de şumûlû olamaz. Bir hususa dair da'vâdan ibrâ, ibrâ-i hâstır. Kâffe-i deâvîden biri kılmak ibrâ-i 'amm olup ibrâdan akdem ne cihet-i kefâletten ne de hiç bir hak, da'vâ edemez.

İbrâ olunan kimseler malum ve muayyen olmalı ve ibrâ kabul olunmasa dahi o mecliste reddedilmemiş bulunmalıdır.

¹³³ Filan ile da'vâ ve nizâ'ım yoktur, filanda hakkım yoktur, filan ile da'vâmdan fâriğ oldum, filandan hakkımı tamamen aldım gibi temhîdat.

Vefat eden kimseyi ibrâ sahihtir. Fakat maraz-ı mevtinde bir kimsenin vereseden birini deyninden ibrâ etmesi sahih olamaz. Vereseden olmayan birini ibrâ etse vasiyet hükmü cereyan eder.

2.1.14. İkrar

İkrar, bir kimse diğərinin kendinde olan hakkını haber vermektir ki verene mukirr, diğere mukarrun leh o hakka da mukarrun bih denilir.

Şerâit-i İkrar: Mukirr; âkıl, bâliğ olmalıdır. Sağır-i mümeyyiz-i me'zûn me'zûniyyeti sahih olan hususlarda baliğ hükmündedir.

Mukarrun lehin âkıl olması şart değildir.

İkrar dâyi'an olmalı ve mukirr mahcûr bulunmamalıdır, zâhir-i hâl ikrârı tekzîb etmemeli mukarrun leh cehalet-i fahişe ile meçhûl bulunmamalıdır.

Cehalet-i yesîre ikrârın sıhhatine mâni' olmaz.

İkrarın Vücut-ı Sıhhati: İkrar mukarrun lehin kabûlüne tevakkuf etmez. Fakat reddiyle, reddi derecesinde merdûd olur.

Bir maldan sulha tâlib olmak da o malı ikrâr demektir. Fakat bir malın da'vâsından sulha tâlib olmak o malı ikrâr demek değildir.

Bir malı şirâya, istîcâra, isti'âreye, tâlib olmak da ikrârdır.

Şarta talik olunan ikrâr batıldır. Fakat örf-i nâsda hulûl-ı ecele sâlih bir zamana talik olunur ise deyn-i müecceli ikrâra mahmûldür.

Dilsizin işaret-i ma'hûdesiyle ikrârı muteber ise de nâtık olan kimsenin işaretiyle olan ikrârı muteber değildir.

Ahkâm-ı İkrar: Kişi ikrârıyla ilzâm olunur, ancak hâkimin hükmüyle tekzîb olunursa ikrâr hükümsüzdür.

Bir kimsenin satın alıp da elinde bulunan bir şeye âhar müstehak çıkarak onu iddia ve o kimse inde'l-muhâkeme bu şu filanın malı idi, bana sattı, dediği halde müddei da'vâsını isbat ve hâkim dahi hüküm edince müşteri bayi'e rucu ile semen-i mebii ondan istirdad eder. Gerçi hîn-i muhâkeme de ol şey bayi'in malı olduğunu ikrâr ile müstehakkın da'vâsını inkâr etmişse de hâkim tekzîb etmiştir. Artık ikrârının hükmü yoktur.

Mukirr ikrârında kâzib olduğunu iddia etse mukarrun leh onun kâzib olduğuna tahlîf olunur.

Nefy-î Mülk ve Nâm-ı Müste‘ar: Mukirr mukarrun bihi ya nefesine muzâf kılar, ya kılmaz. Kılarsa¹³⁴ hibe etmiş olup teslim ve kabz bulunmadıkça tamam olmaz. Kılmazsa¹³⁵ mukarrun bihin kable’l-ikrârı mukarrun lehine mülkü olduğunu ikrâr ile nefy-î mülk etmiş olur; fakat bu ikrârından sonra bazı eşyaya mâlik olsa iş bu ikrârı o eşyaya şamil olmaz.

Bir kimse “ Bâ sened filan zimmetinde olan şu kadar kuruş alacak her ne kadarında da benim namıma muharrer ise de Ahmet efendinindir. Senette ismim müsteardır.” Dese meblağ-ı mezbûrun nefsü’l-emirde Ahmet efendinin hakkı olduğunu ikrâr etmiş olur.

Şimdiye kadar mevzû‘-i bahs olan ikrâr hâl-i sıhhatteki ikrâra ma‘tuftur.

İkrar-ı Marîz: Hiç vârisi olmayan kimsenin yahut zevcesinden başka vârisi olmayan erkeğin veyahut zevcinden başka vârisi olmayan kadının maraz-ı mevtinde¹³⁶ ikrârı vasiyyettir. Bir kimse marîz iken veresesinden birine mal ikrâr ettikten sonra o marazdan ifâkat bulursa ikrârı muteberdir, fevt olursa diğer veresenin icazetiyle muteber olur. Fakat bu verese o ikrârı mukirrin hâl-i hayatında tasdik etmişlerse rucu‘ edemezler. Vârise emânet ikrârı her hâlde sahihtir.

Marizin maraz-ı mevtinde ecnebiye yani kendisine vâris olmayan kimseye gerek ayn gerek deyn ikrârı cemi‘-i emvâlî muhît olsa bile sahih olur. Meğerki zâhir-i hâl mükezzib ola; bu halde müzakere-i vasiyyet esnasında ise vasiyyet, fâlâ hibe hükmü cereyan eder ve her iki halde sülûs-ı maldan muteber olur.

Maraz-ı mevt halinde dâinlerden birinin deynini edâ ile sâir dâinlerin hukûku iptal olunamaz ve düyûn-ı sıhhat düyûn-ı maraza mukaddemdir.

Bir kimse maraz-ı mevtinde vârisinin borcuna yahut alacağına kefil olsa sülûs-ı malından mu‘teber olur. Fakat hâl-i sıhhatinde iken ecnebiye kefil olduğunu maraz-ı mevtinde ikrâr etse mecmu‘-ı malından muteber olur. Şu kadar ki düyûn-ı sıhhat var ise takdim olunur.

İkrâr-ı bi’l-Kitâbe: Yazı ile ikrâr, lisan ile ikrâr gibidir.

¹³⁴ “Yedimdeki kâffe-i emvâlîm filanıdır.”

¹³⁵ “Üzerime lâbis olduğum esvabdan mâ‘adâ bana nisbet olunan kâffe-i emvâl filanıdır.”

¹³⁶ Maraz-ı mevt o hastalıktır ki ekseriyya onda ölüm korkusu olduğu halde hasta zükûrdan ise hanesi haricinde, inâstan ise hanesi dâhilinde olan mesâlihini görmekten aciz olup bu hal üzere bir sene mürûr etmeden vefat ede, gerek sahib-i firâş olsun gerek olmasın, bir sene geçer ve marazı müştedd ve hâli teğayyir ederse zaman-ı iştidaddan bil-i‘tibâr ayn-ı hakem cereyana başlar.

İkrarını yazmak üzere âhara emr etmek hükmen ikrârdır. Tüccarın mu‘teddün bih olan defterlerindeki kuyûdu dahi ikrâr-ı bi’l-kitabe kabîlindedir.

2.1.15. Da‘vâ

Da‘vâ bir kimse diğerinden huzur-ı hâkimde hakkını talep etmektir; edene müddeî diğerine müddeâ aleyh da‘vâ edilen şeye müddeâ veya müddeâ bih denilir.

Da‘vâ’nın Şurût-ı Sıhhati: Müdde‘î müdde‘â aleyhin âkıl olmaları.

Müdde‘î aleyhin malum ve hîn-i da‘vâda bi’z-zâtı veya bi’l-vakâleh bulunmak üzere çağırılmış olması, müdde‘â bihin keza mâlum bulunması, müdde‘â bihin muhtemelü’s-sübûtu olması şarttır.

İkrarın hükmü mukarrun bihin zuhûru olup bidayeten hüdûsu olmadığından ikrâr sebep-i mülk olamaz, binaen aleyh müdde‘î mücerred müdde‘â aleyhin ikrârını sebep tutarak ondan bir şey da‘vâ etse istima‘ olunmaz.

Def‘-i Da‘vâ: Müdde‘â aleyh tarafından müdde‘înin da‘vâsını def‘ edecek bir da‘vâ dermeyân olunmaktır. Cihet-i karzdan bir da‘vâyâ karşı “Ben onu eda etmiştim” yahut “Sen beni ondan ibrâ etmiştin” demek gibi.

Def‘-i da‘vâ eden kimse def‘ini isbat etmekle müdde‘înin da‘vâsı mündefi‘ olur, edemezse talebi üzerine asıl müdde‘î tahlîf olunur.

Müdde‘î bu halde ya yemin eder, ya etmez. Ederse da‘vâsı ‘avdet eder, etmezse müdde‘â aleyhin def‘i sabit olur.

Müdde‘îde da‘vâsını isbat edemeyerek müdde‘â aleyhin yemin etmesini talebi halinde sûret-i hareket ma‘kûsen cereyan eder.

Tenâkuz: Tenâkuz müdde‘îden kendi da‘vâsına münâkız yani da‘vâsının butlânını müceb bir söz sebkât etmiş olmaktır.

Tenâkuz mülkiyet da‘vâsına mâni‘ olur. Mesela bir mal satın almak isteyip de ba‘de o mal kable’l-iştirâ kendisinin mülkü olduğunu da‘vâ etse mesmu‘ olmaz. Filan da hiçbir hakkım yoktur dedikten sonra o tarihten ola ‘âid bir şeyi da‘vâ etse mesmu‘ olmaz.

Hakk-ı vâhid iki kişiden ayrı ayrı istiyfa olunamadığı gibi cihet-i vâhideden dolayı hakk-ı vâhid iki kişiden iddia dahi olunamaz.

Mahall-i hafâ olup da müdde‘înin mazereti zahir olur ise tenâkuz ma‘füvdür.

Taksim-i terekeye ibtidâr maksûmun müşterek olduğunu ikrârdır; binaen aleyh ba‘de maksûmu benimdir diye da‘vâ etmek tenâkuzdur. Fakat mesela “Ben sağır iken müteveffa o malı bana vermiş, vakt-i taksimde bilmiyordum.” Denirse tenâkuz mürtefi‘ olur. Yani mütenâkız görünen iki kelamın tevfiķî mümkün olup da müdde‘î dahi tevfiķ ederse tenâkuz kalmaz.

Mürûr-ı Zaman: Deyn ve vedia ve mülk ‘akâr ve miras ve ‘akârat-ı mevkûfede mukâtaa yahut icareteyn ile tasarruf ve meşrûta ve tevliyet ve galle da‘vâları gibi asl-ı vakfe ve ‘umûma aid olmayan da‘vâlar on beş sene terk olunursa artık istima‘ olunmaz. Asl-ı vakıf hakkında mütevellî mürtezikanın da‘vâları otuz altı seneye kadar istima‘ olunur.

Tarik-i hâs ve mesil ve hakk-ı şîrb da‘vâları – mülk ‘akarda iseler – on beş sene mürûr ettikten sonra istima‘ olunmaz; ‘akârât-ı mevkûfede ise mütevellînin onları otuz altı seneye kadar da‘vâya salâhiyeti vardır.

Arâzî-i mîriyye da‘vâları on sene mürûrundan sonra istima‘ olunmadığı gibi arâzî-i mîriyyedeki tarik-i hâs ve mesil ve hakk-ı şîrb da‘vâları dahi on sene terk olunduktan sonra istima‘ olunmaz.

Da‘vânın istima‘ına mâni‘ olan mürûr-ı zamandan maksat ancak bilâ özür vâkı‘ olan mürûr-ı zamandır, yoksa müdde‘înin vasîsi bulunsun bulunmasın sağır veya mecnun veya ma‘tûh olması yahut müddet-i sefer olan yani seyr-i mutedil ile lâ-ekâl üç günlük -18 saatlik- âhar diyarda bulunması yahut hasmının müteğallibeden bulunması gibi âzâr-ı şerîyyeden biriyle mürûr eden zamana itibar olunmaz. Yani mürûr-ı zamanın mebde-i müdde‘îye müdde‘â bihi iddia salâhiyeti gelmekle beraber da‘vâya bir mâni‘ varsa o mâni‘in zevâl bulunduğu tarihtir.

2.1.16. Beyyinat ve Tahlîf

Şehâdet: Beyyine, hüccet-i kaviyye demektir. Şehâdet hucec-i hatıyye, karine-i kâtı‘a, bunların her biri birer beyyinedir.

Şehâdet, bir kimsenin âhar birinde olan hakkını isbât için huzûr-ı hâkimde ve hasmeynin muvacehelerinde “şehadet ederim” sözüyle haber vermesidir. Böyle bilirim, böyle haber veririm demek kâfi değildir. Haber verene şâhid, o kimseye meşhûdun leh, âharına meşhûdun aleyh, o hakka da meşhûdun bih denilir. Şehâdetin nisâbı iki erkek veya bir erkekle iki kadındır. Şehâdet müteber olmak için huzûr-ı hâkimde vâkı‘

olmalıdır. Bir de şâhid meşhûdun bihi bizzât muayene etmiş olup da o veçhile şehâdet etmesi lâzımdır; “Sikadan böyle işittim” sözüyle şehâdet-i vakf, velâyet, mevt, neseb hususlarında cârîdir.

Meşhûdun bihi irâe - hâzır ise - akâr ve gâib ise hudûdunu beyan veya gidilip irae ve gâibe veya müteveffaya dâir olan yalnız isim ve şöhreti zikr etmek kâfidir.

Şurût-ı Şehâdet: “1” Hukûk-ı nâsa şehadette sebk-ı da‘vâ şarttır. “2” Mahsûsun “3” veya mütevâtirin hilâfına ikâme olunan beyyine makbul olmaz.

“4” Nefy-i sırfa ancak tevâtür beyyinesi olur; tevâtür kizb üzere ittifakları aklen caiz olmayan cemaatin haberidir. “5” Şehâdetde def‘-i mazarrat ve celb-i menfaat dâ‘iyesi olmamak şarttır.

Binaen aleyh aslın fer‘a ve fer‘in asla lehine vahid zevceynin diğeri lehine şehâdeti makbul olmaz.

Kezâlik bir kimsenin infâkıyla taayyüş eden adamının ve ecir-i hâssının kendi lehine şehâdeti makbul olmaz.

Dostun dostu lehte şehadeti beyinlerindeki dostluk yekdiğerin malında tasarruf etme mertebesine varırsa makbul olmaz.

“6” Şâhid ile meşhudun aleyh beyninde ‘adâvet-i dünyeviyye olmamak şarttır.

“7” Bir kimse hem müdde‘î hem şâhid olamaz.

“8” Şâhidin âdil olması şarttır.¹³⁷

Şehâdetin Da‘vâya Muvâfakatı: Şehâdet dâvaya ma‘nen cihetiyle muvâfık ise kabul olunur. Meşhudun bihin müdde‘â bihten ekall olması muvâfakatı muhal değildir, fakat aksi merdûddur. Meğerki şehâdet ile da‘vâ beynindeki ihtilaf kâbil-i tevfiğ olup da müdde‘î tevfiğ ede.

Müdde‘î mülk-i mutlak¹³⁸ dâvası edip de şâhidler mülk-i mukayyede şehâdet etseler kabul olunur, aksi caiz değildir.

Şâhidlerin İhtilâfları: Şâhidler meşhûdun bihde ihtilâf etseler şehâdetleri makbul olmaz.

Meselâ biri bin kuruş altın, diğeri bin kuruş gümüşe şehâdet etse kabul olunmaz.

Şâhidlerin meşhûdün bihe müteallik olan bir şeye de ihtilafları meşhudun bihde ihtilâfı mûcib olur ise şehâdetleri kabul olunmaz, mûcib olmazsa kabul olunur.

¹³⁷ ‘Âdil hasenât-ı seyyiatına gâlib olandır.

¹³⁸ Mülk-i Mutlak: İrs ve şirâ gibi esbab-ı mülkten biriyle mukayyed olmayan mülkiyettir. Aks-i mülk mukayyedir ki mülk bi-sebebin dahi denilir.

Meselâ gasb. İfâ-yı deyn bir fiildir. Şahidlerden biri bu fiile bir zaman ve mekân-ı muayyende diğeri bir zaman ve mekân-ı âharda şehâdet etseler merdûd olur.

Fakat bey‘, şîrâ, icâre, kefâlet, havâle, hibe, rehin, deyn, karz, ibrâ, vasiyyet kavlıdır. Bu bâb da şuhûdun zaman ve mekânda ihtilâflarının ehemmiyeti yoktur; ihtilâf; suvera, şeklidir. Meşhûdun bih de ihtilâfı değil, kavlin te‘kidini gösterir.

Tezkiye-i Şuhûd: Ba‘de‘ş-şehade hâkim meşhûdun aleyhden şuhûdun şehadette sadakatlerini sorar. “Bu şehadette” sâdık veya âdildirler, cevabını alırsa ikrâr edilmiş olur ve ikrâra binaen hüküm olunur. “Şâhid-i zûrdurlar”, “Hata ediyorlar”, “Unutmuşlar” denilir ise hâkim hüküm edemez, şâhidleri sırren ve ‘alenen tezkiye ile ‘âdil olup olmadıklarını tahkik eder.

Sırran ve ‘alenen tezkiye herkesin mensub olduğu yerden; taburundan, kaleminden, mahallesinden ilâ âhar yapılır.

Sırran tezkiye şu suretle cereyan eder: Bir varaka üzerine hâkim müdde‘î ve müdde‘â aleyhin ve müdde‘â bih ile şuhûdun evsâfı umûmiyesini yazıp tarif eder. Bu varakaya “mestûre” denilir: Kime gönderileceğini alâkadârâne bildirmemek bir vazifedir. Alan zevâtta sorulan kimselerin isimleri altına “Adl ve makbulu‘ş-şehâde” yahut “Âdil değiller”dir, imza eder. Ne dediğini kimseye söylemeyerek mesturan hâkime iade eder.

“Hallerini bilmez” “Mechûlû‘l-ahvaldır” , “Allah bilir” gibi bir söz yazılarak yahut hiçbir şey yazılmayarak mestûrenin iade edilmesi şahidlerin reddine mûcibdir. Bunun üzerine hâkim “Başka şâhidin var mı?” demekle iktifa eder.

Şehâdet makbul ise ‘alenen tezkiyeye ibtidâr olunur.

‘Alenen tezkiye için müzekkîler huzûr-ı hâkime celb edilerek müterâfiân hazır oldukları halde şahidler tezkiye olunur. Yahut müterâfiân beraber oldukları halde şahidler tezkiye naibine¹³⁹ terfîkan müzekkîlerin yanına gönderilerek mahallelerinde âlenen tezkiye edilir.

Sırran tezkiyede bir müzekki kâfi ise de lâ ekall iki olmalıdır. Tezkiye-i âleniyye şehâdet demektir. Aynı nisabdadır.

Şahidleri müzekkîlerden bazısı cerh bazısı tadîl etse cerh tarafı mürecceh olur.

Meşhûdun aleyh kable‘l-hüküm bâ‘de‘t-tezkiye dahi şahidlere ta‘n edebilir; ancak bi‘l-beyyine ta‘nı isbat ederse şehadet merdud olur.

¹³⁹ Tezkiye için mahkeme tarafından memur olan zât.

Şehadetten Rücu': Şahidler kable'l-hüküm şehadetlerinden huzûr-ı hâkimde rücu' edebilirler, bu halde ta'zir olunurlar.

Ba'de'l-hüküm huzûr-ı hâkimde rucu' etseler hüküm nakz olunmayıp mahkûmun bih şâhidlere tazmin ettirilir.

Tevâtür: Kizb üzere ittifakları caiz olmayan cemaatin haberidir, bu sebeble ilm-i yakîn ifade eder. Hilâfına sâir beyyine ikame olunamaz, fakat tevâtüre tevâtür ile müdafaa olunabilir. Artık tevatürde lafz-ı şehadet şart olmadığı gibi adalet dahi aranmaz. Şu haysiyet ile tevâtürde muhbirler için bir aded-i muayyen yoktur, elverir ki akıl onların kizb üzere ittifaklarını tecviz etmeyecek mertebe bir cemm-i ğafir olsun.

Hucec-i Hattıye: Yalnız hât ve hatm ile amel olunmaz. Fakat şüphe-i tezvîr ve tasnî'den sâlim ise ma'mûlün-bih yani medâr-ı hüküm olur. Berât-ı sultanî ve kuyûd-ı defter-i hâkânî ma'mûlün bihtir; fakat kuyûd-ı defter-i hâkânî demek eldeki sened-i hâkânî meşrûhâti demek değildir.

Vakfiyye mevsûk ve mu'temedün bihi olan yani hile ve fesattan salim olacak surette tutulan sicil mahkemede mukayyed ise ma'mûlün bih olur.

Karine-i Kâtı'a: Hadd-ı yakîne bâliğ olan emâredir.

Bir kimse elinde kana bulaşmış bıçak olduğu halde havf ve telaş ile bir hâlî hânedan çıkıp da der'âkâb o haneye girilince henüz boğazlanmış bir şahıs görülse o kimsenin kâtil olduğuna hüküm olunur.

Hîne teveccühünde kabul ve icra-yı yemin veya yeminden nükûl dahi esbab-ı hükümdendir.

2.1.17. Kazâ

Hüküm ve hâkimlik manalarıdır. Hâkim, beyne'n-nâs vuku' bulan da'vâ ve muhâsamayı ahkâm-ı mevzû'asına tevfikân fasl etmek üzere taraf-ı sultânîden nasb ve tayîn buyurulan zâttır.

Hüküm, hâkimin muhasamayı kat' ve hasm eylesidir.

Mahkûmun bih, hüküm olunan şey; mahkûmun aleyh, aleyhine hüküm olunan kimse; mahkûmun leh, lehine hüküm olunan kimsedir.

Vekil-i musahhar, davet-i mahkemeye icabet etmemiş olan müdde'âun aleyhe hâkim tarafından nasb olunan vekildir.

Hâkim: Hâkim taraf-ı sultâniyeden icra-yı muhakemeye ve hükme vekildir. Kaza, zaman ve mekân ile ve bazı husûsâtın istisnasıyla takayyüd ve tahassüs eder.

Yani hâkim, kâzî ancak hükme me'mûr iken ve ancak me'mûr olduğu memlekette ve ancak mahkeme-i mu'ayyinesinde hüküm eder. Bazı husûsât-ı istimaiyle mukayyed ise ancak me'zûn olduğu husûsât-ı istima' ve hangi müçtehidin ra'yiyle amel olunmak üzere bi'n-netice emr-i sultânî sâdır olmuş ise ancak onunla hüküm eder.

Bâhusûs ru'yet-i da'vâda sıraya riayet eder fakat vürûdu muahhar olan bir da'vânın ta'cîli icab-ı hâl ve maslahattan görüldüğü halde onun ru'yetini takdim eder tedkikat icaresi, işi sürüncemede bırakmasına vesile olamaz.

Muhâkeme: Muhâkeme 'ale'l-âde suret-i 'aleniye de icra edilir. İsteyen gider, dinler. Hâkim ne vecihle hüküm edeceğini hükümden ol ifşa etmemek elzemdir.

Tarafeyn huzûr-ı hâkime girince hâkim evvelâ kâtibe da'vâ arzihâlini okutur. Sonra müdde'îye "Da'vânızı tasvîr ediniz" der; daha sonra müdde'î aleyhten cevap ister. Müdde'î aleyh ya tamamen veya kısmen ikrâr veya büsbütün inkâr eder.

İkrârı miktârı ikrârıyla ilzâm olunur. İnkâr ederse hâkim müdde'îden beyyine ister. Müdde'î bi'l-beyyine isbât-ı müdde'â ederse hâkim mâtde-i kânûniyesine veya hüküm şer'îyesine¹⁴⁰ tatbîken o da'vâyı hüküm eder.

İsbat edemezse hâkim vasıtasıyla müdde'î aleyhe da'vâsının aksine yemin teklif ettirir.

Yemin düşüp de müdde'î aleyh kabul ederse yahut müdde'î yemin verdirmez ise hâkim müdde'îyi o müdde'î aleyhe o işte mu'ârazadan men' eder.

Müdde'î aleyh yeminden nükûl ederse hâkim bu nükûlü sübut-ı müdde'âyâ delil 'add ederek nükûliyle hüküm eder, ba'de'l-hüküm yemin etmek istese ve etse de hükmü yoktur.

Müdde'î aleyh sükût ederse veya "İkrar da etmem inkâr da etmem" derse inkâr 'add olunur. Müdde'î beyyine getirir...

Müdde'î veya müdde'î aleyhden sıra hangisinde ise o söyler iken diğeri dinler. Bitirmedikçe, bitirdikten sonra da hâkim tarafından müsaade edilmedikçe diğeri taraf söze tasaddî etmez. Lisan-ı resmîyi bilmeyen taraf için mahkeme tercüman buldurur. Kâbil oldukça sulh cihetine gidilir.

¹⁴⁰ Maalesef henüz taknîn edilmemiş birçok hususât var.

Hâkim muhakemeyi itmam ettikten sonra muktezâsını hükmü ve tarafeyne tefhim eder. Hükümün sebep ve şartları bulunduktan sonra hâkimin hükmü te'hîr etmesi caiz değildir.

Hüküm: Hâkim da'vâ olunmayan şeyi hüküm edemez, da'vâ olunandan fazlasını hüküm edemez. Ta'bîr mahsusuyla hükümde sebk-i da'vâ şarttır. Ve hüküm tarafeyn veya vekilleri huzurunda tebliğ olunur.

Hüküm-i Gıyabî: Muhâkeme tamamen hasmın veya vekilinin muvâcehesinde cereyan etmiş ise ve câhî; hasm veya vekili hiç icabet etmez veya bir müddet icabet etmiş iken da'vâ katiyen hüküm için müzakereye kalmadan kabule mukârin olmayan bir 'özl ile yahut bilâ beyan-ı 'özl gaybubet ederse hâkim müdde'înin talebi üzerine yerine bir vekil tayin eder, vekil-i musahhar denilen bu vekil ile tarafeyn teşkil edilmiş olarak muhâkeme bir mu'tâd cereyan eder; bi'n-netice sadır olan hüküm-i gıyabî müdde'î aleyhe tebliğ edilir.

2.1.18. Vasiyet

Vasiyet iki manaya gelir:

1. Gerek mal gerek menfaat kabilinden olan bir şeyi ma ba'de'l-mevte muzâf kılarak bervech-i teberru'¹⁴¹ bir kimseye temlik etmektir. Vasiyet edene "mûsî" olunana "mûsî leh", o mala veya menfaate "mûsî bih" denilir.

2. Bir kimseyi vasî tayin etmektir ki edilene mûsî ileyh denilir. Sıfatı vesayettir.

Mûsî tarafından ba'de'l-vefat sülüs emvâlında veya mesâlih-i evlâdında tasarruf etmek üzere tayin olunan vâsiye "vâsi-i muhtar", hâkim tarafından herhangi bir husus için nasb olunan vâsiye "vâsi-i mensûb" denir; vâsi-i guremâ da vâsi-i mensûbun bir nev'idir.

Vasiyete Ta'allûk Eden Ahkâm: Bir nev'i teberru' olan vasiyetin sebebi lâıyk gördüğüne iyilik, yardım ederek huzur-ı vicdan te'min etmektir. Mevt ile beraber fenâ-yı mülkiyet kabul olunmuştur. Ancak müteveffanın malından olan teşhiz ve tekfini icrâ, saniyen duyûn-ı sıhhat, salisen duyûn-ı merza îfâ rabian sülüs malının vefa ettiği mertebe vasiyet hükmü eda edilir; ondan sonrası mahal varsa miras olur. Bu vecihle müteveffa nev'umma emval-i sâiresi ile 'âlâkadar değildir.

¹⁴¹ Teberru' burada terki kabil olan bir şeyi bi'l-ihhtiyar işlemektir.

İmdi “vasiyetin hükmü” mûsînin vakt-i vefatından itibaren mûsî lehin vasiyet olunan şeye mâlik olmasıdır.

Vasiyet-i şerâit muharrere tahtında sülûs mala kadar cârîdir. Bu kayd, hadd cereyanın mecburi’l-ittiba‘ olanını gösterir. Yoksa âkıl olan verese-i kibârın mûsînin vefatından sonra icazetleri olursa böyle bir kayd yoktur.

Bir de mûsî lehin gani veya fakir olduğuna bakılmaz.

Bir kimse kendisine karâbeti olmadığı malum ve mağruf bir kimse hakkında filan benim vârisimdir diye ikrâr ettikten sonra kendisi bilâ vâris vefat etse ikrârı vasiyete haml olunur.

Vasiyetin Sıhhati: Vasiyetin sıhhati için evvelen: Mûsînin vakt-i vasiyette temellûke ehil¹⁴², vasiyetinde muhtâr olmalı¹⁴³, terekesi de müstağrak bi’l-deyn bulunmamalıdır.

Sâniyen: Mûsî lehin hîne vasiyette takdîren¹⁴⁴ olsun bir hayat bulunması ve temellûke ehil¹⁴⁵ ve şahsen veya nev‘an muayyen olması¹⁴⁶ ve mûsînin kâtili¹⁴⁷ veya vârisi bulunmaması¹⁴⁸ şarttır.

Sâlisen: Mûsî bihin vefatı mûsîde ‘ukûd-ı şer‘iyyenin biriyle kâbil-i temlik olması lâzımdır, hîne vasiyette mevcut olması şart değildir.

Vasiyetin Rükunleri: İcab ve kabuldür. Mûsî leh mûsînin vefatından sonra vasiyeti kabul etmelidir.

Vasiyetten Rücu‘: Mûsî maraz-ı mevtinde dahi vasiyetten rücu‘ edebilir; ancak tedbir-i mutlak kabilinden olan vasiyetten ne fiilen ne de kavlen rücu‘ sahih değildir.

Tedbir-i mukayyed olursa fiilen rücu‘ sahih olur.

Malının sülûs veya rub‘unu vasiyette yalnız kavlen rücu‘ sahih olur, fiilen rücu‘ sahih olmaz.

Rücu‘-ı kavli, ben vasiyetten rücu‘ ettim gibi bir şey söylemektir.

¹⁴² Sabi ve mecnun gibiler temellûke ehil değildirler.

¹⁴³ Cebr ve ikrah ile edilen vasiyet sahih değildir.

¹⁴⁴ Hayat-ı takdiriye hîne vasiyette rahm-ı mâderde mevcut olup henüz can eseri göstermeyen haml.

¹⁴⁵ “Şu kadar arpa filan kimsenin hayvanlarına verilsin” suretinde vasiyet sahih olmaz. Filan kimsenin hayvanlarına infak veya talîf olunsun denmelidir; bu halde mûsî leh, ehil olur fakat vasiyetin tenfizi hayvanların onun mülkünde bulunmasına tevakkuf eder.

¹⁴⁶ Sülûs malımı birine yahut Muhammed leh Ahmed’ten birine veriniz denilse sahih olmaz.

¹⁴⁷ Bu şık kâtilin hîne-katilde mükellef yani âkıl, bâliğ ve katle mübaşir olması suretinde müessirdir; gerek ‘amden gerek hataen olsun. Sabi veya mecnun veya mütesebbib ise vasiyet batıl olmaz.

¹⁴⁸ Başka varisi bulunmayan zevceynin biri diğerine dilediği emvalını vasiyet edebilir, çünkü mûsî lehin varis olmaması mûsînin başka varisi bulunmakla meşruttur. O halde de diğer verese icazet verirse kayd mürtefîğ olur.

Rücu'-ı fiili üç türlü olur:

1. Mûsî bihin ismi değışecek surette tahviliyle; mesela demiri kılıç, kumaşı esvab yapmak ile. Fakat koyun veya deveyi mücerred boğazlamak da rücu'-ı fiilîdir; çünkü istifa-yı mülke delalet var, çünkü lahmın mûsînin vefatına kadar muhafazası, bekâsı nâdirdir.

2. Mûsî bihde mâni'-i teslim olacak bir şey ziyadesiyle olur. Vasiyet olunan arsada bina, eşcâr, kurum ihdâs etmek gibi; fakat hânenin binasını hedm etmek, tarlaya sebze ekmek rücu' değildir.

3. Zevâl-ı mülki müceb olan bey' veya hibe gibi bir tasarruf ile olur. Fakat icare, i'âre, vâsiyi azl rücu' değildir.

Vesâyânın Tenfîzî: Mûsî bih vârislerin elinde vediadır. Bilâ taaddi helak olduk da zamân lâzım gelmez. Fakat vârisler istihlak etmiş olursa zâmın olurlar.

Mûsî sülûs malım ki on bin kuruştan 'ibarettir filan cihet hayra sarf olunsun dese sülûs malı elli bin kuruş zuhur ederse o cihette elli bin kuruş sarf olunur.

Fakat filan cihet-i hayriyeye bin kuruş verilsin ki şu miktar malımın sülûsüdür dese yalnız bin kuruş sarf olunur.

Bir mûsî tarafından iki kimseye vasiyet olunduk da onlardan biri ehliyetine mebnî vasiyete dâhil olmuş iken, muahharan fikdân şart – mesela fakir iken zengin olunmuş bulunmak – veya zevâl-ı ehliyet – mesela mûsî leh, vâris mûsînin kâtili olmak – hasbiyle huruç etse onun hissesi diğerinin hissesine zam edilmez. Fakat fikdân-ı ehliyet ile vasiyete re'sen dâhil olmayan mûsî lehin hissesi diğerine zam olunur. Mûsî lehlerden birinin hîne vasiyette meyyit veya gayr-ı mevcut olması gibi.

2.1.19. Vesâyet

Vesâyet bir kimsenin vasî olmasıdır. “Seni vasî tayin ettim” yahut “Vefatımdan sonra evlad-ı sığârımı veya umûrını sana terk ettim.” Gibi sözlerle icab ve kavlen veya fiilen kabûlüyle de tamam olur. Hîne vasiyette red ile kabulün birini ihtiyar etmeyip sükût eden vasî mûsînin vefatında muhayyerdur.

Vasî âkıl, bâliğ, hür, müstakim olmak gibi evsâfı hâiz bulunmalıdır. Fe-illa hâkim tebdil eder; meğerki kable'l-tebdil sabi, bâliğ; köle, âzad olmuş ola.

Tebdil olunduğu halde dahi tebdilden evvelki tasarrufat makbuldür.

Zukûret, sıhhat-i vesâyete şart olmadığından vasî kadından da olur. Kezalik vasînin mûsî bihe vâris olması da bir mânia teşkil etmez.

Rahm-i mâderdeki çocuk için vesayet meşru değildir.

Vasî-i mensûb hâkim-i şer‘a bildirmediğe nefsinin vesâyetinden ihraç edemez, ettim dese mün‘azil olmaz.

Vasî-i mensûb ahvâl-i âtiyede tayîn olunur:

- 1, 2. Vefat eden kimsenin veled-i sağîri yahut borcu, alacağı varsa;
3. Mûsî tarafından sabi veya gayrın kölesi gibi ehil olmayan bir şahıs vasî tayin olunmuş ise;
4. Bir kimse mefkûd ise;
5. Terekenin herhangi bir deynini vasî-i muhtâr tasdik ederse; [muvakkaten, vasînin bu yolda ikrârı muteber olmadığından].
6. Vâris murisinden iştira ettiği bir malı onun vefatından sonra zuhur-ı ayb ile red etmek isterse;
7. Vasî-i muhtar yahut verese-i kibâr müteveffanın beldesinden gaybûbet olduğu esnada bir kimse tarafından deyn-i mutâlebe edilirse;
8. Vasî mûsîden deyn iddia ederse; [istima‘-ı beyyine için]
9. Veled-i sağirin pederi müslif ve mütlif ise [hıfz-ı emvâl için];
10. Vâris müddet-i sefer ba‘îd mahallede ise kendi veya vekili gelinceye kadar muhafaza-i tereke için.
11. Bir kimsenin vasiyeti zuhur edip vasî-i muhtârı yoksa [tenfiz-i vesâyâ için]
12. Vâris terekeden bir deyn itiraf ettiği halde ne edâya ne de terekenin bey‘ine teşebbüs etmezse; [lüzum görülen miktâr eşyanın bey‘i için]
13. Vasî-i muhtâr umûr vesâyeti îfâdan külliyen ‘aciz ise;
14. Bir husus için iki vasî tayin edilmiş iken biri vefat edip diğeri onu istihlâf etmez ise bir vasî-i dehâ nasb olunup kendisine terfîk olunur. Bu suretle mütaaddîd olan vasiler hıfz-ı emvâl hususunda ihtilâf etseler emvâl ve vasiyet kâbil-i kısmet ise münâsafa, değilse zamanen muhayee suretiyle hıfz yahut emin tanıdıkları bir kimseye îda‘ ederler.

‘Azl ve Tebdîl-i Vasî: Adl ve kâfi olan vasî azl edilemez. Acz veya hıyanet veya bu hallerden yalnız biri ile ma‘lûl olan vasî der-‘akab azl olunur. Gayr-ı kâfi fakat müstakim vâsiye diğeri terfîk edilir.

Acze ve ‘adem-i kifayeye hâkimin luhûk ilmi de kâfi değildir. Bi’l-beyyine isbat lazımdır.

Evlileri gerek vasî-i muhtârın gerek vasî-i mensûbun hesaplarını hâkim-i ru’yet, umûrî da teftiş ederdi. El-yevm hukûk-ı yetâmâyı muhâfazaten o sıyânın hareketini teftiş ve netaicini takib etmek üzere hükûmetin taht-ı nezâretinde eytâm idareleri teşkil olunmuştur.

Herhangi bir kimseye her zaman hâkim yemin teklif ederken bir cihet ve madde tasrihiyle mükellef olduğu halde mal-ı yetime hıyânetle ithâm edilen vâsiye tayin-i madde edilmeyerek yemin verdirilebilmek istihsânen meşrudur.

Tasarrufat-ı Vasî: Mûsînin hâl-i hayatında vasînin tasarruf edememesi tabiidir; vefatından sonra tasarruf eder ve vesâyet bilâ takyîd cereyan eder. Mesela bir kimse vücûh-ı birre sülûs emvâlını vasiyet edip tenfizine birini vasî nasb etse vasî şu mûsînin evlad-ı sığarına da vasî olur; kezaik mûsînin bir veled-i sağıri için vasî nasb olunan kimse gerek onun hâl-i hayatında gerek vefatından sonra tevellüd eden sair evlad-ı sığarına da vasî ‘add olunur. Fakat sülûs-ı emvalını vücûh-ı birre veya malının bir kısmını bir zâtta vasiyet ve vasî tayin eden kadın ise zevci sağ ise veya zevcinin vasîsi var ise vasî’l-emin tasarrufatı caiz olmaz. Bu halde vasî’l-em terekeden tenfiz-i vasiyet edecek kadar mal alıp çıkılır.

Vasî tarafından bir sağırin “akârı” bey’ olunmak müsevviğat-ı şer’iyye tabir edilen vücuh-ı âtiyenin biri bulunmakla olur:

1. Kıymet-i hakikiyesini taz’if etmek. Bu halde vasî-i muhtar ise kendi nâmına da iştirâ edebilir.
2. Müteveffanın duyûnne-i emvâl-i sâiresi kifayet etmemek. [Kimin borcu için satılacak ise sağır onu o cihetten temellük etmiş olmalıdır.]
3. Sağıri infak için lüzum-ı hâsıl olmak.
4. Vasiyet-i mürseleyi infaz için lüzum görülmek; [Bu da vasiyeti îfa için menkûlâtın kifayet etmemesiyle olur.]
5. ‘Akârın gallesi sarfiyat-ı seneviyesine vefa etmemek.
6. Az vakit içinde harap olması veya noksan-ı kıymet tareyan etmesi melhûz-ı kavî bulunmak.
7. Yed-i gâsıbdan tahlis edildiği halde vasînin beyyinesi bulunmadığı için sebka yed iddiasıyla tekrar zabdından korkulmak.

Tenbih: Âhiren zikredilen altı suretin kâffesinde ‘akâr ayn-ı yesir ile de bey’ olunur.

2.1.20. Ferâiz

Terekeyi ve veresenin terekede olan hisse-i irsiyelerini bildiren bir ilimdir.

Tereke herhangi bir kimsenin vefatında aynına kimsenin hakkı taallûk etmeyerek bıraktığı cemi‘ maldır.

Verâset bir kimsenin malına diğerinin halefiyet tarikiyle malik olmasıdır. Mal sahibine mûris, halef olana vâris, mala mîras denir.

Şart-ı Verâset: Üçtür:

1. Mûris hakikaten veya hükmen¹⁴⁹ veyahut takdiren¹⁵⁰ vefat etmelidir.
2. Mûris vefat ettiği zaman vârisin hakikaten veya hükmen berhayât bulunmasıdır.¹⁵¹
3. Vârisin cihet-i veraseti sahih ve malûm olmaktır.

Esbab-ı Verâset: Üçtür:

1. Mûris ile vâris beyn-inde karâbet-i nesebiye bulunmaktır. Bu sebeple vâris olan akraba üç kısımdır: Ashâbü’l-ferâiz, asabe, zevi’l-erhâm.
2. Zevceyn beyn-lerinde halvet-i sahiha vukuu şartına muallak olmayarak nikâh-ı sahih sabit olmak; şayet talâk-ı ric’i vuku bulmuş olursa iddetin inkızâsından evvel vuku bulmak; talâk-ı ric’i olmayıp da bâin ve zevce-i mevtûe ise ve zevcin maraz-ı mevtinde vâki ve zevcenin arzusuna gayr-ı makrun ise “zevc” vefat etmiş ve hîne vefatında ‘iddet tam olmamış olmak.¹⁵²

3. Velâ’dır. 1. Velâ-yı ‘atâka; 2. Velâ-yı muvâlat.

Mevani ‘-i İrs: Mâni‘, sebep-i verasetin tahkikiyle beraber bir şahsın kendi cihetinden husûl bularak istihkâkını selb eden şey demektir ki bu şahsa da mahrum denir. Şayet selb-i istihkak bir başkası yüzünden olursa bu halde hacb-ı verasetten sâkıt olan kimseye mahcûb ıtlak olunur.

¹⁴⁹ Mefkûdun doksan yaşını ikmal etmesiyle taraf-ı hâkimden vefatına hüküm olunmasıdır.

¹⁵⁰ Gurreyi icab eden ıskat-ı cenin suretinde mu’teberdir. Çünkü cenin meyyit sükûtunda hay imiş de ba’ğde vefat etmiş âdd olunur. Binaen aleyh kendisi muris ve gurresi “bedel-i nefis” miras sayılır.

¹⁵¹ Hükmen hayat murisin hîne hayatında henüz rahm-ı mâderde bulunmaktır. İhtirak veya inhidamveya gark-ı sefine ile helak olup hangisi daha evvel vefat ettiği bilinmeyen kimselerin emvalı ihyâ olan varislerine verilir.

¹⁵² Nikâh: Batıl mesela mut’a ise veya kadında esbab-ı hürmetten bir şey varsa yahut nikâh fasid ise: Mesela bilâ-şühud icra edilmiş veya menkûha sağira olup nikâh izni veliye mukarin bulunmamış olursa sebep-i isr yoktur.

Mevani‘-i irs dördtür: Rikk, kâtil, ihtilâf-ı din, ihtilâf-ı dâr.

Rikk: Azatsız köle veya cariye olmaktır. Hür olmayan bir kimse için miras yoktur.

Kâtil: Mükellef olan bir vârisin murisini tesebbübden gayrı bir suret gayr-ı meşrûa ile ve bilâ ikrâh katl etmesidir.

İhtilâf-ı Din: Mûrisin vefatı zamanında varis ile aynı dinde olmasıdır.

İhtilâfı Dâr: İnkıta‘-ı ‘ismet hasebiyle yekdiğerin kıtâlini istihlâl etmek suretinde iki hukûmet-i müstakile teb‘ası arasındaki haldir. Düvel-i mütehâbe teb‘asından olanlar arasında tevârüs cari olur. Ve ihtilâf-ı dârın mâni‘-i veraset olması da gayr-ı müslimlere ma‘kurdur. Beyne’l-müslimin ihtilâf-ı dâr mâni‘-i veraset ‘add olunmamıştır.¹⁵³

81 Terekeye Terettüb Eden Hukûk: Terekeden: Evvela, garîmin tazarrurını mûcib olmamak üzere tekvin ve teşhiz masarısı edâ edilir.

Sâniyen, kaza-yı deyn edilir. Burada duyûn üç nev‘dir: Deyn-i sıhhat, deyn-i sıhhat hükmünde olan deyn, deyn-i maraz.

Deyn-i Sıhhat: Maraz-ı mevtten evvel ikrâr edilen veya bi’l-beyyine sabit olan deyndir.

Deyn-i Sıhhat Hükmünde Olan Deyn: Maraz-ı mevtte vacib olmuş, fakat sebep-i vücûbu hâkim veya şuhûd tarafından müşahade edilmiş deyndir. Esna-yı maraz da temellük veya istihlâk edilen şeylerin esmânı gibi.

Deyn-i Maraz: Maraz-ı mevt esnasında müteveffanın ikrârıyla lâzım gelen deyndir.

Sâlisin: Tekfîn ve teşhiz-i icra, duyûndan lâzım ve sabit olanlar îfâ olunduktan sonra varise sülûs maldan vasiyetin hükmü îfâ edilir.

Ba‘de mirasın beyne’l-verese taksimine sıra gelir.

Vâris zevc ile zevcenin gayrı olup da yalnız bir kişi ise mal-ı muris kâmilin onun olur, taksime lüzum yoktur.

Vâris müteaddid ise tertib-i âti üzere verasete kesb-i istihkâk edilir?

1. Evvelen ashâb-ı ferâiz denilenlere ayrılır. Bunlar 1/3, 1/4, 1/2 gibi bir sehm-i muayyen alırlar.

2. ‘Asabe ünvânına dâhil olan kimselerdir. Bunlar ashâb-ı ferâizden kalanları, ashâb-ı ferâiz yoksa terekeyi bi’t-tamam alırlar.

¹⁵³ Tafsilat için “ihtilâ-ı dâr” isimli meb‘us-ı muhterem zehrâb efendi tarafından yazılmış ve tarafımızdan tercüme edilmiş olan esere müraca‘at edilmelidir.

Mevle'l-'atâkaya 'asabe sebebiyle ıtlak olunur. 'asabe-i nesebiyenin enva'-i sülûsesinsen sonra gelir.

3. Mevle'l-'atâkanın zükûrden olan 'asabesidir. Müteveffanın 'asabesi bulunmadığı halde veraset hakkı mevle'l-'atâkanındır.

4. Neseb cihetiyle müteveffaya ta'alluku bulunan ashâb-ı ferâizden kimselerdir. Bunlara hisse-i mukaddereleri nisbetinde bakiyyeden dahi red olunur.

5. Zevi'l-erhâmdır. Bunlar 'asabe sınıfına dâhil değildirler. Sehm-i muayyinleri de yoktur. 'Asabe ve siham-ı mefrûza ashâbı bulunmayınca zevi'l-erhâm içinde kuvvet-i karâbetle mürecceh olanlar miras yerler.

Zevc veya zevce bulunup da sehm-i mefrûzunu alırsa bakiyyeyi, onlar da bulunmazsa mal-ı metrukün cümlesini zevi'l-erhâmdan en yakın bulunan şahıs veya eşhâs ahz eder.

1. Mevlâ-yı müvalât
2. Mevlâ-yı müvalâtın 'asabesi
3. Mukarrün bi'n-neseb 'ale'l-gayr.

Karîb ve ba'îd vârisi bulunmayan kimse velev maraz-ı mevtime "Fûlan kimse benim biraderim veya amcamdır." Dese suret-i umûmiyede isbat-ı nesebde kâfi görülmezse de mukarrun leh olan kimsenin mukarrun mezbûre vâris olmasında muteberdir. İkrardan rucu etmeyerek mukarr vefat etse vasiyet etmiş olur. Vâris ma'rufu olmayan kimse ise hatta cemi'i emvâlini dilediğine vasiyet edebilir. Verâset ve vasiyet gibi esbâb-ı istihkâktan biriyle müstahakki bulunmayan emvâl-ı metrûke beytü'l-mâla vaz olunur.

Ashâb-ı ferâiz şunlardır: Eb, cedd-i sahih, eh li-ümm, zevc, zevce, bint, binti'l-ibn, uht li-ebeveyn, uht li-eb, uht li-ümm, ümm, cedde-i sahiha.

Cedd-i sahih: Ceddi olduğu kimseye nisbetinde kadın tavassutu bulunmayan cedd, ebu'l-eb gibi.

Cedde-i sahiha: Ceddesi olduğu kimseye nisbetinde cedd-i fasid girmeyen cededir. Ümmü'l-eb, ümm ebi'l-eb, ümm ümmü'l ümm, ümm ümmü'l-eb gibi.

Ashâb-ı ferâizin altı nev'-i sehmi vardır:

Nısf, rub', semen; sülûsân, sülûs, sūdüs.

'Asabe: 'Asabe iki kısımdır: Sebebiyye, nesebiyye.

Sebebiyye: Velâyı 'atâka sahibine denir.

Nesebiyye: Bi-nefsihi, bi-gayriha, me'a-gayriha olur.

'Asabe-i bi-nefsihi: Müteveffaya nisbet ve ittisâli yalnız kadın vasıtasıyla olmayan zükûrdur. Eb, ibn; li-eb yahut li-ebeveyn eh gibi.

'Asabe-i bi-gayriha: Nisâdan dört takım kimselerdir ki bir kişi olunca nısf, birden ziyade olunca sülüsân alırlar: Benât, benâti'l-ibn, ehevât-ı li-huma, ehevât-ı li-eb.

'Asabe me'a gayriha: Bir kadın ile ictima halinde 'usubet ihraz eden kadınlardır ki bunlar da bint-i sulbiye, bint-i li-ibn ile ictima eden uht li-ebeveyn ile uht li-ebdir.

Mülâhaza: 'Asabe bi-gayriha ile 'asabe me'a-gayrihanın her biri usûbette şahs-ı âharın vücuduna muhtaçtır; ancak nev'-i evvelde 'usûbet şahs-ı muasab ile müşterek; nev'-i saniye de ise medâr-ı 'usûbet olan şahsın 'usubette iştiraki yoktur.

Hacb: Bir kimsenin vücuduyla diğerini mirastan külliyyen men' veya nasibini taklil etmektir.

Hacb-ı noksan, zevce veled yok iken nısf alır, olmasıyla rub' alması; ümmün veled ile ihve ile sülûsten sūdüse hacb edilmesi gibidir.

Hacb-ı hırmân: Ah bulunmasıyla ibni'l-ehin mirastan mahrum kalması gibidir.

Mirasın suret-i taksimi hususunda bir fikir edinilmek ve başlıca ahvâlden bir kaç bililmek üzere emsile-i âtiye derc olunur:

Eb ne vakit miras yer?

Ebin üç hali vardır: 1. Farz-ı mutlak ki müteveffanın oğlu veya oğlunun oğlu ve in sefel bulunduğu takdirde pederin hali budur, bu surette yalnız sehm-i muayyeni olan sūdüsü alır:

5/6	1/6
İbn	Eb
5/6	1/6
İbni'l-ibn	Eb

2. Farz-ı me'a't-ta'sib, eb ile beraber müteveffanın kızı veya oğlunun kızı bulunmaktır. Sūdüs pedere, nısf kızına veya oğlunun kızına, bâkiyyesi de 'usûbeti hasebiyle yine pedere verilir.

Sūdüs me'a'l-baki

1/6 + 1/6	3/6
Eb	Bint

Sūdüs me'a'l-bakiye

$$\frac{2}{6} + \frac{1}{6}$$

$$\frac{3}{6}$$

Eb

Binti'l-ibn

3. 'Ûsubet-i mahzadır ki veled, veledi'l-ibn bulunmadığı zamanki haldir. Bu takdirce ashâb-ı ferâizden zevc veya zevce bulunarak sehm-i muayyeni alınca eğer vâlide bulunursa bâkiyenin sülüsünü mezbûra, sülüsânını peder; valide bulunmazsa bakiyenin tekâmîlini peder alır.

Sülüsü Ma Yebkâ

$$\frac{2}{6}$$

$$\frac{1}{6}$$

$$\frac{3}{6}$$

Eb

Ümm

Zevc

Sülüsü Ma Yebkâ

$$\frac{1}{4}$$

$$\frac{1}{4}$$

$$\frac{1}{4}$$

Eb

Ümm

Zevce

Zevc ne vakit ve ne miktar miras yer?

1. Veled, veledi'l-ibn ve in sefel bulunmadığı halde hakkı nısf almaktır.

$$\frac{1}{2} \text{ Bâkî}$$

$$\frac{1}{2}$$

Ah lihumâ

Zevc

2. Veled veya veledi'l-ibn bulunursa rub' alır.

$$\frac{3}{4}$$

$$\frac{1}{4}$$

İbn

Zevc

Zevce ne vakit ve ne miktar miras yer?

1. Veled veya veledi'l-ibn bulunmazsa rub' alır.

$$\frac{3}{4}$$

$$\text{Bâkî}$$

$$\frac{1}{4}$$

Ah li-eb

Zevce

2. Veled veya veledi'l-ibn bulunursa sümna alır.

$$3$$

$$4$$

$$1$$

Ah li-eb

Bint

Zevce

Bint-i sulbiyye ne vakit ne miktar miras yer?

1. İbn yoksa sulbiyye bir kişi ise nısf alır.

$$\frac{2}{4}$$

$$\text{Bâkî}$$

$$\frac{2}{4}$$

Ah li-hûma

Bint

$$\frac{1}{4} \text{ Bâkî}$$

$$\frac{2}{4}$$

$$\frac{1}{4}$$

'Amm li-hûma

Bint

Zevce

2. Aynı halde sulbiyye birden ziyade iseler sülüsân da müşterek olurlar:

5/24	16/24 Sülüsân	3/24 Sümn
------	---------------	-----------

‘Amm li-eb	Binteyn	Zevce
------------	---------	-------

3. İbn varsa, aynı zamanda ashâbı ferâizden de bir kimse bulunursa onun sehmi ifrâz olunduktan sonra bâkî bi’l-iştirâk ‘asabe olan evlad-ı zükûr ve inâs arasında dâima sülüs ve sülüsân vechle taksim edilir:

21/40	14/40 Bâkî	5/40 Sümn
-------	------------	-----------

Sülüs benât	İbn	Zevce
-------------	-----	-------

18/24	6/24
-------	------

Tis’a benîn	Sitte benât
-------------	-------------

2.1.21. Nikâh

Dünya hep metâdır. Metânın da hayırlısı mer’e-i sâlihadır ki zevci kendisine nazar ederse kadın onu mesrûr ve emrine itâat eder, gaybûbetinde de onu kendi nefsince ve zevcinin malınca sıyânet eder.

Hadîs-i Şerîf

Nikâh, kasden mülk-i mut‘a¹⁵⁴yı müfîd olan bir akiddir.

Kable’l-islâm taaddüd ve tatlîk-i zevce mahdûd değildi. Şer‘-i İslamda dörde kadar zevce tutmak ve aynı zevceyi üç defaya kadar boşadıktan sonra ancak hülle ile alabilmek kabul olunarak tahfif ve tadîl-i hâl olunmuştur.

Taaddüd-i zevcenin meşruiyeti kadınların kesretine, matla‘-ı İslamın tesirât-ı iklîmiyesine, nüfus-ı İslamın sürat-ı ziyadi arzularına; talakın meşruiyeti de telâfi-i nedamet zımnındaki menafîa müsteniddir. Fakat her halde bu kabul ve müsaade ne vâcib, ne de mendubdur; nev‘umma izinden ibarettir.

Taaddüd-i zevce ve talak-ı meşakkat teysîri celb eder, amel iktizaya göredir, suretindeki ahkâma tevîk edilmiştir. Erkekler mûtaaddid zevce almağa me’mur olmadıkları gibi aldıkları takdirde de birçok kuyûd ile mükellef tutulmuşlar¹⁵⁵; ve bâhusus kadınlar da kabul-i iştirak ile bağlanmamışlardır.

Bu bâb da esâsât-ı sahihayı akdir ve fiiliyata kalb edecek olan terakkî-i maârifdir.

¹⁵⁴ Mülk-i mut‘a: Kadının menfa‘at-ı mahsusasına mâlik olmak.

¹⁵⁵ فان خفتم الا تعدلوا فواحد

Nikâhın Rüknu: İcab ve kabuldür.¹⁵⁶

Aslen veya halen temlik-i aynî mevzû olmayan elfâz ve tabîrât ile veya i'tâ ve kabz-ı mehr ile veya hâzırın kitâbetiyle nikâh mün'akid olmaz.

İcab ve kabul esnasında mehr tesmiyesi nikâhın rüknu, şart-ı sıhhati değildir. Mahalle imamının “Akd ettim” demesi de manasız bir şeydir. Hele ilk suâle cevap veren erkek veya kadına veya vekillerine veya babalarına “Şu kadar kuruş mehr-i muaccel ve şu kadar kuruş mehr-i müeccel ile... i... e nikâh ile verdiniz mi?” yahut “... Aldınız mı?” deyip cevap aldıktan sonra bunu iki defa daha tekrar ederek aynı cevabın alınmak istenmesi sözün kadr ve ehemmiyetine taaddi ve ahlâk-ı milliyeye bir defa verilen söze itimad olunamayacağı suretinde tecavüzdür.

Nikâhın Şartı: 1. Zevc ve zevce mâni'-i şer'iyeden hâlî olmak¹⁵⁷; 2. Âkidler yekdiğerinin icab ve kabulünü işitmek; 3. Hîne-i 'akitte icab ve kabule dâir olan sözlerini işiten hür ve mükellef iki müslim şâhid yahut bu vecihle bir müslim ile iki müslime bulunmak;¹⁵⁸

Şahidler tarafının usûl ve furû'undan olabilirler.

4. Rıza-i tarafeyn olmak; 5. Zevcde kifâet bulunmaktır.

Nikâhın Hükümü: Helâliyet ve hürmet-i müsâherat ve verasettir.

Helâliyet: Zevciyet kâim olundukça şer'an me'zûn-ı fih olan vech üzere zevceynin yekdiğerinden müstemti' olmalarıdır.

Hürmet-i müsahere: Zevcin usûl ve furûu zevceye ve zevceninki zevce mahrem olup artık bunlarla onlar arasında tenaküh yoktur.

Veraset, malumdur.

Nikâhla Vekâlet: Akd-ı nikâh mahzar-ı şuhûdda bi'z-zâti veya bi'l-vekâle icra edilir.

Gayr-i bâliğin akdi mevkûf-ı icazettir.

Tevkîl muhtaç-ı işhâd değildir; havf-ı inkâra mebni işhâd olunmaktadır. Vekilde bulûğ, hürriyet, zükûret şart değildir. Velev gayr-ı bâliğ bir câriye olsun.

¹⁵⁶ Tarafeynden birinin “Nefsîmî”, yahut “Müvekkilîmî”, yahut “Kızımı” -Sana tezevvic ettim- deyip diğeri de “Ben de tezevvüc ettim.” Yahut “Nefsîm”, “Müvekkilîm”, veyahut “Oğlum için kabul ettim” demesi gibi.

¹⁵⁷ Zevc-i hırk mani'-i şer'iyesi dört menkûhası olmak yahut gayr-ı müslim yahut mürted yahut bî-dîn yahut ade-i rical ile mu'ted bulunmaktır.

Zevcenin mâni'-i şer'iyesi başkasına menkûha yahut mu'tede ve yahut müşrike yahut mürtede olmaktır. İrtidâd, islamdan dönmektir. Neseben veya rızâan karâbet-i karibe veya müsâheret bulunmak ve zevci hakkında zevce üç talak ile mutallâka bulunmak iki taraf için de mani'-i şer'iyedir.

¹⁵⁸ Allah'ı Teâlâ'nın ve rasûlünün veyahut meleklerin şehadetiyle nikâh etmek sahih olamaz.

Müvekkilinin huzurunda akd-ı nikâh eden vekil-i mükellif şahid yerini de tutar. Binaen aleyh bir şâhid daha bulunsa kifayet eder.

Bir kimse iki tarafın da vekili veya velisi olarak yahut bir taraftan asıl ve diğer taraftan veli veyahut bir taraftan veli ve bir taraftan vekil yahut hem vekil hem asıl olarak nikâhın iki tarafını da deruhte edebilir. Mesela peder kendi sağır oğlu için kendi taht-ı velâyetinde bulunan sağire biraderzâdesini mahzar-ı şuhudda ‘akd ve tezevvüc eder.

Erkeğin tezvice tevkîl ettiği kimseyi kadın dahi tezvice tevkîl ettiği halde şahs-ı vâhid iki tarafında vekili olmuş olur.

Velâyet kendisine münteha olan ammizâde amcasının sağira yani nâ-bâliğ kızını nefesine tezvic ettiği halde kendi tarafından asıl, kız tarafından veli bulunmuş olur.

*Muharremat*¹⁵⁹: Esbâb-ı Tahrim: Neseb, sıhriyet, rızâ‘, cem‘, cem‘-i diğer, hakk-ı gayrın taallukı, şirk, mülk, talakattır. Üç evvelkisi hürmet-i müebbededir.

Neseb sebebiyle nikâhı haram olan hatunlar: İnsanın anneleri, kızları, hemşireleri, halaları, teyzeleri, kardeş kızları kendine haramdır.

Sıhriyet sebebiyle haramı’n-nikâh olanlar dört kısımdır:

1. Kayın vâlideler...
2. Üvey Kızlar...
3. Gelinler...
4. Üvey Analar...

Rıdâ sebebiyle haram olanlar: Karabet sebebiyle ve sıhriye sebebiyle kimler haramı’n-nikâh ise rıdâ dolayısıyla aynı mevkide bulunanlar da haramdırlar.

Cem‘ sebebiyle muharremattan olanlar: Birbirlerine yabancı bulunan kadınlardan aynı zamanda dörtten fazlasını cem‘an tezevvüc etmek caiz olmaz.

Zevâtü’l-erhâmın cem‘ sebebiyle de hürmet vardır ve burada hüküm şu vecihledir: Kişiye iki hemşireyi nikâh ile cem‘ etmek caiz olamaz. Hemşireler gerek neseben gerek rıdâan kardeş olsunlar.

Kâide şudur: Hangi iki kadının biri erken farz olunduğu halde beynlerine nikâh düşmez ise onları cem‘an istinkâh etmek de caiz olmaz.

¹⁵⁹ İstinkâh ve tezevvücleri haram olan kadınlar.

Cem‘-i diğ er sebebiyle muharremattan olanlar: H urre ile beraber birinin cariye-i meml ukesini nik ahlamak, h urre üzerine cariye tezevv uc etmek caiz değıldir; aksi sahihtir.

Hakk-ı gayrın taall  kına mebni muharremattan olanlar: Başkasına menk  ha bulunanlar veyahut onun vefatı veya talakı vuk  una mebni henüz iddet içinde olanlarla nik ahlanmak batıldır.

şirk sebebiyle muharremattan olanlar: Ateşperest veya b  tperest olan kadınlar.

Mülk sebebiyle muharremattan olanlar: K  le bulunana göre kendi seyyideleridir. Seyyide ona bil   nik  h “Temkin-i nefis” edemediğı gibi az  d etmedikçe onunla tezevv uc dahi edemez.

Talak  t sebebiyle muharremattan olanlar: Zevcinden     defa tatl  k edilen kadın hülle görmedikçe yani zevc-i diğ er kendisine duh  l etmedikçe zevc-i evveline helal olmaz.

Nik  h-ı muvakkat batıldır; müddet-i uzun, kısa, mal  m veya meçhul bulunsun.

Nik  h-ı mut‘a dahi batıldır: Nik  h-ı mut‘a, muharremattan olmayan şuh  d da “ş u mal mukabilinde ş u kadar müddet seninle istimt  ‘ edeyim.” Suretinde ya bi’l-as  le veya bi’l-vek  le icab ve kabul de bulunmaktır.

*Kef  et*¹⁶⁰: Kadının erkekte arayacağı ve lüzum-ı nik  h için muteber olan evsaftır. şerefli bir hatun kendinin kadar ve kıymetiyle gayr-ı m  ten  sib bir erkeğı ferr  ş olmaktan ‘ rlanabilir.

Kef  etin itib  rı ibtid  -i akiddeki ahv  le göredir.

Kef  et da‘v  sı ve nik  ha itir  z hakkı ‘asabeden olan evliy  nındır.

Kef  et dolayısı ile v  ki olacak tefrik talak değıl, fesihtir.

Mehr: Zevcenin akd-i sahih ile müstehak olduğı maldan ibarettir.

Mehr nik  hın şartı, r  kn   değıl; hükmü, eser-i m  terettibiyedir. H  ne akidde mehr olmamak üzere diye şart dermiyan edilmiş olsa bile akd sahih ve mehr-i müsemma yerine mehr-i misl m  terettib olur.

Mehr-i Misl ve Müsemma: Zevcenin bila tesmiye kadr mar  funa göre müstehak olduğı mehr, mehr-i misldir.

Mehr-i müsemma ter  z   ile tayin ve tesmiye olunanıdır. Gerek h  ne akidde gerek daha evvel veya sonra.

¹⁶⁰ M  s  v  t ve mümaselet demiktir.

Mehr-i misl de kadının baba tarafı şerefi miyâs olur.

Mehirde şart on dirhem gümüşten veya bunun kıymetinden dîn olmamaktır, olursa itmâmı emr olunur.

Mehreyn: Mehr-i müsemmanın bir kısmı peşin, diğer kısmı vakt-i gâyette¹⁶¹ verilmek adettir. Birincisine mehr-i muaccel – ağırlık -, ikincisine mehr-i müeccel denir. Nikâh kâim iken mihr-i müecceli zevcinden kerhen almak kâbil olamaz, çünkü deyn-i müecceli ecelinden evvel istemek caiz değildir.

Mehr-i muacceli almamış ise almak kâbildir ve zevce bunu almadıkça zevcine nefsinı temkin etmeyebilir; tav‘an halvet ve hatta duhûl vaki olmakla bu hak sakıd olmaz.

Mehrin hepsini müeccel kılmak da sahihtir.

Ba‘de’n-nikâh zevceynden herhangi birinin vefatı suretiyle firâk vukûunda kalan mehr-i misli veya müsemmayı tamamen alır. Hâlbuki talak suretiyle firak vukûunda duhûl veya halvet cihetleri aranır: Bunlardan biri vâki olmuş ise mehr-i müsemmanın tamamı, olmamış ise nısfı lâzım gelir. Son şıkta zevc mihri kable’l-firâk zevceye vermiş bulunursa zevcenin esbâb-ı mülkten olan kabz-ı bâtil olmamakla nısfın ‘avdeti kazâya yahut rezâya tevakkuf eder.

Hakikaten veya hükmen vatyden evvel vukûu sebebiyle nısf-ı mehri muceb olan firkat-ı talak ya fesh tarikiyle “zevcin” sebebiyet verdiği firkattir. Firkat zevce sebebiyle hadis olmuş ise nısf-ı mehr dahi lâzım gelmez.

Duhûl ve Halvet: Mehrin mûcibi ‘akd-i sahihtir, bu da üç husus ile tekid eder: Duhûl, halvet, halvet-i sahiha olup bunlardan evvel mehr sabiti’l-vücub fakat muhtemele’s-sükûttur. Şu üç husustan biri hâsıl olmakla mehrden bir şey sâkıt olmaz.

Duhûl, zevcin zevceye mukarenetidir.

Halvet, zevc ile zevcenin taraflarından izin olmadıkça şahs-ı sâlisin kendilerine ıtlâğından emin oldukları bir yerde yalnız bulunmalarından ‘ibarettir.

Halvet-i sahiha, zevceynin birinde vaty ve mukarenete mâni‘ bulunmamaktır. Mâni‘ ya hissi olur: Hastalık, cilimsizlik gibi yahut şer‘i olur: Hayz, nifas, oruç halleri gibi.

¹⁶¹ Bilâ te‘cîl talak veya mevt.

Yanlarında velev a‘ma veya nâim veya sabi-i mümeyyiz birinin bulunması mâni‘-i halvettir; fakat sabi-i gayr-ı mümeyyiz ile mecnun veya bâyiğin bir kimse mâni‘-i halvet sayılmamıştır.

Nikâh-ı Fâsid: Nikâh şurutunu câmi‘ değilse fasit olur. Mesela şâhidsiz olursa, ‘âdiyen şahid-i vahid huzurunda cereyan ederse, esbâb-ı tahrîmin¹⁶² biri varken nikâh kıyılmış ise akd fâsiddir.

Nikâhın fesâdı halinde: Zevceynin beynleri tefrîk edilir; duhûl vukû bulmamış ise mehir ve ‘iddet lâzım gelmez; bulmuş ise: Mehr, müsemma olduğuna göre, kadına mehr-i müsemma ve mislden ekali verilir. Müsemma değilse mehr-i misl verilir. Duhûl ve halvete ‘iddet terettüb eder.

Duhûldan mücerred ise hürmet-i musâherat sabit olmaz, muceb tevarüs olmaz, ‘akd-i diğere de mâni‘ olmaz.

Fesâda itlâ‘ üzerine zevceynin gerek kendi mufarakatleri, gerek hâkim tarafından tefrîk olunmaları talak değildir. ‘İddet-i talak ‘akd-i sahih ile başlar.

Nikâh-ı fâsid de ancak duhûl vâki olmuş ise mehr ve ‘iddet lâzım ve haml vukûunda da neseb sabit olur.

2.1.22. Talak

“فان اطعنكم فلا تبغو عليهن سييلا”

Ayet-i Kerime

“Zevceleriniz size itâat ederlerse aleyhlerine yol aramayınız ...”

“ابغض الحلال الى الله تعالى الطلاق”

Hadis-i Şerîf: “Cenab-ı Hakk’a en sevimsiz olan helal, talaktır.”

Talak, kayd-ı nikâhı “lafz-ı mahsus ile fil-hâl¹⁶³ veya fil-mâl¹⁶⁴ ref etmek”¹⁶⁴ etmektir ki edene mutallik edilene mutallaka denir.

Talakın Sebebi: Tebâyin-i ahlâk halinde veya ahvâl-i mümasele-i sairde halâsdan ibarettir.

¹⁶² Neseben veya rızaen karib-i mahremine almak; zevceynin biri diğerine mâlik olmak; hürre üzerine memlûke-i gayrı nikâhlamak; menkûha üzerine hâlesini, hemşiresi derecede karîbini de nikâhlamak; mu’ted-i gayri ve dört zevcesi olana göre onların birini tatlık ‘âdetinde beşinci bir kadını nikâhlamak gibi.

¹⁶³ Talak-ı bâin.

¹⁶⁴ İnkıza-i ‘iddetten veya bir talaka iki daha ‘ilâve olunduktan sonra demektir.

Talakın Şartı: Zevc mükellef yani âkıl, bâliğ ve müsteykız yani bîdâr; zevce nikâh-ı sahih ile menkûha veyahut mahal-i talak olmağa salih mu‘tedde bulunmasıdır.

Tatlîki mücerred niyet etmek ve mihrini vermek ile talak olmaz, tatlîk tabir mahsusunu irade tevkif eder. Hatta dilsiz olmayan zevce “Zevcenî boşadın mı?” suâline cevaben mücerred baş eğmekle talak olmaz. Bu bâbda isti‘mâl olunacak tabir ya sarîh veya meknî “Gayr-ı sarîh” olur. “Benden boş ol” “Seni boşadım” elfâz-ı sahihadr. “Benden izinsiz sokağa çıkarsan talak olur; çünkü ben talak üzerine yemin ettim” denilirse ve çıkılsa talak lazım gelmez. Çünkü talak zevceye tevcih edilmemiştir.

Elfâz sarîh olduktan sonra hataen dahi sadır olmakla mana ve muktezası zevcin malum ve maksûdu olmasa dahi zevce boş düşer.

Ehline lâhik ol! benden ayrıl – babanın evine git!, başını ört, azâdsın, kendine koca ara, gibi cümleler kinâîdir. Bunlarla talakın vukûu zevcin niyetine veya müzakere-i talak gibi karinenin delâletine mütevakkıftır.

Tatlîk kelimesi sarîh, ıtlak bu manada kinâyedir. Türkçede boşamak sarîh, bırakmak kinâyeye olduğu gibi. Ancak bugün bırakmak, terk etmek lâfızları da mütearifen mana-yı talakta müsta‘mel olduklarına göre bilâ-niyet mûcib-i talak ‘add olunmaktadır.¹⁶⁵

Bilâ-niyetin nefi-i nikâh talak değildir: Evlim misin; suâline bilâ-niyetin değilim! Cevabını vermek gibi.

Zevceye kızım! Gibi bir tabirle hitâb etmekte talak yoktur, fakat şimdiden sonra anam veya kız kardeşim ol denilirse bâinen talak vâki olur.

Bir kimse seyr-i taleb eden zevcesine “Ben seni iple bağlamadım, boşsun, git!” dese keza muradıyla tasdîk olunur.

Keza “Sana dört yol açıktır” demekle niyet dahi etse talak vâki olmaz; “Hangisini istersen onu tut!” de dîr ve niyet de etmiş bulunursa talak-ı bâin vâki olur. Kavgada yıkıl git! Demekle murâd olmadıkça talak yoktur. Kezalik kavgada zevce zevcine murâdın nedir? Dese ve zevc boşamak! Demekle iktifa etse talak yoktur.

Talak-ı Ric‘î: Zevcenin ‘iddeti bâkî oldukça zevcin ric‘ate hakkı olan tariktir ve bu sebeble ric‘î denilmiştir. Talakta asıl olan ric‘î olmaktır.

Ric‘at-ı Kavliye: Zevce-i mutallaka hâzır, gâib veya nâim olsun, zevc ben zevceme müracaat ettim demesi gibidir.

¹⁶⁵ Bir kimse zevcesinin pederine “Ben senin kızını istemem, kime isterse varsın!” demekle talak niyet etmiş olmadıkça tatlîk etmiş olmaz.

Ric‘at-ı Fiiliye: Zevc, mutallakasını lems, takbîl, vaty gibi ezvâc muamelesi etmesinden ibarettir.

Kable’l-kavl ric‘at mekr ve heder. Müracaatının kavliyesi de, fiiliyesi de ne zevcenin, ne de sağır olduğuna göre velisinin rızasına veya şâhid ikamesine muhtaç değildir. Hatta zevcenin rızasına hatta ilmüne dahi muhtaç değildir.

Talak-ı ric‘i ‘iddet-i talakı tenkis eder. Fakat tecdîd-i akdi ve iştirâd-ı mihr-i cedidi istilzam etmez.

İnkîza-i ‘iddetten evvel daima zevciyyeti kaim ‘add edilir ve zevceynden biri bu müddet zarfında vefat ederse diğeri ona vâris olur. Bu bâbda zevcin talakı hâl-i sıhhat veya merfızinde mi ve zevcenin rızası ve hatta ilmi ile mi îkâ‘ ettiği aranmaz.

*Talak-ı Bâin*¹⁶⁶: Zevcenin ‘iddeti bâkî olsa da zevcin ric‘ate hakkı olmayan talaktır.

Bu halde zevciyet akd-i cedid ve mehr-i cedid ile ‘avdet edebilir. ‘İddetin münkaziye olup olmadığı aranmaz.

Talak-ı bâin üç veya üçüncü defa olunca hem mülki hem de helaliyeti derhal müzildir. Artık rıza-ı tarafeyn ile bir daha nikâh caiz olmaz, meğerki hülle¹⁶⁷ ola.

Hülleden sonra mutallaka zevc-i evveline yeniden zevce olabilir, zevc-i sâninin fiiline tahlil, kendine muhallil denir. Bu ameline hülle denmesi zevc-i evvelden hâsıl olan hürmet-i galizayı ref‘ etmesindendir.

Zevc-i sani muhallil olabilmek için bi’l-fiil dâhil olmuş bulunmak muşruttur ki ezvacın hakk-ı tatlıki sev‘i isti‘mâl etmemeleri için bu bir zecr-i şer‘iyyedir.

Talak-ı ric‘i inkiza-i ‘iddet ile talak-ı bain olur.

Talakın ric‘i olabilmesi için şunlar şarttır:

Zevce medhûlün biha olmak, talak lafz-ı sarîh ile olmak; ‘ivaza makrun olmamak, ‘iddet-i selaseye ne sarahatan ne de delaleten mukarenet bulunmamak, lafz-ı sarîh talak beynûneti müfid bir sıfat ile mevsuf olmamak.

¹⁶⁶ İbâne = Ayırmak; Mübâne = Ayrılmış; Bâ-mebtûte = Müntehâ-yı talak ile mutallaka; Beynûnet = Ayrılık.

¹⁶⁷ Hülle: Hürre ise üç, gayr-i hürre ise iki talak ile mutallaka olan zevce ve velev ki uğradığı talakın cümlesi ric‘i olsun inkizâ-i ‘iddetinden sonra nikâh-ı sahîh şer‘î ile diğeri bir zevce varıp onun kendine duhûlünden sonra ya vefatı veya talakı vuku bularak ondan dahi ‘iddet çıkarmış olmaktadır; ancak zevc-i sâniye ‘akd-ı fâsid ile menkûha olan kadın ona medhûlün biha olsa da zevc-i evveline helal olmaz. ‘Akd-ı fâside misal: ‘İddeti çıkmadan nikâh olması, ‘akdi muayyen bir müddete bina etme, zevc-i saniyenin keff olmayarak ‘âr-ı evveliyâyı müceb olması yahut zevc-i sâninin dört menkûhası olması gibi.

İmdi zevceye kable'd-duhûl verilen talak bâindir. Bağde'd-duhûl verilen talak bain olmak için ya evvel-i vechle tasrih yahut me'a'n-niye bâinen olmasına menûttur.

İka' ve Tefvîz-i Talak: Tatlik-i 'ale'l-âde zevcin hakkıdır, ancak kadın hine akidde icab ve iştirad ederek hakk-ı tatliki kendine de alabilir. Yahut zevc zevcesine maksurun 'ale'l-meclis olarak tefviz-i hak etmiş ise zevce bundan istifade edebilir.

Hakk-ı tatliki zevc vekiline, resulüne, zevcenin kendisine, sağiranın velisine verebilir.

Tefviz, maksûrun 'ale'l-meclis ise hazırda meclis-i hitab, gaibde meclis-i ilm demektir, tefviz, temlik¹⁶⁸ demek olduğundan zevcesine tefviz-i talak eden zevc artık rucu' edemez.

Tevkil de, inşa da, tefviz de talak 'inde'l-ıtlak rucu'uya munsarıftır.

Tefviz de "Ne zaman istersen!" denilmiş ise meclisle takayyüd yoktur.

Talakın zamana izafeti sahihtir. Mekâna izafe sahih olmadığından fiil-hâl tenciz olur.

Muhâlaa, mülk-i nikâhı zevcenin kabulüne ta'liken izaledir.

2.1.23. Nafaka

Menkûhanın nafakası zevcine vacib olmak için:

1. Maslahat-ı ricâle salih sinde bulunması;
2. Hastalığı cihetiyle zevcine medhûl biha olmayarak babası evinde kalmış olmaması;
3. Mehr-i muaccelini almış bulunduğu halde zevcinden nüşuz¹⁶⁹ üzere bulunmaması;
4. Memlûke-i gayr olduğuna göre tebevvüe edilmiş olmaması şarttır; aksi takdirde zevce nafakadan sakıttır.

Nafaka sıladır; zevcenin nef'i zevc için habs-i nefis etmiş bulunmasına bedel bir adettir, iltizam edilmeyerek müddet-i küzerân olursa sükût eder.

Nafaka zevceynin hâline göredir; fakir ve gınâca muhtelif bulunmaları suretinde zevc nafaka-i mutevassıta temini ile mükellef olur.

¹⁶⁸ Temlik, tasarrufa ibtidaen ikdardır; tevkîl, lâ ibtidaen ikdardır; mesela zevc zevceye "Kendini ve ortağını tatlik et" suretinde tefviz hak etse bu tefviz zevceye kendi hakkında temlik, ortağı hakkında tevkildir. Temlik de rucu' yoktur. Azl olamaz, zevcin bağde't-tefviz cünûnuyla butlân yoktur.

¹⁶⁹ Nüşuz, zevce 'adem-i itaat: nâşize.

Hür olan peder hür olan tıfl fakir sağırini erkek ise hadd-i kesbe kadar, kız ise evleninceye kadar infaka mecburdur. Keza kesbden aciz olan veled-i kebirini de peder infak eder. Şayet çocuk fakir değilse nafakası kendisinin mal-ı hazırına ‘aid olup mal-ı gaib ise pederedir. Esbab-ı acze mebni-i iktisab edemeyen veled-i kebirin nafakası pedere olduğu gibi tahsil de olmasından veyahut kesb-i hasîs ile iştigale ‘âr etmesinden dolayı kesbsiz kalan veled-i kebirin nafakası da pederinedir.

Zat-ı zevc olmayan kız evladın nafakası ‘ale’l-ıtlak pederedir. Peder teseülen dahi kesbe kadir olmayan mûsir olup da valide de mûsire değilse çocukları infak ekârîbe, ekarib yoksa beytü’l-mâla borçtur.

İhtilaf-ı deyn nafaka-i vilad ve zevciyeti ıskat etmez.

2.1.24. ‘İddet

‘İddet kadın için zevcinden müfarakatinden sonra başkasına varamayıp âtî de gösterilecek müddetler zarfında terabbus ve intizar üzere bulunmaktır. İş bu intizâra itidâd¹⁷⁰ ve intizârdaki kadına mu‘tedde denir.

‘İddet, rahmin veleden berâet veya ‘adem-i berâeti bilinmek maksadına mebni mevzudur; bununla aynı zamanda ezvacın vak‘ ve haysiyeti de gözetilmek istenilmiştir.

Mûcib-i ‘İddet: Duhûl veya halvet veya vefatın vukuudur.

Zevcin meyyiten müfarakatinde lüzum-i ‘iddet için şart olan akdin sıhhatidir; hayyen müfarakatinde firkat gerek talak, gerek fesih ve tefrik suretiyle olsun lüzum-ı ‘iddet için şart olan duhûl veya halvettir.

‘İddet, müddet-i terabbus olan kuru‘, eşhur, vaz‘-ı haml, eb‘ad-ı eceleyn ile tenevvü‘ eder.¹⁷¹

Kuru‘ ile ‘iddet, zatî’l-hayz olupta zevcinden herhangi bir suretle müfarik olan ve hâmil olmayan medhûlün biha ve “Men fi hükmiha” hakkındadır; hürre olduğuna göre tam üç hayz ve gayr-ı hürre olduğuna göre tam iki hayz görmedikçe zevc-i diğere ‘akd olunamaz.

Medhûlün biha olmayana ‘iddet yoktur, hâmilin ‘iddeti ise vaz‘-ı haml ile dir.

Eşhur ile ‘iddet, biri, sağıre yahut âyise hakkında hayza bedeldir ki zâtî’l-hayz olmayan ve sinnen bâliğa olup da hayz görmemiş bulunan gayr-ı hâmil medhulün bihâ kadın mutallaka olunca her ay bir hayz makamına kâim olmak üzere hür ise üç, gayr-ı

¹⁷⁰ İtidat = Saymak. Mu‘teddün bih = Hesaba katılmağa layık, katılan şey.

¹⁷¹ Kuru‘ = Hayzlar. Eşhur = Aylar. Eb‘ad-ı eceleyn = Talak ve vefat iddetlerinin en uzununu.

hür ise bir buçuk ay ‘iddet bekler. Diğeri, zevcin vefaten müfarakında haml yoksa ‘akd-ı sahiha hür hakkında dört ay ve on gün, gayr-ı hür hakkında iki ay ve beş gün ‘iddet terettüb eder.

Nikâh-ı fâside ‘iddet-i vefat yoktur.

Vaz’-ı Haml ile ‘İddet: Zevcinden hâmil olarak müfarak olan kadın vaz’-ı hâmil etmedikçe zevc-i diğere gidemez, zevc gerek vefat etmiş, gerek kendisini tatlik etmiş yahut beynlerinde fesh ve tefrik veya mütâreke vâki’ olmuş olsun.

Mu‘tedde bi’l-haml olan için vaz’-ı hamlden başka ‘iddet olmayıp kadıncağız zevcinin talak veya vefatından bir gün veya bir saat sonra dahi vaz’-ı haml etse münkaziyete’l-‘iddet olmuş olur.

Eb‘ad-ı Eceleyn ile ‘İddet: Maraz-ı mevtinde fârr olarak¹⁷² bâinen îkâ’-ı talak ve esna-yı ‘iddette vefat etmiş bulunan kimsenin medhûle-i mutallakası hakkındadır. Mutallaka talak yahut vefat ‘iddetlerinden hangisi eb‘ad-ı edval ise onunla mu‘tedde olur.

Mesela ‘iddet-i talak olan üç hayz münkazi olup da ‘iddet-i vefat münkazi olmazsa ‘iddet vefatın inkizâsına intizâr olunmak lazım gelir; ‘iddet-i mevt münkazi olup da ‘iddet-i talak münkazi olmazsa ‘iddet talakın inkızası intizâr olunur.

‘Ale’l-‘umûm sebep-i ‘iddet olan talakı yahut vefatı kadının bilmesi lazım değildir; müddet-i muayyinesinin küzerân olmasıyla ‘iddet münkazi olur.

2.2. İkinci Kitap: Teşkilât-ı Mahâkim ve Usûl-i Hukûkiye

Mündericât: Envâ’-i Mahâkim, Bidayet Mahkemesi, İstînâf Mahkemesi, Mahkeme-i Temyîz, Da’va Nasıl Açılır?, Salâhiyet, Esbâb-ı Hüküm, Hüküm-ü Gıyâbî, Hakk-ı İtirâz, İtiraz-ı ‘Ani’l-Gayr, Tarik-i Kanuniye, Protesto, İştikâ-i ‘Ani’l Hukkâm.

2.2.1. Envâ’-i Mahâkim

Memleketimizde el-yevm başlıca iki nev‘ mahkeme vardır: Mahâkim-i Nizamiye, Şer‘iyye¹⁷³

¹⁷² Hastalık dimağda olmadıkça tasarrufat-ı kavliyyeyi mani’ olmadığından marîzin talakı sahihtir; lakin maraz-ı mevtte talak-ı ric‘i kâfi iken bâinen îkâ’-ı talak zevceyi mirastan mahrum iken maksadına haml olunarak o zevce firardan ism-i fâil sigasıyla fâr tesmiye olunur ve bâki’l-‘idde olan mutallakası kendisine tevris edilir. Fakat o müddet zarfında zevce daha evvel vefat etse zevc ona vâris olamaz.

¹⁷³ Patrikhâne, konsoloshane mahkemeleriyle mahâkim-i askeriye hakkında îzâhat-ı şifahiye verilir.

Mahâkim-i Şer'îyye: Nikâh, nafaka, talak, diyet, eriş, tereke, gurre, gaib, mefkûd, kısas, diyet, vasiyet, vesayet gibi henüz tekannîn edilmemiş olan mevâd hakkındaki da'vâyı ru'yet etmektedir.

Mahâkim-i Nizâmiye baktıkları işe göre iki nev'dirler:

Mahâkim-i Hukûkiye, Cezaiye.

Her iki nev' iki derece üzeredirler: Bidâyet, istinâf. Bunların fevkinde darsâadette bir mahkeme-i temyiz vardır.

Kabahat ve cünha da'vâları kâbil-i istinaftır.

Hukûk da'vâlarından kâbil-i istinaf olanları istinaf olunabilir.

Hukûk da'vâlarından hangilerinin kâbil-i istinaf olduğu ayrıca îzah edilecektir.

Cinayet da'vâları hakkında lâhik olan hükümler ancak temyiz olunur.

Karyelerde ihtiyar meclisleri, nâhiyelerde nâhiye meclisleri "Devâir-i sulhiye" nâmı altında mahkeme vazifesi de görürler; ancak kurâ ihtiyar meclisleri yalnız sulh eder.

Nâhiye meclisleri yalnız sulh etmez, ilzâmen hüküm de verir. Bu miyânda aslen yüz elli kuruşu yahut bu miktar kıymeti tecavüz etmeyen da'vâları katiyyen hüküm eder. Katiyyen hüküm etmek demek artık o da'vâ istinaf olunamamak demektir; nâhiye meclisleri yüz elli kuruşluk yahut daha fazla yahut kıymetçe bu miktarın fevkinde olan da'vâları ru'yetten memnu'dur.

Nâhiye meclislerinin hüküm salahiyeti hukûk da'vâlarına inhisâr etmeyip bunlar mevâd-ı cezaiyyede de hüküm eder. Kabahat da'vâlarından altı beşliğe kadar ceza-i nakdîyi istilzam eden cerâime kaiyyen; bundan fazla ceza-yı nakdîyi mûcib ve 'ale'l-ıtlak habs cezasını müstelzim olan kabahat da'vâlarına kâbil istinâf olmak üzere hükm eder. Hürriyet, hakkı pek mukaddes şeylerdir. Bunları haksız yere muhîl herhangi bir kararın kâbil-i istinâf olup olmaması, kaç güne kadar istinâf veya temyiz edilebileceği noktaları pek mühimdir.

2.2.1.1. Bidâyet Mahkemesi

Merkez-i livâ ve merkez-i vilâyet kazâları da dâhil olarak her kazâda bir bidâyet mahkemesi vardır. Vâridâtı koruyan yerlerden başlanarak nihayet her kazâda bir ticaret mahkemesi bulundurmak zamanı da geliyor. Bidâyet-i hukûk ve ticaret mahkemeleri

birer reis ile iki âzâdan mürekkebirdir. Ticaret mahkemesi suret-i muhtelitede teşekkül edince¹⁷⁴ ecnebinin mensûb olduğu devlet tebasından iki âzâ daha ilâve olunur.

Kazâ bidâyet mahkemeleri kabahat ve cünha derecesinde bulunan cerâimi bidayeten, muzâfâtan olan nâhiye meclislerinin kâbil-i istinâf olarak verdiği kararlardan istinaf olunanlarını katiyyen hükm eder.

Kazâ bidâyet mahkemeleri cinâyâtın tahkîkât-ı evveliyesini icrâ ettirir; bu bâbda tutulan yahut tutulmayan kimsenin ya meznûniyetine ve binâen aleyh lüzum-ı muhakemesine veyahut men‘-i muhakemesine dair bir “kararnâme” yapılır; meznûniyetine dâir ise müdde‘î-i umûmilik vazifesini îfâ eden muâvin veya polis bir “iddiânâme” tanzim ve “heyet-i ithâmiye”ye gönderilmek üzere kazânın tâbi olduğu livâ müdde‘î umumî muâvinliğine, o da bu vazife ile mükellif olan vilâyet-i bidâyet cezasına verilmek üzere istinâf müdde‘î umûmiyesine yollar.

Men‘-i muhakemeye dâir ise berâ-yı tedkîk livâ muavinliğine yollanır; muâvin olan kazâlar da buna hâcet yoktur.

Livâ bidâyet cezâ mahkemeleri cinayet da‘vâsına bakarken bir reis ile dört âzâdan tereküb eder; cinâyet da‘vâsına ancak böyle bakılır.

Ticaret mahkemesi olmayan kazâlar da hukûk mahkemesi ticaret mahkemesi suretinde bu da‘vâlara da bakar. Ve mesela poliçeye dair bir da‘vâ arz-ı hâli kendisine hukûk mahkemesi sıfatıyla verilmiş iken redd ve ticaret mahkemesi sıfatıyla kabul eder; bu yüzden birçok günler geçirilmesine ve masraflar ihtiyârına sebebiyet verilir yahut istinâftan, temyizden bu noktaya binaen fesh veya nakz vârid olur. Bu bâbda ahâd-i nâsa müstevli olan cehl-i kader havâle memurlarının yani baş kâtib veya reislerinde dahlî olduğundan şu nokta-i nazardan bunların da daha büyük bir insaf ve dikkat ile hareketleri saâdet ahâli veistirâhat vicdân nâmına matlûbdur.

Hukûk da‘vâlarını mahkeme kânun-i medeniyemiz olan ve mecelle nâmıyla ma‘rûf bulunan ahkâma teb‘an hâll eder; ticaret da‘vâları ahkâm-ı husûsiyede ticaret kânununa ve ticaret kânunu zeyline teb‘an fasl olunur. Şayet bunlar da tasrih edilmemiş bir hâl-i tahaddüs ederse kânun-i medeniyemize tevfiik hareket edilir.

Kazâ bidâyet-i hukûk mahkemesi kazâ ticaret mahkemesi sıfatıyla ru‘yet-i muhâkeme etmek üzere mahkemede kazânın mu‘teberân-ı tüccârı tarafından müntahab iki âzânın huzuru şarttır.

¹⁷⁴ Teb‘a-i Osmaniye ile teb‘a-i ecnebiye arasında mütekevvîn de‘aviyyede.

Her hangi kazânın bidayet-i hukûk mahkemesi o kazâyâ merbut nevâhî ve kurâ da beş bin kuruş kıymet veya senevî beş yüz kuruş îrâd üzerine tekevvün eden da‘vâları katiyen ve bu miktar-ı kıymet veya îrâdı tecavüz eden ve kıymeti tayîn ve takdir olunmamış bir şey üzerine mebni olan da‘vâları kâbil-i istinaf olarak ru’yet eder.

2.2.1.2. İstînâf Mahkemesi

Merkez-i vilayet olan her kazâda bir istînâf mahkemesi vardır.

Her vilayetin istînâf mahkemesi livâları merkezinde bulunan bidayet mahkemelerinin mevâd-ı hukûkiye ve ticariyeye dâir kâbil-i istînâf mahkemeleriyle mevâd-ı cezâiyeden cünhaya müteallak hükümlerini ‘ale’l-ıtlak ve havze-i vilâyet dâhilinde bulunan her hangi bir kazâ bidayet mahkemesinden hukûk-ı ‘âdiyeye müteallik re’sü’l-mâlî on bin kuruş kıymet veya senevî bin kuruş îrâd veya kıymeti tayîn ve takdir olunmamış bir şey üzerine lâhik olan hükümlerden alâkadarınca istinâfen kazânın mensûb olduğu livâ bidayet mahkemesi yerine vilayet istînâfında baktırılması matlûb olanlarını istînâfen ru’yet eder. ‘Ale’l-‘âde mahâkim-i ibtidaiyeden “Beş bin kuruş” veya “daha ziyade” bir meblağ üzerine ve “ol miktar-ı kıymette”, ya “senevî beş yüz kuruş” ve “daha ziyade” îrâd verir. Emvâl-ı gayr-i menkule hakkında mütekevvün da‘vâ ile “paraca miktarı gayr-i muâyyen” yahutta “tayîn-i hudûd” gibi kıymet üzerine cereyân etmeyen da‘vâlar veya “murûr-ı zaman olup olmadığına” dâir olan kararlar kâbil-i istînâftır.

İstanbul’da dört istînâf mahkemesi vardır: Cinayet, cünha, hukûk ve ticaret.

Reis-i evvel cinayettedir. Hukûk ve ticaret bir yerdedir. Cinayet da‘vâları kâbil-i istînâf olarak ru’yet edilmeyeceğinden bu nev‘ da‘vâların merci‘-i ru’yeti yalnız vilâyât istînâf mahkemeleri iken livâ bidâyetlerine de ru’yet ettirilmektedir. İstînâf mahâkimi bir reis ile dört âzâdan mürekkebdır; cinayet mahkemesi teşkilatı da aynen böyledir, zaten cinâyâtta sâdır olan her hükm ancak temyiz olunur.

Taşralarda istînâf âzâsının nısf-ı fahrî, yani müntehab olan yerler henüz çoktur. “Müntehab âzâda iyidir; mensûb âzânın mâlûmâtı muhakkak ise müntehab âzânın da ahâlîce şâyân emniyet olduğu katîdir.” Suretindeki mutâleâlar her iki cihetten sezâ-yı tedkîktir, her iki cihet muhtâc-ı ıslahtır.

Taşralarda merkez-i vilayet ticaret mahkemesi bulunduğu kazânın ticaret da‘vâlarını bidâyetten ve livâ merkezi ticaret mahkemelerinin kâbil-i istinâf olan

hükümleriyle kazâ ticaret mahkemelerinin hükümlerini istînâfen ru'yet eder. Merkez-i vilayet ticaret mahkemelerinin merci'-i istinâfı darsaâdet istînâf hukûk ve ticaret mahkemesidir.

İstanbul'da birinci meclis-i ticaret denilen mahkeme teb'a ile ecânib arasındaki ticaret veya bin kuruştan yukarı kıymetteki hukûk da'vâlarına bakar; hükümleri kat'â olup istînâf ve temyiz edilmez, ecânible bin kuruştan aşağı hukûk da'vâlarına hukûk mahkemeleri bakar, yalnız ecnebinin mensûb olduğu konsoloshane tercümânı da bulunur.

Gayr-ı menkûlâtın tasarrufuna veya rakabesine âid deâviyede ecnebinin hiçbir imtiyâzı olmayıp tıpkı teb'a gibi teb'a oldukları halde tâbi' olacakları mahkemede ve o kanun ve o usûl ile ve tercümânın vücûdi olmaksızın muhakeme olunurlar. İcâre da'vâları böyle değildir, bunlar hukûk da'vâsı demektir.

Taşralarda ticaret mahkemesi olmayan yerlerde teb'a ile ecnebi arasında mütekevvîn bu kabîl deâviyeyi de bidayet-i hukûk mahkemeleri ru'yet eder ve muhtelit olarak teşkil etmek yolsuzluğu buralara da teşmil edilmez.

Taşra mahâkim-i muhtelite-i ticariyesinin verdiği ilâmlar darsaâdet birinci meclis ticaretinde usul-ı mahâkimât-ı ticariye ahkâmına tevfiik şartıyla istînâf olunmaktadır.

Farklar ise büyüktür, mesela 'ale'l-âde hukûk ve ticaret da'vâlarını şâmil olan muâddil usûl-ı hukûkiyemizde istînâf müddeti ve câhîlerde evvelce altmış bir gün ve el-yevm otuz gün olduğu halde usûl-ı ticarete 120 gündür; usûl-ı hukûkiyede 'inde'l-istînâf, müstenif haksız çıktığı takdirde hasmının zarar ve ziyânını, masârif seferiyesini tazmin için kefâlet verir; usulü ticariyece bir kimse, aleyhindeki hükmü istînâf edebilmek için ilâm-ı müstenîf bihin icrâsını muteber bir kefil irâesiyle taht-ı te'mîne almak mecburiyetindedir. İlâ âhir...

2.2.1.3. Mahkeme-i Temyîz

Bidâyet ve istînâf mahâkiminin suret-i katiyede verdikleri hükümlerin son bir merci'-i tedkiki olmak üzere yalnız İstanbul'da bir mahkeme-i temyiz vardır ki hukûk, ceza istidâ dâirelerine münkasimdir. 'İnde'l-hâce her üç dâire birden inikâd eder ki buna heyet-i umumiyye denir, burada her üç dâirede bulunan reislerden reis-i evvel hangisi ise o riyaset eder.

Hukûk Dâiresi: Mahâkîm-i İstinâfiyye'den ve suret-i katiyede olarak mehâkîm-i ibtidaiyeden verilen 'lâmâtı istidâ üzerine;

Cezâ Dâiresi: Cünha ve kabahate dâir son derecede verilmiş olan ilâmâtı istidâ üzerine ve cinâyete müteâllik ilâmâtı re'sen ve resmen tedkîk eder.

İstidâ Dâiresi: Hukûk ve ceza dâirelerine müteâllik ârzuhâlleri leda'l-tedkîk şerâit-i temyîziyeyi hâiz olanları daire-i âidesine tevdi' ? Muvâfık kanun olmayanları red ve bi'z-zât nakl-i da'vâ, tayîn-i merci', vazife ve salâhiyyet, mürûr-ı zamân ve mefsûhiyyet, da'vâlarını fasl ve ru'yet eder.

2.2.2. Usûl-ı Hukûkiye

Mukaddime: Mehâkim-i Nizâmiyye âid kâffe-i deâviyye-i hukûkiye evvel-i emrde bidâyet mahkemelerinde ru'yet olunur. Bidâyet Mahkemesi bu da'vâlardan beş bin kuruşa kadar olanlarını katiyyen, mâadâsını kâbil-i istînâf olarak hükmeder. İstînâfda ru'yet edilen her da'vânın hükmü katidir, yani bidâyeten kâbil-i istînâf olarak hüküm edilip de müddeti zarfında istînâf edilen ilâmât netice-i istînâfta katîyyet kesb eder. Bu halde ancak mahkeme kanunu hüsn-ı tatbik etmemiş veya usule riayetsizlik etmiş ise temyîzen nakz olunur.

Da'vâların muhâkime ve hükmüne dair bir mahkemeye bir şey söylenemez; muhâkemeler tamamen müstakildir. Her hangi bir ilâm kanun veya usûl nokta-i nazarından bozuk görülürse bidayetten sâdir olmuş ve kâbil-i istînâf bulunmuş ise müddetinde istînâf ile fesh veya kezâ müddetinde temyiz ile nakz ettirilir. Yani her hangi mahkemenin hükmî mahal varsa o mahkemeden itiraz suretiyle veyahut istînâf veya temyiz tarikiyle fesh veya nakz olunmadıkça mer'î ve muteberdir.

Deâviyye-i hukûkiyye ye dair yalnız mahkemelerden ve mahkeme marifetiyle müteşekkil heyetlerden mâadâ hiç bir meclis hiç bir daire hüküm veremez; ancak tarafınca müntahab hükümlerin mezûniyetleri dâiresinde verdikleri hükümler nafizdir.

2.2.2.1. Da'vâ Nasıl Açılır?

Hukûk ve ticarete el-yevm her bir da'vâ 'arzihâl ile beyan olunmak lazımdır. Küçük da'vâların 'arzihâlsiz, masrafsız, gayet kısa bir zamanda te'mîn-i ru'yeti için birkaç sene daha sulh mahkemelerinin teşekkülünü bekleyeceğiz.

Da‘vâ açmak üzere yalnız “Usûl-i dairesinde yazılmış” ‘arzihâl de kifâyet etmez; da‘vâ kâbil-i istînâf nev‘inden olup da mahkemece besâtatına da karar verilmezse başkaca tarafeyn-i mütehâsımın beyn-inde evvela ‘arzihâl ile beraber iddiâyı ve müteakiben müdâfaâyı mütezammın-ı levâyih ve aynı zamanda bunların delâil ve beyyinâtını teşkil eden evrak ve senedât suretlerinin mahkeme vasıtasıyla teâtîsi, asılların da mahkemede hıfzı mukteziyât-ı kanuniyedendir, şöyle ki:

Müdde‘î tarafından verilen esas da‘vâ ‘arzihâli ile lâyiha ve evrak-ı subûtiyenin ve bunların müfredâtını mübeyyen pusulanın asılları mahkemede hıfz ve suretleri tasdîk olunarak müdde‘î ‘aleyhe tebliğ olunacaktır. Müdde‘î aleyh iş bu suretlerin kendisine tebliği tarihinden îtibâren nihayet on gün zarfında bâ-lâyiha cevab itâ ve müdafaasının delâil ve beyyinâtını teşkil eden evrak ile suretlerini ve bunların müfredatını mübeyyen pusulayı mahkeme kalemine tevdi‘ edecek ve mahkemece evrak-ı mezkûre asılları kezalik hıfz musaddak birer suretleri müdde‘îye tebliğ olunacaktır. Hasminin iş bu cevapnamesine karşı bir hafta zarfında müdde‘î tarafından cevap verileceği gibi müdde‘î ‘aleyhin dahi iş bu lâyiha-i cevabiye ile merbûtâtının tebliğinden itibâren kezâlik bir hafta zarfında îtâ-i cevaba salahiyeti olacaktır.

Müdde‘î, müdde‘î aleyh müteaddid olduğu halde her birine ayrı ayrı suret tebliğ edilecektir. Suretler eshâbı tarafından mahkeme kalemine verileceği gibi iş bu tebliğat için bir güne harç ve lâyihaların asıl ve suretlerinden ve evrak-ı subutiyeinin suretlerinden kaydiyye ve harç tasdîk alınmayacaktır. Mesârif-i zaruriye ihtiyârına mecburiyet hâsıl olan yerlerde mübâşirin mesârif-i zaruriyesi istifâ edilir.

Tarafeynden her hangi birinin veya her ikisinin vekilleri yoksa zabt kâtibine bi’l-mürâcââ heyet-i hâkimeden birinin huzuruyla iddia ve müdâfaâsını zabt ve tahrîr ettirmeye ve evrak-ı sübûtiyesi varsa tevdi‘ etmeye mecburdur. Bu halde iş bu zabıtnâme ile evrak-ı mevdûâ mahkeme kaleminde hıfz ve bila harc bir suret-i musaddekası kendisine îtâ suret-i sâniyesi de diğer tarafa tebliğ olunur. Mühletler tarz-ı tebliğ bervech-i bâlâdır.

Mevâd-ı müsta‘celede veya basit olan husûsatta tebligat-ı tahrîriye usûlüne mahal olmadığı müdde‘î tarafından dermeyan edilip te mahkemece kanaât hâsıl olduğu takdirde yalnız da‘vâ ârzihâlinin ve evrak-ı subûtiye suretlerinin tebliğiyle bi’l-iktifâ müdde‘î aleyh derhal celb olunacağı gibi mevâd-ı sâire de dahi iddiâ ve müdafaâ

zamnında ilk defâ teâtî kılınan evrak mahkemece kâfî görülür veya tarafeyn onlarla iktifâ etiklerini beyan ederlerse diğer tebligata mahal kalmaz.

Muâmelât-ı tahrîriye minvâl-ı sâbık üzre icra edildikten sonra tarafeynden birinin taleb-i şifahiyesi üzerine mahkeme kendilerini davet ile usul-ı dâiresinde da'vâyı ru'yet ve hükm edebileceği gibi tarafeynden biri mahkeme canibinden verilen mühlet zarfında lâzım gelen cevabnâmeyi îtâ etmediği halde dahî diğer tarafın evrak-ı mevcûda üzerine icra-yı mahâkime zamnında hasmını mahkemeye celb ettirmeğe salahiyeti vardır.

Tarafeyn mütehâsımının birbirine tebliğ ettireceği mevâd şunlardır:

Evvela: İddiâ ve müdafaâyâ sebep ittihaz olunan taâhhüdât ve vakâyı yani zât-i da'vâ ve müdafaânın mebn-i 'aleyhi olan mevâd ve hâdisâtı.

Sâniyen: İddiâ ve müdafaâyâ esas olan suver-i subûtiyeyi.

Sâlisen: Müdde'înin mutâlib-i asliye ve fer'iyesini ve müdde'î 'aleyhin vazife ve salâhiyet ve sâire-i misillû müdafaâyâ müteâllik itirâzâtı ile bi'l-cümle aslî ve fer'î mutalebât ve müdafaâtı.

Râbian: Tarafeyn canibinden iş bu aslî ve fer'î iddiâları red için istinâd olunan 'ilel ve esbâb ve mevâd-ı kanuniyeyi ayrı ayrı fıkralarla muhtevâ olacaktır.

Tarafeyn tayîn olunacak günde davet olunacak ve heyet-i hâkime o günden evvel evrak-ı tedkîk ve mutâlea etmiş bulunacaktır. Evvela müdde'îye müteâkiben müdde'î 'aleyhe veya vekillerine bu sıra ile söz verilecek. Tarafeyn kâffe-i müdde'îyât ve müdafaâtini, aslî fer'î, bilâ inkıtâ' beyan ve îzâh eyleyecektir. Ba'de söz ikinci defa olarak müdde'îye verilecek, o da hasmının def'i ve itirazlarına cevap verecektir. Kezalik ikinci defa olarak müdde'î 'aleyhe söz verilecek ve ehemmiyet-i meselenin mukteziyâtına göre bu hâl tekerrür edebilecektir.

Esna-yı murâfaâda saded dâhilindeki sözler kesilemez ve kestirilmez. Reîs ve muvafakatiyle âzâdan her biri mübhem gördükleri her noktayı tenvîre medâr-ı istizâhatte bulunur. Muhakemenin hitamıyla beraber zabıtnâme ba'de'l-kırâe mündericâtı tarafeynce bi't-tasdîk heyet-i mahkeme canibinden imzalanır.

Tebliğât-ı tahrîriye esnasında tarafeynce tebliğ ettirilmemiş evrak-ı subûtiye murâfaâ-i şifahiyeye esnasında ibrâz edilirse mahkeme bunu, dilerse kabul eder. Ancak evvelce ibrâzına imkan ve mahal olmadığına veya adem-i ibrâzı bir ömr-ı sahihten neşet ettiğine mahkemece kanaât hâsıl olduğu halde kabul-i emr mecbûridir.

Bu takdirde taleb-i vuku‘ bulursa berâ-yı tebliğ muhâkeme te’hîr olunacaktır.

Hükm tarafeynin lâyhalarında îrâd edilen kâffe-i müdde‘îyât ve müdâfaât hakkında birer birer esbâb-ı red ve kabulü mütezammın ayrı ayrı fıkralara ve istinâd edilen mevâd-ı kanuniyeye muhteva olarak reis veya âzâyı mahkemeden biri tarafından tahrîr ve zeyri imza olunduktan ve muhalif âzâ var ise esbâb-ı muhalefetleri kendi yazılarıyla zabıtnâme zeyrine tahşiye olunarak kezalik imzalarıyla tasdik edildikten sonra bi’z-zâtı reîs-i mahkeme tarafından kırâat edilmek suretiyle âlenen tefhim olunur.

Hitâm-ı muhakemenin tefhiminden itibaren nihayet on gün zarfında bi’l-müzakere lâzım gelen hükmün îtâ ve tefhîmi mecburidir; karârın tefhiminden sonra ilâmın mahkeme kaleminden tanzîm ve îtâsı keyfiyeti hiçbir bahane ile nihayet iki haftayı tecavüz etmeyecektir ve her iki şikkın bir gün dahi te’hîri haksızlıktır, zulümdür.

Bu kabîl haksızlığa uğrayıp da şikâyet etmeyenlerin memlekete olan muhabbetlerinde şüphe edilebilir. Her halde şurası şüpheden vâreste ve hatta katiyyen muhakkaktır ki haksızlık yapanlar haksızlığa tahammül edenlerden daha iyi adamlardır.

2.2.2.2. Salâhiyet

Da‘vânın nasıl açılacağı yukarıda görüldü, da‘vânın bir de nerede açılacağı meselesi vardır; çünkü her işe göre mahkeme olduğu gibi “Cünha, cinayet, hukûk, şer‘iyye, askeriyye mahkemeleri”, her adımın da bir mahkemesi vardır. Yani her mahkeme herkesi muhakemeye salâhiyettar değildir; o kimse bu hakkını bidâyet-i emrde isti‘mâl, ibtidâ-yı muhakemede bi’t-tedkîk da‘vâyı red eder. Ticaret mahkemesi hukûk veya ceza işine bakamaz, bu vazifesi haricindedir, vazife-i itirâzı muhâkimenin her hangi bir noktasında dermeyân olunabilir.

Üsküdar’da, İzmit’te oturan bir adam aleyhine Beyoğlu Hukûk Mahkemesi’nde hukûk da‘vâsı ikâme edilirse müdde‘î ‘aleyhin bidâyet-i mahkemede “talebi üzerine” mahkeme bu da‘vâyı red eder, da‘vâ vazifesi dâhilindedir, hukûk da‘vâsıdır, fakat salâhiyeti haricindedir. Çünkü da‘vâ ‘ale’l-âde müdde‘î ‘aleyhin ikâmetgâhı mahkemesinde ru’yet olunur. Salâhiyet ile vazife arasındaki fark emsile-i sâbika ile anlaşılmıştır. Şimdi salâhiyet hakkında biraz tafsîlât alalım:

Zimmete ve emvâl-i menkûleye müteâllik da‘vâlardan dolayı müdde‘î bulunan taraf müdde‘î ‘aleyhin dâimi veya muvakkat ikâmetgâhının veyahut merkez-i muâmelâtının bulunduğu veya da‘vâya sebep olan taâhhüdün icrâ kılınacağı mevki’;

yahut bu taâhhüdün vukû‘ bulduğu mahal ile o taâhhüd mukâbilinde alınan malın teslim edildiği mahal bir ise o mahal muhâkiminden her hangisinde ister ise ikâme-i da‘vâ edebilir; şayet aynı da‘vâda müdde‘î ‘aleyh müteaddid ise müdde‘î bunlardan birinin ikametgâhı mahkemesinde da‘vâsını ru‘yet ettirebilir.

Bazı taâhhüdât ve mukâvelâtın hîne akdinde ayrıca bir ikametgâh ihtiyar olunmuş ise tedkik edilir: İkametgâh tayîninden maksad yalnız bir tarafı ilzâm etmek ise taâhhüdât ve mukâvelât mezkûreden münbais deâviyede diğer taraf muhayyerdir. Dilerse mütaâhhid mezkûrun ikametgâh-ı asliyesinin, dilerse bervech bilâ tayin olunan ikâmetgâh ihtiyârının bulunduğu mahal-i mahkemelerinden birinde ru‘yet-i da‘vâ olunmasını talep edebilir; fakat maksad her iki tarafı ilzâm etmek ise bu halde iş bu taâhhüdattan münbais deâviyenin ikametgâh-ı ihtiyârının bulunduğu mahal mahkemesinde ru‘yetini talep ve iddiaya her iki tarafın hakkı olur.

Şürekâ beyn-inde umûr-ı şirketten mütevellid da‘vâlar muâmelât-ı şirketin tasfiyesi hitâm buluncaya kadar şirketin merkez-i muâmelâtı olan mahal mahkemesinde görülür. Eşhâs-ı sâlise tarafından şirketin aleyhine ikâme olunan da‘vâlar da tasfiye muâmelâtının hitamından bir sene sonraya kaderine mahkemede bakılır; meâ hazâ bir şahsın veya bir şirketin merkez-i ticaretinden mâadâ mahal-i muhtelifede şubeleri bulunduğu halde iş bu şubelerden biriyle olan muâmelâttan dolayı gerek evvel-i şubenin gerek merkez-i ticaretin tâbi bulunduğu mahal mahkemesine mürâcaat olunabilir. Bir tâcirin veya bir şirket-i ticariyenin iflâsına müteâllik deâviyenin birden ziyade mahkemede ru‘yeti hiçbir surette câiz olmayıp bu gibi da‘vâ müflisin ticâretgâhı mahkemesinde ve müteâddid ticâretgâhları veya şubeleri bulunduğu takdirde yalnız merkez ittihâz etmiş olduğu ticâretgâhın bulunduğu mahkemede ru‘yet olunur.

Emvâl-ı gayr menkûleye müteâllik mülkiyet ve tasarruf da‘vâları bulundukları mahal-ı mahkemesinde fasl ve ru‘yet olunur. Sebeb-i vâhidden münbais müteâddid emvâl-ı menkûleye taâlluk eden da‘vâ emval-i mezkûrenin bulunduğu mahallelerden her hangi birinin mahkemesinde ikâme olunabilir.

Bir cürümden münbais hukûk-ı şahsiye da‘vâsı mehâkîm-i hukûkiyede ikâme olunmak istenildiği takdirde müdde‘î aleyhin ikametgâhı veya mevkuf bulunduğu veyahut o cürümün vuku bulunduğu mahal-i mehâkim hukûkiyesinden her hangi birinde ikâme olunabilir.

2.2.2.3. Esbâb-ı Hüküm

Her müdde'î kendi da'vâsını isbâta mecburdur. Ve bu isbât-ı tehiyyeye kanunen başka kimse mecbur değildir. Esbâb-ı hüküm bervech-i âtidir:

1. Şayet müdde'î 'aleyh "huzuru hâkimde" ikrâr ederse mülzem olur. Ancak hariçteki ikrârın sıhhatine delalet eder emârât bulunur ise o da mesmu' olur. Vekilin yalnız huzur-ı hâkimde ikrârı mu'teberdir.

2. Müdde'î 'aleyhin imzasıyla mümzâ veya mührüyle mahtûm senedât¹⁷⁵ ile tüccârın mu'tedün bihi olan defterlerindeki kuyûd dahi 'aynen ikrârdır, ikrâr-ı bi'l-kitâbe olup takrir-i şifâhi hükmündedir, sebab-i hükümdür.

Mahkemede bir kimse senedi olmak üzere ibrâz olunan varakayı tasdîk veya inkâr etmeğe mecburdur. Sükût ederse münkir âdd olunur. Fakat böyle bir vaka o kimsenin yerine kâim olanlara gösterildiğinde bu mecburiyet yoktur; onlar, o imza veya mührün sıhhat ve adem-i sıhhati kendilerince meçhul olduğunu ifade edebilirler.

Senedâta rabtî örf ve âdet olan her türlü taâhhüdâta ve mukâvelât ile şirkete, iltizama, ikrâza dair olupta beş bin kuruşu mütecâviz olan iddiâlar sened ile isbât olunmak lazımdır. Senede karşı dermeyân olunan her defâ da senede veya müdde'î âleyhin ikrârına veya defter-i münderecatına binâ olunmak lazımdır.¹⁷⁶

3. Senede rabt olunması şart olmayan husûsât şahid ile isbât olur, bu suretle şahâdetle esbâb-ı hükümden olur.

4. İddiâsını isbat edemeyen tarafa – düştüğü halde – teklif edilen yemini kabul veya red edilmesi de sebab-i hükümdür. Bu yemîn huzur-ı hâkimde ve müvâcehe-i hasımda olur.

Tedkîk-i Hat ve Hâtem: Bir kimse kendine 'azv olunan hat ve hâtemi kendi veya 'inde'l-hâce vereseşi inkâr ederse o kimse istiktâb veya o hat ve hâtem tedkîk olunur. Tedkîk için tarafeynin ittifakıyla ve ittifâk edemedikleri halde mahkemece üç kimse ehl-i hıbre olarak intihâb; işe nezâret etmek üzere âzâdan biride me'mûr edilir¹⁷⁷.

¹⁷⁵ Tanzim olunduğu mahalde me'mûrîn-i mahsûsâsı tarafından usulü dâiresinde rsmen ve nizâmen tasdîk olunmuş olan senedâta "Senedât-ı Resmiye" diğerlerine "Senedât-ı Âdiye" denir.

¹⁷⁶ 1. Zevce ve zevce ve usûl ve furu' ve birader ve hemşire ve kayın peder, kayın vâlide beyn-indeki muâmelâtta; 2. Bir sebab-i ızdırâriyeden dolayı yahut kanunen makbul olan esbaba mebni sened almak mümkün olmayan iddiâda; 3. Dâyin yedinde olan senedini kazâen zâyi' etmiş olduğu takdirde; 4. Tarafeynin bir karyede bulunup orada sened yazabilir kimse bulunmaması halinde sened aranmaz ve da'vâ dinlenir.

¹⁷⁷ Nâib.

Âtîdeki dört sebep gerek ehl-i hibreyi gerek âzâyı mahkemeden birini red etmek için müdde'î veya müdde'î 'aleyhe hak verir:

1. Âzânın veya ehl-i hibrenin da'vâyı vâkıâda doğrudan doğruya veya dolayısıyla menfaât mâliyesi olması.

2. Âzânın veya ehl-i hibrenin hasmından birinin usûl¹⁷⁸ ve furû'undan¹⁷⁹ biriyle kardaş, amca, dayı, damat, kayın peder, damat babası gibi dördüncü dereceye kadar karâbet ve sıhriyeti bulunması.

3. Âzâ veya ehl-i hibrenin tarafeynden biriyle 'adâvet-i dünyeviyesi bulunması.

4. Âzâ veya ehl-i hibrenin tarafeynden biriyle derdest-i muhâkeme bir da'vâsı olduğu halde o esnada diğer tarafın muhâkeme-i da'vâsına mübâşeret edilmiş olmasıdır.

Protesto Olmadan Zarar ve Zıyan Da'vâsı Olmaz: Bir şeyin âmâlî veya ma'lûm-i'l-mikdâr eşyanın bir mahal-i muâyyyende îtâ ve teslimi zammında 'akd ve tanzîm edilmiş olan bir mukâvele-i mahsûsa ahkâmının 'adem-i icrasından veyahut icrasının te'hîrinden dolayı müteâhhidden tazmînât talebi merci'î mârifetiyle resmen bir tenbîhnâme ile ihtâr ve tebliğde bulunmağa menûttur. Meğerki mukâvelesinden de inkızâ-yı va'de de îfâyı taâhhüd edilmemiş bulunulursa inkızâ-yı va'de keyfiyetinin ihtâr ve tenbîh makâmında 'ad olunmasına dâir bir şart buluna.

İş bu 'adem-i icrâ veya te'hîr-i icrâ bir hileye müstenid olmasa dahi "lâzım gelen" zarar ve ziyanı tazmîn mecbûrîdir. Fakat bu hâl bir sebep-i ızdırâriyeden yani müteâhhide 'azv olunamayan, men'-i müteâhhidin yed-i iktidârında olmayan bir sebepten neş'et etmiş ise tazmîne mahal yoktur.

Müteâhhid taâhhüdünü hileye mübtenî olmayarak icra edemediği halde vereceği tazmînât diğer tarafın doğrudan doğruya etmiş olduğu miktar-ı ma'rûf zarar ziyandan 'ibarettir.

Hile varsa, mukavelenin adem-i icrâsı müte'ahhidin hile ve desisesinden neş'et etmiş ise müteâhhidin vereceği tazmînât diğer tarafın uğradığı zararı mahrum olduğu kâr ile beraber şamildir.

2.2.2.4. Hükûm-i Gıyâbî

Müdde'înin müracaâtı üzerine ta'yîn ve ihbâr olunan günde mahkemeye ne müdde'î müdde'î 'aleyh, ne de vekilleri gelmedikleri halde "ihzâr iptal" olunur;

¹⁷⁸ Âbâ ve ecdâd

¹⁷⁹ Evlâd ve ahfâd.

müehhiran her hangi biri gelip de hasmının müceddiden celb ve ihzârını talep edinceye kadar iş kalır. Altı ay mürûrunda ârzihâl de iptal edilip müceddiden ârzihâl verilmedikçe tarafeynden her hangi biri yeniden ihzâr da çıkartamaz.

Tarafeynden biri gelip de diğerinin gelmemesi mevâni’-i sahihaden neş’et ettiğine mahkeme kanaat eder ise da’vânın ru’yeti diğer bir güne ve eğer gelmeyenin mâzereti ağırca bir hastalık gibi bi’z-zati gelmeğe veyahut vekil ta’yîn ve irsâl etmeğe mâni’ olur derecede bir ma’zeret-i meşrû’a ise o ma’zeret esbabının intifâ’ına kadr-ı te’hîr olunur.¹⁸⁰

Mahkemeye gelmemesi mevâni’-i sahihaden neş’et ettiğine mahkemece zehâb olunmayan veyahut mazeret-i meşrû’asından mahkemeyi haberdâr etmeyen yahut verilen “mehl”in inkızâsında dahi mahkemeye gelmeyen şahs “mütemerrid” ‘ad olunur.

Mahkemeye gelmekten ve vekil göndermekten temerrüd eden taraf müdde’î ise müdde’î ‘aleyh bi’l-taleb “hakk-ı muhâkemenin muvakkaten sükûtuna” karar verilir¹⁸¹; müdde’î ‘aleyh ise müdde’î hükmi gıyâbi verilmesini talep ettiği takdirde artık mahkeme gıyaben muhâkeme, yani müdde’îden da’vâsını ve edillesini dinler, alır, hükmünü verir ki işte buna hükmi gıyabi denir. Mahkûmu ‘aleyh artık ref’-i da’vâ edebilir, şahidi olmayan veya olupta şahid-i istimâ’ı caiz olmayan, senede müstenid bulunmayan deâviyenin gıyâben ru’yetinde müdde’î “inde’l-i’tirâz müdde’î-i ‘aleyhin yeminden nükûlüne ta’lîkan” hükmi talep ve istihsâl eder. “İtirâz vukû’unda isbat edilmek üzere” suretinde hüküm îtâsı caiz değildir.

2.2.2.5. İ’tirâz-ı Âle’l-Hükmi ve Müddeti

Müdde’î ‘aleyh hakkında gıyaben hükmi lâhik olduğu halde îlâm-ı gıyâbi müdde’î ‘aleyhe tebliğ edilmedikçe böyle bir hüküm yok hükmündedir; ancak îlâmın mahkûmu âleyhin zatına veya ikametgâhına tebliği tarihinden itibaren itiraz müddeti işlemeğe başlar ve tamamen on beş gün hitâmında tamam olur. Yani artık o mahkeme, verdiği o îlâmı mahkûmu âleyhin talebiyle, mahkûmu âleyh de her türlü edille ve berâhîn bulunsa da bozamaz. Hatta tedkîk edemez. Katıyyen verilmiş ise hemen ve kâbil-i istînâf ise istînâf müddeti de geçer geçmez katıyyet kesb eder.

¹⁸⁰ Ma’zeret mahkemeye mahalle muhtarından veya mahallenin iki üç mu’teberânı tarafından bir kat’a ‘ilm ve haberle bildirilir. Tabib raporu belediyeden de musaddak olmalıdır.

¹⁸¹ Hakk-ı muhâkemenin muvakkaten sükûtu demek müdde’î tarafından verilen istid’ânın iptali ve müdde’î ‘aleyh tarafından talep-i vukû’ bulunduğu halde vukû’unu isbat edebileceği zarar ve ziyanın tazmini demektir. Yoksa müdde’î yeniden da’vâ açabilir.

İ'tiraz istidâsı gerek hükmü veren mahkemeye, gerek mu'terizin bulunduğu mahal mahkemesine verilebilir; son şıkta oradan asıl mahkemeye sevk olunur ve 'inde'l-muhakeme evvel-i emrde i'tirâz istidasının müddetinde verilip verilmediği tedkîk edilir.

Mahkemeden gıyaben verilen hükümlerde vicâhî hükümler gibi lâzımı'l-icrâdır; ancak icrâ-yı muvakkat kararını mütezammın olmayan ahkâm-ı gıyabiye 'aleyhine i'tirâz olunduğuna dâir vesika ibrâz edildiği surette i'lâmın icrası te'hîr olunur, buna bedel de müdde'înin hakk-ı haczi der-kârdır.

Mu'teriz i'tiraz-ı istid'asıyla beraber lâyiha-i mütekâbilesini ve evrâk-ı sübûtiyesini mahkeme kalemine tevdi' ederek bunların bir suretini hasmına tebliğ ettirdikten ve tebliğât-ı tahrîriyw cereyân eyledikten sonra muhâkeme-i vicâhîyeye mübâşeret edilir. İ'tirâz istidâsı tafsîlât ve îzâhât-ı lâzimeyi câmi' olarak kâffe-i müdâfeâtı muhteva olursa ayrıca lâyiha îtâsına lüzum görülmez.

İ'tirâz-ı'l-Gayr: Bir da'vâda tarafeynden olmayan yani gerek asâleten gerek vekâleten mahkemeye celb ve ihzâr olunmamış, kendisi dahi dâhil olmak üzere istidâ takdim etmemiş olan bir şahs-ı sâlisin gıyabından hukûkuna dokunur bir hüküm sâdir olduğu halde o şahıs bu hüküm 'aleyhine ister bidayetten ister istînâftan sâdir olsun i'tirâz edebilir.

Hekimlerin hükmü hükm-i nasb edildikleri tarafeynden gayrısına te'sîr edemeyeceğinden bunlara i'tirâz câiz değildir.

İ'tirâz-ı'l-gayr asli veya târî olur.

İ'tirâz-i aslî, 'aleyhine i'tirâz olunan hükümve i'lâma nâil olan kimse ile şahs-ı sâlis beyn-inde bir güne da'vâ sebak etmemiş iken müceddiden vâkı' olan i'tirâzdan 'ibârettir:

Bir dâyin alacağını kefinden tahsiline dâir bir hüküm ve i'lâm ihtisâl ettiğini medyunun bi'l-istihbâr kendini ibrâ ettikten bahs ile o hüküm ve i'lâma i'tirâz etmesi gibi.

İ'tirâz-ı târî, bir da'vânın ru'yeti esnasında tarafeynden biri canibinden isbât-ı müddeâyâ delil olmak üzere ibrâz olunan bir i'lâm-ı sâbık 'aleyhine vâkı' olan i'tirâzdır:

Bir mülkü müştereken almış oldukları hakkında müdde'înin vâkı' olan iddiâsına mukabeleten müdde'î aleyh mülk-i mezkûreden dolayı mukaddimen başka bir âdam ile

bi'l-muhâkeme mülk-i mezkûr tamamen kendisinin olduğuna dâir istihsâl etmiş olduğu bir hükm-i sâbık i'lâmını ibrâz eyledikte müddeinin zikr olunan i'lâm-ı 'aleyhine i'tirâza kıyam etmesi gibi.

İ'tirâz-ı aslî cerh edilmesi murad olunan hüküm ve kararı vermiş olan mahkemeye verilir.

İ'tirâz-ı târîde yeniden 'arzihâl takdîmine ve tarafeynin ihzârîne hacet yoktur. Fakat mahkeme cerhi murad olunan i'lâmı veren mahkemeden dönüldüğü takdirde mu'teriz tarafından 'arzı hâl olunarak i'lâmı veren mahkemeye havâle edilmek ve orada tarafeyn usul-ı vechle celb ve ihzâr edilmek lâzımdır.

Şahs-ı sâlis tarafından i'tirâz-ı l-gayr da'vâsı hukûki – mürûr-ı zaman icabınca bi'l-icrâ- sâkıt olmadıkça caizdir.

İstînâf: müddet-i istînâfiye otuz bir gündür. Ancak müste'nifin bulunduğu mahal ile istînâf mahkemesinin bulunduğu mahal arasındaki ba'diyete nazaran beher altı saata kadar mesafe için birer gün zam ve 'ilâve olunur ve istînâf' arzihâli mutlaka istînâf mahkemesine verilmek lâzım gelmez, müste'nifin ikamet ettiği mahal mahkemesine dahi verilebilir. Bu takdirde müste'nifin ikametgâhı bir karyede olup da tâbi' olduğu kazâ mahkemesinden de bir mesafe-i mu'ayyine ba'diyeti hâiz ise kesalik altı saata kadar müddet için müddet-i istînâfa bir gün zam edilir.

İstînâf istid'âsı başka bir mahkemeye verilmiş ise o mahkeme istid'âyı kayıd ederek derhâl evrak müteferriâsı ve harç ve rüsûmiyle mahkeme-i istînâfa irsal eder.

Müste'nif, haksız çıkarsa müste'nif 'aleyhin istînâf mahkemesi masrafiyla kanunen tasdik olunacak masârif-i seferiye ve zarar ve ziyanın tazminine kadar bir kefil gösterilip mevki'-i resmîyeden musaddak-ı kefâletsenediyenin arzihâle rabtı lâzımdır; bu suretle kefalet senedi verilemediği halde bunun yerine mahkemece takdir olunacak muâyyen bir meblağ depozito etmek veya müste'nifin 'ahde-i tasarrufunda bulunan yahut irsen intikal edip henüz muâmele-i intikâliyesi icrâ kılınmamış emvâl-ı gayr-ı menkûle üzerine hacz ve zaî suretiyle te'mînât i'tâ etmek suretleri dahi kabul olunmuştur.

Müste'nif istînâf istid'âsında ve lâyiha-i istînâfiyesine i'lâm-ı ibtidâi ile bidâyeten teâtî olunan evrak ve levâyih ve suver-i subûtiye veyahut da'vâ ve def'-i da'vâ zabdınâmeleri suver-i musaddekasını rabt ile mahkemeye tevdi' edecek ve mahkeme dahi kemâfissâbık istînâf istidâsı ve lâhiye-i istînâfiye ile kefâlet veya

depozito akçesi evrâkını müste'nif 'aleyhe tebliğ eyleyecektir. Müste'nif 'aleyh istid'â ve lâyihe-i istinâfiyeye karşı cevap lâyihesi i'tâ edecek ve bu sûretle mahâkime-i şifahiyeye-i istinâfiyeye şüru' olunacaktır. Bu mahâkeme neticesinde istinâf muhâkemesi i'lâm-ı ibtidâiyeyi usul ve esas nokta-i nazarından müvâfık kanun gördüğü takdirde evvelibâbda ki i'tirâzat ve esbâb-ı istinâfiyenin birer birer ecvibe-i reddiyesi îrâd olunarak yani hüküm-i ibtidâiyeye karşı her ne noktadan ta'arruz edilmiş ise bunlar esbâ mucibe-i kanuniye îrâdıyla red edilerek i'lâm-ı ibtidâiyeyi tasdik edecek ve bi'l-'akis şeklen ve esâsen ba'zı nevâkıs ve hatîât mevcut olduğu takdirdesde kâ'ide-isâbıka dâiresinde evvela i'lâm-ı mezkûrun feshi ve ba'de da'vânın istinâfen ru'yet ve tetkiki icab etmeyip bu nevâkısı, hatîâtı ikmâl ve ıslâh ettikten sonra nevâkıs ve hatîât-ı mezkûrenin zât-ı hükme te'sîri olmuş ise hükmi ıslah edecek ve zât-ı hükme müessir olmamış ve hüküm, netîce i'tibârıyla muvafık-ı kanun bulunmuş ise kezalik i'lâm-ı ibtidâiyeyi tasdik edecektir.

Bidayet i'lâmında da'vâ-yı esâsa girişilmeksizin red olunmuş veyahut mahkeme hilâf-ı salahiyet-i hüküm ve karar vermiş bulunursa istinâf mahkemesi da'vâyı âid olduğu mahkemeye gönderecektir. Şöyle ki bidâyeten da'vâ adem-i salahiyet dermeyânıylared edilmiş veya esasa girişilmeksizin husumet teveccüh etmeyeceğinden veya mürûr-ı zamandan bahs ile red olunmuş bulunduğu halde mahkeme-i istinâf i'lâmı fesh ettiği takdirde esâse hüküm verilmek üzere mahkeme-i bidâyete îade edecek, ve kezalik bidâyet mahkemesinin hükmü salahiyet haricinde vermiş olduğunu gördüğü takdirde esâse hüküm verilmiş olsa dahi hilâf-ı salahiyet verilmiş olduğu için mahkeme-i v esâsı ru'yet etmeyerek i'lâmı bi'l-fesh işi âid olduğu mahkemeye irsâl edecektir.

İ'lâmat-ı gıyâbiyenin müddet-i i'tirâzı zarfında da istinâfı tecvîz edildiğine göre bu yolda südür eden i'lâmâtta tarafeyn müte'addid olup da veya hüküm ve i'lâm tarafeyn için kanaât bahş olmayıp da bir taraftan i'tirâz diğer taraftan istinâf edildiği anlaşıldığı takdirde i'tirâz tariki ibtidâen hakk-ı müdâfaânın isti'mâline taallukî i'tibârıyla daha tabîî daha esaslı bir tarîk-i kanuni olmak ve mahkeme-i istinâfın vereceği hüküm ile bidâyet mahkemesinin i'tirâzı üzerine i'tâ edeceği hüküm arasında ihtilâf ve tebâyün husûlüyle yeniden i'lâm-ı ibtidâi istinâf olunmak vesâire gibi birçok mahâzîr tevellüdünden tevakkî için mahkeme-i istinâfca ru'yet-i da'vâ mahâkime-i i'tirâziyenin neticesine ta'lîk edilmesi muvâfık 'ad olunmuştur.

2.2.2.6. İâde-i Mahâkeme

İâde-i mahkeme için dört sebep vardır:

Evvelen: Bir mahkeme-i ibtidâiyye veya istînâfiyeden bir da'vâ hakkında i'lâm verildikten sonra tarafeynin zât ve sıfatları tebeddül ve tagayyür etmediği ve iddiâları eski da'vâlarından 'ibâret bulunduğu velhasıl o i'lâma mugâyir müceddiden bir i'lâm-ı sudur yine kanunen sebep olabilecek bir madde zuhur etmediği halde yine o mahkemece o i'lâmın hükmü hilâfında hüküm ve karâr verilmesi.

Sâniyen: Da'vânın esnâ-yı ru'yetinde sahib-i istid'ânın hasmı tarafından zuhur etmiş ve mahkemenin hüküm ve kararına te'siri olmuş bir hilenin vuku' bulması.

Sâlisen: Hüküm ve karara esas ittihâz olunmuş olan evrak ve senedâtın ba'de'l-hükm sahte olduğu ikrâr veya isbat olunmuş olması.

Râbi'ân: Hükme medâr olup hasmı tarafından ketm olunmuş veya ittirilmiş bağz-ı evrak ve senedâtın ba'de'l-hükm mahkemeye ibrâz olunması.

İ'âde-i mahkeme müddeti istînâf için muâyyen olan müddettir. Hile, sahtelik ve evrâk-ı mektûme zuhuru halinde bu müddet-i hilenin ve sahtelik tahkiki; evrak-ı mektûmenin zuhuru halinde zuhur tarihinden itibaren olunacak ve böyle bir halde i'lâm mahkeme-i temyizden musaddak olsa dahi iâde-i mahkeme istidâsı kabul edilecektir.

İ'âde-i mahâkime bir tarik-i fevka'l-âde kanuniyedir.

Mahkeme-i Temyîz: Temyîz da'vâları da 'arzihâl takdimiyle açılır. Bu da ya doğrudan doğruya temyize verilir veya bulunulan yerin bidayet veya istînâf mahkemelerine verilir, verilen kayd tarihi de da'vâyı temyize mebde' 'ad olunur. Bu mahkeme de da'vâyı âlenen ru'yet ve tedkîk eder. Tarafeynden her hangisi istid'â veya lâyihasında mahkemeye celb olunmasını talep eder ise gün ta'yîn olunarak yevm-i mezkûrede tarafeynin veya musaddak vekillerinin mahkemede hazır bulunması ve 'aksi takdirde gıyâbında tetkîkât-ı temyîziyeye mübâşeret edileceği varaka-i dâvetiye ile bildirilir.

Tarafeynin taleplerine binâen mahkemeye davet olunmaları vermiş oldukları istid'â ve lâhiyelerdeki ifade ve itirazlarını izah maksadıyladır.

Taleb edilmemesine binâen kimse çağırılmadığı veyahut icabet olunmadığı takdirde gıyaben tedkîkât-ı temyîziyeye mübâşeret edilir; şu kadar ki tarafeynin mukarrerât-ı temyîziyeye karşı hiçbir sebeble hiçbir suretle itiraza salahiyeti yoktur.

Kefâlet hakkında istînâfca mer'î usule tevfiğ-i hareket olunur. Lâyiha ve murâfaâ usulleri de kezâ bidayet ve istînâf da olduğu gibidir.

Temyiz müddeti altmış gündür. Temyiz-i istid'a olunan i'lâm hükm-i vicâhîyi mütezammın ise usulüne tevfiğ kanunundan, hükm-i gıyabiyi mütezammın ise i'tirâz-ı âle'l-hükm müddetinin münkaziye olduğu gündür ve istînâf olunmamış bir bidayet i'lâmı ise müddet-i istînâfın hitâmı gününden bede' eder; fakat temyiz istid'asında bulunmaksızın müddet-i mezkûre zarfında vefât eden tarafın vârisleri şu i'lâm kendilerine ve içlerinde yetim var ise vâsisine tebliğ olunup da altmış gün geçmedikçe temyiz da'vâ hakkı sakıt olmaz.

Bir de i'lâm mümeyyiz bihin sureti müsted'i-i temyize mahkeme ma'rifetiyle tebliğ olunmayıp müsted'inin mahkemeye müracaâtla ehaz etmiş olmasının kanunen tebliğ 'ad olunmaması mukarrar fihtir.

Ta'yîn-i Merci': Müdde'î ve müdde'î 'aleyh ve cihet-i da'vâ ve müddeâ bih bir olduğu ve da'vâ ayrı ayrı iki mahkeme huzurunda derdest-i ru'yet bulunduğu yahut her iki mahkeme de da'vânın vazife ve salâhiyeti haricinde olduğuna hüküm ettiği takdirde bu suretle birinci halde icabı, ikinci halde selbî olarak bir ihtilaf hâsıl olmuş olur ki bu ihtilaf-ı merci'in ref'i zammında tarafeynden her biri âid olduğu mahkemeye müracaât edebilir, şöyle ki:

İhtilâf-ı merci' bir istînâf mahkemesine tâbi' bidayet mahkemeleri beyn-inde vukû' bulursa o istînâf mahkemesine; bi'lâkis ayrı ayrı istînâf mahkemesine tâbi' iki bidayet mahkemesi veya biri bidayet diğeri istînâf veyahut iki istînâf mahkemeleri beyn-inde vuku' bulursa temyiz mahkemesine müracaât olunur ve ta'yîn-i merci' istid'âsının âid olduğu istînâf veya temyiz mahkemesine î'tâ edildiğini müş'ir-i 'ilm ve haber ibrâz olunmasıyla hemen mahakemenin te'hîri lâzımdır.

Ta'yîn-i merci'da'vâları mevâd-ı müstâcileden olup istînâf ve temyiz mahkemelerinde sâir da'vâlardan evvel bir güne şart ve müddete tâbi' olmayarak ve tarafeyn celb edilmeyerek bi't-tetkîk taht-i karâra alınmak iktizâ eder.

Esbâb-ı kanuniyeden dolayı mahkemenin teşkili kâbil olamamak veyahut da'vânın o mahkeme de ru'yet-i âsâyiş memleketi ihlâl etmek ihtimali bulunmak sebeplerinden dolayı doğrudan doğruya müdde'î-i umûmiyelerin veyahut bir güne şart ve müddete tâbi' olmayarak ehad-i tarafeynin müracaâtı üzerine mahkeme-i temyizden verilecek karar ile iş o derecede diğeri bir mahkemeye nakl olunabilir.

Ta'yîn-i merci' ve nakl-i da'vâ umûru mahkeme-i temyiz-in istid'â dairesinde tedkîk olunur.

2.2.2.7. İştikâ-i Âni'l-Hükkâm

Her hangi bir da'vâ da tarafeynden birine mahkeme reîs veya âzâsından biri veya birkaçı veyahut hey'et-i mecmuası canibinden kasten edilen gadr ve zulûmden şikâyet edilir ve mutlak edilmelidir.

Böyle bir da'vâ kanunen iki sebeble açılır.

1. Hâkim ya muhâkemeye veya hükm-i i'lâma hile ve hud'a ile fesad karıştırmış yahut rüşvet almış bulunur.

2. İhkâk-ı haktan istinkâf eder, durur.

Hile ve hud'adan maksad hâkimin tarafeynden birini tesâhub veya nefsâniyet ve bi'l-netîce 'adle mugâyir ve kanun ve nizama muhalif 'amel ve harekette bulunmasıdır. Mesela müdde'î 'aleyhin veya istima' olunan şahidlerin ifadelerini tebdil ve tağyir veya evrak ve senedât-ı mevcûdadan hükme medâr olacak birini veya ba'zısını ketm ve ihfâ etmiş veya kezb olduğunu bildiği ehvâl ve keyfiyâtı sahih ve muhakkak tanımış veyahut sehiv ve hatadan olmayarak "kasden" "gadr etmek arzusuyla, nizama muğayyer harekette bulunmuş" olmasıdır.

Kanunun ifadeleri bu bâbda aynen alınmıştır. Şu halde kanun hâkimlerden şikâyet edilemeyecek surette takyidat koymuştur. İnşallah madde-i müte'allaka¹⁸² 'an karîb ta'dîl olunur. Yalnız son fıkra: 1, "Sehiv ve hatadan olmayarak"; 2, "Kasden"; 3, "Gadr etmek arzusuyla" kuyûd mutetâbiâsı kanunun bu babda ne derece iltizâm-ı mâ lâ yelzemde bulunduğunu gösterir.¹⁸³

¹⁸² Usulü Hukukiye, madde 257

¹⁸³ "Dersâdette" Beyoğlu ikinci hukuk mahkemesi inkılâb-ı osmaniye'nin dördüncü senesinde _1327_ Temmuzun yirmi birinci günü kırk bin lira kıymetinde bir rakı fabrikasının gediğinin yüz yirmi de yüz beşine ve melekenin tamamına sahip olan bir müvekkele namına tarafımızdan mehaiye talebini hâvî ikâme edilmiş olan bir da'vâyı mecellenin 1184 üncü maddesine müsteniden red etmiştir:

Bu madde aynen der ki : "Sefîne ve değirmen ve kahvehane ve hane ve hamam gibi umumun ücretle "müntefi" olduğu âkârat müştereke ehline icar ile ücreti hissedarlar beyn-inde hisselerine göre taksim olunur ve eğer hissedarlardan biri hissesini icardan imtina' ederse muhâyeye cibr olunur. Fakat birinin nöbetinde gallesi yani kirası ziyade olursa ol ziyade hissedarlar beyn-inde taksim olunur." Biz buranın rakı fabrikası olduğunu, meyhane olduğunu, biz hissemizi icardan imtina' eder olduğumuzu, kat'iyen imtina' eder olduğumuzu, mutlaka muhayee istediğimizi söyledik, anlattık, yine anlattık. İstid'âmız bu yolda, zabdlar bu yolda idi; muhakeme yedi ay süründükden sonra muhayee-i istidâmız tasrihen şu maddeye bina olunarak – neresine bilnemez!- red olundu. Hasımın vekilleri meb'ûs Mamuplu Efendi ile şeriki Mihâil Efendi

Bu halde bir şeyler yapmak müstehîldir. Hâkimler de insandan başka bir şey olmadıkları halde aleyhlerinde enderen tâbiriyle dahi tamamen ifade edilemeyecek derecede da‘vâ açıldığı yoktur. Hâlbuki hâkime verilmiş olan imtiyaz dünyada kimseye verilmemiştir: En mukaddes olan hürriyetinizi yalnız o alır, sizi bir sözülle habs eder, asar, keser.

Bir gün malınıza, melekeneze taâddi ederler, dünyada mâtâme’l-hayat kazandığınız herşey bir dakikada onun iki dudağı arasından çıkacak bir söze bağıdır. Kendisine bu kadar büyük imtiyaz verilen; emval ve emlak, cân, namus-ı millet bir kelime-i takdiriyelerine bağlı olan bu zevât ‘aleyhine ‘inde’l-hâce çalınır tehlikesiz bir şikâyet kâbusu açık bulundurmamak lazım değil, elzemdir. Öyle yalnız istînâf veya temyiz memleketin atş-ı adaletini söndürmekten pek uzaktır.

İhkâk-ı haktan istinkâf etmek nizamen kabule şayan olan bir istid’â veya ‘arzihâli bilâ müceb red etmek veyahut bir da‘vâ-i ru’yete hâzır bulunmuş ve sırası gelmiş iken bir takım i’zâr-ı vâhîye beyanıyla “hakikaten su’-i tasaddiden nâşî” ru’yete teşebbüs ve devam etmemektir.

Hile ve ahz-ı rüşvet maddelerinin isbatı ancak senedât ve evrak-ı mu‘tebere ibrâzı veyahut bî-garez kimselerin şehadetleriyle beraber karine-i kâtîânın vücuduyla olur.

istinad ediyordu, muhasım muhteremmiz kanunun tatbikinde, muhayee icrasında adalet olamayacağını teşrih ediyor. . . Merhamet-i taleb ediyordu.

Mahkemenin kürsi-i rahm ve şefkat olmadığını, orası adaletin tecelligâhı bulunduğunu ve öyle kalmak lazım geldiğini, merhameti her hangi bir kimse kendi kesesinden yapabileceğini, muhasım-ı muhteremmin heyet-i mahkemeye tevcîhâtta. Vâzi’ kanunluk istinadı suretiyle mümâşâtta bulunması dâ’î-i intibah olduğunu, orada yegâne adalet-i kanunun usulü dairesinde tadbîki olduğunu sayıp döndükten sonra “ Başka bir şey aramağa hacet yok, bu maddeyi tatbik ediniz, fakat yalnız ilk fıkrasını değil tek milini okuyarak!” dedik. Mahkemenin kararı aynen şudur: Bu tek bir misaldir! “İcâbî leda’l-müzakere bâlâde tefsîlen best ve beyan olunduğu vechle müddeiye... Hanım vekili bey müvekkesine izafetle davete icabet etmeyen vasîl ile yani aleyhlerine bir vech-i muharrer mehaiye taleb etmekte ise de müddeiye müddeâ bih mahalin yüz beş sehmine ve müdde’î ‘aleyhimadan yani on sehmine ve gaib-i ‘ani’l-meclis vasil beş sehmine mutasarrıf olduğu müberriz-i sened hakani ve defter-i hakaniyeden mevrûd-ı kayd suretinden münfêhim olmasına ve tarafeyn şu suretle mutasarrıf olmaları hasebiyle muhayeede vech-i adalet bulunamamasına ve sâniyen müdde’îye kadın olmak hasebiyle bi’z-zâtî ikâmet etmek cihetiyle intifâ’ edemeyip mehâiyesi taleb olunan mahalli ahire icare vermek mecburiyetinde bulunmasına ve mecellenin 1184 üncü maddei mucibince mehaiyesi taleb olunan mahalli hissedarlar ehline icare vermek ve bedel icarını hisas kanuniyeleri nisbetinde aralarında taksim etmek suretiyle tarafeynin intifâ’ı kâbil olmasına mebni âkâr müşterek mezbûri tarafeyn ol vechle icare vererek hisseleri nisbetinde her sene istifa eylemeleri lüzumuna ve masarif-i muhakemenin tarafeyne âidiyetine karar verildi.”

İhkâk-ı haktan istinkâf olunduğunun isbatı dahi müşteki tarafından hükkâma havâle me'muru vasıtasıyla müteselsilen üç kere ihkâk-ı hak olunması zammında muhtıra verilip de yine da'vâya bakılmamış olmasıyla olur. Bu üç muhtıranın her birinin arasından ikişer hafta müddet geçmedikçe i'tâ olunamaz!

Bidayet Mahkemesi aleyhine da'vâ, bidayetin mensub olduğu istînâf mahkemesinde; istînâf aleyhine vukû'a gelen da'vâ-yı temyiz mahkemesinde açılır.

İştikâ-i 'ani'l-hükkâm da'vâsını isbat edemeyen müdde'iden masârif ve zarar ve ziyan ve tefriâtından başkaca beş yüz kuruştan iki bin beş yüz kuruşa kadar ceza da alınır.

Hacz: Her dâyin elindeki senedât-ı resmiye mucibince medyunun kendi kendisinde veya şahs-ı sâlis elinde bulunan emvâl-ı menkule ve gayr-ı menkûlesini matlûbî ifâ olununcaya kadar hacz ettirebilir. Dâyinin yedinde sened olmayıp da sahisen matlûbu olduğuna dâir evrak-ı mu'tebere veya delâil-i kaviyye ibrâz ederek mahkemeye o bâbda kanaât getirebilirse tahmin ve takdir olunacak matlûbu miktarına göre yine hacz ve tevkif caizdir.

Da'vâ-yı 'aynde müdde'î aleyh veya şahs-ı sâlisde bulunan menkul veya gayr-i menkul müdde'î bihi netice-i muhakemeye kadr-ı ihtiyâtan hacz ettirebilir.

Hacz muâmelesi yapılmak için müdde'î evvela mahkemeye haczname takdim eder, bunda "Mesela fûlan yerde kâin fûlan fûlan ve fûlan denenler benimdir, isbatı da şudur şudur şudur, mesela Mahkeme-i Evkâf da da'vâmız derdest-i ru'yettir, neticeye kadr görülerek hacz edilmesini ve iş bu hacznamenin birer kıt'a suret-i musaddakasının fûlan dulan ve fûlan ve fûlan mahallelerde fûlan ve fûlan ve fûlan numaralarda sakın mezkûr dükkânlar müste'cirlerine ve iş bu dükkânlara iddiâ-yı tasarrufta bulunan müteveffa fûlan paşazade fûlan yerde sakın fûlan beylere tebliğ edilmesini talep ederim" der.

Mahkemeye istid'â ile beraber varsa vekâletname ve misal-i sabıkta olduğu gibi dâyinın matlûbu lâzımı'l-icrâ olan yani kâbil-i istînâf ve temyîz olmayan bir i'lâma merbût olmayıp yeniden muhâkeme ve isbâta ihtiyaç mes ediyorsa bir de kefâletname verilir.

Haczin icrasında deynin mikdarı ma'lûm veya mahkemece mukadder olması, deynin mu'accel olması, - müccel deyn va'desi inkızâsında mu'accel olur- ve bir şart ile mukayyed bulunmaması lazımdır.

Hacz Olunamayan Şeyler: 1. Medyunun taayyüş ve idaresi için mahkeme canibinden ta'yîn olunan mikdar-ı vâridâtı; 2. Medyunun evlâd ve 'iyâlinin taâyüş ve telebbüsü ve beytûtetlerine kâfi eşyası; 3. San'atının icrası için makine ve âlât ve buna müteferri' eşyayı sairesi; 4. Medyun zürrâ'aden ise çift ve zirâât edevatı ile henüz enbâre idhal olunmayan hâsılatı ve hâsılâtın hisse-i mîrîyesi ve şeriki olduğu halde onun da hissesi; 5. Henüz düşürülmeyip ağacı üzerinde olan her nev' esmâr; 6. 'ale'l-'umum muvazzafın maâşlarının rub'undan ziyadesi; 7. Me'mûrîn-i mülkiye ve 'adliye ve 'askeriyenin elbise-i resmiyesi; 8. Gerek menkul gerek gayr-i menkul emval ve eşyayı emîriye; 9. Tüccar beyn-inde mütedâvil olan poliçe ve medyunun emrine yazılan sipariş tahvilatı ve hâmiline te'diyesi meşrût olan açık bu nevler bedelâtî. Hacz ve tevgîf olunamaz; meğer ki deyn haczi istenilen eşya ve evrak esmânından neş'et etmiş veya mezkûr-ı senedât-ı ticariyezayı' olmuş veya hâmilî iflâs etmiş, yahut adem-i te'diyesinden dolayı 'aleyhine protesto olunmuş, yahut mahkemede hâmilleri kimler olduğu i'lân ve ta'yîn edilmiş yani tedavülden kalmış bulunursa hacz ve tevkif olunabilir.

Hacznamenin tebliği tarihinden îtibâren dâyin ve medyûn ile şahs-ı sâlisin ikâmetgahları bir mahalde ise sekiz gün, mahal-i sâirede ise gerek medyunun mahalinden dâyinin mahaline gerek şahs-ı sâlisin ikametgâhına kadr-ı beher altı saat için mezkûr sekiz gün üzerine bir gün daha zam ile iblâğ olunacak günler zarfında hacz ve tevkif hususlarında gerek medyunun gerek şahs-ı sâlisin bir diyeceği ve iş bu hacz keyfiyetini tasdik veya cerh eder surette bir güne i'tirâzları var ise bâ 'arzihâl ifade etmeğe mecburdurlar.

Hacz ve tevkif hususunda haklı olduğunu isbat zammında dayin tarafından müddet-i mezkûrede istid'â olunmadığı ve bu istid'ânın bir sureti gerek medyûna ve gerek şahs-ı sâlise suret-i resmîyede tebliğ ettirilmediği halde ke-en lem yekûn tutulur. Şahs-ı sâlis de elinde bulunan emval ve nukûd mütehaccizeyi âhirîne teslim etse mesul olamayacağı gibi mütehaccizin dahi iş bu emval ve nukûdu şahs-ı sâlisten talebe salahiyeti olur. Hacz olunan miktar-ı mâlik yedinde mevcûd olup olmadığı aynı müddet zarfında şahs-ı sâlis tarafından beyan olunmalıdır.

Hâcizin mütehacciz zimmetinde matlûbu tebeyyün ettiği takdirde hacz-ı bi't-tasdîk ol matlûbun nizâmen lâzım gelen keziştesinin ve haczin masârifîyle beraber

tahsiline hüküm olunacağı gibi şahs-ı sâlisin dahi mütehaccizin zimmetinde alacağı olup da o sırada da'vâ ve isbât ettiği halde o kâde hükm olunur.

Medyûnun emvâl-i gayr-ı menkûleside hacz olunabilir. Ve bunların haczi tesviye-i deyn olununcaya kadar âhire ferâğ veya fûruht olunmasını men' etmekten 'ibarettir. O bâbda dâyin tarafından verilecek haczname emval-i gayr-i menkûlenin muâmele-i firağ ve intikâlini icraya me'mur olan zâta bi'l-tebliğ mucibince 'akâr-ı mahcûzun kaydına şerh verilir. Şu kadar ki medyûnun nukûd ve emvâl-i menkûlesinden istifayı deyn mümkün olamadığı halde mahcûz-ı emvâl gayr-ı menkûlenin fûruhtuna karar verilmek lazımdır.

Medyûnun sakın olduğu hane ile bu haneyi idare edecek kadr-ı arâzî-i emiriyesi satılamaz, hacz de olunamaz.

Hacz ve tevkif olunan emval-i menkule ve gayr-i menkule hakkında en evvel hacz ettirilen şahs için bu yüzden hiçbir imtiyâz yoktur. Yani hacz olunmuş olan para veya eşyanın kıymeti hacz ettirilen muteâddid olup da cümlesinin alacağına vefa etmezse o halde garame beynlerinde tevzî' ve taksîm olunur. Ve iş bu tevzî' ve taksimin icrasından evvel hacz ettirilenlerden başka alacaklı zuhur edip de matlubu mahkûm bulunur veya medyûnun iflası tebyin eder ise cümle eshâb-ı matlûb kısmet-i guremaya dâhil olurlar.

Merhûn olan emvâl-ı menkûlenin haczi halinde evvel-i emrde mürtehinin matlubu İfâ olunur, bir şey kalırsa hâcizedir.

2.3. Üçüncü Kitap: Hukûk ve Kanun-ı Ceza

Mündericât: Hukuk-ı Ceza ve Kanun-ı Ceza, Cürüm Nedir, Cerâimin Taksîmât-ı Kanuniyesi, Cerâimin Taksîmât-ı Nazâriyesi, Kasd ve Aksâmı, Taksir, Teşebbüs, İctimâ-i Cerâim, Tekerrür, Ahvâl-i Müşeddede ve Muhaffefe, Esbâb-ı Muâfiyet, Esbâb-ı Berâet, Sahtekârlık, Emniyeti Sû-i İsti'mâl, Ahlâk Nokta-i Nazarından Sahtekârlıkla Emniyeti Sû-i İsti'mâl, Dolandırıcılık, Sirkat, Rüşvet, Usûl-ı Cezâiye, Teşkilât-ı Cezâiye, Müstandıklar, Hey'et-i İthâmiye, Müdde'î-i Umûmîler, Esbâb-ı Ta'vîkiye, Sukûtiye, Müdde'î-i 'Umûmîlerin Salâhiyyeti, Kabahat Davasını Ru'yet Eden Mahâkim, Cünha Davasını Ru'yet Eden Mahâkim, Cinâyet Davasını Ru'yet Eden Mahâkim, Hükmi Gıyâbi, Ta'yîn-i Mercî', Nakl-i Dava, İade-i Muhâkeme ve Murur-i Zaman.

Hukûk-ı ceza ile kanun-ı ceza mevzu'ları i'tibâriyle yekdiğerinden tefrîk olunur. Hukûk-ı cezanın mevzû'u, cerâimin ve mücâzâtın 'illet ve hikmetine şamildir.

Kanun-ı cezanın mevzû'u, ta'rîfât-ı kanuniye ile cerâimin esâmîsi ve mücâzâtın nev' ve müddetlerinden 'ibarettir.

Hukûk-ı Ceza: Hakk-ı mücazâtın mahiyet, esas ve müstenidâtını tedkîk ile bu hakkın kime âid olduğunu, cürm ve mesûliyet-i cezâiyenin mânasını ve kimlere taâllük ve terettüb edeceğini irâe eder.

Kanun-ı Ceza: Usûl-ı mevzûâsına tevkîken ve hukûk-ı tabî'iyye-i beşeriyeyi ve maslahat-ı âmmeyi mahal olmamak şartıyla ba'zı şeyi yapmak ve ba'zı şeyi yapmamak üzere kuvve-i kanuniyeden sadır olup i'lân edilen ve târîh tatbîkinden îtibâren cümlece ma'lûm 'ad olunan o emr veya nevâhîdir.

Cürm: Bir şeyi yapmak veyahut yapmamak üzere âsâyiş ve intizâm-ı ictimâîyi muhafaza zammında evvelen kanuna derc ve tahrîr ve tehdîd-i cezâ ile te'yîd edilen bir tenbîhin hilâfında cevâz-ı kanuni olmaksızın vukû' bulan fiil ve harekettir.

2.3.1. Cerâimin Taksîmât-ı Kanuniyesi

Mücâzât: Mücâzât-ı terhîbiyye, mücâzât-ı te'dîbiyye, mücâzât-ı tekdîriyye namlarıyla üç kısımdır. Bu üç kısım mücâzât üç nev' cerâime tekâbül eder: Kabâhat, cünha, cinâyet.

Mücâzât-ı terhîbiyyeyi istilzâm eden if'âl-i memnû'aya cinâyet; mücâzât-ı te'dîbiyyeyi istilzam eden if'âl-i memnu'aya cünha; mücazât-ı tekdîriyyeyi istilzâm eden if'âl-i memnû'aya kabahat denir.

Mücâzât-ı Terhîbiye: İdam, meâ't-teşhîr müebbeden veya muvakkaten kürek, kal'a-bendlik maddeleriyle nefiy-i ebed, müebbeden rütbe ve me'mûriyetten mahrumiyet ve hukûk-ı medeniyeden ıskattan 'ibarettir.

Mücâzât-ı Te'dîbiye: Bir haftadan ziyade habs, muvakkaten nefiy ve me'mûriyetten tard ve cezâyı nakdi mâddeleridir.

Muâmele-i Tekdîriye: Yirmi dört saatten bir haftaya kadar habs ve nihâyet yüz kuruşa kadar mücâzât-ı nakdiyedir.

İş bu cezalar bazen yalnız, bazen de beraber olarak hükm olunur.

Müebbeden Kürek: Ba'de't-teşhîr devletçe ta'yîn olunacak kürek mahallelerinde câninin ayaklarında demir olarak ilâ vefâta hidemât-i şâkkada istihdâm olunmasıdır.

Muvakkaten Kürek: Kezalik ba'de't-teşhîr devletin ta'yîn edeceği yerlerde üç seneden on beş seneye kadar demirbend olarak hidemât-ı şâkkada kullanılmaktır.

Müebbeden Kal'a Bendlik: Devletçe ta'yîn olunan kal'aların birinde mücrimin ila vefata mahbûsen tevkîf olunmasıdır.

Muvakkaten Kal'a Bendlik: Devletçe ta'yîn olunan kal'aların birinde üç seneden on beş seneye kadar mahbûsen tevkîf edilmektir.

Nefy-i Müebbed: Bir şahsın devletçe ta'yîn olunan bir mahale gönderilip müebbeden ikâmet ettirilmesi.

Nefy-i Muvakkat: Bir şahsın devletçe muâyyen bir mahale gönderilip üç aydan üç seneye kadar ta'zîb edilmesidir.

Müebbeden Rutbe ve Me'mûriyetten Mahrûmiyet: Mücrimin artık devletçe gerek doğrudan doğruya ve gerek iltizâm tarikiyle büyük ve küçük bir hizmette bulunmaktan, rütbe ve maâşa nâil olmaktan, nişan takmaktan mahrum olması ve ashâb-ı rütbe ve me'mûriyetten ise ol emrde rütbe ve me'mûriyet maâşının ref' olunmasıdır.

Hukûk-ı Medeniyeden Iskât: Evvela, müebbeden rütbe ve me'mûriyetten mahrumiyet cezasına müstehak olmak; saniyen, kâffe-i hukûk belediyeden yani memleketçe ve milletçe ve esnafça bir me'muriyet-i resmîyede bulunmaktan mahrum olmak; sâlisen, bir mekteb-i hâceliğinde kullanılmamak; râbi'an icra-yı tahkîkatta kullanılmamak; bir da'vâda kendisinden istîzâh-i keyfiyet lâzım geldiği takdirde ifadesi bayağı mâlûmât hükmünde kabul olunup da'vâca hükümsüz tutulmak bir da'vâda vekâlet edememek; hâmisen, vasî olamamak; sâdisen, silah taşımağa sâlih olmamak hususlarından 'ibârettir.

Habs: Devlet habshânelerinde müddet-i mahkûme içinde alıkonmaktır.

Me'mûriyetten Tard: Me'mûriyeti olanların kanun-ı ceza hükmünce me'muriyetlerinden çıkarılması me'muriyete mahsus maâşlarının kat' olunmasıdır.

Mücâzât-ı Nakdiye: Bir şahıstan kanunun ta'yîn edildiği üzere para alınmasıdır.

Cerâimin Taksîmât-ı Nazariyesi: Cerâim: İcâbât-ı ahlâkiye, mâddeten şekli-vuku', hedef, kavânîn-i 'ûmûmiye veya hususiyede münderiç bulunmak nokta-i nazarından başka başka taksîm olunur.

İcâbât-ı Ahlâkiye Nokta-i Nazarından: Cerâim-i kasdiye, cerâim-i gayr-i kasdiye kısımlarına ayrılır.

Kasd: Bir fiil ve hareketi evvelce kurmuş bulunmaktır. Birçok zaman düşünülür, tasavvur ve tasmim zihinde saplanır, bir azm-ı mütemâdî şeklini alırsa bu hâle taâmmüd denir.

Cerâîmi Kasdiye: Cebr ve ikrâh vâki' olmaksızın irâde ve ihtiyâr ile îkâ' edilen cürmdür.

Şekl-i Îkâ' Nokta-i Nazarından: Cerâim-i icrâiye ve cerâim-i ihmâliye kısımlarına ayrıldığı gibi cürmün tamamen olup olmaması îtibârıyla cürm-ı tâm, cürm-ı nâkıs ve cerâim-i mütemâdiye kısımlarına ayrılır.

Katl, zarb, cerh, sirkar, emniyeti sû-i isti'mâl gibi if'âl cerâim-i icraiye'dendir.

Haydutluk, nehib ve gâret, kayık ve gemi kazası gibi feryâd-ı umumi üzerine taleb olunan muâvenetten istinkâf cerâim-i ihmâliye'dendir.

Cerâim-i Âniye: Vuku' bulduğu anda hitâm bulan cürmdür. Katl, sirkat fiilleri gibi.

Cerâim-i Mütemâdiye: Mahiyeti itibarıyla bir hayli müddet devam eden cerâimdir. Mahbustan firar eden kimseyi bilerek ketm ve ihfâ etmek. Bir kimseyi nâ-meşrû' surette habs etmek gibi.

Yine şekl-i îkâ' nokta-i nazarından cürm: Cerâim-i mürekkebe, cerâim-i gayrı mürekkebe, cerâim-i i'tiyâdiye, cerâim-i murtabıda, cerâim-i meşhûde, cerâim-i gayrı meşhûde kısımlarına ayrılır.

Cerâim-i Mürekkebe: Derece-i mücâzâtı teşdîd ve tağyir edecek ehvâlin inzımâm ettiği cürmdür, sirkat fîlinin gece vakti müsellâh ve müteâddid kimseler tarafından îkâ' edilmesi gibi.

Cerâim-i Gayrı Mürekkebe: Derece-i mücâzâtı teşdîd ve tağyir edecek ahvâl inzımâm etmeyen cerâimdir, âdî sirkat gibi.

Cürm-ı İtiyâdî: Kanunen cürm olabilmesi îtiyâdın sübutuna meşrûd olan ifâldir.

Cerâim-i Murtabita: Muhtelif-i eşhâs tarafından, muhtelif zaman ve mahallelerde, envâ'-i muhtelifede işlenilen ve yekdiğerine bir münasebet-i asliye ile murtabit olan cerâimdir.

Mesela şekl-i hükümeti tağyir vasıtasıyla bir şahsın bir mahallede me'murin hükümetten birini tehdid diğeri bir şahsın da ahaliyi 'isyana davet, bir üçüncünün de aynı maksadla 'askerin mahfuz olan silahlarını sirkat eylemesi gibi muhtelif cerâimin bir maksad için işlenmesidir.

Cerâim-i Meşhûde: İcra olunmakta veyahut henüz icra edilmiş olan cürm cürm-i meşhûd olduğu gibi olan ve velvele-i nâs üzerine cürmün irtikâbını müteâkıbânın fâili yahut fâilinin şeriki olduğunu müeyyed eşya ve esliha ve edevât ile tutulan şahsın irtikâb ettiği cürm, cürm-i meşhûddur.

Hedef İ'tibârıyla Cerâim: Eşhâsa karşı, emvale karşı yahut âdiye, siyasiye kısımlarına ayrılır.

Eşhasa karşı olan cerâim ya şahs-ı insana veyahut 'arz ve namus ve hürriyete taâlluk eder.

Şahs-ı insana taâlluk eden cerâimin en ağır katldır.¹⁸⁴

Katl: Meşrû' veya gayr-ı meşrû' olur.

Katl-i Meşru': Müdafaâ-i nefis ve müdafaâ-i ictima'îye halinde vukû'a gelen katldır ki bu gibi ifâl-i müceb mücâzât değildir.

Katl-i Gayr-i Meşru': Ya ihtiyari yahut gayr-i ihtiyari olur.

Katl-i İhtiyari: Ya taammüden olur yahut min gayr-i taammüd olur.

Hürriyet-i şahsiye her türlü taarruzdan mâsûn olduğu hürriyet-i şahsiyeye karşı tecâvüzde müstelzim-i mücazattır.

Hilaf-ı usul habs ve tevkîf-i eşhâs ketm gibi sabi cürmler hürriyet-i şahsiyeye vuku' bulan tecâvüz cürmlerini teşkil eder.

Katl-i Gayr-i İhtiyâri: Taksîr neticesinde vâkı' olan katldır ki taksirinde envâ'i vardır ve muhtasaran gösterilecektir.

Nefîy insana taalluk eden cerâim-i sâirede cürm ve zarb-ı kat' ve ta'dîl-i 'uzv, tehdîd, ifşâ-yı sır, ıskât-ı cenin gibi şeylerdir. İrz ve namus hayat kadr-ı muâzzez olduğundan kanun 'ırza karşı vuku' bulan taâddiyâtı da tecrim etmek suretiyle ırz ve namus himaye etmiştir.

Cebren ırza vukû' bulan taâddiyât-ı cinayet derecesinde tecrîm edilir. On beş yaşı ikmâl etmeyen çocukların rızasının hükmü olmayıp onlara karşı rızalarıyla olan taâddiyâtta cebr 'ad olunur. Fâili kürek cezasına çarpılır. Hürriyet-i şahsiye her türlü taarruzdan masun olduğu için hürriyet-i şahsiyeye karşı tecâvüzde müstelzim-i mücâzattır. Hilâf-ı usûl habs ve tevkîf-i eşhas, ketm-i sabi gibi cürmler hürriyet-i şahsiyeye vuku' bulan tecavüz cürmlerini teşkil eder.

¹⁸⁴ Katl silah ile tesmîm ile veya mümasil bir suret-i uhra ile bir şahsi hayatından etmektir.

Emvâle Taâlluk Eden Cerâim: Sirkat, dolandırıcılık, emniyet-i sûi isti'mâl gibi ef'âldir.

Katl-ı Gayr-ı İhtiyâri: Doğrudan doğruya hey'et-i ictimâiye 'aleyhine vuku' bulan cerâimdir. Bir devletin emval ve i'tibârine karşı îkâ' edilen cerâim gibi.

Cerâim-i Siyasiye: Devletin harici ve dâhili intizâm-ı siyasisini ihlâl eylemek kasd-ı münferidiyle îkâ' edilen cerâimdir.

Cerâim-i Âdiye: Kasd-ı siyasi olmaksızın îkâ' edilen cerâimdir.

Kavânîn-i hususiyede mûnderic cerâim-i hususiye iki kısım olup biri bir sıfat veya me'muriyet-i muâyineyi hâiz olanlara mahsus kavânîn ve nizâmâta adem-i itaatten hasıl olan cerâim-i hususiyedir. Vezâif-i 'askeriyenin hilâfında hareket gibi.

Diğeri de fîlin nev'i i'tibâriyle bir kânun-i husûsiyede mûnderic-i ahkâma adem-i riâyetten hasıl olan cerâimdir. Matbûâta, sayd ve şikâre, ormana, 'alamet-i fârikaya ve ihtirâ'-i berâtlerine müteâllik nizâmâta adem-i riâyet gibi.

Envâ'-i Kasd: Kasd, nefis-i fâil yani sahib-i kasd ve bir de nefis-i fîl yani asâr kasd itibariyle iki kısımdır.

Nefs-i Fâil İtibariyle Kasd: Kasd-ı âdî, kasd-ı cürmî, kasd-ı ızrârî, kasd-ı muhtemel kısımlarına ayrılır.

Kasd-ı Âdi: Kuvve-i mümeyyize sahibinin cebr ve ikrâh vuku' bulunmaksızın kendi irade ve ihtiyarıyla îkâ' ettiği fîl-i cürme denir: Bir kimsenin bir deyn-i senedi tanzîm ederek zirine diğér şahsın imzasını takliden vaz' etmesi gibi.

Kasd-ı Cürmî: Bir fîlin memnu' olduğunu bilerek o fîl-i memnu'u ihtiyârıyla işlemektir: tabib ve avukatların meslekleri itibarıyla muttali' oldukları sırrı ifşa etmeleri gibi.

Kasd-ı Izrârî: Bir fîlin memnu' olduğunu bilmekle beraber ızrâr kastıyla işlenilen fîldir.

Kasd-ı Muhtemel: Kasd-ı mahsus neticesinde bazı zarar îkâî muhtemel bulunan kasddır: Hamile kadını zarb gibi.

Nefs-i Fîl-i İtibariye: Cürmün hedefi ma'lum veya meçhul olmasına göre kasd-ı muâyyen, kasd-ı gayr-ı muâyyen kısımlarına ayrılır.

Kasd-ı Muâyyen: Fâilin kendi düşmanını katl, zarb, cerh etmesi gibi bir kasddır.

Kasd-ı Gayr-ı Muâyyen: İtlâf-ı nefis kastıyla galebelik yerde silahını ateş ederek galebelik içinden lâ âle't-tâyîn birinin itlâfını mûcib olması gibi bir kasddır.

Taksîr: Taksîr, teharruzu mümkün olan şeyden ihtirâz etmemekleğe denir. İki kısımdır: 1. Keşf ve teferrüste taksîr; 2. Dikkat ve ihtiyatta taksirdir. Keşf ve teferrüste taksir mesela bir kimsenin kendisini yalnız zan ettiği odada ta'lîm için tefennün atması keşf ve teferrüste taksirdir. Çünkü bir şahsın o odaya dâhil olmak ve bir kazâ zuhur etmek ihtimâli vardır.

Odada tefennün-ı tâlim eden şahıs haricinden birinin gelebileceğini teemmül etmesi üzerine kapıyı kilitlemek lâzım gelirken müsamaha ederek kilitlemezse bu da dikkat ve ihtiyatta taksirdir.

Mesûliyeti tevîd eden hatalar beş nev'dir:

Birincisi maharetsizliktir ki ya maddi veya manevi olur. Mesela bir duvarcının duvara vaz' etmek üzere elinde tuttuğu tuğlayı yere düşürüp birinin mecrûhiyetine sebep olması maddi maharetsizliktir.

Mîmâr, tabib, eczacı, kâbile gibi erbâb-ı ihtisâsın icrâyı sanatları hasebiyle bir kimsenin vefatına sebep olmaları mânevi maharetsizliktir.

İkincisi tedbirsizliktir ki, fâil fîlinin neticesinde bir zarar hâsıl olabilmek ihtimâlini bildiği halde îcâb eden tedbiri ittihâz etmemesiyle hâsıl olur. Bir sütananın beraberinde yatırdığı çocuğun üzerine düşüp vefatına sebep olması gibi.

Üçüncüsü dikkatsizliktir.

Dördüncüsü teseyyübdür ki ihtiyaten ittihâzı lazım gelen dikkat ve takayyüde kusur edilmesidir.

Beşincisi nizâmâta riayetsizliktir.

2.3.1.1. Teşebbüs-i Cürm

Teşebbüs, tasdim olunan cinayetin icrasına bed'e' etmektir.

Bir cürmün tasavvur ve tasdimiyle îkâî arasında dâhili ve harici olmak üzere bir takım ef'âl ve harekât vardır.

Harekât-ı Dâhiliye: Bir cürmün îkâ'ını kasd eden kimsenin tasavvur ve tasdimidir. Eline fazla para geçirmek tama'ıyla sigorta da bulunan hanesinin ihrâkını tasavvur ve tasdim etmesi ve bu noktada tevakkuf edip hiçbir hareket-i hariciyede bulunmamasıdır ki mûcib-i mûcâzât değildir.

Ef'âl-i Hariciye: Hareket-i i'dâdiye ve hareket-i icrâiye olmak üzere iki kısımdır.

Harekât-ı İ'dâdiye: Bir cürm tasavvur ve tasmîm edildikten sonra tedârikât-ı lâzımada bulunmağa denir ki bu da mûcib-i mücâzât değildir. Bir şahsın bir sirkat fîlini tasavvur ve tasmîm ettikten sonra haneye duhûl için imkân ve vesâit-i taharri ve kapıyı açmak için lazım olan anahtarı istihzâr etmesi gibi ef'aldır; çünkü bunu alanın tedârikiyle sirkat vuku' bulmuş olmaz.

Harekât-ı İcrâiye: Harekât-ı dâhiliye ile harekât-ı i'dâdiye hitam bulunduktan sonra cürmün icrasına doğrudan doğruya ve hemen taâlluk ve ittisâl eden efâl ve harekâta deniyor.

Mesela merdiven kurarak veya kapıyı kırarak bir kimsenin bir menzile girmesi harekât-ı icrâiyedendir. Henüz hiçbir fîl ve hareketi mesbûk olmasa bile derdest edildiği vakit tecziye edilir.

Harekât-ı icrâiye bazen esbâb-ı muhtelefedен nâşî nakıs ve nâ tamam kalır. Bazen de harekât-ı icrâiye tamam olmakla beraber bir takım mevani' hudûsüyle cürm vücuda gelmez. Bu şekillerde olan efâlin kâffesine "teşebbüs" denir.

Teşebbüs, tam ve gayr-ı tam namıyla iki kısımdır.

Teşebbüs-i tam, fâilin yed-i ihtiyârında olmayan bazı esbâi mâni'adan dolayı kasd ve azmini ikmâl ve cürmi îkâ' edememesine denir. Fâil rovelverini isti'mâl ettiği halde isabet ettirememesi gibi teşebbüsün bu derecesi mûcib-i mücâzâttır.

Teşebbüs-i gayr-i tam, iki kısımdır biri bir günâ mâni' olmadığı halde fâilin sırf kendi irade ve ihtiyârıyla îkâ'-ı cürmden nedâmet etmesi ki mûcib-i mücâzât değildir.

Diğeri fâil fîlini itmâme sa'y ettiği halde yed-i ihtiyârında olmayan esbâb-ı mâni'a haylûliyetle cürmü îkâ'a muktedir olamamasıdır ki teşebbüsün bu derecesi mûcib-i mücâzâttır.

2.3.1.2. İctimâ'-i Cerâim

Bir kimsenin işlemiş olduğu bir cürmden dolayı bir güne mahkûmiyet ve mücâzâta uğramadan diğeri bir cürm daha işlemesine "ıctimâ'-i cerâim" denir. İctimâ'-i cerâimi cezanın taksîmât-ı nazariyesi bahsinde zikr olunan cürm-i mütemâdi ve i'tiyâdiyeden tefrîk etmek lazımdır.

İctimâ'-ı cerâim iki şekilde hâsıl olur.

Birincisi, fâil bir fîl ile müteâddid cürm îkâ' eder. Bir kurşunla birini itlaf diğeri cerh etmek gibi.

İkincisi, fâil muhtelif zamanlarda yekdiğerine münâsebeti olmayarak ve hiçbirinden dolayı mahkûmiyet ve müücâzâta uğramayarak bir veya muhtelif nev'lerden cürm îkâ' etmesine denir.

Mesela bir kimsenin bir gün dolandırıcılık, diğér gün sirkat başka bir gün katl îkâ' etmesi gibi.

2.3.1.3. Tekerrür-ı Cürm

Bir cürm işleyip mahkûm olduktan “ve bazı ru'ye göre cezasını çektikten” sonra ikinci bir cürm işlemeğè tekerrür-ı cürm denir. Ta'riften müstebân olduğı üzere tekerrürün iki şartı vardır. Birincisi evvelce mahkûm olmalı, ikincisi de yeniden bir cürm işlemiş bulunmalıdır. Mahkûmiyetin “tekerrüre” sebab-i ittihaz olunması mahkûmiyetin mücrimi intibaha daveti mütezammın ve muktezâ olmasındandır, yoksa mücrimi zecr ve tenkil etmek için değildir. Birinci cürmden mahkûm olup da mütenebbih olmayan kimseyi tekrar bir cürm işleyince hafîf ceza ile cezalandırmakmuvafık-ı ‘adl ve hakkaniyet olmayacağından ikinci cürmden dolayı mücrime verilecek ceza teşdîd olunur ve hatta iki misline kadar da iblâğ edilir. Tekerrür-ı cürmün husûlü için evvelki cürmle ikinci cürmün aynı nev'den olması veya olmaması hakkında erb^b-ı hukûkun ârâ-yı muhtelifesi vardır. Bizim yeni kanun cezamız aynı nev' olmayı kabul etmiş olduğı gibi cinayetlerde birinci cürm ile ikinci cürm arasında on sene murûr etmemesini ve cünhalarda beş sene murûr etmemesini şart koymuştur.

Evvelce mahkûmiyetten maksad, mahkûmiyet-i cezaiyenin kesb-i kat'iyet etmiş ve hük-m-i evvel ile hük-m-i sâni aynı devlet-i mahâkim-i ‘adliyeden sâdir olmuş bulunmaktır.

Bir kimse memalik-i ecnebiyede bir cürm îkâ' ettikten sonra memalik-i Osmaniye de bir cürm daha işlese mükerrer ‘add edilemeyeceğı gibi evvelce cerâim-i hususiye için mahkûm olup da ba'de cerâim-i âdiye işlese yine mükerrer ‘add edilemez.

Asl-ı Cerâim: Cinâyet, cünhalardan ‘ibaret olduğundan, kabahatler ise hilâf-ı tenbiye harekâtta mâdûd bulunduğundan kabahatler tekerrüre esas olamaz. Birinci mahkûmiyet ile ikinci mahkûmiyet arasında murûr eden müddet mükerrerliğè mâni‘ olmadığı gibi evvelki ile sonraki cürmü yekdiğerinin ‘aynî olmak da lâzım değildir.

2.3.1.4 Ahvâl-i Müşeddede ve Muhaffefe

Cerâimin envâ'ına göre kanunda münderiç olan mesuliyet ve mücâzât, cürmden mütehassıl zarar ve tehlikeye, fâilin fîlinden ziyade ahvâl-i hususiyesine, cürmün îkâ'ında meşhûd olan fesâd-ı ahlâkiye ve tehlike-i ictimâiyeye nazaran hadd-i âzâmî ve hadd-i asgarî olarak ta'yîn olunmuştur.

Vâzi' kanun-ı mücrimiyenin derecâtını tahfif ve teşdîd eden ahvâlin mühimlerini kanuna derç ve mâadâsını hükkâmın takdirine terk eylemiştir.

Kanunda münderic mesûliyet ve mücâzâtı teşdîd eden ahvâle ahvâl-i müşeddede “kanuniye”, tahfif eden ahvâle ahvâl-i muhaffefe “kanuniye” denir.

Teşdîd veya tahfifi hükkâmın takdirine muhavvel olan ahvâle ahvâl-i müşeddede veya muhaffefe “takdiriye” denir.

Ahvâl-i müşeddede-i kanuniyenin birincisi taâmmüddür. Tehevvüren katl on beş sene kürek cezasına mûcib olduğu halde taammüden katl-i i'dâm cezasına mûcibdir.

İkincisi mekândır, hırsızlığın tarik-i âmmede veya mesâcîd ve maâbidde olması gibi sirkat-ı âdiye üç aydan üç seneye kadar habs cezasına müstelzim iken hırsızlığın tarik-i âmmde ve mesâcîd ve maâbidde vukû'u teşdîdî bâisdir.

Üçüncüsü zamandır hırsızlığın gece vakti olması gibi.

Dördüncüsü fâilin sıfatı, hedefe karşı vaz'iyetidir. Iskat-ı ceninde fâilin tabib veya eczacı olması; fuhşiyâta tahrikte fâ'ilin fâ'ile hedef-i cürm olan şahsın veli veya vasisi olması gibi.

Beşincisi cürmün suret-i icrasıdır. Kat'-ı tarikte işkence etmek, hırsızlıkta müsellâh olmak, cebr ve şiddet isti'mâl etmek gibi.

2.3.1.5. Esbâb-ı Muhaffefe-i Kânuniye

Esbâb-ı muhaffefe, ya büsbütün muâfiyeti veya tahfif-i mücâzâtı mûcib olan ahvâldir. Muâfiyeti mûcib olan ahvâl ba'z-ı cerâimde fâilin cürümde şerikleri taharriyâta şurû'dan evvel haber vermesi, kendisinin gelip teslim-i nefis etmesi ve müdafaâ-i nefis ve 'ırz için mütecâvizî zarb ve cerh ve katl etmesi gibi ehvâldir.

Ma'zeret dahi mahariminden birinin fîl-i şenî' zinâda bulunduğunu görüp katl eylemesi gibi şeylerdir.

2.3.1.6. Esbâb-ı Muâfiyet

1. Sağır-i gayr-i mümeyyiz olarak kabul edilmiş etfâl; 2. Mecânîn;3. İkrâh-ı mülci ile îkâ'-ı cürm edenler cezadan muâftır.

Yani bunların îkâ' ettikleri cürm, cürm sıfatındadır; cürm vardır, fakat mücrim dehâ doğrusu, mücrimiyet yoktur. Fâil için mücrimiyet olmamakla beraber failiyet mevcuttur ve bu sebeble zâyi' ettiği hukûk-i şahsiye taht-ı zamânındadır.

1. Sağır-i sin hakkındaki ahkâm-ı cezaie ceza kanununun kırkıncı maddesinde tetkik olunmuştur¹⁸⁵, mutâleâsından anlaşılır ki bizde asl-ı ehliyet-i cezaiye on altı yaşın ibtidâsında vücut blur.

2. Cinnet, esbâb-ı muafiyetten olmak için hine îkâ'-ı cürmde mevcut olmalıdır. Esna-yı muhâkemedede ârız olursa muhâkeme tevkîf ve mecnun-ı bîmârhaneye teslim edilir; murûr-ı zaman müddetinden evvel îade-i şuûr ederse muhakemeye devam olunur.

Ba'de'l-hükm tecennün vakı' olursa mahkûm müddet-i cezanın hitâmına kadar mecnûniyet zamanlarında bîmârhaneye, ifâkat zamanlarında habshaneye ilkâ olunur.

3. İkrâh hakkında hukûk-ı medeniye kısmında mâlûmât verilmiştir. (S: 48)

¹⁸⁵ 40'ıncı madde: Hîne îkâ' haremde on üç yaşını ikmâl etmemiş olanlar kuvve-i mümeyyizeden mahrum 'add olunup işledikleri cürmden mesul olmazlar. Ancak cünha mahkemesi hükmüyle ve kendilerinden taahhüdname alınmak suretiyle ebeveyn veya veli ve vasilerine teslim veyahut sin rüşdünü tecavüz etmeyecek bir müddetle bir ay terbiye ve tevkîf bir ıslahhaneye îsâl olunurlar. Ebeveyn veya veli veya vasilerine bâ taahhüdname teslim olunan çocuklar on beş yaşını ikmâl etmeksizin takayyüd ve nezârette teseyyüble bir cürm îkâ' etmelerine meydan verilir ise muhafazasına me'mur olanlardan bir liradan yüz liraya kadar ceza-yı nakdi alır.

Hîne îkâ'-ı cürmde on üç yaşını ikmal etmiş olup da on beş yaşını itmam etmemiş olanlar haklarında işledikleri cürmden dolayı bervech-i âfi ceza tâyin olunur.

Eğer cürmü îdam veya müebbed kürek veya kal'â bendlik veya nefi ebed cezalarını müstelzim olan cinâyât kabilinden ise ıslâh-ı nefis için beş seneden on seneye kadar habs olunur. Ve eğer muvakkat kürek veya muvakkat kal'â bendlik veya nefi-i muvakkat cezalarını mücib olan cezâimden ise kezalet ıslâh-ı nefis için cürmünün müstelzim olduğu ceza müddetinin rub'undan nihayet sülûsü miktarı müddete dek habs olunur ve bu iki surette dahi beş seneden yedi seneye kadar zabtiye nezâreti altına alınabilir. Ve eğer cürmü hukuk-ı medeniyeden iskât cezasına mücib ise kezâlet ıslâh-ı nefis için altı aydan üç seneye kadar habs olunur. Eğer zikr olunan cezanın madununda bir cezayı mücib ise evvel cezanın sülûs müddetini tecâvüz etmemek üzere bir müddet-i muâyylene ile kezalet ıslâh-ı nefis için habs olunur. Eğer mücâzât nakdiyeyi müstelzim ise nisfi tenzîl edilir. Hîne îkâ' cürmde on beş yaşını itmâm etmiş olup da on sekiz yaşını itmâm etmemiş olanlar i'dâm veya müebbed kürek veya müebbed kal'â bendlik veya müebbed nefi cezalarını müstelzim olan ahvalde ıslâh-ı nefis için yedi seneden on beş seneye kadar habs olunur. Ve muvakkat-i kürek veya muvakkat-i kal'â bendlik veyahut nefi muvakkat cezalarını müstelzim ahvalde kezalet ıslah-ı nefis için mücâzât-ı asliye müddetinin nısfından sülûsani müddetine kadar habs olunur. Ve her iki surette dahi beş seneden on seneye kadar zabtiye nezâreti altına alınabilir ve eğer cürm zikr olunan cezaların mâdûnunda ise ceza-yı asliyenin rub'i ba'de't-tenzîl habs cezası ta'yîn olunur.

2.3.1.7. Esbâb-ı Berâ'et

Esbâb-ı muâfiyeti şâmil olan ehvâlde cürm vardır, mücrimiyet yoktur, yani fâil-i cürme ceza terettüb etmez; hâlbuki diğer bazı ahvalde yalnız ceza mürtefi' olmaz, yani mücrimiyet kalkmakla kalmaz, belki cürmiyet de kalkar, yani işlenilen ve vehleten cürm 'add olunan fiilin cürmiyeti de bertaraf olur ki bu ahvale esbab-ı beraet denir.

Tâbîr-i diğerle esbâb-ı muâfiyet cezayı ıskat eder ve kimin hakkında varid ise yalnız onu müstefid eder, şahsîdir, şerik cürmler bundan istifade edemez; esbâb-ı berâet ise şahsa değil, fiile mütevecihedir. Esbab-ı beraetten biri öldüğü zaman bizâtihi îkâ' edilen fiilde cürmiyet yok demektir; bu halde bu fiil ile âlâkadar, bu fiile muîn veya şerik olanlar her kaç kişi ve her kim olurlarsa olsunlar berâ-yı'l-ceza ve berâ-yı'z-zimmedirler. Ve o fiil bi-hakkın îfâ edildiğinden "Hukûk-i Şahsiye" cehde mesûliyet yoktur.

Esbab-ı beraet şunlardır:

1. Müdafaâ-i nefis ve 'ırz; 2. Hükûm-i kanuni veya merci'-i kanuniyesinden ısdâr olunup icrası vazifeten zaruri bulunan emre tevfiğ-i hareket. 3. Cebr ve şiddet icrasıyla vuku' bulan nehb ve sirkat esnasında veyahut bir şahsın irade ve ihtiyârını haleldâr edecek derecede bir zarar-ı âzîmini müeddi olan sirkatlerde sarık ve nahiblerin suver-i sâire ile def'i ve mâlik istirdâdı mümkün olmadığı halde kendisini müdafaâ ve fiil-hâl malını veya yed-i muhafazasında bulunan emvâli muhafaza ve tahlis ve istirdâd için îkâ' edilen efâl-i cürm 'add olunmaz.

Mahkûm-i i'dâm bir kimsenin merci'inden sadır olan emr üzerine asılması, zabitanın müstantık tarafından verilen bir tevkîf-i mezkûresi üzerine bir şahsı tevkîf veya emr ve teblîğ üzerine bir kimseyi mücâzât-ı mahkûmesini çıkmak üzere hapse ilkâ etmeleri gibi şikk-ı sâniye âid emsile gayet kesir ve vazıhtır. Şikk-ı evvele gelince:

Bir kimse müdafaâ-i nefis veya 'ırz-ı mevki'inde bulunmak için taarruza uğramalı ve bu taârruz 1. Şedîd; 2. Haksız; 3. Men'-yi gayr-i kâbil olmalıdır.

1. Birinin katline veya hetk-i 'ırzına tasaddi etmeyi kanun ta'arruz-i şedîd 'add eder, çünkü neticeyi muzır ve nâkâbil-i ta'mir bulmuştur

Bu babda hükkam-ı cezaiyenin salahiyet-i takdiriyele 'azim bir vazife îfâ etmektedir.

Mala karşı vuku' bulan tecavüzü def' hele bizde esbâb-ı berâeti te'mîn etmez, çünkü bu zarar kâbil telâfidir; küfr ve tahkir kezâ böyledir; mahkeme vardır, gidilir, müteârrız cezasını bulur, suretinde ictihâd edilmiştir.

2. Bir taârruz şedid fakat haklı olursa, ona mukâvemet değil berâeti, hatta muâfiyeti dahi istilzâm etmez. Mesela mütearrız add olunan bir me'murdur, icrâ-yı me'muriyet halindedir, icrâ-yı vazife halinde bir me'mûra mukâvemet ise bizâti bir cürmdür.

3. Taârruz ve hücumun şedid ve haksız olması da kifâyet etmez: Mütearrız aleyh bu hücumu başka türlü def' edememelidir, felâ mes'uldür.

Binâen aleyh müdafaâ-i meşru'aya müracaâtla men'ine mecburiyet görülen mazarrat: 1. Ansızın zuhur etmiş; 2. Hâl-i hâzırda vücuda gelmiş; 3. Neticesi muhakkak bulunmuş olmalıdır.

2.3.2. Kanun-ı Ceza¹⁸⁶

2.3.2.1. Sahtekârlık

Aksâm-ı kizbdendir. Kizb ahlaken memnu' ve fakat mutlaka müstelzim-i mücâzât değildir. Vazi'-i kanun yalana aldanmamayı muhatabın dirayet ve ferasetine terk eder; fakat müstakilen cürm teşkil etmeyen kizb bir takım maddi ve manevi efâl ile aldanılacak râddeye çıkarılırsa o zaman ceza muhitine girer. Sahtekârlık, kasd-ı ısrâr ile tahriren tağyir-i hakikat demektir. Tağyir-i hakikat üç suretle tasavvur olunabilir: Birincisi tahriren olmaktır, buna sahtekârlık denir. İkincisi kavlen olmaktır, buna yalan şahâdeti denir. 'İnde't-teveccüh yalan yere yemin etmek de böyledir. Üçüncüsü fiilen tağyir-i hakikattir. Buna da kalpazanlık denir.

1. O emr-i devlet-i Osmaniye'yi taklid eden ve ettiren, me'mûrîn devletin sah ve imzasını taklid eden ve ettiren, devlet-i âliye me'mûriyetlerine ve me'mûrlarına mahsus bir mührü takliden sahte bir mühr i'mâl ve bunu isti'mâl eden, bi'l-cümle hazâin ve mâl sandıklarının mütedâvil olan eshâm ve tahvîlât ve sergi vesâir nev'-i senedâtını taklîd veya sahtekârlıkla tağyir eden ve böyle sahte kavâim ve senedler isti'mâl veya memâlik-i osmâniyeye idhal eden, me'mûrînden her kim olursa olsun hine icrâ-yı me'mûriyetinde mukaddemâ yapılmış olan i'lâm ve mazbata vesâir senedâtın veya

¹⁸⁶ Başlıca cerâim ve mücâzât gösterilmiştir. Ma'lum-ı kabahat ve cünhalarla cerâim-i siyasiye hakkında tevsî'-i ifkâr eder.

defter ve cerîde vesâir sicilâtın gerek sutûru arasına ‘ilâve ve gerek hat ve hâtem veya imzâyı tağyir ile veya bir şahsın ismi yerine diğeri bir şahsın ismini koyan¹⁸⁷;

2. Mîrîye müteâllik olan her nev‘ tuğralı damgalardan birini taklîd eden¹⁸⁸;

3. Böyle tuğralı mîrî damgalardan birini bir takrîb ile kaçırıp da onu devlet ve memlekete muzır olacak surette kullanan “Müsta’mel pulları bilerek kullanmakta bu kâbildendir.¹⁸⁹”

4. Her nev‘ emti’a ve eşya üzerine devlet-i âliye namına basılmağa veyahut gerek me’mûrîne gerek devletin ruhsatıyla bir şirkete yahut bir ticaret evine mahsus olan her nev‘ mühr ve damga ve nişanları taklid veya o mâkûle sahte damgave nişanları isti’mâl eden;

5. Mecâlis ve mahâkim de vesâir umûr-ı âmma ru’yet olunan mahallelerde erbâb-ı masalih için yapılan her nev‘ senedât ve evrak-ı resmiyeyi me’mûriyeti iktizasınca tanzîm ederken gerek sahib-i maslahat olanların takrir ve ifadelerini başka türlü yazarak, gerek keyfiyet gayr-ı sahihayı sahih yerine veyahut i’tirâf olunmayan bir hâl ve keyfiyeti i’tirâf olunmuş hükmüne koyarak hilekârlıkla asıl maddeyi veya ahval-i müteferri’asını tağyir eden¹⁹⁰;

6. Yol emri ve murûr tezkeresi ve pasaportlara sahte isim yazdıran yahut bu mâkûle hile ile yol kâğıtlarını istihsâl için kefâlet eden¹⁹¹;

7. Şahs-ı âhir namına verilen yol emriyle murûr tezkeresini tağyîr ve tahrîf etmeksizin mücerred o şahsın namını takınarak isti’mâl eden ve evrak-ı mezkûreyi nâmı müsteâr ile isti’mâl olunacağını bilerek âhire îtâ eden¹⁹² ve pasaportları bu suretle isti’mâl veya nâm-ı müsteâr ile isti’mâl olunacağını bilerek şahs-ı âhire veren¹⁹³ sahtekârdır.

Cinayet da’vâlarında yalan şahidliği eden kimse kürek, cünha ve kabahatte ve hukûk da’vâlarında yalan şahidliği eden kimse habs ile cezalandırılır.

¹⁸⁷ On seneden aşağı olmamak üzere muvakkaten kürek veya kal’a-bendlik i’lâm ve mazbata vesaireye dâir olan fıkrayı me’mûrînden olmayan biri yaparsa yedi seneyi tecavüz etmemek üzere muvakkat kürek veya kal’a-bendlik verilir; bunları bilerek isti’mâl edenler de sahtekârdır.

¹⁸⁸ On seneyi tecavüz etmemek üzere muvakkaten kürek veya kal’a bendlik

¹⁸⁹ Üç sene habs.

¹⁹⁰ Bilerek isti’mâl eden de sahtekârdır.

¹⁹¹ Altı aydan iki seneye kadar habs.

¹⁹² Bir haftadan bir aya kadar habs.

¹⁹³ Altı aydan iki seneye kadar habs.

2.3.2.2. Emniyeti Sû-i İsti'mâl

1. Her kim bir sabi-i mümeyyizin ihtiyâcât ve za'f ve hevâsını sû-i isti'mâl ile zararına olarak para ikrâzına ve eşya iâresine veya ticâret vesâir suretle evrağın îtâsına dair taâhhüd veya ibrâ-yı mütezammın elinden hile ile her nasıl yapılmış olur ise olsun bir sened alır ise¹⁹⁴;

2. Bir şahıs kendisine emniyeten tevdî' ve teslîm olunan mühürlü veya imzalı beyaz kâğıdı sû-i isti'mâl ile ve sirkat suretinde iş bu mühürlü veya imzalı kâğıdın evsât tarafında bir taâhhüdü veya ibrâyı – bu kabîl mühürlü veya imzalı kâğıt kendisine emniyeten tevdî' ve teslîm olunmayıp bir suretle ele geçirilerek sahte şeyler yazılmış ise sahtekârlık cürmü tevellüd eder.- mütezammın 'ibârât ile doldurur veya sahib-i mühür ve imzayı zâten itmâm ve mâlen ısrâr edecek bir sened tanzîm ederse¹⁹⁵;

Bir kimse emânet ve vekâlet tarikiyle yahut ibrâz ve iâde yahut muâyyen olan bir suret ile isti'mâl etmek üzere, ücretli ücretsiz bir hizmet sıfatıyla kendisine îtâ ve teslîm edilmiş olan emvâl ve eşya ve nukûd ve tahvîlât vesâir her türlü taâhhüdât ve ibrâyı mütezammın senedât vesâireyi ashâbını ısrâren ketm yahut uok ederse¹⁹⁶;

Emniyeti sû-i isti'mâl cürmü irtikâb edilmiş olur.

Dolandırıcılıkta mûcib mesûliyet add olunan hâl ibtidâen, emniyeti sû-i isti'mâlde ise muahharan vukû'a geliyor.

2.3.2.3. Ahlak Nokta-i Nazarından Sahtekârlıkla Emniyeti Sû-i İsti'mâl

Sahtekâr kendisi için bîtaraf olan bir kimseye, bir şeye hücum eder; emniyeti sû-i isti'mâl eden, kendine teslîm olan bir hakkı tekmeliyor demektir.

Me'a zâlik yukarıda gösterilen cezaların tedkîkinden de anlaşılacağı üzere kanun sahtekârlığı daha büyük bir şiddetle kovalıyor. Bir beyaz kâğıt üzerine imzanızı koyup emininizle sarrafa yolluyorsunuz, kaç kuruş alırsa üstüne yazacaktır; emîniniz onu sarrafa vermiyor, tenbîhiniz vechle hareket etmiyor, oraya kendisine beş yüz lira borcunuz olduğunu yazıyor ki emniyeti sû-i isti'mâl ediyor demektir.

¹⁹⁴ İki aydan iki seneye kadar habs olunur, zarar tazmin ettirilir, ceza-yı nakdi de beraber alınır. Yapan veli veya vasi ise şu sıfat sebeb-i müşedded tutulur.

¹⁹⁵ Altı aydan aşağı olmamak üzere habsve beş liradan elli liraya kadar ceza-yı nakdi alınır.

¹⁹⁶ İki aydan iki seneye kadar habs ve tazminat ve ceza-yı nakdi. Bu cürmü muvazzaf hıdmetkâr ve çırak ve yazıcı ve 'amele takımından biri kendi âmir veya üstâdını ısrâren irtikâb ederse habs cezası bir seneden aşağı olamaz.

Diğer bir zât mührü keza alıyor, yine aynı senedi yapıyor. Her ikisi de mahkemede. Biri emniyeti sû-i isti'mâl etmiş, diğeri sahtekârlık etmiştir.

Sahtekârlığı kanunun daha şiddetle tâkibi cem'iyet-i beşeriyeye daha ziyade mazeretler îkâ' etmesindendir.

Mührü çalan da, mührülü kâğıdı sû-i isti'mâl edenden tecavüz daha ziyadedir, akûrâne bir halde herkese salmağa hazırlanmış demektir. Buna bir kem vurmak daha mübrem ve daha müsta'celdir. Bâ husus emniyeti sû-i isti'mâl de yalnız emniyet edildiği noktada tecâvüz vardır ve bunda bir miktar mesûliyet de emniyet edene âiddir.

2.3.2.4. Dolandırıcılık

Dolandırıcılık hiyel ve desâis a'mâlile bir adamın para veya emlak veya tahvîlât ve senedâtını almaktır¹⁹⁷.

Sıfat-ı me'muriyet sebep-i müşeddid 'add olunarak mûcib-i tarddır. Dolandırıcı mal sahibini hiyel ve desâisle iğfâl eder. Emniyeti sû-i isti'mâl eden kendine gösterilen ihlâsa, kendine teslim olunan hakka taâddî eder.

2.3.2.5. Sirkat

Gayrın malını kasd-ı ızrâr ile fikr-i temellûkle hufyeten almaktır.

Sirkat mâddeten vücudu olan şeylere emvâl-i menkule hakkında cârî olur.

Mâddeten vücudu olmayan şeyler mesela bazı hukûk, efkâr ve mutâlaât sirkat olunamaz çünkü aşırmaq şartı yoktur fakat bu efkâr ve mutâlaât bir kâğıt üzerine yazıldığı takdirde aşırmaq şartı tahakkuk edeceğinden hırsızlık vâkı' olabilir.

Kezâ gayr-ı menkul olan emvâl menkul haline ifrâğ edilmedikçe sirkat edilemez. Çünkü sirkat yed-i mubtalanın isbatı ve yed-i muhakkikanın izalesiyle vâkı' ve mâl-ı mesrûki aşırmaqkla tamam olur.

Gayrın malı demek: Aşırılan şey kâbil-i temellûk olmakla beraber bir kimsenin mülkünde muhez bir halde bulunmalı ve o kimse sârikten başka biri olmalı demektir.

Zevce zevce usûl ve furû' beyn-inde vâkı' olan sirkatlerde i'tiyâd tahakkuk etmedikçe müstelzim-i mücâzât olmaz.

Sirkatin envâ'-i muhtelifesi varsa da en mühimleri âdî sirkat, esbâb-ı müşeddedeli sirkat, sirkat-ı mevsûfe namıyla üç kısımdır.

¹⁹⁷ Üç aydan üç seneye kadar habs ve bir altundan elli altına kadar ceza-yı nakdî.

Âdî Sirkat: ‘Alelâde vuku’ bulan sirkatler demektir ki yankesicilik bunun en basit bir misalidir. Bu nev‘-i sirkatler cünha derecesindedir.

Esbâb-ı Müşeddedeli Sirkat: ‘Âdî sirkate bazı ahvâl in zımâmıyla cürmün nev‘i değişmeksizin cezası teşdîd olunan sirkatlerdir. Sirkatin gece vakti olması gibi.

Sirkat-i Mevsûfe: Sirkate bazı ahvâl in zımâm etmekle beraber cürmün nev‘i tebeddül eden yani cünhadan cinayete munkalib olan sirkattir.

Zîr de muharrer beş halin cümlesi beraber olarak icra olunan sirkatin cezası müebbeden veyahut on beş seneden ekal olmamak üzere muvakkaten kürekdir. İş bu ahvâl-i hamsenin 1’incisi hırsızlığın gece vakti olması, ikincisi iki veya daha ziyade eşhâsın birlikte bulunması, üçüncüsü bunların veyahut içlerinden bir veya bir kaçının hafî veya celî müsellâh olması, 4. Bir hane veya müştemilâtına veya bir odasına velhasıl içinde adam oturur her nev‘-i mahale duvarı yıkarak veya nerdübân ile aşarak veyahut kapısını kırarak veya bir alet ile kilidini açarak veya devlet memuru zî ve kıyafetine girerek veyahut zabitan tarafından sahte emr göstererek girilmesi, 5. Muâmele-i şiddet ve teşehhi silah ile ihâfede bulunulması gibi beş hâlin cümlesi beraber olarak işlenirse cürmün nev‘i tebeddül etmekle beraber cezası müebbeden veyahut on beş seneden ekal olmamak üzere kürekdir.

2.3.2.6. Rüşvet

Hükkâmın ve ale’l-ıtlâk vezâif ve hıdemât-ı resmiyeyi deruhde eyleyen bi’l-cümle me’mûrîn ve müntehab ve mensûb bi’l-cümle mecâlis-i resmiye i’zâsının ve efrâd-ı nâsdan olup da hükm ve ehl-i hubre gibi bir vazife-i resmiye ile mükellef bulunan eşhâsın ve da‘vâ vekillerinin kanunen ve nizamen yapmaya mecbur olduğu şeyi yapmak veya yapmamak veyahut yapmamaya mecbur olduğu şeyi yapmak veya yapmamak için ahz eyledikleri akçe ve hediye tâmıyla aldıkları eşya ve te’mîn ettikleri sâir-i menâfî’ rüşvet olduğu gibi bu maksada mebni dûn veya ziyade behâyâ iştirâ ve bey‘ ettikleri emvâl ve emlâkın kıymet-i hakikiyesiyle semen-i müsemma beyn-indeki fark-ı fahiş dahi rüşvettir.

Rüşvet alana mürteşî, verene râşî, bunlar beyn-inde vasıta olan kimseye râişî denir.

Rüşvet alanın cezası muvakkaten kal’a bendlik olup îfâ eylediği muâmele bir hakkın ihlâlîni mûcib ise beş sene ekal olmamak üzere kal’a bendlik cezası verilir. Ve

mürteşîden aldığı para iki kat olarak istirdâd veyahut taâhhüd olunan nukûd ve menâfi'in bir misli ceza-yı nakdî alınır

Rüşvet verenin cezası vermiş yahut taâhhüd etmiş olduğu meblağ ceza-yı nakdi olarak alınır ve ve bu rüşveti ihlal-i hak için verdiği sabit olursa muvakkaten kal'a bendlik; rüşvet cezalarından daha ağır bir cezayı icab eden bir cinâyet-i âzîmeyi irtikâb için verdiği sabit olursa ibtidâ mürteşiden o para alınır sonra râşî ve mürteşî ve râişden her biri o cinayeti işleyen, işleten ve vasıta olanlar hakkındaki cezayı görürler.

2.3.3. Usûl-i Cezaiye

Usul-ı Muhâkeme-i Cezaiye: Devâir-i cezaiyenin suret-i teessüs ve teşkiliyle me'mûrîn âidesine terettüb eden vezâîfî ta'yîn eder.

Devâir-i cezaiye te'sisinden maksad: Bir cürm irtikâb olunduğu zaman fâilini teczie için âdilâne ve bîtarafâne ve ihtisâs ile te'mîn-i maksad etmektir.

2.3.3.1. Teşkilât-ı Cezaiye

Bir cürmün delâil ve emârâtını taharri ve zabta mecbur zâbita-i 'adliyye; ve lüzum-ı muhâkeme ve ithâma veya men'-i muhakemeye veya adem-i mesuliyete karar îtâsına me'zûn-ı müstantık ve heyet-i ithâmiye; hukûk-ı umûmiye da'vâsını ikameye me'mûr müddei-i 'umûmî; maznun veya müttehemîn mahkûmiyet veya berâetine hükm eden mahâkim-i cezaiyeden 'ibâret olmak üzere dört kısımdır.

Bir cürm vukû'unda iki hak tevellüd eder. Biri heyet-i umûmiyeye, umum-i millete âid olan hakk-ı ceza, diğeri şahs-ı mutazarrıra âid olan hakk-ı taleb-i tazminattır.

Bunlardan birincisi "Hukûk-ı Umûmiye" ikincisi "Hukûk-i Şahsiye" da'vâsı teşkil eder. Hukûku-ı umûmiye ile hukûk-i şahsiye bir fiilden neş'et ederse de bunlarda fark-ı kanuni vardır

Hukûk-ı Umûmiye Da'vâsı: Cürmün kanuna menâfi'-i müştereke-i ictimâiye nokta-i nazarından mugayeretine mebni ikame olunur.

Hukûk-i Şahsiye Da'vâsı: Menâfi'-i hususiye i'ibârıyla cürmden mütevellid zararın izâlesi için ikâme olunabilir.

Hukûk-ı umûmiye da'vâsının ikâmesi müdde'î umumilere, hukûk-i şahsiye da'vâsının ikâmesi şahs-ı mütezarrıra âiddir.

Teşkilât-ı cezaiyeden birincisi zâbita-i adliye olup bu da iki kısımdır.

Birincisi: Zabıta-i Mülkiye “Zabıta-i İdare”dir ki Zabıta-i Mâni’a dahi denir, vazifesi bir cürmü vukû’undan evvel haber alıp men’ etmektir.

İkincisi: “Zabıta-i ‘Adliye”dir ki Zabıta-i Mâni’anın vazifesi hitâm bulunca yani bir cürm îkâ2 olununca Zabıta-i ‘Adliye vazifesi başlar; Zabıta-i ‘Adliye şunlardır:

Nâhiye müdürleri, kısmen polisler, müdde‘î umûmîler, müstantıklar, jandarma, köy muhtarları, ihtiyar meclisleri âzâsı, köy ve orman bekçileri. Bütün bu me’mûrlar bu vazifelerinden dolayı ‘ibâret olup cinâyet mahkemesinin nezâreti altındadırlar.

Valiler, mutasarrıflar, kaymakamlar, pâyitahtta vali ve polis müdiriyet-i umûmiyesi cinâyet, cünha, kabahatin sübutuna medâr olan muâmelât-ı lâzımayı ya bi’z-zâtı veyahut cürmün derecesine göre âid olduğu zâbıta-i adliye me’mûru vasıtasıyla icrâ, fâillerini mahkeme-i âidesine sevk edebilirler. Çünkü memleketin emniyet ve âsâyişini muhafaza bunlara mevdû’dur.

2.3.3.2. Müstandıklar

Zâbıta-i Adliye’ye müteferri’ vezâifi ru’yet için ta’yîn olunurlar; âlelâde vazifeleri tahkîkâtır

İhbâr ve şikâyet vukû’u veya müdde‘î-i umûmiyenin talebi üzerine muttali’ oldukları cinâyet, cünha, kabâhate dâir cerâim hakkında tahkîkât-ı evveliye icrası için “Celb veya ihzâr-ı müzekkeresiyle” maznûn-ı ‘aleyhi; “celbnâme” ile şahidleri daire-i istintâkiyeye davet ederek şâhidleri tahlif ve hüviyetlerini tedkîk ettikten sonra îâdelerini zabt varakasına derç, maznûn-ı ‘alehyin mürtekib-i cürm olduğuna kanaât-ı vicdâniye hâsıl edemezse men’-i muhâkemesine aks, takdirde lüzum-ı muhâkemesine karar îtâ ve netice-i tahkîkâtına müddei umûmiye bildirirler.

Cerâimi Meşhûdede Vazifeler: Ya bi’z-zâtı zabt-ı kâtible veya müddeî umumi ile mahal-i cürme giderek orada hâzır bulunanların firârını men’ için lazım gelen tedâbîri ittihâz, maznûn olan yerlerde tahriyâtve keşfiyât-ı icra, sübut-ı cürme medâr olacak evrak ve eşyayı zabt ve tahtim, hâzır bi’l-meclis olanları bilâ tefrîk isticvâb, zabt varakasını tanzîm, celb¹⁹⁸, ihzâr¹⁹⁹, muvakkat²⁰⁰, gayr-ı muvakkat²⁰¹ tevkîf-i müzekkereleri ısdâr ve bunları leda’l-îcâb istirdâd eder. Maznûnu aleyh firar etmiş ise

¹⁹⁸ Celb, âdî davetiye varakasından ‘ibârettir. Şâhidlere gönderilene celbnâme denir.

¹⁹⁹ İhzâr müzekkeresi ba’de’l-istintak verilir. Her halde cebri mütezammandır.

²⁰⁰ Muvakkat tevkîf müzekkeresinin hükmü otuz gündür.

²⁰¹ Gayr-ı muvakkat tevkîf müzekkeresinin hükmü hüküm edinceye kadardır; mahkeme reisinin ra’yi alınmadıkça, müdde‘î umumî istimâ’ olunmadıkça verilemez.

celb, ihzâr, muvakkat, gayr-i muvakkat tevkîf-i müzekkerelerini bulunduğu mahal müstantıklığına gönderir.

Keşfiyât icrası için nezdinde lüzum-ı miktarda ehl-i vukuf ve ehl-i hubre bulundurur.

2.3.3.3. Hey'et-i İthâmiye

Liva Bidayet Mahkemesi âzâsından ve üç kişiden mürekkebdır. İçlerinden biri riyâset eder.

Vazifesi: 1. Müstantık cinayet derecesinde gördüğü efâli müddeî umumi vasıtasıyla hey'et-i ithâmiyeye gönderir. Müddeî umumi dahi hâzır olduğı halde zabt kâtibi hey'et-i ithâmiye huzurunda müstantığın tahkîkâtini kırâat, müddeî umumide takririni ve mümzâ ithâmnâmesini heyete takdim ettikten sonra zabt kâtibiyle birlikte odadan çıkar. Heyet-i ithâmiye kendisine havâle olunan cinayet fiilini maznûnu aleyhin irtikâb edip etmediğı, ithâmına medâr olarak ileri sürülen delâil ve emârâtın ithâma medâr olacak derecede olup olmadığını hafyen tedkîk ve kifayette kanaât hâsıl ettiğı takdirde ithâm eder. Müttehem başka habshanede ise cinayet mahkemesinin bulunduğu mahal habshanesine naklini emr eder ve bil'akis eğer tedkîkâtı neticesinde mertkebe cürmün işlemiş olduğı efâlî cünha veya kabahat derecesinde görürse âid olduğı mahkemeye sevk eder. Delâil ve emârât-ı kavi olmadığı yani iddiâ olunan fiil maznunu aleyhe kâbil isnâd olmadığı takdirde müstantık kararını fesh eder. 2. Müstantığın vazife hakkında ve adem-i tahliye hakkında verdikleri kararlara maznûn tarafından i'tirâz vuku'u bulursa tedkîk eder. Kezâlik müddeî şahsının ve bidâyet-i istinâf müddeî umumîlerinin müstantık kararlarına karşı îtirâzâtını tedkîk eder ve icabına göre müstantık kararnâmesini tasdik veya fesh eyler.

2.3.3.4. Müddeî-i Umûmîler

Kuvve-i icrâiyeden olmakla beraber muhâkimin eczâ-yı mütemmimesindedir.

Vazîfeleri: Hukûk-ı umûmiye da'vâsını ikâme ve ta'kîb etmektir.

İkâme-i da'vâda müddeî umûmîlerin mikyâs hareketi kanaât vicdaniyeleri ise de bazı ahvâlde ikâme veya adem-i ikâme da'vâda hak ihtiyârları yoktur.

Mahkeme-i İstinâfiyeden veyahut âmir mafevkinden emir teblîği üzerine veyahut müddeî şahsi tarafından hukûk-i şahsiye da'vâsı ikâme olunduğu zaman müddeî umumiler ikâme-i da'vâya mecburdurlar.

Âile beyn-indeki hırsızlık i'tiyâd derecesini bulmamış ise, kız kaçırıldıktan sonra akd-ı nikâh ile kesb meşrû'iyet etmiş ise, cürm memâlik-i osmâniye haricinde îkâ olunmuş ise, bu gibi cerâimde cürmiyet bulunamaz, cürmün cürmiyetine mâni'a var denir;

Ta'kibât-ı Kanuniyenin irâde-i seniyye veya ruhsat-ı resmiye istihsaline menûl nulunması, mesele müste'hire, istirâd-ı mücrimin, maznûnu aleyhin hâl-icinnette bulunması gibi efâl-i da'vâyı muvakkaten te'hîr eder, bu bâbda “esbâb-ı ta'vîkiye” vücud bulmuş olur; maznûnu aleyhin vefatı, murûr-ı zaman vuku'u, afv-ı âlî suduru; kaziye mahkeme husûli gibi efâl-i cürmi tamamen izâle eder, buna “esbâb-ı sükûtiye” denir; esbâb-ı sükûtiye ile “esbâb-ı mâni'a”da müdde'î umumi ikâme-i da'vâdan âcizdir. Esbâb-ı ta'vîkiyede sebep-i ta'vîkin zevâliyle beraber hukûk-ı umûmiye da'vâsı ikâme olunmak lazım gelir.

Fîl-i zinâ, atâle-i lisan, zem ve kadh, sayd ve şikâr cerâimi, alâmet-i fârîka nizâm-nâmesine mugayir olan taklîd-i cürmî, teb'a-i osmaniye'nin diyar-ı ecnebiyede cürm-i îkâ'ı, cebr ve hile ile kız kaçırmak fazâhati, mübâyâât-ı emiriyede vâkı' olan irtikâb gibi cerâimde müddeî umûmî şikâyet üzerine ikâme-i da'vâ eder, hûd-be-hûd edemez; çünkü bu gibi efâlde hukûk-i şahsiye hukûk-ı umûmiden daha ziyade alâkadardır.

2.3.3.5. Müddeî Umûmîlerin Mahâkime Karşı Salâhiyetleri

Hükkâm-ı muhakemeye, müddeî umumîler tâkibâta me'mûrdur; ikâme-i da'vâ ile hüküm îtâsı bir me'mûra verilirse o memurun hem hâkim hem müddeî olması lazım gelirdi ki câiz olamaması pek tabî'dir. Müddeî umûmînin iddiâda ve sebât veya tebdil-i iddiâda mikyâs hareketi kanaât-ı vicdâniyesidir, hâkim emr veremez.

Mahâkim-i cezaiye kendilerine arz olunan da'vâyı muhâkime ile hüküm îtâsına me'mûrdur, müddeî umûmînin iddiasıyla mukayyed değildir.

Müddeî kable'l-hükm cereyân edecek müzâkere esnâsında hâzır bulunamaz. Hükkâm tarafından verilen hükümleri kanuna muvafık görmediği takdirde istinâf ve temyîz eder.

2.3.3.6. Kabahat Da‘vâsını Ru’yet Eden Mahâkim

Kabahat da‘vâsı Mahâkim-i İbtidâiye’de ru’yet olunur. Bidâyet mahkemeleri bir reis ile iki âzâdan müteşekkil olup nezdinde hukûk-ı umûmiye davâsını ikameye me’mûr müddeî umûmî muâvini vardır, olmayan kazâlarda bu işe polis bakar.

Mahkeme zabt varakasıyla küşâd edilerek tarafeyn - müddeî-i şahsi ve maznûnu ‘aleyh – huzurunda ve aleni olarak icrâ-yı muhakeme olunur.

Müddeî umumi veya müddeî şahsi tarafından şâhid ikâme olunmuş ise şâhidler fazla veya eksik olmayarak hakikat-ı hâli söyleyeceklerine mahkeme huzurunda tahlif; isim ve şöhret ve mahal ikâmetleri tahkik²⁰² şahâdet vâkıâlarının hükümlü fıkraları zabt edilir. Evvela müddeî-i umumi ve şahsi ba‘de maznûnu ‘aleyh daha sonra müddeî-i umumi en sonra da maznûnu aleyh “vekîlî” müdafaâsı dinlenir. Eğer mahkeme iddiâ olunan fîlin kabahat, cünha kabilinden olmadığını görürse berâatine, mâtde-i kanuniyeden birine temâs etmiyorsa adem-i mesuliyete hükm eder.

Şahidlerin şahâdetiyle veya delâil ve emârâtın, raporun kavî olmasıyla maznunu aleyhin cürmün mürtekibi olduğu anlaşılırsa kâbil-i temyîz olmak üzere mahkûmiyetine hükmeder.

2.3.3.7. Cünha Da‘vâsını Ru’yet Eden Mahâkim

Cünha da‘vâsı bidâyet mahkemelerinde ru’yet olunur, şöyle ki:

Müstantik haberdâr olduğu cürm hakkındaki tahkîkâtını cünha derecesinde görürse ol-bâbda tanzîm ettiği zabt varakasını âid olduğu mahkemeye “Cünha Mahkemesine” gönderir; kabahat da‘vâsında olduğu gibi tarafeynin huzurunda zabt varakası okunup şâhidler tahlif ve istima’ edilir. Müddeî umûmînin iddiâsı tarafeynin müddeyiât ve müdafaâtı dinlenir. Maznûnu aleyhin mürtekib cürm olmadığı anlaşılırsa berâet veya adem-i mesuliyetine, aksi takdirde kâbil-i istînâf olmak üzere mahkûmiyetine hükm edilir.

2.3.3.8. Cinâyet Da‘vâsı

Cinayet mahkemesinde ru’yet olunur. Burada mahkeme bir reîs ile dört âzâdan bir de müddeî umûmîdenmüteşekkildir.

²⁰² “Tahkîk-i hüviyet”

Daha mahkeme günü gelmeden heyet-i ithâmiyenin ithâm mazbatası ve müddeî umûmînin ithâmnâmesi vesâir evrak ve eşya Cinâyet Mahkemesi evrak kalemine gönderildikten sonra reis mütteheme heyet-i ithâmiye mazbatası hakkında mefsûhiyyet iddiâsında bulunabileceğini ve kendisini müdafaâ için bir vekil ta'yîn etmesini ihtâr eder. Ve ta'yîn etmediği halde mahkeme nezdinde vekillerden birini vekil-i müdâfi' ta'yîn eder.

Müttehem mefsûhiyyet iddiâsında bulunmadığı veya bulunup da esbâb-ı feshiyyeden bir şey olmamasına mebni temyizce red edildiği takdirde muhakemeye ibtidâr olunur, reis müttehemî huzur-ı mahkemeye getirterek hüviyetini tahkik ve vekiline vicdanının ve kanuna lazım olan riâyetin hilâfında bir şey söylememesini beyân, mütteheme okunacak zabt varakasını dikkatle dinlemesini ihtâr eder.

Heyet ithâmiyenin ithâm mazbatasıyla müddeî umûmînin ithâmnâmesini zabt kâtibi kırâat eder.

Reîs mütteheme hitâben “İşte sana şu cürmü etmişsin diyorlar ve ettiğini de bak nasıl isbât ediyorlar” der; bu anda müddeî umûmî ayağa kalkar ve müttehemînin ithâmına sebep olan mâddeyi teşrih edip bitirdikten sonra şuhûd pusulasını reîse takdim eder. Reîs şâhidleri mahkemeye huzuruna celb ederek hüviyetlerini ba'de't-tetkîk “Havf ve haşyete ve garaz ve husumete mebni artık eksik olmayarak hakikat-ı hâli söyleyeceklerine” dâir yemin ettirdikten sonra sorgu başlar. Suret-i şâhâdetlerinde istintaktaki ifadelerden ziyade noksan ve tagayyürât ve tebdilât varsa esbâbını istîzâh eder.

Müttehemînin ehl-i ırz ve müstekîm ve harekât-ı memdûha ashâbından bulunduğuna dâir ikâme ettiği, edeceği şâhidler varsa dinlenir. Müddeî-i umûmînin ikâme ettiği şâhidlere “müdâfaâ” şahidi denir. Bir de ızhâr hakkı şahidi vardır ki bu reîs-i mahkeme tarafından celb ettirilir. Cinâyet reislerinin pek vâsi' salâhiyetleri vardır. Bu suretle şâhid celbî bu salâhiyetin bahşettiği haktır. Izhâr hakkı şâhidlerine yemin ettirilmez.

Cürmün sübutuna medâr olacak kâffe-i eşya ve evrak mütteheme irâe ve bunları tanıyıp tanımadığı sual olunur. Türkçe bilmiyorsa veyahut sağır, dilsiz olup da okumak yazmak bilmiyorsa tercüman tayin ve tevsî' tahkîkât için tarafeynin bir diyeceği olup olmadığı reîs tarafından sual, olmadığı halde tahkîkâtın bundan ibaret olduğu reis tarafından tefhim olunur. Sonra müddeî-i umûmî cereyan eden muhâkemede

müttehemin fâil olduğunu veya bî-günâh bulunduğunu esbâb ve delâiliyle îzâh ve fâil ise mücrimiyetini, değilse berâeti talep eder.

Ba'de hukûk-i şahsiye müddeisi veya vekîli kalkar, töhmet-i vâkıâyı te'yîd edecek delillerini tafsil eder. Müttehem veya vekili de bunlara cevap verir; müdâfaâsını dermeyân ve son söz müttehem olduğundan onun bir diyeceği olup olmadığını suâl eder.

Cevap aldıktan sonra reis muhakemenin hitâm bulunduğunu beyân ederek yalnız âzâlarıyla birlikte müzâkere odasına çıkılır.

Zabt varakalarını, müddeî şahsının iddiâsını, müttehemin müdafaâlarını tedkîk ile müttehemin mürtekib cürm olup olmadığına “mücrimiyet veya adem-i mücrimiyetine” dâir re'yi toplar. Müttehem hakkında mücrimiyet kararı reis de dâhil olduğu halde âzâ-yı mevcûdanın ekseriyet-i sülûsânın mücrimiyet ra'yinde bulunmasıyla hâsıldır. Aksi halde berâetine karar verilir ve sebep-i âhirden dolayı mevkuf değilse sebîlî tahliye olur; ekseriyet-i sülûsân veya ittifâk-ı ârâ ile mücrimiyetine karar verilmiş ise müddeî umûmî ta'yîn-i mucâzât iddiânâmesini, müddeî-i şahsî da istirdad-ı emvâl ve tazminât-ı istidâsını mahkeme reisine verir. Müddeî-i şahsî mutâlebât-ı şifâhiyede de bulunabilir.

Reis mütteHEME veya vekiline müddeî-i umûmînin derece-i cezaya mutaâllık iddiasına karşı müdâfaâ için söyleyeceği bir söz olup olmadığını sorar. Gerek müttehem gerek vekili artık cürmün aslî olmadığına yahut müttehem kendinin fâil-i cürm bulunmadığına dâir iddiâda bulunmaktan mumnu'dur; yalnız fîlin fîl-i memnu' olmadığını, kanunen cerâimden ma'dûd bulunmadığını veya esbâb-ı muhaffefe vesâire olduğunu iddiâ ederler.

Hey'et-i mahkeme tekrar müzâkere odasına çıkılarak iddiâ olunan fîl mâtde-i kânûniyeden hiç birine temas etmiyorsa adem-i mesuliyete, aksi takdirde kâbil-i temyîz olmak üzere mahkûmiyete hükm eder.

Hükm, reis tarafından kırâet, zabt kâtibi tarafından zabt olunur; neticede reîs mücrime sabır ve metânet göstermesi, tashih-i meslek etmesi merkezinde bir iki söz söyler.

2.3.3.9. Hük-m-i Gıyâbî

Kabahat da'vâlarında hük-m-i gıyâbî: celbnâme ile mahkemeye med'uv bulunan kimse yevm-i muâyyende huzur-ı mahkeme de hâzır bulunmadığı takdirde verilir. Mahkûmu aleyh i'lâmın tebliği tarihinden itibaren üç gün zarfında itiraz etmezse itiraz müddeti geçer, fakat istînâf²⁰³ ve temyîz hakkı sâkıt olmaz. İstînâf müddeti 'ale'l-ıtlâk on temyîz müddeti sekiz gündür.

Cünhâ da'vâlarında hük-m-i gıyâbî: Maznûn-ı aleyh müddet-i muayyenesinde mahkemeye gelmezse davetnamenin ikametgâhına tebliği tarihinden itibaren üç gün murûr etmedikçe hük-m-i gıyâbî verilemez. Eğer maznûnu aleyh gelmekten imtinâ' ederse gıyaben mahkûm olur. Beş gün zarfında itirâz etmezse veya edipte yevm-i muâyyende mahkemeye gelmezse itiraz ke-en lem yekûn add edilerek istînâf ve temyîz-i da'vâ hakkı baki kalır.

İstînâf müddeti on gündür, gıyâbîde hükmün mahkûm aleyhin zatına veya ikametgâhına tebliğ olunduğu günden itibaren beher mîr ya metre yani beher iki saât mesafe için bir gün ilâve olunmak üzere on, temyiz müddeti sekiz gündür.

Cinayet da'vâlarında hük-m-i gıyâbî: Maznûnu aleyhin dâire-i ithâmiyeden ithâmına hüküm olunduktan sonra derdest edilemezse ithâm hükmünün ikametgâhına tebliğinden on gün sonra mahkeme reis veya vekili tarafından on gün daha mühlet verilir. Bu müddet zarfında da mahkemeye gelmezse gıyaben muhâkemesine bakılacağı ve muâmelât-ı sâirenin ifâ edileceği gazetelerle ba'de'l-îlân gıyaben muhâkemesi ru'yet olunur. Mücrimiyet veya berâetine de hüküm olunabilir. Murûr-ı zaman vâkı' olmadıkça hük-m-i gıyâbî hakkındaki itirâzı sâkıt olmaz.

2.3.3.10. Tâ'yîn-i Mercî'

Cinayet, cünha, kabahat veya bunlarla müşterek bir cürm hakkında yekdiğerine merbutiyeti olmayan yani ayrı ayrı istînâf mahkemelerine tâbî' olan mahâkim ve müstantıklar beyn-inde îcâbî²⁰⁴ veya selbî²⁰⁵ bir ihtilâfî mahkeme-i temyîz, bir istînâf mahkemesine tâbî' iki bidayet muhâkemesi veya müstantıkları arasında ihtilâfî

²⁰³ Kabahata dâir nâhiye meclislerinden verilen hükümler kâbil-i istînâftır. Kazâ ve livâ bidayet mahkemelerinden verilen hükümler kâbil-i istînâf değildir.

²⁰⁴ İki mahal-i mahkeme veya müstantıkları bir da'vâ hakkında her biri kendisinin salâhiyettâr olduğunu iddiâ ederse bu ihtilaf îcâbîdir.

²⁰⁵ İki mahal-i mahkeme veya müstantıkları bir da'vâ hakkında kendilerinin salâhiyettâr olmadığını idiiâ ederlerse bu ihtilaf selbîdir.

mahkeme-i istînâf. Mahâkim-i Adliye ile Mahâkim-i İdare beyn-inde ‘atfi²⁰⁶ ihtilâfi şûrâ-yı devlet ta’yîn eder.

2.3.3.11. Nakl-i Da‘vâ

Âsâyişi ve emniyet-i umûmiyeyi muhâfaza için veyahut şüpheyi dâ’î esbâab makbule-i nizamiyeye binâen da‘vâyı mahkeme-i temyîz bir mahkeme veya müstantıklıktan kaldırıp o derecede diğerk bir mahkeme veya müstantıklığa nakl ettirebilir.

Âsâyişi ve emniyet-i umûmiyeyi muhâfazaten nakl-i da‘vâyı talebe salâhiyettâr-ı baş müddeî umumidir. Mahalî en büyük mülkiye me’mûru da iş’ârette bulunabilir.

Şüpheyi dâ’î esbâb-ı makbule-i nizamiyeye binaen nakl-i da‘vâyı talebe salâhiyet tarafınca “müddeî yani ve müddeî aleyh” nüfuzlu bir kimsenin işte alâkadar olduğı ve mahkemenin bî-tarafılığı muhâfaza edemeyeceğı anlaşılırsa veya hâkim ile tarafeynden birinin bir mahkemede da‘vâları bulunursa veya tarafeyn beyn-lerinde karâbet-i sıhriye veya ‘adâvet-i dünyeviye veyahutta iştirâk-ı menfaât görülürse vâridir.

2.3.3.12. İade-i Muhâkeme

Bir hâkim muâmelât-ı câriyeyi ahkâm-ı kanuniye ve usuliyeye tevfiğ etmekle beraber bir sehv-i maddi üzerine bir mâsumun mahkûmiyetine hataen hüküm ederse hata-i vâkı’ iade-i muhâkeme suretiyle tashih olunur. Eğer müttehemnin berâetine hüküm olunmuş ise o kimsenin iktisâb etmiş olduğı bu hukûk nâ-kâbil taarruzdur. Eğer mâsumun mahkûmiyetine hüküm olunmuş ise bu hâl mahkûmun mağduriyetine mûcib olacağından adliye nâzırının delâleti üzerine iade-i muhâkeme suretiyle mâdûriyet ref’ olunur.

Mahkûmiyeti iddiâ olunan kimsenin ber-hayat bulunması, aynı cûrm için başka başka kimselerin fâil-i cûrm olarak mahkûm edilmesi ve yekdiğerkine tezâd iki i’lâm verilerek i’lâm-ı mezkûreden biri mahkûmlardan birinin masumiyetine delalet etmesi, bir cûrm hakkında şahidlerden biri şahâdet-i kâzibede bulunup yalan şahâdet ettiğı tebeyyün etmesi ve mahkûm olması gibi efâl esbâb-ı iâdedendir.

²⁰⁶ Mahâkim-i Adliye ile Mahâkim-i İdare beyn-indeki ihtilâf ‘atfidir.

2.3.3.13. Mürûr-ı Zamân

Cihet-i Hukûkiye ve Cihet-i Cezâiye de olmak üzere iki kısımdır.

Cihet-i Hukûkiye'deki mürûr-i zamanda iki nev' olup biri mecelledeki bir hakkı ıskât eden, diğeri de arâzî kanunundaki bir hakkı tevlîd eden²⁰⁷ mürûr-i zamandır.

Cihet-i Cezâiyedeki mürûr-i zaman ıskat-ı haktan başka bir şey değilse de burada bir hakk da'vâ bir de verilmiş mücâzât mürûr-i zamanı vardır ve bunlar müddetleri îtibârıyla yekdiğerinden farklı olduğu gibi bir cürmden iki hak tevellüd etmesi îtibârıyla yani hukûk-i şahsiye ve hukûk-ı umûmiye nokta-i nazarından dahi farklıdırlar.

Hukûk-i şahsiye ile hukûk-ı umûmiye da'vâsı ceza mahkemesinde ru'yet olunmuş ise her ikisi de aynı mürûr-i zamana tâbi'dir.

Hukûk-i şahsiye hukûk mahkemesinde ru'yet olunmuş ise bunun mürûr-i zamanı cihet-i hukûkiyedeki mürûr-i zamana tâbi'dir.

Da'vâ mürûr-i zamanının müddeti: Cürmün vukuundan itibaren cinayetlerde on, cünhalarda üç, kabahatlerde bir senedir. Bu müddetlerin mürûrundan sonra herhangi bir kabahat, cünha ve cinayetten dolayı da'vâ dinlenmez.

Mücâzât mürûr-i zamanı: Hükmün lâ-yetegayyer halini iktisâb ettiği tarihten îtibâren cinayetlerde yirmi, cünhalarda beş, kabahatlerde üç senedir; bu müddetlerin mürûrundan sonra yakalanan veya teslim olan mahkûma ceza edilemez.

Cerâim-i hususiye mürûr zamanları nizâmât-ı mahsusa ile muayyendir.

Vazife ve Salâhiyet: Cihet-i cezaiyede vazife ve salâhiyet me'mûrîn adliyenin ne gibi cerâimden dolayı, kimler aleyhine ve nerelerde icra-yı muameleye me'zûn olduklarını ta'yîn etmektir.

Salâhiyet-i Cezâiye: Şahıs, fîl, mevki' itibarıyla üç kısımdır.

Salâhiyet-i Fiiliye: Kâffe-i efâl-i memnûaya şamildir. Yalnız cerâim-i hususiye bundan müstesnadır.

Salâhiyet-i Şahsiye: Memâlik-i Osmaniye'deki kâffe-i eşhâsa şâmil olup bundan vükelâ-yı devlet ve mahkeme-i temyîz re'sen ve âzâsı, vazife-i me'mûriyesinden dolayı me'mûrîn-i mülkiye, evsâf-ı hâkimeyi câiz olanlarla sefârât-ı ecnebiye ve maiyetlerinde bulunan me'mûrîn-i ecnebiye müstesnadır.

Salâhiyet-i Mevki'iyeye: Kabahatlerde başka, cünha ve cinayetlerde başkadır.

²⁰⁷ Hakk-ı karâr mürûr-i zamani

Kabahatte: Cürmün irtikâb olunduğu mevki'-i müstantık ve muhâkemi icrâyı muhâkemeye salâhiyettârdır.

Cünha ve cinâyetlerde: Cürmün vuku' bulduğu, maznûnu aleyhin ikâmet ettiği, derdest edildiği mahal-i mustantık ve hâkimleri icra-yı muhakemeye salâhiyettâr olup bu üç mevki' haricindeki müstantık ve mahâkim-i salâhiyettâr değildir.

2.4. Dördüncü Kitap: Hukûk-ı İdare

Mündericât: Kuvâ-yı Umumiye-i Devlet, Kuvve-i Kânuniye, Kavânînin Neşrî, Kuvve-i Adliye, Kuvve-i İcrâiye, İdâre-i Merkeziye, Şûrâ-yı Devlet, Me'mûrîn Muhâkemesi, İdâre-i Vilâyât, Vâlinin Vezâîfî, İdâre-i Mülhâkât, Mecâlis-i İdâre, Mecâlis-i İdârenin Vezâîfî, Duyûn-ı Umûmiye Nedir?, İstikrâzât, Bugünkü Hâl, Belediyeler, Ağnâm Vergisi, Temettü' Vergisi, Emlak Vergisi, Umûr-ı Maârif, Ormanlar, Madenler, Taş Ocakları, A'sâr, İstimlâk.

2.4.1. Kuvâ-yı Umûmiye-i Devlet

Devletin Kuva-yı Umûmiyesi üç kısımdır: 1. Kuvve-i Kânuniye; 2. Adliye; 3. İcrâiye.

2.4.1.1. Kuvve-i Kânuniye

Kuvve-i Kânuniye hükûmât-ı meşrûtada asl mecâlis-i teşriîyeden 'ibârettir. Filhakîka her hükûmet-i meşrûtada kanunlar ol emrde meclis-i meb'usan ve a'yânda müzâkere ve ittifak veya ekseriyet ile kabul ve a'yâncada tasdîk edilerek kânuniyeti kesb eder. Yahut mecâlisin mün'akid olmadığı bir sırada müsâraâten ittihâzı lazım gelen bir kanun bâ erade ittihâz ve mecâlisin in'ikâdı ile beraber yine tevdî olunur.

Bütçenin, siyaset-i dâhiliye ve hariciyenin murâkabesi kâmilten kuvve-i kanuniyeye âiddir.

Herhangi bir meselenin kuvve-i teşriîyece bilâ îzâh ve istîzâh kabûlü kuvve-i icrâiyenin mebni aleyhi, müstenid ileyhîde kuvve-i kanuniye olmasından münbaistir.

Bizde kuvve-i teşriî'ye kendine gönderilen kavânîni tedkîk eder, kendisi herhangi bir mesele hakkındaki kanun lâyihasını tanzîm ve kendisine gönderilmesini ister yahut kendisi doğrudan doğruya çıkarır.

Mecâlis-i teşrîiyeden geçen herhangi bir kanun lâyihası a'yân riyâseti tarafında kuvve-i icrâiye riyasetine gönderilir ve oradan mâbeyn baş kitâbeti vâsıtasıyla huzur-ı hümâyûna arz olunur. İcrâ-yı ahkâmına irâde-i seniyye taâlluk ve şerefsudûr buyurulduğuna dair tezkire ile beraber evrak takımıyla baş kitabetten iâde ve dâire-i sadâretten bâb-ı âliyede bir dâire-i mahsûsa olan divan-ı hümâyûn müdiriyyetine îtâ olunur. Oraca kayd ve derhâl lüzumu kadr-ı suret çıkarıldıktan sonra zirlerine irâde tarihi vaz' ve aslına mutâbık olduğu müdür tarafından tasdik ve imza ve resmi mühürle tahtim olunarak kanunun icrasına me'mur nezaretlere îtâ ve aslî ol bâbda ki irâdesi ve evrak-ı müteferriâsı ile beraber adliye nezâretine irsal olunur.

Adliye nezaretine irsâl olunan kavânîn ve nizâmât bila imhâl takvim-i vakâyî' ile neşr ettirildikten ve düstura derç ve 'ilâvesine muktezâ muâmele îfâ olunduktan sonra dîvân-ı hümâyûna iâde, oradan da hazine-i evraka teslim edilir.

Nezâret âidesi aldığı nüsha-i musaddekanın suretlerini miktâr-ı kâfide olarak devâir ve vilâyât ve müstakil ve mülhak elviye ve kazâlara doğruca sevk ve irsal eder. Oralardan da nevâhiye tevzî' ve vilâyet gazateleriyle ve suver-i münâsebe-i sâire ile ahaliye i'lân edilir.

Bir kanun ve nizâmın mer'iyet hükmü takvim-i vekâyî' ile neşretten bi'l-i'tibâr şu kadar zaman sonra olmak üzere derûnunda sarâhat varsa o zaman dan îtibâren memâlik-i osmâniyenin her tarafında mer'iy olur. Bir vakt gösterilmemiş ise takvim-i vekâyî' ile neşrinden îtibâren altmış gün sonra mer'iy olur. Hiçbir kanun ve nizâmın hükmü makabline şâmil olmaz. Meğerki muhaffef ceza ola.

2.4.1.2. Kuvve-i Adliye

Kanun hemen hemen umûmiyeti îtibârıyla kuvve-i adliye tarafından tatbik edilir. Akıllı adamlar her şeyi hüsn-i terbiyeden, terakkiyi maâriften beklerler. Bu iki meziyetten herhangi birine noksan-ı ârız olmasıyla nizâm ve intizâm o nisbette muhtel olur ve herhangi bir haksızlığa karşı siper olmak üzere kanuna ilticâ edilir. Bu halde güzel, muhit, müfid kanunlar kadar o kanunların tatbîki hususu da mühimdir; hatta çok kere kavânîni tatbik ve temsil edebilmek kavânînde isabet hususundan daha mühimdir. Bir memlekette adaleti te'sîs, refâh ve saâdeti takrîr hususlarında kanunun mevkiî ne ise, kanunu vaz' hüsn-i tatbik hususlarında terbiye-i umûmiyenin, isti'dâd mahalının istilzâm ettiği mevki'ondan daha yoksundur.

Mücerred kavânin ile iş birse idi, en mütemeddin en müreffeh add olunan memâlikin mutâ'ı olan kavânîni alıp fakir, perişan, bedbaht milletlere tatbîk edivermekten başka bir şeye lüzum olmazdı. Hâlbuki herhangi bir yerde iyi, fâideli bir kanun o yerde en kolay kâbil-i tatbik olan kanundur. Kanunun cihet-i tatbikiye seneddeki bu ehemmiyet uzmâyâ mebni kuvve-i adliyenin me'mûrîn tatbikiyesine yani hükkâma:

1. İstiklâl tam verilmiştir. Hükkâm müstakildir. Mesâil-i hukûkiyede kanundan, mesâil-i cezâiyede kanundan ve zaman zaman kendi telkînât-ı vicdaniyesinden başka bir şeyi dinlemez.

Yalnız adliye nezaretinin değil, hiçbir dâirenin ve hiçbir ferdin hükkâm üzerine icrâyı nüfuz edebilmesi kabul olunamaz. İstanbul'a bir hareket ordusu girer, bir saat evvel kavga-yı hürriyet uğrunda terk-i hayat etmeği göze almış bulunduğu hakikati derkâr iken, bir saat sonra zulm ve zulmetinden emin olduğu bir adamı ancak mahkemeye "divan-ı harb-i örfiye" tevdi' ederek hüküm sâdır olursa asıp, kesebilir.

2. Aynı esbabdan dolayı hükkâmın lâyen'azilliği esası kabul edilmiştir. Hâkim aleyhine ol bâbda bir hükm-i kanuni terettüb etmeden azl olunamaz yahut olunmamak lazım gelir. Hükkâmın nasb ve ta'yîn ve rütbe ve dereceleri hakkında kanun-ı mahsus vardır.

Hâkim kimin aleyhine olursa olsun haklı bir hükm verdiği zaman hiçbir zarar görmeyeceğinden emin olmalıdır.

Büyük Friedrich bütün avrupayı sarsacak bir kuvvet ve miknet, bir mehâbet ve mehâretle tedvir-i meşîyyet eder vukûca Prusya'nın en sağlam temellerini vaz' ederken Potsdam Sarayında sükûn-ı hâbnı rencide eden bir değirmeni satması için sahibine ilkâyı mecburiyet edecek surette idare-i lisan etmesiyle değirmenciden "değirmenimi alırsın, fakat Berlin'de hâkimler vardır!" cevabını almış ve teyyüd şân ve şerefini bihakkın isbat eder surette fikir adaleti takrir edebildiğinden dolayı sevinmiştir.

Dünyanın en kanlı bir ihtilali olan Fransa ihtilal-i kebirî sıralarında Fransa'da fikir adaletin dereke-i pestîsini o zaman pek ziyade zebânzed olmuş olan şu ifade gösterir:

“Eğer seni “Noterdam kilisesini çaldı, cebindedir” yollu ithâm ve mahkemeye sevk etseler yine o mahkemeden kaçmaya bak!”²⁰⁸

1. Herkes ancak hâkim nizamiyesine tâbi‘dir. Binaen aleyh kimseyi kimse kendi mahkemesinden başka bir mahkemeye sürükleyemez. Ve hiçbir kimseyi mahkemesi hiçbir sebeble red ve da‘vâsını ru‘yetten imtina’ edemez.

2. Muhakeme aleni olarak cereyan eder. Mahâkemât alenîdir, herkes gider, her muhakemeyi dinler; meğerki ırz ve namusa, nizam ve intizâm-ı memlekete müteallik bir da‘vâ olup da hafıyyen cereyânı mahkemece mukarrer ola; hüküm yine aleni olarak tebliğ edilir.

Esnâ-yı muhâkemedede mahkeme kapıları açık durur.

Muhâkemâtın aleniyeti efrâdın gelip görmesi, mebuslarının yaptığı kanunlarının nasıl tatbik edildiğini, hâkimlerin cereyân-ı muhâkimeyi tâkib ve ihâta edip etmediklerini görmek²⁰⁹ ve emniyet ve îtimât ile yaşamak esbâbını istihsâle hâdimdir.

1. Hüküm yalnız mahkemeden verilir. Hususi komisyonların hüküm vermesi yıldız mahkemeleri vesâire eser-i zulümdür.

Bu gibi komisyon ve bâhususmuhâkemelerde istihdâm olunan me’mûrînin me’mûrîni resmîyeden intihâb olunması meselenin mahiyet ve hâmit ve esas kanun şikenanesini tağyir etmez.

2. Müdâfaâ serbesttir. Maznûnu aleyh, müttehem veya müddeî aleyh huzur-ı mahkemede her hangi bir vasıta-i kanuniye ile suret-i kanuniyede emr-i müdâfaâsını temin eder.

Hakk-ı müdâfaâ mukaddestir ve buna insanlar edvâr-ı evveliyeden beri riâyet yahut riâyet mecburiyetini takdir etmektedirler.

2.4.1.3. Kuvve-i İcrâiye

Kuvve-i icrâiye kuvve-i teşrîfinin ittifak veya ekseriyetle mazhar-ı i’timâdı olmuş olan heyet-i vükelâ ve bunların memurlarından ‘ibârettir.

²⁰⁸ Tensikattan sonra biz de yalnız mahkeme-i teftişte iki kere usulsüz bir surette hâkim değiştirilmiştir: Nuri Beyle Hasan Efendi. Bundan umumi hususi ne derece zarar tevellüd etmiş olduğunu avukatlar pekiyi bilirler.

²⁰⁹ İngiltere istînâf mahâkiminde âzâ-yı mahkemenin her yeri hitâm-ı mürâfaâda da‘vâyı ayrı ayrı cehren hülâsa ve ra’yini beyan ederki bu halin millete daha büyük bir îtimâd ve teslimiyet ve teselli vereceğine ve her halde âzânın göz açık veya kapalı olarak uykuya dalmalarını men’ edeceğine şüphe yoktur.

Bilcümle kavânin müntehâsı zât-ı hazret-i pâdişâhı olup şahs-ı hümâyunları her türlü mesuliyetin fevkindedir. Ezkaza yolsuz iradeler sadır olsa veya böyle irâdeler istihsâl edilse heyet-i vükelâ için yapılacak şey hemen istifa etmekten ibarettir. Hükümdâr bizzâti hiçbir şey yapmayacağından iyade-i icrâyesi olan her hangi bir dâire reisi fenalığa alet olmayıp istifa, verene gelende ve diğer rüfekâsı da bu minvâl üzere hareket ettikçe fenalığın önü alınmak tabîidir.

Kuvve-i icrâye me'mûrları başlıca üçe münkasımdır:

1. Vükelâ, vülât, mutasarrıfın, kaymakamlar, nâhiye müdüreti ve rüesâyı devâirdir ki bunların her biri kendi dâirelerinde kuvve-i adliye gibi müstakildir ki bu kısmın heyet-i mecmuasına “kuvve-i idâre” denir.

2. Kuvve-i İdarenin evâmirini tebliğ ve ru'yet edecekleri muâmelâtı tehiyye ve ihzâr eder. Umûr-ı tahrîriye müdüründen en ufak kâtibe kadar bilcümle me'mûrin sınıfını teşkil eder.

3. Aldıkları evâmiri aynen icrâdan başka bir salâhiyeti olmayanlardır ki bunlarda asker ve zâbitadır.

2.4.2. İdâre-i Merkeziye

Memâlik-i Osmâniyenin her noktası merkeze sıkı bir râbita ile bağlıdır. Bağdad valiliği me'zuniyeti bir aralık az çok tevsî' edilmiş ise de el-yevm o da taallül etmiştir. Bu suretle irâde-i osmâniye başlıcaları doğrudan doğruya vükelânın zîr idaresinde olmak üzere nezaretlere taksîm edilmiştir.

Nezâretlerin her biri müstakildir, vükelâ sadrâzâmın riyâseti altında ictimâ' eder ki buna “meclis-i vükelâ” denir.

Sadrâzam kendine arz olunan mevâdden muhtâc-ı müzâkere olanları meclis-i vükelâda müzâkereye vaz' ve muktezasına göre ihtiyâr hareket eder.

El-yevm vükelâ-yı devlet şunlardır:

Sadrâzam, şeyh'ül islam, harbiye nâzırı, adliye ve mezâhib nazırı, bahriye nazırı, şûrâ-yı devlet reisi, dâhiliye, maliye, maârif, evkâf, ticâret ve nâfia, orman ve mâden, posta ve telgraf nâzırları.

Rüsûmât emâneti mâliyyeye, şehir emâneti dâhiliyeye, mülkiye ve askeriye ve ilmiye ve tekâüd sandıkları nezâreti maâşât-ı zâtiye müdürîyeti nâmı altında maliyyeye,

emniyet-i umûmiye kalem mahsus suretinde dâhiliyeye, defterhane nezâreti sadârete merbût ve istanbûl umûr zabıtası polis müdür umûmîliğinden mesuldür.

2.4.3. Şûrâ-yı Devlet

Nâzırları teshil etmek üzere yanlarına münâsib nâmlarla birer meclis-i istişâre verilmiştir. Şûrâ-yı devlet nev‘ummâ sadrâzâmın meclis idâresidir. Burada ol emrde sadrâzam tarafından havâle edilmek şartıyla maliye ve maârif ve nâfiâyâ, tanzimata, bilcümle umûr-ı mülkiyeye âid muâmelât-ı tedkîk ve tenvir ve kavânîn idâre tefsir edildiği gibi diğer bir dâiresinde de “me’mûrîn mülkiyenin me’mûriyetlerine müteâllik olarak muhtemelen müstevcib cezâ” fîl ve amellerinden dolayı lüzum görülen muhakemelerine bidâyeten, istînâfen, temyîzen yakmak üzere mahâkim ve bu mahâkim nezdinde lüzumu kadar müstantık ve bidâyet, istînâf ve temyîz müddeî-i umûmîleri vardır.

Kısm-ı adlî teşkîlâtı mahâkîm-i nizâmiye teşkîlâtı gibidir.

Kısm-ı idariye her dâirede bir reis-i sâni ve umum-ı devâir muâmelâtı tahrîriyesine nezâret eder âzâpayesinde bir baş kâtib vardır.

Şûrâ-yı devlet reisi mülkiye dâiresinde ve heyet-i umûmiyede riyâset ve devâir-i sâireye nezâret eder.

Her hangi bir dâirede âzânın nısfından ziyâdesi bulunmadıkça müzâkereye ibtidâr olunmaz ve karar-ı ekseriyet ara ile verilir.

Şûrâ-yı devlete makâm-ı sadâretten bir kere tevdi’ olunan iş hakkında artık alâkadârân tarafından olbabda verilen her nev‘-i evrâk tedkîk ve ‘inde’l îcâb devâir müteallakası ile muhâbere olunur.

Şûrâ-yı devletin kısm-ı idârisi elyevm 1, Tanzîmât; 2; mâliye ve maârif ve nâfiâ; 3, mülkiye nâmlarıyla üç kısımdır.

1. Tanzîmât Dairesinin Vezâifi: Kavânîn ve nizâmât lâhiyelerinin tanzîm ve tedkîk ve tefsiri ve devâir-i sâireye tevdi’ edilmiş olan evrâkın kavânîn ve nizâmâtın tefsîrine taâlluk eden aksamı hakkında beyân-ı mutâleâ. Müceddiden kânun tanzîmî “leda’l-îcâb”.

2. Maliye ve Maârif ve Nâfiâ Dâiresinin Vezâifi: Umur-ı ticariye ve ziraiye ve sanâiyeye müteâllik-i imtiyâzât, mekteb ve maârif müteâllik hususat, bütçe kanununun tatbîkâtında umûr-ı maliyeye müteferri’ istîzâhât, mâden işleri, mahsûsât-ı

zâtîyenin yani mütekâîdîn ve mazûlîn ve eytâm ve erâmil maâşâtının suret-i tahsisinden dolayı vâkı' olan şikâ-yât, terakkin kayd ve emvâl-i emîriye zimemâti turuk ve maâbir ve timur yolları hakkındaki mesâil.

3. Mülkiye Dâiresinin Vezâifi: Kavânîn ve nizâmât ve evâmire muhâlif muâmelâtın tedkîki. Cevâz-ı istihdâm kararı îtâsı müessesât mezhebiyeye âid işlerin hali. Tensîk işlerinin derece-i nihâiyede hal ve fasli. Umûr-ı mülkiye müteferri' kâffe-i hususâtın ru'yeti. Tâbiyet mesâili. Me'mûrîn hakkında lüzum ve adem-i lüzum mahâkeme kararı îtâsı.

Hey'et-i Umûmiye Vezâifi: Kavânîn ve nizâmât ve tefsire müteâllık mevâd ile imtiyâzâtın ve devâir-i mezkûreden derece-i ehemmiyeti i'tibârıyla tekrar tetkikine bâ mazbata lüzum gösterilen hususâtın derece-i sâniyede tedkîki zammında haftada iki def'a üç dâire âzâsının müşâriketi ile in'ikâd eder.

2.4.4. Me'mûrîn Muhâkemesi

Bir me'mûrun vazife-i me'muriyetinden dolayı taht-ı muhakemeye alınması mensub olduğu nezâret veya vilâyetin lüzum göstermesine mütevakıftır. Şayet me'mûrun mevki' memuriyeti itibârıyla bâ-irade mensub-ı me'murinden ise muhâkemesi hususunda da irâde-i istihsâl edilir. Taşrada bulunan idare me'murlarının muhâkemesi mensub oldukları kazâ meclis idarelerinde icra edilir. Bir kazâ veya mülhakatında ise o kaza meclis idaresinde, bir liva veya vilayet merkezinde ise liva veya vilayet meclis idaresinde muhakeme olunur. Der-saadetteki me'mûrîn idarenin muhakemesi şûrâ-yı devlet bidayet mahkemesinde icra edilir.

Kazâ idare meclisinin bidâyeten verdiği karar liva idare meclisinde, liva idare meclisinin bidâyeten verdiği karar vilayet idare meclisinde ve vilayet idare meclisi ile şûrâ-yı devlet bidayet mahkemesinin bidâyeten verdikleri kararlar şûrâ-yı devlet istînâf mahkemesinde istînâf olunurlar.

Mecâlis-i idâreden ve şûrâ-yı devlet istînâf mahkemesinden istînâfen verilen kararlar şûrâ-yı devlet temyîz mahkemesinde temyîzen ru'yet olunur.

Nakl-i da'vâ istidalarının merci' ru'yeti de bu heyettir.

2.4.5. İdâre-i Vilâyât

Memâlik-i Osmâniye vilâyâta; vilâyetler sancaklara; sancaklar kazâlara; kazâlar nevâhiye; nevâhide kurâye taksim olunmuştur.

Vilâyât doğrudan doğruya dâhiliye nezaretine merbuttur. Bazı sancaklarda mevki'nin nezâketine, ehemmiyetine, en yakınındaki merkezine, ba'diyetine, dairesinin vüs'atine mebni müstakil ad olunmuş ve doğrudan doğruya kezâ dâhiliyeye rabt edilmiştir.

Günden güne müstakil mutasarrıflıkların adedi artık ve vilayet taksimâtı daralmak muktezâyı maslahattır. Bunun adı ister tevsî'-i me'zûniyet olsun, ister adem-i merkeziyet.

İdâre-i askeriye hususunda Memâlik-i Osmaniye yedi orduya taksim olunmuştur ki İstanbul birinci, Edirne ikinci, Manastır üçüncü, Erzincan dördüncü, Şam beşinci, Bağdat altıncı, Sana yedinci ordu merkezidir.

2.4.6. Vâlinin Vezâifi

Vilâyetin umûr-ı mülkiye ve maliye ve nâfiâsı ve maârifî ve zâbitası doğrudan doğruya vâliye âiddir. Devâir-i adliye tamamen müstakildir. Umûr-ı hukûkiyeye dâir îlâmâtın icrâsı icra dairelerine, umûr-ı cezâiyyeye dair îlâmâtın icrâsı müddeî-i umumilere âiddir.

Vâli umûr-ı mülkiyeye âid husûsâtta dâhiliye nezaretiyle, şubât-ı idâre-i sâireye âid hususatta devâir muallakasıyla muhâbere eder.

Vilâyeti kanuni mucibince valilerin başlıca vezâifi: kavânîn ve nizâmât-ı müessesenin icraatine nezâret, vilâyetin umûr-ı idaresini ve ehvâl-i memurîni teftiş etmek; bir memurun kusurunu gördüğü halde bu kusur mûcib-i azl derecede değilse tashih, îcâbına göre usulüne tevfikeyen tevbih ve takdir ve azl ettirmek ve icrâ-yı muhâkemesini te'mîn ve tayini kendine âid olan me'mûrini usûl ve nizamına tevfikeyen nasb ve tayin etmek ve vilâyetin kâffe-i vâridât ve tekâlifinin tahsiline ve emvâl-i müstahsilenin idâre-i umûmiyesine ve umûr-ı tahsiliye memurlarının harekât ve muâmelâtına nazâret etmektir.

Vilâyetin umûr zâbitası doğrudan doğruya keza validen mesuldür. Vali müsâade-i kanuniye dairesinde ne yapıp yapacak asâyiş-i memleketi temin edecektir. Ehvâl fevkalâde de bâb-ı âliyeden istîzân eder ve inde'l-lüzûm mesuliyeti deruhte

ederek ehâlinin emniyet-i can ve mal ve ırzını müsâraâten istihsâl veya temin etmek üzere merkezden izin ve icâzet vürudunu beklemeksizin muvakkaten ittihâz-ı tedâbîr eder.

Bu ki ahvalde masârif fevkalâde ihtiyârına ve hatta kuvve-i zâbitasını nâ-kâfi görürse mahalli kumandan bir sened-i resmi îtâsıyla vilâyetin kuvve-i nizâmiyesini de istihdâma salâhiyettardır; çünkü hükümetin hikmet vücudu her şeyden evvel ahâlinin canını, malını, namusunu vikayedir.

Vâli bir kimsenin hükûm-i nizâmîden fazla mahbûsu kalmaması veyahut bigayri hakkın habs edilmiş olmaması için habshaneleri suret-i dâimede teftiş ve habshânelerin taharet ve intizam ve hüsn-i idâresini temin eder.

Her vâli kendi kalemrev vilâyetinde talim ve terbiye-i umûmiyenin ve ticaret ve zirâatin ve sanaâtın terakkisi ve tarik-i umûmiye inşâ ve tâmiri ve liman ve rihtimlerin inşâsı ve cedveller küşâdı ve nehr ve göllerin ve bataklıkları tathîri ve îmar-ı arâzi ve hastahaneler ve fabrikalar ihdâs ve te'sîsi ve ormanların muhafazasıyla teksir-i menâfi'î ve ilâ-âhir menâfi'-i ilmiye ve nâfi'anın ta'mîm ve teksiri ile mükelleftir.

2.4.7. İdâre-i Mülhâkât

Vâli hakkında beyan olunan vezâîfin livâyâ taâlluk eden cihetlerince mutasarrıfın mesuliyeti vâli ile kazâyâ âid umurda kaymakamların mesuliyetleri mutasarrıflarla müşterektir.

Sancakta kâffe-i icrâatin merci'i mutasarrıftır, mutasarrıf vâli tarafından nizâmât-ı mevzûâ dâhilinde vuku' bulacak tenbîhât ve vesâyâyı tenfiz eder.

Livâda vâliye nisbetle mutasarrıf ne ise kazâda da mutasarrıfa nisbetle kaymakam odur.

2.4.8. Mecâlis-i İdâre

Kuvve-i icrâiyenin vezâîfini teshil etmek üzere merkezde her nâzıra bir meclis-i istişâre terfîk edildiği gibi vilâyet, livâ ve kazâlarda da vâli, mutasarrıf ve kaymakamlara esasen kendi riyâsetleri altında mün'akid birer meclis-i idâre verilmiştir. Merkez-i vilâyetlerde dâima olan iş bu mecâlis-i idâreden başkaca senede bir kere bir de meclis-i umumi-i vilâyet in'ikâd eder. Meclis-i idâre-i vilâyet "âzâ-yı tabiiye" olan hâkim, müftü, muhasebe ve tahrîrât müdürleri ve rüesâ-yı rûhâniye ve bizzât merkez-i

vilâyetten “müntehab nısfî müslem nısfî gayr-i müslem dört âzâ” dan mürekkeb olduğu halde meclis-i umumî âzâsı merkez ve mülhakât-ı vilâyetten bi’l-intihâb gelir.

Meclis-i umumiler bidayet-i inkılabdan beri müntazimen in’ikâd edebilmektedir. Vezâif-i esâsiyesi şunlardır:

1. Turuk ve maâbirin tanzim ve teshîli,
2. Maârif-i Umûmiyenin te’mîn intişârı
3. Tekâlif ve mürettebât emîriyenin tevzî’ ve istihsâlinde ahkâm-ı mer’iye’nin istihsâl-ı vesâit mâsûniyeti.

Mecalis-i idareye âzâ-yı müntahibenin suret-i intihâbı bir veçhe âtîdir:

Merkez-i vilâyette vâlinin, livâda mutasarrıfın, kazâda kaymakamın riyâseti altınca birer encümen-i intihâb, meclis-i tefrik teşkil olunur. Bunun âzâsı mahallî meclis-i idarenin âzâyı tabîiyesinden îbârettir. Meclisçe teb’adan ve halkın îtimât ve vüsûkunu celb etmiş zevâtın ve gayr-ı müslem olanların nisbeti gözetilerek her yerde intihâb olunacak âzânın üç misli adedde “namzed” intihab ve vilayet namzedlerinin esâmîsi livâyâ, livâ namzedleri esâmîsi kazâyâ, kazâ namzedleri esâmîsi de kurâyâ irsâl edilir.

Esâmî hakkında gittiği yerlerde halk re’yi verir; kurâda ihtiyar meclisleri vardır. Meclis-i tefrik her yer için en çok re’yi kazananlardan lazım olan âzânın iki misli tefrik ve vilâyete i’lâm eder. Vilâyet kendi meclis idâresi âzâsını seçer ve esâmîsini bâb-ı âliye arz eder. Livâ içinde iki misli hâvî olan cetvelden seçer, buyuruldularını da bizzat yollar. Livâlara merbût kazâ meclis idaresi âzâsı hakkındaki buyuruldular mutasarrıf tarafından testîr edilir.

Teşkilât adliyesi tamam olmayan yerlerde müntahab olan mahkeme âzâsının emr-i intihâbı da bu minvâl üzre cereyân eder, ancak encümen tefrikte o zaman vilâyette mahkeme-i istînâf ve biidâyet reisleriyle istînâf müdde’î-i umûmiyesi ve livâda cezâ dâiresi reisiyle müddeî ‘umûmî muâvini dahî hâzır bulundurulur.

2.4.8.1. Mecâlis-i İdârenin Vezâifi

İki kısımdır. 1. Deâvî-i İdare; 2. Umur-ı İdare.

1. Deâvî-i İdareden maksad me’mûrîn-i idarenin umur-ı me’mûrasına müteâllik efâlinde dolayı meclis-i idârece lüzum gösterilen muhâkemesi demektir. Bu bâbda bir kanun veya usûl-ı mahsus yoktur. Kanun-ı ceza ve usûl-ı ceza tatbik edilir.

Riyâset; mahali en büyük kuvve-i icrâiye me'mûrine âiddir. Gıyabında âzâdan birine vekâlet ettirir.

Müddeî-i Umûmilik vazifesini tahrirât müdürlerinin îfâ etmesi taâmül hükmünde gibidir.

Bir me'mûrun taht-ı muhakemeye alınması için ne gibi muâmele cereyân edeceği şûrâ-yı devlet faslında gösterilmiştir. (S: 228)

2. Umûr-ı idareden maksad ezcümle şunlardır: Hükümete müteâllık her nev' mübâyâât ve mukâvelâtın 'akd ve tanzimi, vâridât-ı öşriye ve rûsûmiye ile mîrî ormanlarının müzâyede ve ihâlesi, ale'l umum orman ve maden işlerinin tetkiki, ebniye-i emiriye inşaatıyla asâkir-i zabtiye ve suret-i fevkalâde de istihdâm olunan heyet-i müstahfaza ve zabıtaya âid muhassasât ve sarfiyâtın ve masârif ve vâridât-ı umûmiyenin teftişi, hükümete âid emvâl-i menkule ve gayr-ı menkûlenin muhâfazası, turuk-ı lâzımanın inşaatı, ziraat ve ticaret ve sanayiîn teshili, te'sisat-ı Hayriye ve nâfiâ ihdâsı, panayır ve Pazar yerleri ve kabristân mahalleri ta'yin ve tahsisi, mahali en büyük icra me'murluğundan havâle edilen her nev' mevâdâi tedkik ve müzâkeresi.

2.4.9. Duyûn-ı Umûmiye-i Osmâniye Vâridât-ı Muhassasa İdaresi

Duyûn-ı umûmiye idaresi nedir? Ne için, ne vakit, ne suretle teşekkül etmiştir? Borcumuz nedir? Bugünkü hâli?

Bu idâreyi anlatmak için mülga rûsum-ı sitte idaresinden bahsetmek; bunun için de tarihi, kısa bir mukaddime yazmak lazım.

Devlet-i Osmâniye'de ecnebiden ilk borçlanma Sultan Mecid devrinde başlar. Sultan Mecid hazineyi kırk milyon lira borçlu bırakmıştır. Sultan Aziz merhum devrinde bu borç iki yüz milyon liraya çıkmıştı.

Bu borçların faizleriyle re'sû'l-mâla mahsuben te'diyesi muktezâ-i mürettebât için senevî on üç milyon lira lazımdı. Hâlbuki o tarihlerde devletin vâridât-ı umûmiyesi en hakiki bir hesap ile ancak on yedi milyon liradan ibâretti. Bir taraftan da Rumeli-i Şarki, Sırb, Karadağ, Bulgaristan ihtilalleri; müteâkiben Rusya muhârebesi devleti müşkilât-ı mâliyenin pek elîm derecelerine getirmişti. Bu müşkilât sâikasıyla duyûn-ı mezkûre faizlerinin nısıfı te'diye edilemedi, bu ise bir iflâs demektir.

Rusya muharebesine müteâkib in'ikâd eden Berlin Kongresi'nde bu bahisde açıldı. Suret tesviyesi murahhaslarımızdan soruldu. Murahhaslarımız ""dâyinlerle ihtilâf

için müzâkerâtta bulunulacağı” cevabını verdiler. Bir sene sonra devlet dâyinlerini müzâkereye davet etti. Avrupalı dâyinler birbirleriyle uyuşamadıklarından devlet İstanbuldaki alacaklılara bir suret-i tesviye gösterdi. Yerli alacaklılar Osmanlı Bankası’yla (...) zarifi ve salamon refikasından ibâret idi.

Bunlara duhân, tuz inhisârları, pul, müskirât-ı resm mîrî ve bey’iyesi, der-saâdet ve bilâd-i sülûse sayd-ı mâhî rüsumi ve der-saâdet mülhakatıyla Edirne, Bursa, Samsun harir-i a’şârî terk olunur.

İşte “rüsum-ı sitte” denilen mülga idare bu yerli alacaklılar tarafından şu vâridâtın cibâyeti için 1 kanun-ı sani sene 1295 tarihinde teşekkül etmişti.

Bu vâridât mühim te’mînâtı. Avrupalı alacaklılar bunu iştir işmez beyn-lerinde hemen ihtilâf hâsıl ettiler. İstanbul’a vekiller gönderdiler. Müzâkerâta başlandı. Nihayet 26 Muharrem sene 1299 tarihli kararname²¹⁰ şerâit takarrür etti. Buna “Muharrem Karanâmesi” denilmsi akdi o aya tesâdüf etmesindendir. Mezkûr kararname borçlarımızın umumi îtibârıyla yani rüsum-ı sitte idaresini teşkil eden yerli alacaklıların matlûbatı içinde şerâit ve te’mînâtı hâvî bulunduğu için rüsum-ı sitte idaresi lağv edilerek yerine daha vâsi’ mikyâsda olmak üzere fi 1 kanun-ı sani sene 1297 tarihinde “Duyûn-ı Umûmiye İdaresi” ikame edildi. Rüsum-ı sitteye mevdû’ vâridât duyûn-ı umûmiye idaresine geçti. Bundan başka zîrde gösterilen vâridât da verildi:

1. Ticaret muâhedenâmelerinin yeniden tetkiki halinde miktâr-ı rüsumun ta’dîlinden gümrük vâridâtınca hâsıl olacak fazla.

2. Patenta nizamnamesinin ale’l-umum mevki’-i icrâyâ vaz’ından temettü’ vergisinin şimdiki vâridâtına nisbetle hâsıl olacak fazla.

3. Bulgaristan vergisi bu vergi Berlin muâhedenâmesi imzâ eden devletler süferâsı tarafından ta’yin edilinceye kadar hükümet-i seniyye buna mukabil duhan vâridât-ı öşriyesinden tahsil olunmak üzere seneviyye yüz bin lira îtâsını derûhde etmiş ve nihâyet ta’yin edilmediği için duyûn-ı umûmiye duhan işrîni almış, bir zaman sonra reji idaresine bir bedel-i maktu’ mukabilinde vermiştir.

4. Kıbrıs Cezîresi fazla-i vâridâtı. Ele geçiremezse devlet buna mukâbil senevi yüz otuz bin lira verecektir.

5. Senevi iki yüz kırk bin liradan ibâret bulunan rum ili-i şarki vergisi.

6. Tenbâkü hâsılâtından da senevi elli bin lira te’diye edecektir.

²¹⁰ İkinci zeyl-i düsturun 132’nci sahifesindedir.

Muharrem kararnâmesi ile borçlarımız üç kısma ayrılmış oldu.

1. İngiltere, Fransa devletlerinin kefaletleriyle akd edilen istikrâz,

2. İstanbul'daki dâyinlerin matlûbâtı,

3. Birinci kısımdaki istikrâzın haricinde olarak akd edilip, ecnebi sermayedârâne âid bulunan istikrâzât “birinci tertib istikrâz” on üç milyon liradır. Bir kısmının fâizi yüzde üç buçuk diğerinin dördttür. Bunun re'sü'l-mâlına mahsuben te'diyâtta bulunmuyoruz. Yalnız her sene faizi verilir. Karşılığı 765 bin liradan ibâret bulunan Mısır vergisidir. Mısır hükümeti bu parayı her sene doğrudan doğruya İngiltere bankasına te'diye eder. Muharrem kararnâmesi ile duyûn-ı umûmiyeye tahsis olunan vâridâtın bu borca taâlluku yoktur.

İkinci tertib-i borç ki yerli dâyinlere âiddir. Miktarı dokuz milyon sekiz yüz bin lira idi. Bu dâyinler duyûn-ı umumiden evvel rûsum-ı sitteyi teşkil ederek alacaklarını te'mînâta rabt etmiş iken ahiren duyûn-ı umûmiyenin teşkiliyle o vâridât Avrupalı dâyinler ve vekillerinin taht-ı idâresine geçmiş bulunduğu için yerli sermayedârân matlûbâta mümtâz bir şekl verilmekle iknâ' edildiler. Bu deynin faizi yüzde beştir. Bunun itfâsı için duyûn-ı umûmiyeye mevdû' vâridâttan evvel-i emrde senevi beş yüz doksan bin lira tefrik edilir.

Avrupalı dâyinlere âid üçüncü kısım borcun fâizi yüzde birdir. Deynin miktar-ı sahihi tahvîlâtın piyasadaki kıymetleri i'tibârıyla esaslaştırıldı. O vakit piyasa fiyatı tahvîlâtın kıymet-i hakikiyesinden hemen hemen yüzde kırk, elli râddesinde noksan idi. Bu hesap ve i'tibârıyla muharrem kararnamesi mucibince borcun miktar-ı hakikisi yüz on yedi milyon liraya tenzil etmişdi.

Bu borçlardan bazılarının faizleri ve derece-i imtiyazları i'tibârıyla zaman te'diyeleri tehallûf ettiği için tahvîlât bu noktada bir tertibe tâbi' tutuldu. (١) tertibi (٢) tertibi (٣) tertibi gibi kısımlara tefrîk edildi ki maksat birincisi itfâ edildikten sonra ikincisine ve sonra üçüncüsüne başlamaktı.

Duyûn-ı umûmiye idaresi cibayet ettiği vâridâttan masârifâtı çıkardıktan sonra üst tarafıyla fâiz ve mürettebât seneviyenin te'diyâtına başladı.

1319 senesine kadar yirmi bir buçuk milyon lira te'diyâtta bulundu. O sene devlet tevân duyûna teşebbüs etti. O tarihe kadar itfa edilmemiş olan muhtelif tertibdeki tahvillerin yerine tahvil-i cedid çıkardı. Bunların kıymet itibârıyla otuz iki milyon yedi yüz küsür bin liradır. Bu muâmelede piyasa fiyatından mühim bir fâide

te'min edilmiş oldu. Fakat fâiz yüzde bir iken dörde çıktı. Şimdi duyûn-ı umûmiye idaresi muhassas vâridâtıyla işte bu tahvîlât-ı cedîdenin itfâsına çalışıyor.

Şu îzâhatten anlaşılır ki duyûn-ı umûmiyeye mevdû' vâridât yerli alacaklıların matlûbâtıyla berâber 127 milyon iraya karîb meblağı te'min içindi.

Mevki'-i mâlî ve siyâsîmizin en mütezelzil bulunduğu o sıralarda bu vâridât o kadar borcu te'min etmişti.

Bugün ise bu borç yirmi yedi milyon raddelerindedir. Te'minât, mahiyeti itibârıyla yine o te'minattır. Kıymeti ise pek fazladır. Çünkü tahsis edildiği zamandaki miktarına nisbetle pek tezâyüd eylemiştir. Ekseri bir misli fazladır.

Yukarıda duyûn-ı umûmiye idaresi, tahvîlât-ı cedîdenin itfâsına muhassas vâridâtla çalışıyor, dedik, sebebi duyûn-ı umûmiye idaresinin ahîran hazineden tefrîk edilmiş başka vâridâtla başka borçların tesviyesinde tevassut etmesidir.

Ahiren akd edilen istikrâzlar şunlardır:

1. 1306 senesinde Bank-ı Osmâni vasıtasıyla akd edilen 7.827.240 ingiliz liralık istikrâz. Faiz ve mürettebât seneviyesine karşılık Bursa, Karahisar, Karasi, Kırşehir, Kayseri, Yozgat sancakları hubûbât öşründen ve gümrükler hâsîlâtından senevî üç yüz on bir bin liradır.

2. 1896 senesinde Bank-ı Osmâniye'den alınan yüzde beş fâizli üç milyon iki yüz yetmiş iki bin yedi yüz yirmi liralık istikrâz. Karşılığı Aydın, Hudavendigâr, Selânik vilâyetlerinin ağnâm-ı rûsmî, Bursa, Karahisar, Karasi, İzmir, Saruhan, Münteşâ, Denizli. Bigâ sancaklarının palamut, afyon zeytin a'sârı.

3. 1903 de devîç banktan yüzde dört faizli altmış milyon franklık istikrâz. Karşılığı şunlardır: Duyûn-ı umûmiyeye muharrem kararnâmesiyle terk olunan mahallelerin gayr-ı saydiye rûsûmî, kara ve deniz avcılar tezkirelerinin esmânî, kezâlik duyûn-ı umûmiyeye mevdû' mahallelerin gayr-i mevâki' harir öşrü, Tenbakü bey'iyesi, İzmir sancağı hububat a'sârından senevî otuz bin lira.

4. 1904 senesinde bank-ı osmâni ve muhallif Fransa bankalarından edilen iki milyon yedi yüz elli bin liralık istikrâz. Karşılığı tahvîlât-ı mevcûde mürettebât-ı seneviyesi fazlaları ve yine onlardan mütevellid ihtiyât akçeleri.

5. 1905 de Devîç Bank'tan edilen yüzde dört faizli altmış milyon franklık istikrâz. Karşılığı techîzât-ı askeriye üzerine muhassas yüzde altı resm-i munzam ve

yine techizât-ı askeriye namıyla gümrüklerce tahsil olunan rüsumdan senevî yüz otuz bin lira.

6. Bağdat demiryolunun te'minâtı için yüzde dört faizli birinci tertib istikrâz ki miktarı 2,376... liradır; karşılığı Aydın, Bağdat, Diyarbakır, Musul, Haleb ve Urfa a'sârı üzerine müretteb senevi yüz altı bin liradır.

7. Bağdat demiryolunun yüzde dört faizli ikinci tertîb-i istikrâzı. "4,752..." liralık.

8. Bağdat demiryolunun üçüncü tertîb-i istikrâzı. "5,236..." liralık.

Karşılığı duyûn-ı umûmiyeye muhassas vâridât-ı sâfiye fazlalarından, senevi 420... liradır.

9. Yüzde dört faizli 1905-1901 istikrâzları 5.306.664 lira.

Karşılığı Aydın, Haleb, Serfiçe, Rakka, Canik sancakları a'sârına müretteb-i senevi 827... lira.

10. Yüzde dört faizli 1908 senesi istikrâzı 4.711.124 lira.

Karşılığı rûsûmât-ı emâneti hâsılâtından senevi 180... lira.

Duyûn-ı Umûmiye İdaresi bu istikrâzların karşılıklarını cibâyet ederek her sene âid oldukları müessesâta te'diye eder. Bunun için yüzde beş masraf alır. Gerçi bunlar duyûn-ı umûmiyenin sebep-i asli teşkili değildir. Fakat her istikrâz vuku' bulundukça karşılık gösterilen vâridâtı doğrudan doğruya bu dâirenin cibâyet ederek dâyinlere te'diyâtta bulunması bir murâkabe-i maliyeden başka bir şey değildir. Bu murâkabe tevessü' ede ede elbette bir gün vâridât-ı umûmiye-i devleti istiğrâk ederdi.

Geçen ve evvelki sene akd edilen son iki istikrâz için duyûn-ı umûmiyenin tevassutundan tehâşi edilmiş olmasının esbâb-ı hakikiyesi şüphesiz bu murakabenin tevessü'üne meydan verdirmemek emelidir.

Duyûn-ı Umûmiyenin Teşkilâtı: Duyûn-ı umûmiye esâsen Osmanlı ve ecnebi dâyin vekillerinden mürekkeb bir meclisin taht idaresindedir.

Meclisin âzâsı şunlardır: İngiliz dâyinler vekîli "Londra'da ecnebi ashâb tahvîlâtı meclisi, bulunmazsa İngiltere Bankası Müdürü yahut tahvîlât hâmilleri mitingi tarafından beş sene müddetle intihâb olunur.

Fransa dâyinler vekîli "Paris bankalarının sendikaları tarafından beş sene müddetle intihâb olunur.

Almanya dâyinler vekili “Berlin bankalarının sendikaları tarafından beş sene müddetle intihâb olunur.

Avusturya – Macaristan dâyinler vekili “Viyana “ “ “

İtalya dâyinler vekili “ İtalya ticaret odalarının sendikası tarafından beş sene müddetle intihâb olunur.

Osmanlı dâyinler vekili şehir emîni tarafından davet edilen Osmanlı tahvîlât hâmilleri meclis umumisi tarafından beş sene müddetle intihâb olunur.

Devlet-i âliye komiseri mecliste istişâre tarikiyle bulunur. Meclise bir sene İngiliz bir sene Fransız dâyinler vekili riyâset, reisin gaybubetinde en kıdemli âzâ vekâlet eder.

Ecnebi vekilleri senevi ikişer bin, osmanlı vekili ile komiser bin ikişer yüz İngiliz lirası alır. Hükümet tarafından meclise icra edilecek teblîğata, meclis tarafından hükümete vuku’ bulacak eşârâta komiserlik tavassut eder.

Meclis duyûn-ı umûmiye için merci’ olmakla beraber emr-i idareyi bir müdir-i umûmiye tevdi’ etmiştir.

Müdür-i umumi merkezde şûbe müdürîyetleri, taşrada baş ve merkez müdürîyetleri, müdürîyetler, me’muriyetler teşkil ederek vâridâtın cibâyeti, muâmelâtın selâmetini bunlarla arar.

Başkaca Muharrem Karanâmesiyle hakk-ı teftiş esâsen hükümete âid olduğu halde hükümet-i sâbika bu cihete ehemmiyet vermediği için duyûn-ı umûmiye merkezde bir müfettiş-i umumi, mûtaaddîd başmüfettişler, taşrada müfettişler ve nuâvinler bulundurarak her sene idâreleri sıkı bir teftiş altında bulundurmaktadır. Duyûn-ı umûmiyenin “Me’mûrîn Ta’lîmâtı” şiddetlidir.

Vâridâtın Suret-i Cibâyeti: Duhân inhisârını 20 Receb sene 1300 tarihli şartnâme mucibince Duhun-ı Umûmiye İdâresi senevi yedi yüz elli bin lira bedel mukâbilinde bir Osmanlı Anonim Şirketi olan reji idâresine devr etmiştir.

Bundan başka temettü’âtın beş yüz bin liraya kadar olan kısmının yüzde otuz beşi duyûn-ı umûmiyeye, yüzde otuzu hükümet-i osmaniyeye, bundan fazla olursa bir milyon liraya kadar olan kısmının yüzde otuz dördü duyûn-ı umûmiyeye, yüzde otuz dokuzu hükümet-i osmaniyeye âid olacak; hâsılı temettüât arttıkça duyûn-ı umûmiye hissesi tedricen tenezzül ederek hükümet-i seniyenin hissesi artacaktır. İşte reji bu suretle vücûd bulmuştur.

Reji idâresi tütün zirâat etmek isteyen zirââthâne tetimmatından olup da etrafı duvar ile muhât-ı havlilerden mâadâ her halde yarım dönümden aşağı olmayan mahaller için ruhsat-ı matlubayı îtâyâ mecburdur.

Zira' her sene yetiştirdiği mahsulü reji anbarına tevdi' ve teslim ve memâlik-i osmaniyede sarf olunacak miktarını beyn-lerinde bîrîza kararlaştırılacak fiat üzerine reji idaresine fûruht etmeğe mecburdur.

İhrâcâta mahsus tütünden mâadâsı âhara satılamaz. Eğer şirket ile zira' beyn- inde fiat üzerine ittifak hâsıl olamaz, ihrâcât içinde müşteri zuhur etmezse tarafından intihâb edilecek birer muhammin vasıtasıyla müttefikten ve ittifâk hâsıl olamadığı takdirde tarafından tayin edilecek bir üçüncünün muhamminin inzımâm re'yiyle tütünleri reji idaresi bihak alır. Tütünlerin anbara tesliminden iki sene sureye kadar ashâbı mürâcaât etmeyecek olursa kendilerine ihtâr ve on beş gün mühlet îtâ olunarak hitâm-ı mühlede meclis idâre-i mahalliyece müntehab me'mur-ı mahsus huzuruyla tütünler ihrâc için en ziyade fiat verenlere fûruht olunur ve esmân hâsıla müterâkim anbar rûsûmu tenzil edildikten sonra tütün sahibine verilir. Müşteri zuhur etmediği veya netice-i müzâyede de takarrür eden fîata sahibi razı olmadığı halde bâlâdeki muhammin usulüne mürâcaat edilir.

Ruhsat-ı lâzıma istihsâl edilmeksizin tütün mübâyî'a ve fûruhtu ve a'mâli ve her ne suretle olursa olsun kısmen veya küllien ketm ve ihnâ edilmesi ve rejinin alâmet-i fârikasını hâvî zarflar derûnunda olmayarak kaçak suretiyle satılması memnu' olup tutulursa müsâdere olunmakla beraber her kilosu için kırk kuruş ceza alınır.

Bilâ ruhsat her kimin nezdinde tütün hâvân ve bıçağı gibi kaçakçılığa mahsus âlât ve edevât tutulursa mütecasirinden beş liradan elli liraya kadar neza-yı nakdi alınır. Ve iş bu âlât zabt olunur.

Reji İdaresi tütün yüzünden cezadiyede olması lazım gelenlerle sulhen tesviye-i musallahate me'zûn ise de kâbil olmazsa tesrî'an lîlmaslahata bidâyet-i cezâda ikâme-i da'vâ hakkı kabul olunmuştur, ancak beş bin kuruşu mütecâviz hükümlerin istînâfı kabul ve müddet-i istînâf olarak suret-i mahsusada mevzu' on beş gününde mesafe itibarıyla inde'l-îcâb temdidi terviç edilmiştir.

"Tuz" inhisârını duyûn-ı umûmiye idare eder. Bu bâbda 26 Şevvâl sene 1277 tarihli tuz tâlimatını tatbik ediyor. Bu tâlimata 1288 senesinde iki fıkra; 1291 ve 1294

senelerinde üç fıkra ilave olunmuştur. Başka ta'dilât görmemiştir. Memleketimize hâriçten tuz ithâli memnu'dur.

Tuz vâridâtı senevi bir milyon yüz altmış bin lira iradesindedir. Tuzun beher kilosu için mevzû' fey-i mîrî on altı paradır. Gümrük rüsmü yoktur. Fakat ameliyat-ı ihraciye ve nakl masrafları fiyata zam edilerek satıldığı için her mahalde fiyat tehallûf eder. Çünkü her mahalin amele ve nakl ücreti bir değildir.

Yerli ecnebi tuz kaçakçılığı tutuldukda zabt ve iki misli ceza alınır.

“Pul” duyûn-ı umûmiyeye verildiği zaman kanun-ı evvel sene 1298 tarihli damga kununu mevcut idi. Muahharan 20 Nisan sene 1320 tarihli bir kanunnâme yapıldıysada tatbik edilemedi. Şimdi 6 Şubat sene 1321 tarihli kanun merîdir.

Pul nisbi, maktu', munzam olmak üzere üç nev'dir.

Nisbi pullar, senedât gibi bir meblağı ihtiva eden evrak üzerine o mablağın sisbeti dairesinde ilsâk olunur.

Bir kuruşdan yüz kuruşa kadar olan senedin on, yüz bir kuruştan bin kuruşa kadar yirmi paralık, bin bir kuruştan iki bin kuruşa kadar bir kuruşluk velhasıl senedin muhteviyatı artıkça tâbi' bulunduğu rüsumde o nisbette tezayud eder.

Maktu' pullar ekseri muayyen bir meblağı ihtiva etmeyen evrağa taâlluk eder. Muzabıt, i'lamat, arzıhal, mukavelat gibi.

Munzam pullar ahiren ihdas edilmiştir. Bunlar ekseri devâir-i resmîyede efrada verilen evrağa yapıştırılır.

Bu vâridât duyûn-ı umûmiyeye senevi dört yüz seksen bin lira râddelerinde bir meblağ temin eyler.

“Müskirât” rüsum-ı mîrî ve bey'îyesi, bunlar başka başka şeylerdir.

Rüsum-ı mîrî dâhilin de a'mâl olunan şarablardan alınan yüzde on beş rüsuma denilir.

Kuru üzüm, incir ve üzümünden yapılan 'araktan, arpa suyundan da bu nisbette rüsum alınır.

Memâlik-i ecnebiyeden gelen ispirotolarla dâhilde rakı yapılırsa bir kıyyesi iki kıyye rakı îtibârıyla beher kıyye ispiro kırk sekiz para rüsm-e tâbi' tutulur. Bu hususta 22 Temmuz sene 1297 tarihli müskirât rüsum-ı mîrî nizâmnâmesi ahkâmı tatbîk olunur.

Rüsm-ı bey'îye müskirât satılan mahallerin senevi icarları esas tutularak, senevi yüzde yirmi beş kuruş olmak üzere istifa edilir. Fakat müskirât mahallerinde sâir-i erzak

ve eşya dahi satılırsa bunlar üç sınıfa tefrîk olunur. Birincisi müskirattan ziyade sâir-i erzak ve eşya satan; ikincisi her iki kısım satışı müsavi bulunan; üçüncüsü müskirâtı sâir-i erzak ve eşyadan az satandır. Bu takdire göre birinciden esasen icareye nisbetle alınmak lazım gelen yüzde yirmi beş rûsm-ı bey'iyenin tamamı, ikinciden nısfı, üçüncüden sülûsü istîfâ edilir. 10 Ağustos sene 1283 tarihli müskirât rûsm-ı bey'îye nizâmnâmesi ahkâmı bu yoldadır.

Müskirât rûsm-ı mîrî ve bey'îyesi senevi iki yüz doksan bin lira vâridât getiriyor.

Sayd-ı beri ve bahri rûsûmu:

Bu vâridâtı duyûn-ı umûmiye bazı mahallerde emânete, bazı mevki'lerde mültezimlere ihale ederek ihale ediyor.

Dersaâdet ve tevâbi'i balıkhanesi için başlıca bir nizâmnâme vardır. İsmi "Dersaâdet ve tevâbiî balıkthane idaresine dair nizamnâmedir" ki 19 Nisan sene 1298 tarihlidir. Bu nizamnâme dersaâdet ve civarındaki balıkçılara verilecek ruhsat tezkirelerinin harçlarıyla balıklardan alınacak yüzde yirmi rûsumden başka sırf balıkhaneye mahsus olarak anbarcılık ve tahsildâriye olarak alınan altmış paradan üç kuruş harca taâlluk eder.

Umum-ı memâlik ve ebhâr-ı Osmaniye için "Zabıta-i Saydiye Nizamnâmesi" ahkâmı caridir. Tarihi 18 Safer sene 1299 dur.

Bu nizâmnâme saydi iki nev'e ayırır: Sayd-ı beri, sayd-ı bahri. Bunlar için birçok ahkâm mevzu'dur.

Ayrıca ikinci cild dustürde bir de 6 Receb sene 1288 tarihli istiridye nizamnâmesi vardır. Bu vâridât senevi iki yüz bin liraya karîbdır.

Sayd için ruhsat tezkiresi almak mecburidir; yalnız kendileri için sayd-ı bahride bulunan süfn-ı harbiye ve ticariye kaptan ve tâifeleri müstesnadır.

Hayavânât-ı bahriyenin kat'-ı arakına mucib olabilecek surette ve meselâ gerek bu gâzlarda, gerek liman ve kara sularında vapur ve yelkenli sandallar vasıtasıyla sürüm usulüyle veya mevâd-ı kimyeviye isti'mâliyle icrâyı sayd-ı memnu' olduğu gibi makineli kayıklarla sünger saydı memnu'dur.

Karalarda kendi taht-ı tasarrufunda bulunmayan yerde avcılık etmek için büyük şehirlerde kırk, küçüklerde on kuruş harç verilir. Mevsimi duyûn-ı umûmiye tayin eder.

Harîr Öşrü: Bu kısım âşâr için üçüncü cild düsturda mûnderiç gurre Rebîü'levvel sene 1293 ve 15 Mart sene 1292 tarihli tâlîmât bâkîdir. Duyûn-ı umûmiye idaresi ahiren

borsada bir harir dâre'l-tâlimi te'sis ederek buradan neş'et edenler vasıtasıyla ipekçilik san'atini terk ettirmektedir. Bunun için harir tohumu istihsâl ve furuhtuna dâir 10 Mayıs sene 1324 tarihli bir nizâmnâme neşr olunmuştur. Bu nizâmnâmeye göre yedinde şahâdetnâme olmayanlar ipek tohumculuğu yapamaz. Bundan maksad ma'lûl tohumlardan fena koza husûle getirtmemektir. Harîr öşrü şimdi senevi iki yüz otuz beş bin lira kadar vâridât te'mîn ediyor.

Husûle gelen harîrlar muhassıllar tarafından mahalli duyûn-ı umûmiye idâresinin göstereceği mîzân mahaline getirilir, müzâyede-i aleniye ile furuht ve müzâyede fiatı üzerinden öşrü ahaz ve cibâyet olunur. Kaçak harîr mîrî nâmına zabt edilir, iskeleden iskeleye naklinde gümrük rûsmüne tâbi'dir.

Masârifât: Bu dâirenin 1325 senesinde mütehakkık masârif umûmiyesi 595... lira râddelerindedir.

1327 senesi bütçesinde masârif umûmiyesi 723,811 lira olarak görünüyorsa da sene hitâm bulmamış olduğu için mütehakkık add edilemez.

Meâ-hazâ idâre-i mezkûre Muharrem Karamâmesi mûcibince hükûmete her sene mîâdında bütçe takdimine mecburdur. Zaten bu mükâfiyet kanuniyesini de her sene ifâ etmektedir.

2.4.10. Başlıca Vergiler

2.4.10.1. Temettü' Vergisi

Vilâyet ve livâ ve kazâ merkezlerinde ve nüfus umûmiyesi iki binden ziyade olan mahallerde erbâb-ı ticaret ve san'at ve hîrfet temettü' vergisiyle mükelleftir.

Şimendifer istasyonlarında ve iskelelerde ve vilâyet merkezleri arasındaki şuseler üzerinde bulunan han ve kahvehane ve gazino ve misafirhaneler ile hamamlardan ve emti'a ve zahîre anbarlarından ve kısm-ı maktû'a tâbi' olan erbâb-ı sanat ve ticaret ve hîrfetten ve her nerede olur ise olsun kâffe-i müessesât-ı sanâîyeden "Temettü' Vergisi" alınır.

Müstesniyat: Taraf-ı devletten idare olunanın mekâtibde ve me'zûniyet-i resmiye ile açılan mekâtib-i hususiyede ulûm ve sanâî' ve elsine tedris ve ta'lim edenlerle mekteblerin müstahdemin sâiresi; müellifler ve kazâ ve nâhiye ve kurâda bulunan etibbâ ve eczâcılar ve bi'l-umum baytarlar ve nisvândan olan kabileler ile resmi

ve hususi hastahane ve eytâmhane me'murin ve hademesi; belediyece mukayyed tulumbacılar ve inşaatta müstahdem rencberler başkaca rüsum vermekle mükellef bulunan müskirât âmilleri, müskirât ve tütün ve pul bâyi'leri, avcılar, balık sayyâdları, gemiciler, kayıkçılar, "rûsm-ı bahri vermeyen kaptan, yâzîcî, reîs, çarhçı gibi mensûbîn-i bahriye mükelleftir" ma'den sâhib imtiyâzları, ma'den işletme şirketleri dükkân ve mağaza açmaksızın mahsûlâtını çiftliğinde yahut şehir ve kasabalarda veya pazar yerlerinde furuht eden çiftlik ashâbı kendi hayvanâtını besleyen mandra sahibleri şehir ve kasabalarda bulunan bi'l-umum-ı zirâ' ile çoban ve bağcılar ve bahçıvanlar ve bâ imtiyâz-ı mahsus teşekkül eden şirketler müstahdemini miyânında üç yüz kuruştan dûn aylığı olanlar ile sinni on beşten dûn olan bi'l-umum işçiler temettü' vergisinden müstesnadır. Fakat bunlardan diğer bir ticaret ve sanaât ve hîrfeti olanlar ânâ mahsus vergi ile mükellef tutulurlar. "Sene içinde terhis olunan efrâd-ı nizâmiye ve redife o sene temettü' vergisiyle mükellef olmadığı gibi me'mûrîn ve zabât askeri," "Bulgar, Yunan, Romanya, Karadağ, Sırp, İran" devletlerinin ticaret ve sanat ve hîrfetle meşgul olan teb'alarından mâadâ devletler teb'asından dahi temettü' vergisi istifa edilmez.

Temettü' vergisinin tarhında dâre'l-sanââ ve ticaretgâhların adedi nazar-ı îtibâre alınıp şürekânın te'addüdü her birinden başka başka vergi alınmasını îcâb etmez. Müteâddid ticaret ve hîrfet ve san'atta bulunanlara ayrı ayrı vergi tarh olunur. Şirketlerin şubeleri de ayrı ayrı mükellef olur.

Temettü' vergisi iki taksitte istîfâ olunur. Taksit müddetlerinin ilk aylarında vergilerini eda etmeyenler vergilerini yüzde yirmi zammıyla edaya mecburdurlar. Ticarethane ve dâre'l- sanââlar mîâdında sermayeye şerik olmayan müstahdeminin defterini vermeğe mecburdur. Vermeyenlerin gümrük idareleriyle mahâkim-i nizamiyeden mâadâ kâffe-i şu'abât ve devâir hükûmette işleri defterleri îtâsına kadar te'hîr olunur ve müstahdeminin nâmına tarh olunacak vergiler şahıstan talep edilerek îtirâzı kat'iiyyen mesmu' olmaz. Sanat ve ticaretini değiştirenler veyahut terk edenlerden tahvil veya terk-i ticaret tarihini takib eden taksit vergisi keza ticaretine göre ta'dîl veya terkin olunur. Yalnız bu muâmeleyi hükûmete esnâf kâhyalığından veyahut ticaret odasından veyahut üç tacir tarafından verilecek şehâdetnâme ile isbât ve ihbâr etmek lâzımdır.

Temettü' vergisi tezkiresi ticaret ve sanat ve hîrfet için ruhsat-ı mütezammındır. Her nasılsa nâmına vergi tarh edilmeyen mükellefin bi'l-mürâcââ tezkire almazlar ise tezkiresiz icrâ-yı sanat ve ticaret etiklerinden dolayı iki kat rûsum alınır.

Yabancı ve gelip geçici erbâb-ı sanat ve ticaret ve hîrfet yalnız bir taksit vergi verirler. Bir taksidde mahsus tezkire ile ikinci taksit müddetinde icrâ-yı muâmele edenlerden ikinci taksid iki kat istînâf olunur.

Temettü' vergilerinden yalnız yüzde altı nisbetinde techîzât hissesi zammen alınır. Yani nâmına yüz kuruş temettü' tarh edilen bir mükellef "106" kuruş eda eder.

Temettü' vergisi her sene bulunulan mahalin en büyük mal ve vergi ve tahsil me'murları tarafından tarh edilerek sene girmezden evvel kanun-ı evvelin beşine kadar defterler memerr-i nâs olan mahallere ta'lik olunur. Kanun-ı sâninin on beşine kadar îtirâz edenlerin evrağı bidâyeten tetkik ve etmeyenlerin ise vergileri kesb katiyet eder. Tetkîkât-ı i'tirâziyeyi ticaret ve belediye oda ve dâireleri heyetleri bi'l-ittihâd îfâ eder. Ancak bu muameleye de tevzî' komisyonları –ki temettü' vergisini tarh eden me'mûrîn- ve gerek ashâbı itiraz eder ise o mahalin meclis idâresi suret-i katiyede tetkik ve taht karara alır. Meâ-hazâ bu en son kararlara gerek komisyon ve gerek mükellefîn; vergiyi tarh eden mahal-i kazâ ise livâ; livâ ise vilâyet-i mecâlis idarelerinde ve vilâyette ise meclis-i maliyede tetkîkât temyîziye icrâ edilmek üzere îtirâz edebilirse de bu cihet verginin istîfâsına mâni' olamaz. Neticede fazla alınan îade, noksan alınan istirdâd olunur.

2.4.10.2. Emlak Vergisi

Âle'l-umum arazî ve müsakkafâtın kıymetlerinden her sene alınan vergidir. Ba'de't-tahrîr müsakkafât vergileri îcâr üzerinden istifâ edilecektir.

Nisbet: Müsakkafâta âid nisbet hitâm-ı tahrîre kadar bâkîdir.

Arâzî	Kıymetinin nisbeti
	Binde kuruş
1. Arazi ve arsalar ve öşre tâbi' olan bahçeler kıymetinden	} 4
2. Öşr vermeyen araziden	} 10
Müsakkafât	

3. Çiftliklerde ashâbının ikametine mahsus kule ve konaklar ve şehir ve kasabalardaki meskenhanelerin yirmi bin kuruşa kadar olanlarından } 5

4. Yirmi bin kuruşa mütecâviz olanlardan } 8

5. Çiftliklerde yarıcı haneleri } 4

6. Çiftliklerde ahır ve samanlık ve anbar ve ağıl ve kışlaklardan } 4

Akâr

7. Meskenden fazla olan haneler, sanat ve ticarete mahsus binalar ve böcekhanelerden } 10

8. Âle'l-umum îcâr veren müsakkafât ve apartman yâd olunan emlaktan } 10

9. Hazine-i Evkâfa harç-ı muhasebe ile mükellef müsakkafât ve müsteğillât mevkûfe akarından } 4

Müstesniyât: 1. Mukâtaâyâ rabt olunan emlaktan daire-i evkaf, kıymetinin ninde onu nisbetinde mukâtaâ bedeli alır, hazine-i maliye hiçbir şey istîfâ etmez. Ancak bunu emlak-ı mukataaya rabtını iktizâ eyleyen şerâit dâhilinde isti'mâl olunmak şattır. Tonluk mevkif ve makine mahali, mekâtib-i ecnebiye bu kabildendir.

2. Devlete âid bi'l-cümle müsakkafât.

3. Mevâzine-i umûmiyede “Hânedân-ı Âl-i Osmanî faslında” isimleri muharrer hanedân saltanat âzâsının taht-ı tasarrufunda olup bizzat ikamet eyledikleri müsakkafât.

4. Belediyelere ve kasaba ve köylere âid olup umum tarafından isti'mâl olunan ve îrâd getirmeyen müsakkafât.

5. Daire-i âidesince musaddak tekke ve zâviyeler ve hükümetçe ma'rûf olan edyân-ı muhtelifeye mahsus ibâdethaneler ve manastırlar ve bunların harimlerindeki mütemmimâtı “bi'l-isticâr tedârik veya îcâr edilmemiş olmaları meşruttur”.

6. Vakfiyelerin de musarrah olmak şartıyla hademe ve seccade nişîn ve mütevellilerin ikametlerine mahsus îcâr ve istîcâr edilmeyen müsakkafât.

7. Medâris ve maârife ve umûrou hayriyeye âid olup cânib hükümetten ruhsat verilmiş müessesâta mahsus îcâr ve istîcâr edilmiş müsakkafât.

8. Muâhede ve fermanlar veyahut devletler tarafından teâtî olunan şartnâmeler mucibince vergiden müstesna tutulan müsakkafât.

Devletleri nâmına mukayyed konsoloshâneler, reji idaresinin tütün a'mâl ve hıfzına mahsus fabrika ve depoları, bank-ı Osmani müesseseleri gibi.

Teferruât-ı Mühimme: Îrâ'e edilen nisbetler üzerine hesap edilecek vergilerin yüzde on biri nisbetinde techîzât ve maârif hissesi nâmıyla bir meblağda istisâl olunur ki bunun altısı hisse-i techîziye, beşi maârifdir. Îcâre-i vâhideli emlaktan ise yalnız vergi alınarak techîzât ve maârif alınmaz. Emlak ve arazi "1290" senesinde icrâ edilen tahrîr-i umumi ile tesbît edilmiş ve her sene vukûâ gelen inşâat ve ifrâzât ve muhterikât, şeref ve imtiyâzât gibi tebeddülât dahi me'mûrîn âidesi tarafından bi't-ta'kîb muaddil bir surete ircâ' olunmuştur. Meâ-hazâ me'mûrîn maliyenin bu hususta mesâî-i lâyika sarf ettikleri kabul edilse bile teşkîlât-ı idaredede mantıksızlık ve vazife ve mesûliyet esâsâtının gayr-ı kâbil tahammül bir hâle sokulmuş olması yüzünden me'mûrîn ta'kîbât ve ta'dilâtın yüzde on nisbetinde îcâbâtını istikmâle yetiştirebilirler ki hükümetin bu suretle her sene mühim zararlar etmekte olduğu şüphesizdir.

Emlak vergisi nizâmnâmesinin altıncı maddesi mucibince her beş senede bir tadil-i umumi icrası mecburi ise de meâ't-teessüf hemen umumen şu nokta-i mühime tatbik edilmemiş ve bu sebeple pek değerli emlak "46" sene evvelki kıymetlerini muhafaza eylemekte bulunmuştur!

Tebeddülât ve ta'dilât yüzünden tenâkus ve tezâyüd edecek kıymetleri mecalisi idâre ve belediyeden ta'yîn olunan muhammenler bidayeten vaz' ve mecalis-i beledi istînâfen ve meclis-i idare temyizen tatkîk ederler. Kıyem-i mevzûaya ashabının hakk-ı itirazı sıyâneten keyfiyet-i bâ ihbârname tebliğ olunur.

Müsakkafât Kanunu: Bu kanun mucibince her sene müsakkafattan istifa edilen vergi ve hisse-i techîziye ve maârif yerine ba'de't-tahrîr îrâdları nisbetinde yalnız vergi istîfâ edilecektir. Ancak maârif ve menâfi' mahaliye için iş bu verginin aslına had âzâmiyesi her sene bütçe kanunuyla ta'yîn edilmek üzere zamâim icra edilebilecektir. Arazi ve arsalar vergisi kemâkân baki ise de depo ve îmâlathâne vesâir suretle ticaret ve

sanat için isti'mâl olunan binasız ve sakfsız arsalar ve binanın ehemmiyeti nisbetindeki bahçeler müsakkafâtan add olunur.²¹¹

Müstesniyât: Emlak vergisindeki gibidir. Yalnız kanun-ı cedid mucibince fazla olarak:

Bizzat ziraat eden rencber ve çiftçilerin ve çiftlik ve arazi ve hayvanât bekçi ve koruyucularının ikamet edttikleri haneler ve hayvanatın barındırılmamasına ve mahsulatın hıfzına mahsus mahaller ve âlât ve edevât ziraiye depoları; “İş bu müsakkafâtın kâffesi bir karye veya çiftlik arazisinin işletilmesine mahsus olmak üzere ziraat arazisinden tefrîk ile îcâr edilmemiş bulunmak şarttır.”²¹²

Ağıl ve mandıralar ve hârâlar, münhasıran böcek yetiştirmeye mahsus mahaller;²¹³

Vâridât gayr-ı sâfiyesi iki yüz elli kuruş veya ondan dîn ve mutasarrafinın ikametine mahsus bulunan haneler vergiden muâftır.²¹⁴

İş bu muâfiyet-i muvakkate inşâatın başlandığı tarihte itibâren iki ay zarfında me'mûrîn maliyeye bâ beyânnâme ihbâr ile katiyet kesb eder. İhbâr etmeyenler iş bu muafiyetten istifâde edemezler. Hitâm-ı inşa binanın kâbil-i isti'mâl bir hâle gelmesi, kısmen veya tamamen îcâr edilmesiyle anlaşılır.

Şunlar da inşâat-ı cedidedir:

“1” Mevcûd binalara vuku' bulacak 'ilâveler.

“2” Depo ve îmâlathane olarak isti'mâle tahsis olunan arsalar.

“3” Müsakkafât-ı mevcûdeden değirmen ve fabrika ve îmâlathaneye tahavvül edenler.

Yanmış ve yıkılmış ve kullanılmayacak bir halde harab olmuş müsakkafât sahibinin mürâcaât ettiği senenin taksidini takib eden taksitten itibaren arazi ve arsa kanununa tevfiken vergi verir. Bir değirmen ve fabrika ve îmâlathane lâ-ekâl bir sene fâsılasız ve tamamen işletilmediği takdirde mutasarrıflarının işlemeyen müddet için veginin üç rub'unda muâfiyet-i muvakkateye hakları olacaktır. Bu gibi müsakkafât

²¹¹ İcâr gayr-ı sâfinin beher on bin kuruş değeri için bir 'atık dönüm -919- yeni arşın mürebbi'i mahal tahsis edilmiştir.

²¹² Müstesniyât-ı Muvakkata: İnşalarının hitâm bulduğu seneyi tâkib eden on sene-i maliye zarfında değirmen ve fabrika ve îmâlathaneler.

²¹³ İnşalarının hitâm bulduğu seneyi takib eden on sene-i maliye zarfında aşâir-i seyyâre ve beş sene zarfında muhâcirin iskânı için gerek taraf-ı hükümetten ve gerek kendileri tarafından inşa edilecek meskenler.

²¹⁴ Hitâm bulduğu seneyi takib eden iki sene-i maliye zarfında kârgir ve yalnız bir sene-i maliye zarfında ahşab müsakkafât vergiden müstesnadırlar.

mutasarrıfları muaddeliyetin bidayetinde ve bu tarihten îtibâren mürûr edecek bir sene nihâyetinde birer beyânnâme vereceklerdir.

Muâfiyet-i muvakkatenin hükmü birinci beyânnâmenin tarihini takib eden taksitten îtibâren mu'addil olarak mürûr etmiş olan tam bir senenin hitâmına müsâdif taksit dahi dâhil olduğu halde arada geçecek zaman için mer'i olacaktır. Bunlar yeniden işletilmeğe başlandığına müteâkib bir ay zarfında beyânnâme ile ihbâr keyfiyet etmeyen mütesarrıflar bir senelik muafiyetten istifâde edemeyeceklerdir. Muattaliyet birkaç sene devam eder ise beyânnâme her sene tecdîd edilecektir.

Nisbet: Verginin nisbeti “Fakat bunun yüzde yarımına muâdil bir miktâr her sene maârif-i mahaliyeye mahsus olarak maârif bütçesine vaz' edilecektir.” Varidât-ı gayr-ı sâfiyenin yüzde on ikisi olarak tayin edilmiştir. Değirmen ve fabrika ve imalathaneler ile ikâmetgâh olan ahşab hanelere vâridât-ı gayr-ı sâfiyelerinin rub'i tenzîl olunduktan sonra bakiyesinin yine yüzde on ikisi nisbetinde vergi tarh edilecektir. Âlât ve edevât-ı mahsusayı muhteva olup bir sanatın icrasına hasr ve tahsis edilmiş olan müsakkafât fabrika ve îmalathane ad olunur. Etraf duvarları tahta ve ağaç veya dolma veya bağdadi olan binalar. – Velez ki temelleriyle sath-ı arzdan iki metre irtifââ kadar binanın kâidesi kârgîr olsun – ahşab i'tibâr olunur. Kerpiç binalar dahi ahşab kabilindendir. Vâridât-ı gayr-ı sâfiyesi iki yüz elli kuruş ve ve ondan dîn olan ikâmetgâh hânelerin vergiden muâfiyeti bâlâde zikr olunmuş idi. Vâridât-ı gayr-ı sâfiyesi senevi iki yüz elli kuruştan ziyade ve bin kuruştan dîn olan ikâmetgahların îrâdından iki yüz elli kuruşu kezâ vergiden muaftır.

Müsakkafâtın îrâd-ı gayr-ı sâfiyesi suret-i umûmiyede mahalinde câri olan icareler nisbetine, 'aynî nev'den bulunan binâların îrâdine, binanın mevki'ine, ebadına, katlarının ve her kattaki odalarının adedine, mevâd-ı inşaiyesinin nev'ine, hüsn-i muhâfaza nokta-i nazarından hâl-i hazırına ve suret-i isti'mâline nazaran tahmin olunur. Değirmen ve fabrikalar ile îmalathânelerin îrâd-ı gayr-ı sâfiyesinin tahmini için derûnlarındaki vesâit-i sâbite-i a'mâliye dahî nazar-ı i'tibâra alınacaktır.

Bir binanın vâridât-ı gayr-ı sâfiyesini tahmin edebilmek için vesâit-i kâffeye bulunamadığı takdirde binanın kıymet-i hakikiyesi ta'yin edilerek eğer o bina değirmen ve fabrika ve îmalathâne ve mutasarrıflarının ikâmetgahı olan ahşab hane ise kıymetinin yüzde sekizi ve diğer müsakkafâtın ise kıymetinin yüzde altısı, vâridât-ı gayr-ı sâfiye olmak üzere takdir olunur.

Müsakkafât kanununun tatbik ahkâmı, bi'l-umum müsakkafâtın yeniden tahrîr ve îrâdlarının tahminine vâbestedirki bu da derdesttir. Tahmin muâmelâtının hitâmını tâkib eden sene-i mâliye ibtidâsından îtibâren ahkâm-ı kanuniyenin tatbîk ve îfâsı lâzım gelecektir.

Mükellefiyet: 1. Müsakkafâta mutasarrıf veya zilyed olanlar ve bunlar bulunmadığı takdirde âni işgal edenler müsakkafât vergisinin te'diyesiyle mükelleftirler.

2. Bir mülkte müşâan mutasarrıf olanlar hisse-i şâyiiaları nisbetinde vergi ile mükellef olurlar. Vefât etmiş bir şahsın zerindeki müsakkafât; tapu idâresince mukayyed bir taksim muâmelesi icrâ olunmadıkça veyahut vârisleri kâmilen veya kısmen kendilerini hukûk-ı irsiyeden ıskât eylemedikçe hnüz taksim edilmemiş emlaktan ma'dûd olup haklarında birinci fıkra mucibince muâmele olunacaktır.

2.4.10.3. Ağnâm Resmî

Senesi içindeki kuzu ve oğlaklar müstesna olmak üzere koyun ve keçi ve tiftik ve koç ve tekelerden hâsılî koç koyun ve keçi fâsılasına mensûb hayvanattan her sene istîfâ olunur.

Nisbet: Ağnâm resmi me'a techîzât 5,83 kuruştur. 5,5 resm aslî, bunun üzerinden yüzde altı hesabıyla 0.33 kuruşu da hisse-i techîziyedir.

Ağnâm: Her sene kazâ îtibârıyla kısım kısım tayin olunan me'murlar "tahsildarlar" vasıtasıyla ta'dâd olunur. Mevsim ta'dâd bazı vilâyette evvelki senenin şubatı ve bazı vilâyette de asıl senenin mart veya nisan ayı ibtidâlarıdır.

Ta'dâd mîadından on beş gün mütekaddim kurâ muhtarlarıyla ihtiyar meclisleri mevcûd koyun ve keçinin miktarıyla ashâbının esâmîsini mübeyyen tanzim edecekleri defteri merkez kazâ meclis idaresine tevdi' ederler ki ta'dâda iş bu defter esâs olduğu gibi muâmelatı da teshil eder. Çünkü bilâhere li-garaz ketm vukû'u anlaşılırsa tecziye edileceklerdir; ta'dâd da tahmin memnu'dur. Hangi kazâyâ âid olur ise olsun sürbler hangi mıntika dâhilinde bulunur ise orada ta'dâd edilir. Ta'dâd müddeti yirmi gündür. Ta'dâdın hitamından sonra o kazânın muâyyen mıntikalarına sevk edilen ta'dâd kolları bir akis diğer kollara taksim ve i'zâm edilerek yoklama muamelesine ibtidâr olunur. Bunun müddeti de yirmi gündür. Ta'dâd memurları hîne ta'dâdda ağnâm ashabının yedeyne ta'dâd tezkireleri verirler. Ba'de yoklama esnâsında me'murlar ta'dâd tezkiresini alarak yerine yoklama tezkiresi îtâ ederler.

Yoklama muâmelesi esnâsında ağnâmdan bir kaçının ta'dâd esnâsında sebt edilmemiş olduğu tebyin eder ise o gibi ağnâmın iki kat olarak sahibinden resmî istifâ olunur.

Gümrük resmi bil'îfâ diyâr-ı ecnebiyeden memâlik-i osmâniyeye idhâl olunmuş ağnâm ve keçiden senesi içinde başkaca resm taleb olunmaz. Ancak imrâr edilen ağnâm o senenin mîâd-ı ta'dâdından evvel geçirilmiş ise gümrük resminden sene-i sabıkaya âidiyeti tasdik olunarak resm ile mükellef tutulur.

Ağnâm muâmelâtını tâkib ve teftiş, tahsil me'murlarıyla o kazânın mâl ve en büyük mülkiye memurunun vazifesidir. Ağnâm ta'dâd ve yoklamasının her sene meclis idarelerden hesab-ı katîleri âid oldukları livâ ve vilâyet meclis idarelerinin nazar-ı tetkikinden geçtikten sonra hazineye irsâl olunur.

Ağnâm resmî, üç mütesâvî taksit ile ta'dâda bede' olunduğu ay ile ikinci ve üçüncü ay nihayetlerinde istifâ olunur. İş bu taksit müddetlerinde deynini îfâ etmeyenlere bir hafta mühlet ile bir ihbârname tebliğ, yine eda edilmez ise ağnâmın furuhtı suretiyle muâmele-i icrâye îfâ edilir. Ağnâmın satılmış bulunması veyahut deynin edâsına kâfi gelememesi rûsûmun istifâsına mâni' olamaz, çünkü tahsil-i emvâl kanunu mucibince hükümet mükellefin emvâl-i menkule ve gayr-i menkûlesine de mürâcaât eder.

Ağnâm; deynin edası uğurunda satılabilirse de bu hususda hükümet tiftik keçileriyle damızlık hayvanâtı tahsile başlandıktan bir mâh sonraya kadar bırakabileceği gibi sâir koyun ve keçilerden dahi her halde deyn mîrînin tesviyesine kâfi miktârı furuht olunmak üzere ashabına daha nâfi' gördüklerini tefrik ve tevkife salâhiyet bahş eder.

Geçici ve yabancı ağnâmın rûsûmu ta'dâd olundukları mahallerde kalmayacaklar ise hîne ta'dâda kâmilten istîfâ edilir. Ağnâm resminin mîâd ta'dâddan îtibâren dördüncü ayın on beşinci gününe kadar kâmilten tahsili meşruttur. Bu vakte kadar ne kadar cüz-i olur ise olsun bekâyâ kaldığı halde mülkiye ve mâl memurunun nısf maâşları kat' olunur. Bu cezaya mükerreren müstehak olanlar azl olunur ve kendilerine âidât-ı tahsîliye verilmez.

Ağnâm resmnî mâl sandıkları kabz eder. Suver-i sâire ile tahsili katiyen memnu'dur.

Âidât-ı tahsîliye 100 kuruşta bir buçuk kuruştur; suret taksimi kâmilten vaktinde tahsil edilmek şartıyla şudur:

Para

5	Nâhiye müdürüne
5	Kaymakama
5	Mâl müdürüne
10	İmam ve papazlara
10	Muhtarlara
25	İhtiyar Meclisi âzâlarına

Emr-i ta'dâdda istihdâm olunan tahsildarlara bir maâş nisbetinde ikrâmiyede verilebilir.

Cânvâr: Cânvâr ta'dâdı da tıpkı ağnâm ta'dâdı gibidir. Yalnız ta'dâda eylül ibtidâsında mübâşeretle nihayetine kadar ta'dâd ve yoklaması ikmâl edilir. Resmî eylül ve teşrin-i evvel ve sâni nihâyetine kadar üç taksitte istîfâ olunur.

Tarik Bedeli: Senevî – mütesâviyen – yirmi yaşından altmış yaşına kadar olan teb'a-i osmaniyeden istîfâ edilen şahsi bir vergidir. Her ferd senevî dört gün tarik ameliyatında hıdmet etmekle mükelleftir. Çalışmak istemeyenler mal dâirelerine bulundukları mahallere bütçe kanunuyla mütahassas tarik bedelini edâ ederler. Bedenen çalışacak olanlar nakd makamında müteahhid hesabına çalıştırılır. Bâb-ı Âliyeden emr olmadıkça on iki saatten ziyade mesafedeki bir yola kimse sevk olunamaz.

Müstesniyât: İmamlar ve mezâhib-i muhtelif papaz ve hahamları ve mekteb ve ders hocaları, alil'el-vücut olanlar, emr ev zâbitân ve silâh altında bulunan asâkir-i nizâmiye ve zabdiye, talebe-i ulûm, hatib ve tekâyâ ve zevâyâ post nişînleri, köy bekçileri efrâd-ı redife ve müstahfeza, gönüllü efrâd, mekâtib-i askeriye-i Osmaniye talebesi.

Cinayetle müttehem olarak mahbus ve mahkûm olan eşhâs; müddet-i mahkûmiyeti esnasında tarik bedelinden müstesnadır.

Nisbet: Her sene bütçesinde musarrah olduğu üzere tarik bedeli vilâyât-ı umûmiye için müsâvî değildir. Dersââdette her şahıstan yalnız yirmi kuruş istîfâ edilir. Bazı vilâyatta bu miktar tenâkus eder. Bu vergi her şahsın tevellüd ettiği memlekette tarh ve tahsil-i emval kanununa tevfiken tahsil olunur.

2.4.10.4. Bedel-i Öşr

Bâ tapu tasarruf olunan arazi üzerinde memurinin izniyle eşcâr gayr-ı müsmire gars ederek koru ittihâz eden ve hüda-yi nâbit olup ihtitâben eben an ceddin yahut ahirden teferruğan tasarruf oluna gelen korular ve çiftlik meraları, arazi-i mevkûfe ve emîriye üzerine inşa olunan binalar bedel-i öşr ile mükelleftir. Bedel-i öşr ile mükellefiyet emlak ve arazi vergisiyle adem mükellefiyeti intâc etmez.

Bedel-i öşr, arazi-i mevkûfeden kıymetinin binde onu ve öşürlü arâzi-i emiriye ve mevkûfe ile mukâtaâlı müsakkafât mevkûfe kıymetinin binde otuz parası olarak tahsis olunur.

Arazi-i emiriye ve mevkûfe ve mukâtaâlı müsakkafât mevkûfeden alınan iş bu resme sırasıyla “bedel-i çşr” ve “icâre-i zemîn”, “mukâtaâ-i zemîn” denir.

2.4.11. Belediyeler

Her şehir ve kasabada bir belediye meclisi teşkil ve büyük şehirlerde îcâb ve vûs’ate göre her dâire kırk bin nüfus îtibârıyla müteâddid devâir belediye te’sîs edilmesi, mukteziyât kanuniyedir. Belediye dâireleri isminden de anlaşılacağı üzere beldenin umrânı hususunda îfâ-yı vazife ile mükelleftirler. Şu vazâif 1. Yolların tevsî’ ve tathîr ve tanzîm ve tenviri, kaldırımların, lağımların, suyollarının tamir ve inşası; 2. Vesâit-i nakliyenin ve seyr mahallerinin tanzim ve tertibi, esnafın bey’ ve şîrâ muâmelelerinde nezâfete ve doğru evzân ve ekyâl ve mukayaset kullanmalarına îtinâ; muhill-i sıhhat me’kûlât furuhtunu men’, sokaklarda murûr ve ubûru tas’îb eden şeyleri ref’ velhâsıl sıhhat ve tanzîfât ve teshîlâtı umûmiyeyi te’mîn “Zabıta-i Belediye”; 3. A’mâ ve bivâye çocukların terbiyesi ve fukara ve gurebânın tedavisi için sanayi’ mektepleri ve hastahane ve gurebahane gibi müessesât-ı hayriye ihdâsı ve züll-i suâlin ref’i; 5. Vâridât-ı belediyenin tahsil ve sarfı ve hususât-ı sâireden ibarettir.

Belediye heyeti ahali tarafından müntahab bir belediye meclisi ile bir katib, bir de sandık emininden ve luzûm-ı kadr “Belediye Çavuşu” tabir olunan tâlî memurlardan mürekkebirdir. Mecliste âzâ yerine göre altıdan on ikiye kadar olur. Âzâlık dört sene içindir. İki sene de bir nısfı tebdil olunur.

Âzâlık fahrîdir. Âzâ-yı meclisten biri belediye hâsılâtından muvazzaf olmak üzere riyâsete ta’yin olunur. Memleketin mühendisi ile beytar ve tabibi belediyenin âzâ-yı müşâviresindendir.

2.4.11.1. Vâridât-ı Belediye

1. Devletçe olbâbda tahsis olunan rûsûmden; 2. Âdî ve fevkalâde belediye vergilerinden; 3. Tanzîmât ve tesviye-i tarik ve muâbirden fazla kalıp da talibine satılacak yerlerin esmânından ve şu tanzîmâtta müstefîd olacaklardan alınacak şerefîyeden; 4. Ahzine me'zun olduğu cezâ-yı nakdîden; 5. Kontrato ve zebhiye rûsûmiyle hayvan alım ve satımından alınan rûsum-ı metnûâdan; 6. İdare-i belediyeye vuku' bulacak iâne ve hibelerden ibârettir.

Devâir-i belediyeye medyûn olanlar ashâb-ı emlak ve akardan iseler emlakını hîne îcârda müste'cirin eşyasının nakline ruhsat verilmemek ve emlakının ferâğ ve intikâli için verilecek ilm ve haber tevkîf edilmek suretiyle duyûn-ı belediyenin tahsiline mesâğ vardır.

Kimler âzâ İntihâb Eder? Bu hak ahâlinindir, fakat mutlak değildir. İntihâb etmek hakkını kimlere vermek lazım geleceği düşünölmüş, memlekette, umrân-ı memlekette, sıhhat-ı umûmiyede, ikbâl-i istikbâl vatanda daha ziyade alakadar ve bu toprağa mâddeten de merbût kimseler tercih edilmiştir.

Şu suretle bir kimse bir yerin meclis-i belediyesine âzâ intihâb edebilmek için:

1. O belediye meclisinin bulunduğu şehir ve kasabada mütemekkin,
2. Yirmi beş yaşını ikmâl etmiş,
3. Hukûk-ı medeniye ve şahsiyesine malik olmak,
4. Teb'a-i Osmaniyeden olup hiçbir ceza ile mahkûm bulunmamak,
5. Şehir dâhilindeki emlâkı için senevi lâ-ekal elli kuruş vergi vermek lazımdır.

Kimler Âzâ Olur? Âzâ olabilmek şartı şunlardır:

1. Âzâ intihâb edebilmek şerâidini câmi',
2. Türkçe tekelleme muktedir,
3. Vergisi lâ-ekal yüz kuruş olmalı,
4. Bir memuriyette bulunmamalı,
5. Hükûmete müteahhitlik, kefalet gibi bir alâkası bulunmamalı,
6. Bir suretle mahkûm olmamalı,
7. Himâye-i ecnebiye imtiyâzını hâiz bulunmamalı.

İntihâb Nasıl İcrâ Edilir? Yerine göre imam, papaz, muhtâran vasıtasıyla her mahalleden hakk-ı intihâba haiz iki kişi celb ve lâ-ekal yirmi kişiye balığ oldukları

halde dâire-i belediyede cem' ile içlerinden on kişi intihâb ettirilir. Bunlar belediye reisinin taht-ı riyaşetinde olarak bir encümen intihab teşkil ederler.

Encümen vergi defterine mürâcaâtla nizâmen meclis-i belediye âzâlığına intihâb olunabilecek zevâtın esâmîsini hâvî bir cedvel-i tanzim ederek mahallâta ta'lik ettirir. Cedvelin mündericatına îtirâz eden olursa îtirâzlarını haftası içinde encümene bildirmesi ve encümenin bu bâbda derhal bir karar vermesi lazımdır. Bu karar-ı meclis, bidayet mahkemesinde istînâf olunabilir.

Ba'de şubat ibtidâsından intihâbâta başlanıp intihâb etmek hakkına haiz olanlardan her biri kaç adet âzâ intihâb edilecekse o miktâr zevâtın isimlerini bir kâğıda tahrir ve zîrîni imza veya tahtîm ederek mahsusen vaz' edilmiş olan bir sandıka atar.

Sandık şubatin onunda encümen intihâb vasıtasıyla açılıp re'ylar ta'dâd olunarak en ziyade re'y kazananlardan matlûb olan adet-i âzâ bil-intihâb meclis-i idâreye bildirilir.

Encümen intihâb en ziyade re'y kazananlardan matlûb-ı adet âzânın iki misli miktarda zevâtın esâmîsini bir cetvel-i mahsusa kayd eder. Âzâdan vefta veya istîfâ edenler olursa bu cetvelde en ziyade re'yi kazandığı gösterilen zât onun yerine geçirilir ve selefinin müddet-i mütebâkiyesi hitâmına kadar îfâ-yı me'mûriyet eder.

2.4.11.2. Dersaâdet İdare-i Belediyesi

Vezâif-i taşra ile tıpkı tıpkıdır. İstanbul'un vüs'atine ve kesret-i nüfusuna mebni on sekiz daire-i belediyeye ayrılmış bulunuyor.

El-yevm şehir emâneti ile İstanbul vâililiği ayrı ayrı vazifelere hâiz iki memuriyettir.

Şehir emâneti meclis idâresi meclis-i belediye gibi yalnız reisine değil, âzâsına da aylık verir ve bunların cümlesi de taraf-ı devletten mensubdur.

2.4.12. Ormanlar

Ormanlar: Ormanlardan odun kesilir; tahaffuz olunur; kereste kesilir, mebânî ve merâkib-i bahriye yapılır.

Ormanlar, teferrücgâhtır; süstür; ciyâdet-i hevâyı te'min ve kuraklığı bertaraf ederek sıhhat-i umûmiyeye, zirâate fâide verir.

Dört nev‘ orman vardır: 1. Doğrudan doğruya devlete âid ormanlar; 2. Evkafa merbût ormanlar; 3. Karye ve kasabâta mahsus baltalıklar; 4. Eşhâs ahdesinde bulunan korular.

Eşhas ahdesinde bulunan korular mülk iseler mecelle, tapuya merbût iseler arazi kanunu ahkâmına tâbi‘dirler.

2.4.12.1. Mîrî Ormanlar

Bunları orman memurları idare eder. Daima genç ağaçlar kesile kesile ormandaki eşcârın miktarına hulul getirilmeyecek surette katiyyât icrası lazımdır. Bu maksadı temin etmek üzere her sene şâyan-ı kat’ olan ağaçlara nişân konur²¹⁵ ve bunun cins ve miktarı sübt-ı defter edilir.

Yaprağını döken eşcâr ağaçtan suların çekildiği zaman kesilebilir, kışın yaprağını dökmeyen eşcâr her vakit kesilebilir.

Meşe ağacının kabuğu soyulmak için ruhsat-ı mahsusa ile her zamna kat’a caizdir.

Kerestelik kat’a dahi katiyen memur-ı mahsusunun iznine vâbeste ve bu halde de mahreci ma’lûm olmak üzere memuru tarafından damgalanmak lazımdır.

Mîrî ormanlardan eşcâr katî münâkasa ile bi’l-mukâvele talibine ihâle olunup taahüdât vakıâlarının icrasını ve kendileriyle amele haklarında hüküm olunması muhtemel bulunan ceza-yı nakdiyenin te’diyesini temin için kefâlet akçası ve icabına göre mu’teber kefil de ahz olunur.

Ormanın yalnız “bir kat’a-i muayyinesi” dâhilindeki eşcârın katî dahi taleblerine ihâle olunabilir.

Köylüler hane, anbar, ağıl gibi ebniyelerini veya araba vesâirelerini inşa ve a’mâl etmek ve ihtiyâcât-ı beytiyeleri nisbetinde kömür ve odun yapmak üzere mîrî ormanlarından meccanen katîyâta me’zundur; fakat ticaret için icra edecekleri katiyatın mahal-i âhire nakl ve furuht edecekleri gerek kerstenin, gerek odun ve gümrük resmini sair ticaret erbâbı gibi orman memuruna te’diyeye mecburdurlar.

Mine’l-kadim odun ve kömürcülükle taâyyüş ettikleri halde baltalıkları kalmayan karye ehâlisinin mîrî ormanlarından ağaç kesmeleri caizdir. Bu bâbda mensub bulunulan livâyâ istidâ verilir. Orman müfettişi de hazır olduğu halde meclis-i idare

²¹⁵ Mîrî çekici denilen alet ile.

taleb-i vâkıâ tezekkür ve bi'n-netice kabul veya red eder. Kabul ederse bu müsââde yalnız köylülerin te'min-i muâyîşetleri ve havâyic-i zaruriyelerinin tedariki hususlarını te'min edecek derecede tutulur.

Karye ehâlisi mîrî ormanlarında sürülerini de raî ettirebilirler: Muhtâr hayvanatın miktarını ve cinsini mübeyyen bir defterini orman memuruna verir; o da raîn zamanını, hududunu, suretini tayin ederek icabına tevfiik hareket olunur.

Karye ehâlisine âid olmayan sürülerde memurun müsaadesiyle raî edilebilirse de bunlar resme tabiidir.

Çam ağaçlarından sakız ihracı hususu ormanların başlıca hasılatındandır. Bu babda cari olan ahkâm şudur:

1. Kesmek üzere alınan ağaçlardan istenildiği vechle sakız çıkarılması caizdir.
2. Çürük ve telef olmak üzere bulunan ağaçlardan istenildiği gibi sakız ihraç edilmek üzere bunlar talibine furuht olunur. Bunlara mîrî çekiciyle iki işaret vurulur.
3. Genç ağaçlara bir işaret vurulur ve ağacı teleften vikâye şartıyla sakız ihracına müsââde edilir. Bu halde sakızın alınacağı mevsim, açılacak cerihanın miktar ve sureti, ağaç telef olduğu halde tazminat alınacağı ve husûsât-ı sâire konturatuya rabt olunur.
4. Tüccar istediği halde kesilmesi caiz olan ağaçların kerestesi de sakızı ile birlikte ihâle edilip bu halde müteâhhid istediği gibi sakız çıkarabilir.

Çam ağaçlarının kabuğunun palamut makamında isti'mâl edilmek üzere satılması eşcârın muhafazasınca mazarratına mebnî-i memnu'dur.

2.4.12.2. Evkafa Merbût Ormanlar

İdarece mîrî ormanların aynîdir. Hasılât hakkında şart-ı vâkıfa riâyet olunarak²¹⁶ meşrû-ı lehe sarf edilir:

1. İcârateyn ile efrâdın taht-ı tasarrufunda olan ormanlardan çıkan kereste ve mahsûlât-ı sâire ile ma'mûlâtından hususi ormanlar mahsulatı gibi öşr ve hatab ve kömürden pul resmi alınıp orman hakkı namıyla başka bir şey alınmaz.
2. Evkâf-ı mülhaka ve mazbûta mahsûlâtından dahi mîrî ormanlar gibi orman hakkı ve pul resmi alınır.
3. Evkaf ormanlarından alınan öşr ile pul resmi hazine-i maliyeye âiddir. Orman hakkına gelince bunun miktarı ormandan çıkarılan mahsulâtın kıymet-i nakdiyesinin

²¹⁶ Evkâf, akşamı, her birinin hükmü, intikâli, mahluliyeti, icare-i vahide, icârateyn, mukâtaâ, tevsî'-i intikâl hakkında muâllimin tarafından tafsîlât-ı mütekaddime îtâ buyrulur.

rub'u nisbetinde olup esâsen bu kıymetin öşrü hazine-i maliyeye âid bulunduğundan alınan orman hakkından iş bu öşr bi't-tenzil mütebâkîsi evkâf idaresine âid olur. Bundan orman idaresi masârıfına mukâbil onda biri idâre-i mezkûreye îrâd olunmak üzere alınıp bâkîsi senedât ve evrakıyla evkâf muhasebeciliğine teslim edilir.

Yüz kuruşluk mahsul çıkarılsa yirmi beş kuruş orman hakkından on kuruş öşr hazine-i maliye için, bir buçuk kuruş da masraf mukabil olarak orman idaresi için tefrik edilerek mütebâkî on üç kuruş evkafa verilir.

2.4.12.3. Kasabât ve Karye Baltalıkları

Bir veya birkaç kasaba veya karyeye ihtitâben ve intifâan terk edilmiş olan koru ve baltalıklar ora ehalisine mahsus ve gerek arazi gerek eşcâr îtibârıyla münhasıran eşhâs-ı münferide tarafından tasarrufları memnu' ve arazi-i metrukeden mâdûddurlar.²¹⁷

Bunlardan edilen ihtitât bir resme tâbî' değildir, yalnız ticaret için kat' olunan keresteden usulen öşr ahzve istîfâ edilir.

2.4.12.4. Efrâda Âid Ormanlar

Herkes ormanını istediği gibi idarede, hatta tarlaya tahvil hususunda hürdür. Ancak hisse-i şayiâ ile tasarruf olunan orman bozularak tarla edilmesi için hissedârânın ittifâkı şarttır.

2.4.12.5. Orman Resûmî

Evvelen orman hakkı ki, yalnız mîrî ormanlarıylave tahsîsât kabilinden olan evkâf ormanlarından kesilen keresteden ve bunlardan çıkarılan odun ve kömürden alınıp nakl olunacak mesafe ile ma'kûsen mütenâsib ta'rifesi mucibince miktarı mütehâliftir. Kereste için en yüksek derecesi rub' miktarıdır. Eşcârın müzayede ile kat'inde alınan bedel-i maktu'a da orman hakkı demektir.

Saniyen: Öşürdür. Karye ve kasabât ve efrada âid ormanlardan bir ay ticaret çıkarılan mahsulün kıymeti üzerinden onda bir hesabıyla istifâ edilir.

Salisen: Pul parasıdır ki çıkarılan hatabın yüz kıyyesinden yirmi para ve gümrük yüz kıyyesinden bir kuruştur.

²¹⁷ Muallim tarafından arazi-i memlûke, metruke, emiriye, mevkûfe, mevât hakkında tafsîlât-ı ibtidâiye îtâsı.

Muhâkemât ve Mücâzât: Orman cerâimi ekseriyetle zaman mürûrundan sonra isbatı güç şeyler olduğundan ikâme-i da'vâ ve hüküm i'lamlarının icrası için üç aydan ibaret mürûr-ı zaman müddetine tâbi' tutulmuşlardır. Ancak bu halde te'hir-i da'vâ ve icrâyê sebep olanlar müttehim ve hasâr vâkı'ı tazmine mahkûm olurlar.

Orman cerâiminin merci' ru'yeti mahâkim-i nizamiyedir. En ağır ceza ormanı kasden ihrâk ve mîrî çekiçini taklid edenler içindir. Müebbed ve muvakkat kürek, habs – bu ahvâlin gayr-ı prman cerâimini ve meselâ bilâ ruhsat ormanda hayvan raî etmek, ruhsatsız ağaç kesmek, kömür yakmak vesaireye yalnız ceza-yı nakdî verilir. Cezâ-yı nakdi veremeyenler habs edilir.

2.4.13. İdare-i Örfiye

İdare-i örfiye hükümet-i mülkiye yerine bazı ahvâlde hükümet-i askeriye'nin kâim olması ve bir takım hukûk-ı siyasiye'nin ta'dili demektir. İrâde-i seniye ile i'lân olunur. Her şeyden evvel idâre-i örfiye'nin cereyân edeceği hudud layıkıyla ta'yîn edilecektir. İdâre-i örfiye demek kay'iyen kanunsuzluk yahut idare-i keyfiyedenek değildir; tahdide mücâzâtta kavânîn-i askeriye, evvelde mevcut olmayan mevâd da kavânîn-i melekîye ile hükm eder. Mahâkemeleri divân-ı harbe âid ashâb-ı cerâim ve ehvâl-i cenaiye şunlardır:

1. Devletin dâhili ve harici emniyetini ihlâl edecek bilcümle cünha ve cinâyetlerin asıl fâilleri,
2. Hükümet memurlarına icrâ-yı memuriyetleri esnâsında tehevür ve muhâlefet ederek bu hareketleri idâre-i örfiye'nin îlânına mûcib ahvâle taâtlluk edenler,
3. Men' ve zecrî melâmet-i umûmiyeye âid ve dîvân-ı harbe muhavvel cünha ve cinayetlere doğrudan doğruya taâllukî olan cünha ve cinâyetler.
4. Kararnâmenin îlânından evvel cünha ve cinâyet irtikâb ederek müahharan ele geçenler.
5. Bilcümle hafî cemiyetler.
6. İdare-i örfiye'nin îlânını mûcib ehvâlde zîmedhâl olup da idare-i örfiye'nin îlân olduğu mahalde oturmayanlar.

Âdî cünha ve cinayetlerin muhakemesiyle dîvân-ı harbin teşekkülünden akdem bir derece bakılmış işlerin ikmâl tetkiki mahâkim-i adliye'ye âiddir.

İdare-i örfiye'nin îlân edilmiş olması üzerine hükümet-i askeriye:

1. Lüzum gördüğü eşhâsın hanelerini leylen ve nehâran taharri eder.
2. Hükümetin şüpheli ve sabıkali görüp ahz-ı girift ettiği veya idare-i örfiye altına alınan mahalde ikâmetgâhı olmayan eşhâsı mahal-i âhara teb'îd eder.
3. İdare-i örfiye mıntikasındaki ahâlînin bilcümle esliha cephanesini toplar.
4. Tahdîş ezhânî mûcib neşriyâtta bulunan gazeteleri tâ'dîl eder.

2.4.14. İstimlâk

Kimse kimsenin mal ve mülküne taâddî edemez. Can ve namus gibi mal ve mülk de mukaddes ve masun eltaârruzdur. Hükümette kimsenin mülküne dokunamaz, meğerki nef'-i âm için ve usûl-ı kanuniyesi dâiresinde ola. Bu halde umumun zararını def'an veya menfaâtini te'mînen efrâdın ancak emvâl-i gayr-ı menkûlesini üzerindeki hukûk tasfiyesi –maksûdu âleyhin bedeli verilmek suretiyle- 'inde'l-hâce ref' olunabilir. Bu muameleye lisan-ı hukûkta "istimlak" ta'bir olunur. Menâfi'-i umûmiye için istimlâk usulüne zaruret veya luzûm hasebiyle meşrû' kılan mevâd başlıca sokak, meydan, Pazar ueri, iskele mahali tevsî' ve küşâdî, memleket bahçeleri, mesireler, su ve demir yolları ve çeşmeler ve yangın havzaları ve hastahane ve kışla inşâsı; taraf-ı devletten veya bir cemaat tarafından umumi mektebler te'sisi; hıfz-ı sıhhat ve def'-i mazarrat belde için iktizâ eden mahallerin tanzim ve tathîri vesâir bunlara mûmâsil menâfi'-i umuma şâmil bilcümle ameliyât ve inşaatın icrası hususundan ibârettir.

İstimlak olunacak yer bir vilâyet dâhilinde ise o vilâyet meclis idâresi, iki vilâyet arasında ise şûrâ-yı devlet keyfiyet-i istimlâkın menâfi'-i umûmiyeye müvâfakatını tasdîk etmeli ve şıkkı saniyede irâde-i seniyyede istihsâl edilmelidir.

Kavâid-i İstimlâkiye: Menâfi'-i umûmiye için istimlâkına lüzum görülen arazi ve ebniyenin ol emrde resm ve haritaları tanzîm ve kıymeti ehl-i vukuf ve yeminli muhamminler tarafından tahmin olunur.

Emlâkın isimleri ashâbının esâmîsiyle takdir olunan kıymetleri üzerinde muharrer olduğu halde maâbid ve devâir-i belediye kapılarına tâ'lîk ve gazetelerle îlân olunarak sekiz gün zarfında ashâb-ı emlâk tarafından vuku' bulacak i'tirâzât belediye meclisince tedkîk ve mazbatası bi't-tanzîm vâli-i vilâyete takdim edilir. Cevap alındıktan sonra eğer istimlâka karar verilmiş ise emlâkın ne zaman zabt ve teslim edileceği ashâbına ihtâr ve gazetelerle i'lân olunur; târih-i îlândanîtibâren on beş güne

kadar ashâb-ı emlak teklif olunan mebâliği kabul veya iddiâlarını beyan etmeğe mecburdur.

Takdir olunan bedeli kabule razı olanların akçesi te'diye edildikten sonra muâmele-i ferâgiyesi icrâ olunur. Mülk sahibi veyahut istimlâk edecek olan dâire veya heyet-i takdir olunan meblağı kabul etmediği halde mahkemeye gider.²¹⁸

Mahkeme bir hüküm encümeni teşkil eder. Encümen mülkün bulunduğu dâir-i belediye dâhilinde o sene belediye âzâlığına intihâb olunan âzâlardan sonra ekseriyet kazanmış yedi nihayet on bir kişiden tereküb eder.

Mülkün sahib ve müste'cirleri ve o mülki rehn suretinde kabul edip sahibine para ikrâz etmiş olanlar encümen âzâlığına kabul edilmez.

Encümen-i istimlâk olunacak mülkün bedelinden dolayı zuhur eden münâzeâyı hal eder. Âzâsı ol emrde huzur-ı mahkemede tahlif olunur. Encümen îcâb eden tedkîkâtı icra ve ikmâl ettikten sonra takdir ettikleri kıymetin miktarı hakkında tanzim edilen mazbatayı mahkemeye verir, mahkemede müfâd-ı mazbataya nazaran muâmele-i tesciliyeyi yapar.

Encümenin kararı kabil istînâf değildir. Tarafeyn huzur-ı mahkemede istimâ' olunmadığından îlâma da îtirâz edilemez. Ancak îlâmın tarih-i tebliğinden bi'l-îtibâr on beş gün zarfında temyiz olunabilir.

Binnetice sahib-i mülk bâ îlâm tayin edilmiş olan bedeli kabulden imtinâ' ettiği surette darsâadette bank-ı Osmaniye, taşrada bank şu'besi bulunmayan yerlerde mal sandıklarına tevdi' olunarak mülke vaz-ı yed edilir.

Menâfi'-i umûmiye için lâ-ekal rubunun katî lazım gelen ebniye sahibi taleb ederse bütün bütün mübâyââ olunur.

Lâ-ekal nısfî kat' olunan arsaların insâlinde sahibinin diğer arsası bulunmaz ve kalan parça işe yaramayacak halde kalır ve eksilen arsanın tamamen alınması sahibi taleb ederse tamamen mübâyââ olunur.

Menâfi'-i umûmiye için istimlâka dair vaz' edilen iş bu kavâidin bazı istisnâatı caridir. Bunların birincisi tarik-i tevsî' ve küşâd etmek için alınan yerlerdir ki "tarik ve

²¹⁸ Bu muâmelât îfâ olunduktan sonra sahib-i malik tayin olunan kıymete razı olmazsa kıymet-i muhammene ihtiyaten yüzde yirmi fazla ile bankaya veya kanunen tayin edilen mahale teslim olup alınan makbuz senedi hükümete îtâ olunduktan sonra istimlâkı icab eden mülk-ı cânib hükümetten talib olan tarafa teslim ettirilir. Bu muâmele tarafının kanunen haiz oldukları hukuka hulul vermez.

maâbir” ve “ebniye kanunu” ahkâmına tabîdir; diğeri kal’a ve istihkâm inşaatıdır ki el-yevm cârî olan ve bundan sonra ittihazkılınacak olan usûl ve nizâmâta tabîdir.

2.4.15. Maâdin

2.4.15.1. Maâdinin Aksâmı

Gerek zîr zeminde gerek sath-ı arzda bulunan maâdin usûl-ı a’mâlleri îtibârıyla üç kısımdır: Asliye, sathiye, taş ocakları.

Taş ocaklarından ayrıca bahs olunacaktır.

Maâdin-i asliye zîr zeminde arzın derinliğine doğru ya dâmâr, ya tabaka yahut yığın halinde bulunur: Altın, gümüş, civa, demir, bakır, kalay, kurşun, maden kömürü, petrol, bu haldedir.

Maâdin-i sathiye sath-ı arzda bir suret-i gayr-ı muntazamada bulunan ve ameliyât-ı sathiye ile istihsâl olunabilen piritli, kumlu, albüminli topraklar ve atık cüruf ve turba tabir olunan mahrûkât gibi mevâd-ı madeniyedir.

2.4.15.2. Maâdinin İşletilmesi

Îrâde-i seniye sudûruna mütevakkıftır. Bazı nev‘ 99 sene müddetle, bazı nev‘ 99 seneden ziyade 40 seneden eksik olmamak üzere ihale olunur. Müddet-i ihale zarfında âhara furuht edilebilir. Tevarüs tarikiyle dûr ve intikal muâmelâtı maâdin idaresince teşkil-i tarafeyn ile tefter-i mahsusuna kayd ve mukabilinde ilm ve haber îtâ etmek suretiyle olur.

Ma’den arazi-i memlûke veya arazi-i mevkûfe-i sahihada da zuhur ettiği takdirde de aynı ahkâm cereyan eder; ancak bunlardan istifa olunacak resm-i nisbiden hamsî idareye, mâadâsı arazi sahibine veya vakfa îtâ edilir.

2.4.15.3. Maâdinin Usûl Taharrîsi

Bir kimse kendi arazisinde maden taharri etmek için “ilm ve haber” alır; diğeri birinin arazisinde veya arazi-i emiriyede taharriyât icra etmek için de “taharri ruhsatnâmesi” alır. Gerek ilm ve haber, gerek ruhsatnâme almak için o yerin merbût olduğu vilâyete veya müstakil mutasarrıflığa bir arzihâl verilirki, bu arzihâl birde kroki merbût bulunur. Arzihâl verilmesiyle beraber mahsusen tutulacak deftere kayd olunan

mukâbilinde makbuz ilm ve haberi alınır ki müstedînin inde'l-hâce hak takdimi bu suretle sâbit olur.

Müteâkiben tahkîkât yapılır ve mahal taharri 1. Pazar yeri, bahçe, meydan gibi umuma aid bir yer ise; 2. Yahut merî ve kuru gibi umuma âid bir yer olup da karye veya kasaba ehâlisinin ihtiyâcâtını hasr ve tazyik edebilirse; 3. Veya mahal taharri karb ve civarında emâkin seniye ve müessesât-ı emîriye ve umûmiye ve mezhebiye ve kılâ' ve istihkâmât vesâir emâkin-i askeriye bulunupta taharri ameliyatının bunlara mazereti olacağı icra edilecek "tahkîkât ve keşfiyât" neticesinde tebeyyün ederse ne ilm ve haber, ne de ruhsatnâme verilmez. Aksi takdirde hem verilir, hem de aynı zamanda telgrafla ve o tarihle. Ba'de taharrîrât ile derhal orman ve maâdin ve zirâat nezaretine mâlûmât verilir. Nezâret inde'l-tetkîk nizâma muvafık görürse nihayet dört ayda kabul ve tastiki hâvî mahaline teblîgâtta bulunur; muhalif bulmuş ise esbâb-ı mûcibesıyla beraber yine nihayet müddet-i mezkûrede bâb-ı âliye yazar ve evrak-ı mahalliye de bu tezkeresine de rabt eder. Bâb-ı âlide nihayet dört ay zarfında bir karar-ı ittihâd -atebe-i ulyâya da arz-ı mâlûmât?- olunur. Şu sekiz ay zarfında iş bu muâmelât îfâ ve tasdîk ve iptale dair mahaline bir şey enba olunmadığı halde mahalince verilmiş olan ilm ve haber veya ruhsatname mer'î olur ve tahriyâta ibtidâr edilir.

Taleb-i ruhsatı hâvî verilecek arzihâller üzerine icrâ olunacak tahkîkât-ı vilâyet veya gayr-ı mülhak livaca tarih-i arzihâlden îtibâren nihayet altı ay zarfında ikmâl ve karara rabt edilir.

Tahkîkât-ı maden taharri olunacak mahalin kâin olduğu kazâ veya livâ meclis idaresinden tayin olunacak ve mahali heyet-i ihtiyâriyesinden alacak birer âzâ veya muhtar ile vilâyet maden mühendisinden mürekkeb bir heyet ma'rifetiyle madenin bulunduğu mahalde ve ruhsat talep eden şahsın veya musaddak vekilinden huzurunda icra edilecektir. Binnetice heyetin kaleme alacağı evrak kazâ veya livâ meclis idaresince bi't-tetkîk netice-i tetkîkâtı mütezammın kaleme alınacak evrak kaza veya liva meclis idaresince tezkere ve mazbatası valiye veya müstakil mutasarrıfa gönderilir. Ve müstakil liva veya vilayet meclis idaresince bâlâde gösterilen esbâb-ı mânia bulunmazsa müstedîden kefil alınarak taharri ilm ve haberi veya ruhsatnamesi verilir.

Harc: İlm ve haberlerden 3-ila-5, ruhsatnamelerden 5-ila-15 lira harc alınır. Dûr ve ferağ muâmelesinde ise ruhsatname harcının nısfı miktarı harc alınır ve bu muâmele

için tayin olunan sekiz ay bir defaya mahsus olmak şartıyla ferağ icra olunacak taharrî ruhsatnamesi müddetine zam edilmiş ad olunur.

Müddet: Taharrî ruhsatnameleri merî oldukları tarihten bil-îtibâr bir sene zarfında teşebbüsât-ı cedide bulunduğu tahakkuk ederse ayn müddetle bir defalık temdîd olunur.

İbtâl: Taharrî ruhsatnamesi arzihâlinin tarihi îtâ ve kabulünden bi'l-îtibâr altı ay müddet takib edilmezse ihbara hacet kalmaksızın ibtâl edilir.

Her bir muâmelesi itmâm edilen ruhsatnâmeysi vilayet veya müstakil mutasaarîfîktan mukâvelât muharrerliğı vasıtasıyla vuku' bulacak tebliğın yahut müstedînin ikâmetgâhı malum olmaması ve bulunamaması hasebiyle tebliğ-i kabil olamadığı halde ceride ile vakı' olacak îlânın tarihinden îtibâren iki ay zarfında mürâcaat edip almayan müstedînin dahi hakkı sakıt olarak kaydı bâlâ sene o vechle şerh verilir. Bu bâbda müstedî ile vilâyet veya munsarıflık arasında tekevvün edecek ihtilâf bidâyeten maden nezâretinde ve derece-i saniyede şûrâ-yı devlette hal olunacaktır.

2.4.15.4. Maâdenin Şerâit-i İhâle ve Âmâli

Memâlik-i Osmâniyede tasarruf-ı emlak hakkı olan her ferd kavânîn-i hâliye ve müstakbele-i devlete riâyet etmek şartıyla bihakkın tâlib-i ruhsat olabilir; Âle'l-ıtlâk memurin ve akrabâ ve ta'lukâtı daire-i me'muriyetleri dâhilindeki mahallerde maden imtiyâzı alamaz.

Bir madenin âmâline ruhsat verilmeden üç noktanın tetkiki lazım gelir: 1. Keşf olunan madenin işletilmesi mümkün olmalı; 2. O madenin civarında diğer maden olup da onun tâdilîne sebep olmamalı; 3. İmâlâtın daire-i icrasında kılâ' ve istihkâmât bulunub da onlara mazarratı olmayacağı tahakkuk etmelidir.

Hakk-ı taharriye nail olup da bi'l-taharrî keşf ve ihrâc ettikleri maden için ihâle istidâsında bulunanlar ol emrde maâdin idaresine istidâ vereceklerdir.²¹⁹

İstidâların maâdin idaresi tarafından kayd veyahut –usulüne müvâfık değilse- iâdesi sūrât-ı mümkün ile icrâ olunmak lâzımdır.

Kabûlü ve deftere kaydına müteâkib masârıfı ashâb-ı istidâya âid olmak üzere keyfiyet-i ihâle yani madenin mevki' ve hududu, madenin nev' ve cinsi ile ihâle olunacak mültezimin ismi ve müddet-i ihâle darsââdetde bir Türkçe bir de Fransızca

²¹⁹ İstidâ ve tefriâtı için inde'l-îcâb maden nizamnâmesinin 33'üncü ve 34'üncü maddelerine mürâcaat ve oradaki târifâta tevfiğ-i hareket olunmalıdır.

gazete ile ve ayrıca evrak-ı mahsûsa ve vilâyet gazetesıyla iki ay îlân ettirilir. Ve matbu' îlân varakaları alâkadar kazânın bilcümle karyelerinde münâsib mahallere ta'lik olunur.

Îlân müddetinin hitâmında bir îtirâz vuku' bulup bulmadığı, bulmuş ise îtirâznâme ile maden mühendisinin mülâhazâtını hâvî takrîrî ve vilâyetin re'yi ve mutâlaâtı iki ay zarfında maâdin idâresine işâr olunur. İnkızâ-yı müddetten sonraki îtirâzât kabul olunmaz.

İdare, fenn odasının mutâlaâsını da aldıktan sonra inde't-tasvîb istidâ-i nâmenin deftere kayd olunduğu tarihten îtibâren altı ay mürûrunda fermânın sūdûruna mûtaallik muâmelâtın icrâsını ta'cîl edecektir. Şöyle ki şartnâme ve mukâvelenâmesi maâdin idâresinden bi't-tanzîm nezâretten bâb-ı âliye irsâl ve şûrâ-yı devlete havâle olunarak ba'de't-tetkîk leda'l-arz bâ irâde ihâlesi icra ve nihâyet bir sene zarfında iş bu şerâit ve muâmelâtın cümlesi bâlâ kemâl fermân-ı âlîsi îtâ olunacaktır.

2.4.15.5. Maâdin Mültezimlerinin Hukûk ve Vazâifi

Fermân sūdûrunda bir defaya mahsus olarak elliden iki yüz altına kadar harc verilir. Madeni âmâl ve işletme müddetince de iki nev' resm vardır:

Biri madenin hududu dâhilindeki arazinin beher cerîbî²²⁰ için “Resm-i mukarrer” namıyla her sene istihsâl olunur. Diğeri maâdin hasılatından “Rüsûm-ı nisbiye” namıyla istifâ edilir.

Resm-i mukarrer i'mâl ve ihrâc olunan madenin sath-ı müstevâyı ufkî îtibârıyla beher cerîbinden her sene mart ibtidâsında on kuruş olarak alınır. İ'mâlât ta'tîl olursa bile ihâle fesh veya mültezim tarafından resmen terk kasr-ı yed edilmedikçe her sene îtâsı meşruttur.

Mülk veya vakf-ı sahih olan yerlerin resm mukarreri sahiblerine, arazi-i emiriye ile tahsîsât kabilinden olan arazi-i mevkûfenin resm mukarreri devlete âiddir.

Rüsûm-ı nisbiye bazı madenlerin hasılât gayr-ı safiyesinden yüzde birden beşe, dâmâr halinde olmayıp yığın halinde olan bazılarından yüzde ondan yirmiye kadar istifâ olunur.

Bu bâbda aynı madenin memâlik-i ecnebiyede îlân olunan fiâtı ve tenzili lazım gelen masârif nakliyesi ve kâl ve izâbe masarifi nazar-ı dikkate alınır.

²²⁰ On bin metre murabbaâ yer.

Maden mültezimleri her sene mart içinde sene-i sâbıkada vuku' bulan îâmâlât ve ihracatın kemiyat ve keyfiyâtını hâvî müfredâtı iki kıt'a hesab cedveli tanzim ve bir nüshasını maâdin idâre-i umûmiyesine diğeri mahali maden idaresine veya vilâyete vermeğe mecbur olup bunu mîâdında îtâ ettikleri halde 5 ila 25 lira ceza alınır.

Ferman sūdûrunda madenin haritasında muayyen hududu mühendis hazır olduğı halde hükümet-i mahaliye canibinden mültezime ta'ayyüben ve teslîm ve bu muâmeleyi hâvî olarak biri mahali hükümetinde diğeri maâdin idaresinde, üçüncüsü mültezimde kalmak üzere üç nüsha zabt varakası tanzim ve zirleri cânib vilâyetten tayin olunan memur ve mühendis ve mültezim veya vekili taraflarından müştereken tahtim edilir.

Mültezim madenin bu vechle tesliminden îtibâren iki seneye kadar küşâd ve i'mâline mübâşeret etmeğe mecburdur. Başlamadığı surette esbâbı kendisinden tahriren suâl olunarak serd edeceği i'zâr-ı maâdin idaresince şayan-ı kabul görüldüğü halde temdîdî caiz olmamak üzere yalnız altı ay daha mühlet verilir ve hemen işe başlaması lüzumu kendisine tahriren ihtâr olunur ve ihtarnamenin tebliğ olunduğuna dair ilm ve haber alınır.

Altı ay müddetin hitamında îâmâlâta mübâşeret etmediğı halde ihalenin fesh olunacağı kendisine keza tahriren tebliğ olunur. Ve fesh bâmazbata bâb-ı âliye arz olunmakla beraber bir diyeceğı varsa üç aya kadar şûrâ-yı devlete mürâcaat etmekte muhtârolduğı ayrıca resmen ve tahriren ihtâr edilir ve ihtarnamenin tebliğine dair kendisinden kezâlik ilm ve haber alınır. Müddet-i muayyene zarfında mültezim mürâcaat etmezse yahut mazereti kabul olunmazsa şûraca ihalenin feshine karar verilerek bi'l-istîzân îcâbî icrâ ve darsââdette ve madenin bulunduğu mahalde gazetelerle üç defa îlân ettirilir.

Maâdin îâmâlâtı ve amelîyâtı için istihdâm olunacak memurlardan mühendis ve usta başıdan mâ'adâ sâir-i memurin ve amelenin teb'a-i Osmaniyeden ve madenin bulunduğu yer ahalisinden olması meşruttur. Mültezimler bu şarta muhalif harekette bulundukları halde ilk defası için yüz altın ceza-yı nakdi alınır. Tekerrürü halinde fesh olunur.

2.4.15.6. Maâdin-i Sathiye

Maâdin-i sathiye ıtlak olunan madenleri ashâb-ı arazi bâ fermân âlî istihsâl ruhsatla bilâ müddet işletmekte muhtardır. İş bu fermân için dört Osmanlı altını harc alınır.

Maâdin-i sathiye bunu işletmeyen veyahut bir müddet-i kalîle işletib de ta'tıl eden hükümetten gayrı bir yedde bulunduğu halde talibine ihâle edilir. Ancak arâzinin kıymeti ehl-i hıbre ma'rifetiyle takdir edildikten sonra kıymetin iki misli, eğer ebniye vesâir te'sîsât varsa onların da kıymet-i hakikiyesi peşin olarak yeni mültezimler tarafından arazi sahiblerine verilir.

Maâdin-i sathiye işleyenler her sene îmalâtın ahvalini ve bir senelik mahsûlât ve îmalâtın kemiyat ve keyfiyâtına dair iki nüsha olarak müfredât defterini tanzîm ve bir nüshasını vali-i vilâyete ve diğerini maâdin idaresine îtâ edeceklerdir. Yoksa kendilerinden on Osmanlı altınından yüz Osmanlı altınına kadar ceza-yı nakdi alınır.

Maâdinin usûl-ı tasarrufiyesinden müttehidet-i ihtilâf idareten ve bunun gayrı deâvî mahâkim-i âdiye marifetiyle hal edilir. Mültezim teb'a-i ecnebiyeden olduğu halde de deruhte edevikleri maâdenden tehaddüs edecek deâvî hukûk-ı istimplâkiyelerinden neş'et eden deâvîde cârî usule tevfikeyen mahâkim-i âdiye de görülür.

Bir yerde maden taharrisi ve bâ imtiyâz maden i'mâl ve ihrâcî maddesi o yerin hukûk-ı asliye-i tasarrufiyesine te'sîr edemez. Ve müteharrînin ve mülteziminin taharri ve imtiyâz müddetleri zarfında maden taharri ve ihracından başka o mahalde bir sıfat ve salahiyeti yoktur. Şayet arazi-i hâliye emiriyeden ise hükümetin ve sahibli araziden ise sahibinin muvafakatı olmaksızın müteharri ve mültezim orada ziraat ve gars-ı eşcâr edemez. Ve nizamnamede muharrer ve muayyen ve sırf madene mahsus mebânîden gayri mebânî inşa ve ihdâs edemez. Madenden hâlî olan mahallerde ziraat olunduğu ve eşcâr-ı müsmira ve gayr-ı müsmirasından istifâde edildiği halde menâfi' hasılası hükümete yahut mutasarrıfa âiddir.

2.4.16. Taş Ocakları

Taş ocakları nâm-ı umûmiyesinin şâmil olduğu mevâdın başlıcası şunlardır: Somaki, alçı, kireç, çakmak, kaldırım, değirmen, litoğrafya, çakıl, envâ-i mermer taşlarıyla tebâşir, üstübeç, kil, çimento ve emsal-ı mevâd.

Ocaklar hangi nev‘-i arazide zuhur ederse küşâd ve îâmâl edilmeleri hakkı o arazi sahibine âiddir. Mesela bir kimse taht-ı tasarrufunda bulunan arazide zuhur eden ocaklardan fakat inşaat ve ameliyât-ı zatiyesine mahsus mevâd-ı hükümete ihbar-ı keyfiyet ve hiçbir harç ve vergi vermek mecbur olmaksızın ihraç ve istimâl edebilir. Ancak yine kendisinin mutasarrıf olduğu veyahut sahibini irzâ ettiği arazide “liecli’t-ticare” ocak küşâd ve îâmâl etmek istediği halde hükümet-i mahalliyyeye bâ istidâ ihbâr-ı keyfiyet etmeğe mecburdur.

Arazi-i emiriye-i haliyede ocak küşad ve îâmâli sahib-i arz olmak îtibârıyla hükümetten ruhsat istihsaline menûttur.

Müstedîler taaddî ederse aralarında bi’l-müzâyede en yüksek rüsum-ı nisbiye ile uhdesinde takarrür edene ruhsat verilir.

Umuma âid arazi-i metrûkede ocak küşâd ve îâmâli için ruhsat îtâsı o köy veya kasaba ehâlisinin ihtiyacı tazyik edilmemekle meşruttur.

Her hangi nev‘ bir ormanda ocak küşad ve îâmâli ve istidâ edilince ocağın küşadında “orman” ve “maden”in menfaatleri bi’l-mukayese ormanla mahzur olmadığı mahalli orman memurlarından bi’t-tehkîk anlaşıldıktan sonra küşadı istenilen ocak miri ormanında ise ruhsatname, maâdâsında ise matbû koçanlı bir ilm ve haber verilmektedir.

Ocakların Suret-i Küşad ve İmâlî: Liecli’t-ticare ocak küşad ve îâmâli için hükümet-i mahaliye usul-ı dairesinde²²¹ bir istidâ verilir. Bu istidâyâ ocağın küşad ve imalinden dolayı terettüb edecek zarar ve ziyan tazmin olunacağına dair bir kıt‘a kefalet senediyle arazi ahar bir kimsenin taht-ı tasarrufunda olduğu halde rızası tahsil olunduğuna ve ne kadar bedel veya ücret tayin edildiğine ve ne müddetle akd-ı mukavele olunduğuna dair sahib-i arazi tarafından mahtum ve mukavelât muharrirliğinden musaddak bir sened rabt edilecek ve küşad ve imali istidâ edilen ocaklardan ihraç olunacak mevadın gerek ham gerek mamulünden ikişer parça nümunesi dahi birlikte takdim olunacaktır.

Ocağın icrası imalatı için tahte’l-arz kuyu ve mağara küşadı lazım geldiği takdirde zîrde beyan olunduğu vechle tanzîm edilecek haritanın²²² üç nüshası istidâyâ rabt edilmek iktizâ eder.

²²¹ Taş Ocakları Nizamnamesi, madde: 9.

²²² Beş yüzde bir mikyasında.

Rüsum ve Harç: Ocak hasılatının vapur veya şimendifer iskelesinde veya ocak mahalindeki kıymetinden masarîf-i nakliyesi ve mamul olduğu halde masarîf-i imaliyesi tenzil olunduktan sonra yüzde beş resm-i nisbî istifâ olunur. Fakat amyant ve kırmızı akik ve somaki taşları müstesnadır. Bunların rüsum-ı nisbiyesinin miktarı yüzde yirmiye tecavüz etmemek üzere Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezaretince tayin olunur.

Ayrıca ilm ve haber için beş lira ve ruhsatname için mevadın cinsine ve tayin olunacak müddete göre beş liradan yirmi beş liraya kadar ve diğer yirmi beş seneden fazla müddetli ruhsatnameler için yirmi beş liradan yüz liraya kadar harç alınır.

Ocaklar üzerindeki ruhsatname hukûku ferâğ ve intikâl olunabilir.

Ale'l-umûm ocakların keyfiyet tasarrufundan veyahut rüsum-ı âidesinin suret-i taâtî ve tesviyesinden dolayı tekevvün eden ihtilâfât bidâyeten orman ve maâdin ve zirâat nezaretince ve istînâfen şûrâ-yı devletçe hal ve fasl olunur.

2.4.17. Tenbakü Rejisi

Memalik-i Osmaniye dâhilinde sarf olunacak tenbakinin memalik-i ecnebiyeden celbî ve dâhili memlekette furuhtu imtiyazı üç yüz sekiz senesi martından îtibâren yirmi beş sene müddetle inhisâr suretiyle bir Osmanlı Anonim Şirketi'ne tevdi' edilmiştir, şöyleki:

Memâlik-i Osmaniye'ye vürûd eden tenbakilerin kâffesi rejinin kurşunlarına hâvî olup aksi takdirde kaçak adile gümrükçe zabt olunur.

Memalik-i Osmaniye'ye idhâl edilen tenbakilerden tarife-i hâzıra mûcibince dokuz sene yüzde üç ve bu dokuz senenin hitamından diğer dokuz senenin hitamına kadar yüzde dört ve bundan sonra mütebâki müddet-i imtiyâziye zarfında dahi yüzde dört buçuk resm-i gümrük alınacaktır; rüsum hîne idhâlâtta şirket tarafından te'diye olunur; ayrıca şirket senevi dört milyon kiloya kadar idhâl edilen tenbakinin kilosu için hükümete altın kırk para ve ondan yukarısı için de elli para inhisar-ı resmi te'diye etmeği taahhüd etmiştir. Ancak idhâlattan hükümete aid resm-i inhisar ne miktarda olursa olsun şirketin senevi vereceği resm-i inhisar kırk bin Osmanlı lirasından dîn olamayacaktır.

Tenbaki bayi'lerinden şimdi alınmakda olan bey'îye resmiyle bu resmin tahsili ve icab eden tezkerelerin îtâsı hususları kemâfissâbık hükümete âiddir.

Şirket idhâl ettiği muhtelifi'l-cins tenbakileri satıcılar marifetiyle hadd-i azami olarak devletçe kararlaştırılan fiattan ziyadeye sattıramaz. İnkızâ-yı müddette devlet tenbaki imtiyazını dilediği şurût ve usul ile idare veya ihale etmekte muhtardır.

2.4.18. Pasaport Kanunu

Memâlik-i Osmaniyyeden diyar-ı ecnebiyyeye gidenler pasaport ahzinde muhtardır. Pasaportun hükmü bir sene içindir; bu müddet mürûrunda inde'l-îcâb müceddeden alınmak iktiza eder. Harcı elli kuruştur. Fakat hem hudud-ı memalik-i ecnebiyyeye gidecek ameleye mahsus olanlardan yalnız on kuruş alınır ve fakir hâlini mahalları devâir belediyesinden musaddak ilm ve haberle isbat edenlere meccanen verilir.

Pasaport hudud-ı Osmaniyyede hükümetçe tayin olunacak mevkilerde, sevâhilde iskelelerde, dâhilde timur yol güzergâhından kezâlik hükümetçe tayin olunacak mevkilerde bulundurulacak memurlar tarafından îtâ olunur. Müddeti münkaza olmamış pasaportu hamil olanlar memalik-i Osmaniyyeden tekrar memalik-i ecnebiyyeye gidecek oldukları halde pasaportlarını, bunu îtâyâ mezun olan memurlara vize ettirebilirler. Elli kuruşluktan on ve on kuruşluktan iki kuruş vize harcı alınır.

Zabıta nezareti altında olanlarla mahâkim tarafından azimeti men' olunanlara pasaport îtâ olunmaz.

Sunûf-ı askeriyyeye dâhil bulunanlara, mensub oldukları ahz asker şubelerinin varaka-i resmiyesi üzerine nüfus memurları tarafından muâmelât-ı kaydiye bi'l-îfâ hüviyet cüzdanlarına şerh verilmedikçe pasaport îtâ olunmaz.

Diyar-ı ecnebiyyeden memalik-i Osmaniyyeye dâhil olacak her şahs pasaport ibrâzına mecburdur.

Devlet-i Osmaniye ile hal-i müsâlemette bulunan düvel-i ecnebiye teb'asıyla memâlik-i ecnebiyyede bulunan teb'a-i Osmaniyyeden memalik-i Osmaniyyeye dâhil olacakların usulüne müvâfık surette hamil oldukları pasaportu devlet-i Osmaniye Şehbenderlerinden birine vize ettirilmeleri lazımdır. Ettirmeyenler vize harçının iki mislini te'diye edecek ve fakat hareket ettikleri mahalde Osmanlı şehbenderhanesi olmadığı halde yalnız vize harçının ahziyle iktifâ olunacaktır.

2.4.19. Sicill-i Nüfus

Teb‘a-i Osmaniyeden bulunan her ferdin sicill-i nüfusa kayd olunması mecburdur.

Sicill-i Nüfus: Evvelen nüfus-ı zükûr ve inâsın isim ve şöhetini ve pederinin ismiyle mahal ikâmetini, saniyen mahal-i vilâdet ve sin ve sıfatını, salisen mezhebini, rabian sanat ve hizmet ve suret-i maişetini ve intihâb-ı salahiyetini, hamisen topallık ve kamburluk gibi il-el-i zahiresini, sadisen izdivaç ve vefeyâtını, sabian esnân ve vazâif-i askeriyesinin derecât ve sunûfunu ve ale’l-umum sicile dâhil olanların tarih-i kayd ve tahrîrini hâvîdir.

Sicill-i nüfusa kayd edilenlerin yedlerine matbû‘ ve mühürlü ve bâlâsı tuğralı bir tezkere “Nüfus Tezkeresi” verilir.

Her şahsın emvâl-i gayr-ı menkule bey‘ ve ferağ ve intikâlinde ve bir memuriyet ve hıdmete intihabında ve polis muâmelâtında ve mürûr tezkeresi ve pasaport ahzinde ve münâkahâtta nüfus tezkeresini ibrâz etmeğe mecburdur. İbrâz edemediği halde hususât-ı mezkûrenin icrası sicill-i nüfusa kayd olunduğunu mübeyyen tezkere ahz eyleyinceye kadar te’hîr edilir. Bu kaydsızlık bir sebep ve öZR-ı meşrûa mübtenî olmadığı tebeyyün eyler ise nüfus mektûmeden add olunarak mûcib-i ceza olur.

Esnân askeriye dâhilinde olup da sicill-i nüfusa ismini kayd ettirmemek için ihtifâ ettikleri tahakkuk edenler bilâ kura askere alınır.

Nüfus tezkerelerini zâyi edenlere istidâları üzerine nüfustan bir diğeri ihraç edilir.

Tevellüdât Vukûâtı: Tevellüd eden bir çocuğun ismini ve mahal ve yevm-i velâdetini senesi içinde sicill-i nüfusa kayd ettirmeğe ebeveyni mecburdur. İş bu kayd muamelesi eimme ve muhtaran veya cemâât-ı gayr-ı müslime rüesâ-yı rûhâniyesi tarafından nüfus memuruna bâ ilm ve haber verilecek mâlûmât üzerine icrâ olunur. Çocuğun nüfus tezkeresi ebeveynine veya velisine teslim edilir. Tevellüde dair mâlûmât vermeyenlerden bir meci diyeden beş meci diyeye kadar ceza-yı nakdi alınır.

Muvakkaten nakl-i mekân edenlerin tevellüdât vukûâtı dahi çocuğun doğduğu mahal nüfus memuru tarafından pederinin ve bir hayat olmadığı halde validesinin mukayyed bulunduğu mahalin memurlarına usuli dairesinde ihbar olunur.

Tenâküh ve İzdivaç Vukûâtı: Ehâli-i müsleme beyn-inde cereyan eden münâkehâtı mahakim-i şeriyeden ve cemâât-ı gayr-ı müsleme münâkehâtı rüesâ-yı rûhâniyeleri tarafından verilen izinnameler üzerine icra kılınır.

İzdivacın vukûundan nihayet sekiz gün sonra nikâhı icra eden imam veya reis-i rûhâni keyfiyet izdivâcı musaddak sicill-i nüfus memuruna bir ilm ve haber îtâ etmeğe mecburdur.

Maskat-ı re's olan mahalden başka mahalde teehhül edenlerin keyfiyet izdivacına dair o mahalin nüfus memuru tarafından müteehhilin maskat-ı re's olan memleket nüfus memuruna usuli dairesinde mâlûmât verilir. Talak vukuunda dahi keyfiyet eimme veya rüesâ-yı ruhaniye tarafından nüfus memuruna bildirilmek lazım gelir, tâki kaydı tashih olunsun.

Vefeyât Vukûâtı: Her karyede vuku bulacak vefeyât müteveffanın ve pederinin ismini ve keyfiyet-i vefatını ve müteehhil olup olmadığını ve müteehhil ise kimin zevci veya zevcesi olduğunu ve sinî ve maskat-ı re's mübeyyen bir ilm ve haberle sicill-i nüfus memuruna bildirilir.

Muvakkaten nakl-i mekân ettiği halde vefat edenlerin keyfiyet-i vefatını mütezammın olacak olan sâlifü'z-zıkr ilm ve haberin musaddak sureti nüfus memuru tarafından müteveffanın mukayyed bulunduğu mahalin nüfus memuruna gönderilip kaydı icra ve mevâlîd ve münâkehâtı sicilleri dahi ona göre tashih olunur.

Hastahane ve hapishanelerde vuku bulacak tevellüdât ve vefeyât hastahane ve hapishane müdürleri tarafından ve memalik-i ecnebiyede vuku bulacak tevellüdât ve münâkehât ve vefeyât-ı sefâret ve şebenderler tarafından ve sefinedeki vukuât dahi kaptan tarafından ihbâr ve işâr olunur.

Tebdil-i Mekân ve Vukûâtı: Bir kimse ikâmetgâhını tebdil edecek oldukça karye veya mahallesinden bir ilm ve haber alarak nüfus memuruna bi'l-irâe kaydını tashih ettirmeğe mecburdur. Ve bunlar evvelki ikâmetgahlarına avdetlerinde dahi olvechle nüfus kaydlarını tashih ettirecektir.

Harçlar: Ale'l-umum mevâlîd için verilecek ilm ve haberlerden birer kuruş harç alınır. Vefeyât ve talak ilm ve haberlerinden harç alınmaz.

Münâkehâta dair ilm ve haberler üç nev'dir: Birincisinden beş, ikincisinden üç ve üçüncüsünden bir kuruş alınır. Tebdil-i mekân ilm ve haberleriyle nüfus tezkerelerinden birer kuruş harç istifâ olunur.

Mevâlifid, münâkehât ve tebdil-i mekân ilm haberlerinden alınan resmin nısfı imam ve muhtar ve rüesâ-yı rûhâniyeye terk olunur. Nizâmen muayyen olan resmden fazla para alan imam ve muhtarlarla cemaat-i gayr-i müsleme hademesi haklarında mücâzât-ı kanuniye tertib olunur.

2.4.20. Tâbiyet

Tâbiyet her ferdin bir devlete karşı olan irtibatıdır.²²³

Tâbiyet ya asliye veya müktesebe olur: Tâbiyet-i asliye, bir kimsenin doğduğu andan itibaren haiz olduğu tâbiyettir. Tâbiyet-i müktesebe muahharan tebdil ile iktisab edilen tâbiyettir.

Bir kimse kurûn-ı vustâ te'sirât-ı müstemera hilafına olarak doğduğu mahal teb'asından olmayıp halen pederinin mensub olduğu devlet teb'asından sayılmak kaide-i umûmiyedendir.²²⁴ Pederi meçhul olan kimse validesinin tâbi' olduğu devlet, hem peder hem validesi meçhul olan kimse dahi bulunduğu memleket teb'asından ad olunur. Fakat bir peder veya validenin tebdil-i tâbiyet etmesi veya bir tâbiyetten mahrum edilmesi hususu evlada tesir etmez.

Şöyleki: "Tâbiyet-i devlet aleyhten çıkmış veya mahrum edilmiş olan eşhâsın evladı sabi dahi olsa pederlerinin sıfat tâbiyetine tabi olmayarak saltanat-ı seniye tâbiyetinde kalır ve devlet aleyh tâbiyetine girmiş olan ecnebinin evladı sabi bile olsa pederinin sıfat-ı tâbiyetine tabi olmayıp ecnebi add olunur".

Tâbiyet-i Osmaniye kanununun başlıca ahkâmı şunlardır:

Evvelâ, Memalik-i Osmaniye'de bulunan kimse teb'a-i Osmaniye'den add olunur. Ecnebi ise tâbiyetini usulen isbat etmesi lazımdır.

Saniyen, peder ve mâderî veyahut yalnız pederi Osmanlı olan çocuk teb'a-ı devlet aleyhden madûddur.

²²³ Kâideten her şahsın mutlaka bir tabiiyeti bulunması lazımdır. Ancak kavanin-i düvelin tâbiyet mesâili hakkındaki ihtilâfı hasebiyle şu kâidenin hükmü tamamıyla muhafaza edemeyip fil-hakika bazı devletler kavanini iktizasınca iktisâb-ı tabiiyete medar olan ahval, diğer devletler kavanininde tâbiyet-i asliyenin ziyâ'ını intâc eylemediğinden bir şahıs iki tâbiyeti birden haiz olduğu gibi bazen de tâbiyet-i asliyesi ıskat edilen şahıs, diğer bir devletin tâbiyetini ihrâz edemediğinden büsbütün tâbiyetsiz kalmaktadır. İhtilaf kavaninden mütevellid bu misilli netâic, beyne'l-düvel muâmelâtta tabî'l-zuhur olduğu halde tâbiyet-i asliye sakıt olmadıkça tâbiyet-i cedidenin iktisâb olunamaması kaide ittihâz edilmiş olan bazı yerlerde iş bu mahâzîrin binnisbe onu alınmıştır.

²²⁴ Sosyalistler tayin-i nesebde isabet lazımsa validelere bena-yı asl etmek doğru olduğu fikrindedirler.

Sâlisin, vâlidini teb‘a-i ecnebiyeden olduğu halde memalik-i Osmaniye de tevellüd eden kimse sin-i rüşde vusûlü tarihinden îtibâren üç sene zarfında tâbiyet-i Osmaniye de dâhil olmak hakkına hâiz olur: “Bi-hakkın İktisâb.” Memalik-i ecnebiye de doğmuş bir kimse şu hakka nail olabilmek için sin-i rüşde vusulü tarihinden itibaren memâlik-i devlet aleyhde ale’t-tevâlî beş sene ikamet eylemek lazımdır: “Tefvîz”. Fakat devletçe yararlığı görülen bazı ecnebi bu beş sene ikâmet mecburiyetine tâbi‘ olmaksızın müsâade-i istisnâiye ye mazhar edilerek bâ irade-i seniye tâbiyet-i Osmaniye ye kabul olunabilir: “Fevka’l-âde Tefvîz.”

Rabian, teb‘a-i devlet aleyhden birinin terk-i tâbiyet etmesi mutlaka irade-i seniye üzerine verilecek ruhsata mütevakıftır. İstihsâl-ı ruhsat etmeksizin tebdil-i tâbiyet eden kimse kemâ-kân teb‘a-i Osmaniye den ad olunur. Şukadar ki hükümet-i seniye nin o misillilerin tâbiyet-i cedidesini tanımamak veyahut tâbiyet-i Osmaniye den ihraç ile memalik-i Osmaniye ye avdet ve duhulünü men‘ etmek şıklarından birini tercih etmeye hakkı vardır.

Hamisen, hükümet-i seniye den mezun olmaksızın bir ecnebi hükümetin hıdmet-i askeriyesine dâhil olan kimse bilâ ruhsat tâbiyet-i Osmaniye yi terk eden şahıs hükmündedir.

Sadisen, teb‘a-i devlet-i âliye den iken bir ecnebi ile tezevvüc eden kadın zevcinin sıfat-ı tâbiyetini iktisâb eder. Ve zevcinin vefatı halinde üç sene zarfında tâbiyet-i asliyesine rucû‘ edebilir. Ancak bu maddenin hükmü şahs-ı şâmil olup emlak ve araziye şâmil değildir.

Tebdil-i tâbiyet hususu ahkâm-ı umûmiye-i kanuniye gibi mâ-kabline şâmil olamaz. Yani tâbiyetini tebdil eden kimse tebdil-i tâbiyetinden mukaddemini zamana aid ahvâl ve muâmelâtından dolayı fi’l-asl metbû olan devletin kanununa ve ondan sonraki zaman için muahharan tâbiyetini iktisâb eylediği devletin kanununa tâbi‘ olur.

2.4.21. Ahkâm-ı Arazî

Memalik-i devlet-i âliye de arazi beş kısımdır:

1. Arazi-i memlûke; 2. Emîriye; 3. Mevkûfe; 4. Metrûke; 5. Mevâttır.

Arazi-i memlûke dört nev‘dir: 1. Kurâ ve kasabât derûnundaki arsalar ve kenarlarında bulunup tetimme-i sekeni îtibâr edilen nihâyet yarım dönüm miktârı yerler.

2. Arazi-i emiriyeden bi'l-ıfrâz mesağ-ı şerîye binâen envâ-i vücûh mülkiyet ile tasarruf olunmak üzere temlik-i sahih şer'î ile temlik olunan arazi.

3. Arazi-i öşriye ki hîne fetihtе gânimine tevzî' olunan yerlerdir.²²⁵

Arazi-i harâciye ki gayr-ı müslim olan asıl yerlileri yedinde ibkâ kılınan yerlerdir.²²⁶

4. Arazi-i memlûke kanun-ı medeni ahkâmına tâbi'dir, ancak ferâğı memur-ı mahsus huzurunda icra edilmekle mukayyedir.

Arazi-i emiriye rakabesi canib-i beytu'l-mâla aid olarak ihale ve tefvizi taraf-ı devlet-i âliyeden icrâ olunan tarla ve çayır ve yaylak ve kışlak ve korular ve emsâli yerlerdir ki taraf hilafet penâhîden bu hususa memur olan zatın izniyle tasarruf edilir ve mutasarrıfların yedine tapu senedi verilir.²²⁷

Tapu hakkı tasarruf mukabilinde verilen muacceledir ki canib-i mîrî için ahz ve istifâ olunur.

Arazi-i mevkûfe iki kısımdır: Kısım-ı evvel sahihan arazi-i memlûkeden iken şer'-i şerife tevfiikan vakf olunmuş arazidir ki bu mukavvele arazi-i mevkûfenin rakabesi ve bi'l-cümle hukûk tasarrufiyesi canib-i vakfa âid olduğundan şart-ı vakıf ile amel olunmak lazım gelir.

Bu nev'-i evkâf iki kısımdır.

Kısım-ı evvel evkâf-ı mazbutadır, bu da iki nev'dir: Nev'-i evvel tevliyet ve idaresi mazbut olan ve kâffe-i masâlihi doğrudan doğruya hazine evkâf-ı himâyundan idare olunan evkaftır.

Nev'-i sani tevliyeti meşrut leha uhdesinde olup yalnız idaresi mazbut olan ve kâffe-i masâliha keza evkâf-ı himâyundan idare olunan evkaftır.

Kısım-ı sani evkâf-ı mülhakadır ki evkâf-ı himayun hazinesinin nezâret ve intizâm mâlûmâtıyla mütevellileri tarafından idare olunan evkaftır.

²²⁵ Meselâ Cezîretü'l-Arap denilen Tihâme, Necid, Hicaz, Yemen basra ve nevâhîsi öşriyedir.

²²⁶ Mesela Bağdad'da küfe ve nevâhîsi harâciyedir.

Harâc arazi iki kısımdır. Bir kısmı harac-ı mukasemedir ki arazinin hasılatından yerin tahammülüne göre öşrden nısfâ kadar alınmak üzere tayin olunan şeydir. Diğer harâc muvazzafıdır ki arazi üzerine maktûiyet vechle tevzîf ve tayin olunmuş olan miktar-ı muayyen akçedir.

²²⁷ Tapu usulü tesis olunmayan yerlerde muvakkaten mutasarrıf ve kaymakam ve mal memurları ve tesis olunan yerlerde defter hakani memurları ve tapu kâtipleri sahib-i arz hükmünde olduğuna dair bir tezkere-i samiye vardır.

Üzerinde ebniye olan ve ebniye ihdasına mahsus bulunan mahallere “müsakkafât” ve ziraat ve gars-ı eşcâr misilli bir cihet-i tasarrufiye ile istifade olunan araziye “müstagallât” denir.

Müsakkafât-ı evkâfta istiğlâli itibarıyla iki kısımdır.

Kısm-ı evvel icaretine merbû olan müsakkafattır ki hine tefevvüz ve isticarında kıymet-i hakikiyesine müsavi taraf-ı vakfa muaccele ve beher sene muayyen bir müeccele îtâsıyla tasarruf olunur.

Kısm-ı sani icâre-i vahide suretiyle taraf-ı vakıftan tasarruf olunan evkaftır ki ferâğ ve intikâli cari olmamak üzere müddet-i muayyene ile taraf-ı vakıftan icar olunur.

Müstesnâ Evkâf: Evkâf-ı hümayun nâzırının nezaret ve müdahale-yi olmayarak hodbehod mütevellî mahsusları tarafından idare olunan evkaftır guzât ve eizze-i kirâm evkafı gibi.

Mukâtaa: Arsası vakıf ve üzerindeki ebniye ve eşcâr ve kurumu mülk olan akârda mutasarrıfı tarafından canib-i vakfa verilmek üzere arsa için kat‘ ve tayin olunmuş olan icare-i seneviyedir. Buna icare-i zemîn dahi denir.

Kısm-ı sâni arazi-i emiriyeden bi’l-ıfrâz selâtîn-i izâm hazarâtının bi’z-zât veyahut izn-i sultanıyla aharlarının vakf eylemiş olduğu arazidir ki bu misilli arazinin vakfiyeti yalnız arazi-i emiriyeden bir kat‘a-i müfrezenin i‘şâr ve rûsûmâtı gibi menâfi‘ emiriyesi taraf-ı saltanat-ı seniyeden bir cihete tahsis demek olduğundan bunlar evkaf-ı sahihaden değildir.

Arazi-i metruke iki kısımdır biri umum-ı nâs için terk olunmuş olan yerlerdir. Tarik-i âmm gibi diğeri bir karye ve kasaba veya muayyen kura ve kasabât mûtaaddîdenin umum ehalisine terk ve tahsis olunan yerlerdir ki merâlar bu kabildendir.

Arazi-i mevat bir kimsenin tasarrufunda olmadığı ve ehâliye terk ve tahsis kılınmadığı halde cehîrû’s-savt olan bir kimsenin aksa-yı umrândan sayhası istimâ‘ olunmayacak derecelerde kura ve kasabâttan baîd bulunan hâlî mahallerdir.

Arazi-i Emiriyenin Tasarrufu: Bir karye ve kasabaya ziraat için arazi-yi terkî lazım geldiği halde toptan olarak ehâlisinin heyet-i mecmuasına veyahut bir veya ikisine ihale olunamayıp her şahsa başka başka arazi-yi tefviz ve yedlerine tapusunda îtâ olunur.

Çayırklar dahi tapu ile tasarruf olunur. Çayırkların ve dinlendirmek için terk edilen tarlaların otundan yalnız sahibi intifâ‘ eder.

Bir kimse mutasarrıf olduğu arazinin toprağını istimâl ile kiremit ve tuğla gibi şeyler yapamaz. Yaparsa toprağın kıymeti mîrî için kendisinden alınır.

Müşterek arazi kâbil-i taksim olup da şeriklerden bazıları talep ederse memuru marifetiyle taksim olunur. Memurun izin ve marifeti olmazsa taksime itibâr olunmaz ve eğer kâbil-i taksim denilse bir vech-i iştirâk tasarruf olunur münâvebe usulü cârî olmaz.

Taht-ı vesâyette bulunanların arazileri vasîleri marifetiyle taksim olunur.

Orman ve pırnallık gibi mahallere mutasarrıf olanlar o mahali açıp tarla ittihâz edebilirler. Şeriki açılan yere dahi müşterek olur.

Sağır ve cünun ve tagallüb ve müddet-i sefer baîd olan diyarda bulunmak gibi i'zâr-ı şeriye-i mutebereden beri şer'an tahakkuk etmedikçe on sene bilâ-nizâ' tasarruf olunan tapulu araziye müteallak da'vâlar istimâ' olunmaz.

Bir kimse mutasarrıf olduğu arazisine memurunun izni olmaksızın kurum ve eşcâr gars ederek bağ ve bahçe ittihâz edemez. Eder ise üç seneye kadar kal' edilir, üç sene geçerse ilişilmez.

Hüda-yı nâbit eşcârı arazi-yi mutasarrıfının izni bulunmadıkça ecanibden biri aşılıp terbiye ederek temellük etmeğe salahiyeti yoktur. Aşılmaş bulunursa memuru marifetiyle o eşcâr aşılandığı mahalden kat' olunur.

Bir kimsenin taht-ı tasarrufunda bulunan arazi ve korudaki hüdâyînâbit eşcârı kimse kat' edemez. Ederse kıymetini mutasarrıfına vermesi lazım gelir.

Arazi-i emiriye üzerine memuru izniyle çiftlik ebniyesi ve değirmen ve ağıl ve dam ve anbâr ve ahır ve samanlık ve mandıra gibi ebniye inşası caiz ise de eser bina olmayan ham arazi üzerine mahale veya karye teşkili irade-i seniye hazret-i padişahiye mütevakkıftır.

Bâ tapu tasarruf olunan araziye meyyit defn olunamaz.

Arazi-i Emiriyenin Suret-i Ferâğı: Arazi-i emiriyenin ferağ ve mübadelesinde memurunun izin ve marifeti munzam olmak lazımdır. Memurînin izni olmazsa ferağ muteber değildir, tarafından herhangiisi isterse rücû' edebilir.

Müşterek arazi mutasarrıflarından biri halît ve şerikinin izni olmaksızın hissesini ahara fâriğ olamaz, olur ise şerikin veya halîtin beş seneye kadar o hisseyi almağa salahiyeti vardır.

Üzerinde diğerrinin mülk-i ebniye ve eşcârı bulunan bir araziyi o mülk sahibi tapuyu misliyle olmağa talib iken mutasarrıfı diğerrine ferağ etse on seneye kadar talep

ve da‘vâya salahiyet vardır. Bu müddetler mazeretle dahi mürûr etse da‘vâya salahiyet kalmaz.

Bir karyenin hududu dâhilinde olan araziyi mutasarrıfı diğer karye ehalisinden birine ferağ eder ise arazinin bulunduğu karye ehalisinden yere zarureti olanların bir seneye kadar da‘vâya salahiyetleri vardır.

Tayin-i hudud edilerek ferağ olunan arazide îtibâr hududadır. Zira‘ veya dönümü fazla veyahut noksan çıksa tarafından hiç biri rucû‘ edemez.

Arazi ferağında hüdâyınâbit eşcâr-ı ferağda dâhil olur, lakin mülk-i eşcâr min gayr-i zikr dâhil olmaz.

Sağır ve mecnun ve ma‘tûhun arazi-yi ferağ ve teferruğu muteber değildir; fakat haklarında mûcib-i menfaat olacağı der-kâr ise veli ve vasileri onlar için alabilirler.

Sağır ve mecnun ve ma‘tûhun uhtesinde bulunan çiftlikâtın müştemilatı telef ve zâyi‘ olacağı ve araziden tefriki mazar olduğu şer‘an tahakkuk eder ise izin hücceti alınarak müştemilatıyla beraber arazi satılabilir.

Arazi-i Mirîyenin Suret-i İntikâli: Evvela evlad-ı zükûr ve inâsa mütesâviyen, saniyen ahfâde yani evlâd-ı zükûr ve inâsın oğluna ve kızına, salisen baba ve inâya, râbian li-ebeveyn ve li-eb er karındaşa sâbian, li-üm kız karındaşa saminen zevceden zevceye zevceden zevce bilâ bedel intikâl edecektir.

Derecede mukaddem var iken muahhar olan hakk-ı intikâle nail olamayacaktır; fakat baba ve inâsının hayatında vefat eden evlâd-ı zükûr ve inâsın evladı evlad makamına kâim olarak babalarına intikal edecek arazi kendilerine intikal edeceği gibi evlad ve ahfâd olmazsa zevc ve zevce diğer intikâl ashabından bulunanlara isabet edecek araziden bir rub‘ hisse alacaklardır.

Arazi-i Emiriyenin Mahlûlâtı: Arazi-yi mutasarrıf ve mutasarrıfalarından vefat edenlerin hakk-ı intikâle nail veresei olmadığı halde arazileri “Müstahak tapu” olur.

Hakk-ı tapu ashabı evvelen arazi üzerinde mülk-i eşcâr ve ebniye bulunduğu halde eşcâr veya ebniyenin intikâl ettiği verese; saniyen o arazide şerik ve halât bulunanlar ve salisen arazinin bulunduğu karye ehalisinden yere zarureti olanlardır. O arazi bunlara tapu-yu misliyle verilir.

Hakk-ı tapu ashabı dahi olmadığı veya olup da olmaktan istinkâf eyledikleri halde o arazi mahlûl olur, bi’l-müzayede talibine tefviz olunur.

Arazi üzerinde ecanibden bir kimsenin mülk-i eşcâr ve ebniyesi bulunur ve hakk-ı tapu ashabı dahi olmazsa o kimse sâiri üzerine tercih ve bedel misliyle ona ihale olunur ve on seneye kadar talep ve da'vâya salahiyeti vardır.

Hakk-ı tapu ashabından olup da asâkir-i nizâmiyede bi'l-fiil hıdmet edenlere ve asâkir-i nizamiye zâbitânı ile zâbitân-ı mütekâidînine ve tekâüden ihraç kılınan efrâd-ı nizamiyeye hakk-ı tapusu teveccüh eden araziden beşer ve sınıf-ı redife dâhil olanlara ikişer buçuk dönüm arazi meccanen ihale olunur.

Bir kimse bilâ ömr üç sene ale't-tevâlî arazisini ta'tîl ederse müstahak tapu olur mutasarrıfı tâlib olur ise bedel-i misliyle ona verilir. Bi'l-fiil hıdmet-i askeriyede bulunanların arazileri muattal kalmakla müstahak tapu olmaz.

Bir kimse arazi-i emîriye ve mevkûfeye bilâ nizâ' on sene ziraat ve tasarruf etmiş olur ise hak kararı sabit olup yedine meccanen tapu senedi verilir.

Bâ tapu tasarruf olunan yaylak ve kışlağa ve çayırılıklara bilâ ömr üç sene ale't-tevâlî çıkılmaz, otu biçilmez ve resmî verilmezse müstahak tapu olur.

Hakk-ı tapu ashabı araziye tapu-yu misliyle tefevvüz edecek olduğu surette ahârı tapu-yu misl üzerine zam ile tefevvüze tâlib olsa ona îtibâr olunmaz.

Arazi-i Metrûke: Kadimden bir karye veya kasabaya ihtitâben ve intifâan mahsus olan kuru ve ormanların eşcarını ancak o karye ehâlisi kat' eder. Kuru ittihâz olunamaz. Ziraat için kimseye tefviz edilemez.

Tarik-i âmmda bir vechle kimse tasarruf edemez. Namazgâhlar pazar ve panayır ve harman yerleri bir veya birkaç karyeye mahsus olan merî ve kışlak ve yaylak tarik-i âmm hükmündedir: Alınıp satılmaz ve bir kimseye müstakilen tasarruf ettirilmez ve bu gibi arazi-i metrukeye müteallak da'vâlarda mürûr-ı zamana îtibâr olunmaz.

Arazi-i Mevât: Arazi-i mevâtta yere zarureti olanlar meccanen fakat memurinin izniyle müceddiden yer açıp tarla ittihâz edebilirler.

Müteferrikât: Arazi-i emiriye de ve tahsîsât kabilinden olan arazi-i mevkûfe de zuhur eden bi'l-cümle maâdin-i canib beytu'l-mâla aiddir. Fakat maâdin-i mezkûrenin ihracıyla ta'tîli icab eden mahalin behası mutasarrıfına verilir.

Arazi-i metruke ile mevâtta zuhur eden maâdinin humsu beytu'l-mâla bakisi bulana aiddir. Ama evkâf-ı sahihaden olan arazide bulunan madenler canib-i vakfa aiddir. Mülk arsalarda zuhur eden maâdin cümleten sahibine ve arazi-i ôşriye ve

haraciyyede zuhur eden kabil-i izâbe olan madenlerin humsu beytu'l-mâla bakisi arazi sahibine aid olur.

Müslimin arazisi gayr-ı müslime ve gayr-ı müslimin arazisi müslime irsen intikal etmez ve müslimin arazisinde gayr-ı müslimin ve gayr-ı müslimin arazisinde müslimin hakk-ı tapusu olamaz.

Teb'a-i devlet-i âliyeden olan kimsenin arazisi teb'a-i ecnebiyeden olan akrabasına intikal etmez ve teb'a-i devlet-i aliyyeden olan kimsenin arazisinde teb'a-i ecnebiyenin hakk-ı tapusu olamaz.

Oluncaya kadar görüp gözetmek ve hoş geçinmek gibi şer'an müfsid olan şurût ile arazi-i emiriye ve mevkûfenin ferağ ve tefvîzî muteber değildir.

Arazi-i emiriye ve mevkûfede tağrîr ve gabn-ı fahiş da'vâsı mesmu'dur. Fakat bu da'vâ vereseye intikal etmez.

Arazi-i emiriye ve mevkufenin maraz-ı mevtte ferağı muteberdir.

Kanunen çiftlik her sene ziraat olunur ve hâsıl verir iki öküzlük bir çift demektir ki îlâ yerden yetmiş seksen dönüm ve evsat yerden yüz dönüm ve edna yerden yüz otuz dönüm kadar araziden ibarettir. Dönüm dahi hutûvât-ı mütevassıta ile tûlen ve arzan kırk arşın yani bin altı yüz zira' yerdir.

Beyne'n-nâs çiftlik dedikleri bir takım araziyi ziraat ve haraset zammında inşa ve tedarik olunmuş olan ebniye ve hayavânât ve tuhm ve edevât-ı çift ve müştamilât-ı sâire ile o araziden ibârettir.

Her kim izn-i sultani ile deryadan bir mahali imla eyler ise o mahale malik olur bilâ izin imla eyler ise orası beytû'l-mâlin olup canib-i mirîden bedel-i misl ile o kimseye ve istinkâf ettiği surette bi'l-müzâyede talibine satılır.

2.4.22.Tapu Ahkâmı

Bir kimse arazisini âhara ferağ edecek olduk da fâriğin o araziye sahîhan mutasarrıf olduğunu ve kaç kuruşa fâriğ olacak ise miktâr-ı sahihini kal'a-yı kazâ dâhilinde bulunduğunu ve hudud ve sınırını ve miktâr-ı dönümü mübeyyen mahallesi veyahut karyesi imam ve muhtarları mühürleriyle memhûr bir ilm ve haber alınarak fâriğ ve mefruğun leh komisyon mahsusı huzuruna gelecekler ve mezkûr ilm ve haberler ahz ve hıfz olunduktan sonra takrirleri alınarak defterhane nezaretinden tapu senedi gelinceye kadar muvakkat bir ilm ve haber verilecektir.

İntikâl vukuunda müteveffâ ve müteveffânın intikal edecek araziye sahihan mutasarrıf olduklarını ve arazinin kıymet-i muhammenesi ve arazinin her kime intikali icra olunacak ise hakk-ı intikâlin o kimseye münhasır olduğunu mübeyyen mahallesi veya karyesi imam ve muhtarları tarafından verilecek mahtûm ilm ve haber mûcibince hakk-ı intikâle nail olan kimseden alınacak harc ile defter haneye gönderilip intikâli icra olunur.

Arazî her kaç kuruşa ferâğ olunur ise mefrûğun lehden yüzde beş ve meccânen ferağda kıymet-i muhammenesinden kezâlik yüzde beş ferağ harcı alınır ve vefâen ferâğda fâriğden nısf yani deyni miktarından yüzde iki buçuk harc alınır.

Arazi mübadelesinde iki arazinin mecmu' kıymet-i muhammeneleri tanzîf olunarak nısfından yüzde beş kuruş harc alınıp ancak bu harcın dahi nısfı birinden ve nısfı diğeri âharından istifâ olunur.

İntikâlde arazinin kıymet-i muhammenesinden yüzde beş kuruş harc-ı intikâl alınır.

Henüz kendi uhdesine intikâli icra olunmayan araziye bir kimse âhara ferağ edecek oldukda fariğden harc-ı intikâl ve mefrûğun lehden harc-ı ferağ olmak üzere ikisinden yüzde beşer kuruş ahz olunacaktır.

Mahlûliyeti hükûmet tarafından duyulamayıp mektûm kalan arazi-i emiriye ve mevkûfe ve musakkafât-ı mevkûfe ve emlak-ı sarrafeyi her kim haber verir ise bi'l-müzâyede talibine tefviz ve bey' olunduktan sonra bedel-i muaccelinden o kimseye yüzde on ihbâriye îtâ olunur.

Arazi-i Emiriye ve Mevkûfenin Deyne Mukâbil Vefâen Ferâğî: Vefâen ferağ edilmeyen arazi-i emiriye ve mevkûfe ba'de'l-vefât borç ödemez.

Ferağ bi'l-vefâ hususu usûlî dâiresinde ve komisyon-ı mahsusı huzurunda bir sened-i resmiye rabt olunmak lazımdır. Bu usule râyet edilmeyerek tarafeyn beyn-inde tanzim olunan senede îtibâr olunmaz.

Mîrîye medyûnen vefât edip emvâl ve emlâk-ı metrûkeleri deyn-i mirîlerinin te'diyesine kifâyet etmeyenlerin bi'l-icârateyn tasarruflarında bulunan musakkafât ve mustağlât-ı mevkûfe ile arazi-i emiriyesi furuht ve esmânından istifâ-yı deyn olunur.

2.4.23. Alâmet-i Fârika – İhtirâ‘ Berâtleri – Hakk-ı Te’lîf ve Terceme

İnsanlar sarf ettikleri mesaiden iktitâf-ı semerât etmekle tezyid-i mesâî eder ve mahsûlât ve mâmûlâtlarının temin-i mükemmeliyeti uğrunda henüz bu nisbette bezl-i dikkat ederler. Bi’l-cümle terakkiyât-ı beşeriyenin bugüne kadar esâsî erbâb-ı mesainin netice-i mesailerinden bir fâide görmeleriyle mukayyedir.

Şu halde bir makine icad eden, bir usuli mükemmelen ıslah suretiyle birçok fevâid temin eden, gayet müfid veyahut gayet güzel bir eser yazan adam bu muvaffakiyetlerinde az çok bir zaman için mazhar-ı himaye olmak lüzumu el-yevm mevcuttur.

Gerçi sosyalizm nazariyatınca yapılan her güzel yahut iyi yahut doğru yahut müfid bir şey yalnız onu yapanın eseri değildir. Bunda bütün bir mazi-i insaniyetin, bütün ensâl-i maziye-i beşeriyetin tesiri olduğundan mademki yapılan şey umum-i insaniyetin hazırladığı bir cevherin inkişafına delâletten başka bir şey değildir. Bu halde bunda umum insaniyet-i haliye ve müstakbelenin de seyyanen ve hiçbir hasar ve kusur altında olmayarak mütene‘im olması iktizâ eder denilirse de teşkîlât hazıra-i ictimâiye mucibince bu yola ale’l-‘amyâ girilmesi pek çok emelleri kesr eder, ümitleri kırar, birçok gözler yorulur yahut yorulmaktan yılar nihayet meşî terkiyâta bir betâet mutallaka ârız olur.

İşte bu mahzurlara bir devâ olmak mülâhazasıyla el-yevm maâdende imtiyâzlar, sanayide ihtirâ‘ berâtleri, sanayi ve ticaret ve ziraatte alâmet-i fârika ve müellifin ve mütercimnin için hakk-ı te’lîf ve terceme gibi hukûk-ı hâmîye kabul olunmuştur.

2.4.23.1. Alâmet-i Fârika

Namus, fazilet, zekâ, isabet-i nazar birer sermayedir. Bunlarla mevsuf olan insanlar derece-i mevsûfiyetlerine göre bir şöhrat kazanırlar. Bu şöhrat onların mamulât ve masnuatlarına şiddetle tesir eder. İşte bu şöhrati, bundan istihsâl edilecek hukûki temin için “alâmet-i fârika” usulü düşünülmüştür. İsim de gösteriyor ki bu alâmetten maksad filân fabrikanın yaptığı makineyi diğerininkinden, filanın yaptığı katranı filanınkinden tefrîk edebilmekten ibârettir. Ve böyle bir alâmet ittihazındaki muhtâriyet tabiidir.

Alâmet-i fârikanın hükmü on beş senedir. Bu müddet zarfında diğeri bunu kullanamaz, taklid edemez. Hitâm-ı müddette tecdîdî lazımdır. Bu hakk-ı kâbil ferağ ve

tevârüstür. Nâfi‘aya müracaatla alâmet tescil ettirilir. Harcı ½ 2 ile 5 liradır. Dersaâdette iki kıta tatbîkini, kâbil-i tatbîk bir şey değilse iki kıta resmini nâfi‘a nezaretine, taşralarda vilâyete bâ istid‘â verilir. Kayd ve tescil edilen alâmet-i fârikadan dolayı sahtekârlık ve zarar ve ziyan, tescil edilmeyenlerden dolayı yalnız zarar ve ziyan da‘vâsı ikâme olunabilir.

Sahte alâmet-i fârikadan dolayı sahte eşyanın zabt ve tevkîf ve hacz ve tahtîmi taleb olunur ve müddeî-i umumilikçe lüzum görülürse müstedîden kefâlet alınır.

Devletçe alâmet-i fârika nizamnamesi yapıp bu imtiyazdan ecnebilerin de müstefîd olması kabul edildiği zaman teşmil-i imtiyaz hususunu bu bâbda tevellüd edecek bi‘l-cümle deâvide kavânîn-i hâliye ve müstakbele-i Osmaniyyeye tâbi‘iyetlerine tâlik ve o babda istihsâl-i müvafakatlari muallak bir haldedir.²²⁸

2.4.23.2. İhtirâ‘ Berâtı

Hakk-ı ihtirâ‘ın hakk-ı inhisârı nasıl tevlid ettiği de meydandadır. Bu suretle bir kuruşa alınacak şey yirmi kuruşa alınabilir. Hâlbuki o muhterî‘ muvaffak oluncaya kadar sıhhatini, hayatını ayakaltına almış, çalışmış, yorulmuş, benliğinden birçok zerrât gâib etmiştir. Bugün için onun da bir hakkı vardır. Fakat insaniyetin saâdeti için bu imtiyâz ilâ-nihâye devam edemez. Esbâb ise meydandadır:

1. İhtirâ‘ edilen şeyin eczâ-yı muhtelifesi, yahud bir kısmı yahud onu tevlid ve tevellüdünü teshil eden mevâd evvelce malûmdur. Her keşif ve ihtirâ‘da o kâşif ve muhterî‘den evvel gelmiş birçok insanların emeği mesbuktur.

2. Aynı şeyi birçok kimselerin bulabilmesi ve birinin inhisâr için en evvel mürâcaat etmiş olması ihtimâli vardır.

3. İnsaniyete bir saat akdem teşmil menâfi‘ etmek lazımdır.²²⁹

Bir ihtirâa muvaffak olan zat nâfi‘a nezaretine müracaatla “ihtirâ‘ berâtı” tabir olunan bir varaka-i resmiye alır ki bu da beş, on, on beş sene müddet için temin-i inhisar eden ve harac-ı senevi iki liradır.

İhtirâ‘: 1. Netâic-i malûmeye destres olmak için vesâit-i cedide ile netâic-i cedide elde etmektir.

²²⁸ Ecânibin istimlâkı hususunda bu nokta düşünülebilmiştir. İzâhât.

²²⁹ Fonoğraf evvelce ne kadar pahalı iken muahharan harc âmm olmuş ve her isteyen bundan istifade etmiş, çünkü Edison’un müddet-i inhisârı munkazı olmuştur.

Muhterî‘ Dersââdette nâfia nezaretine, taşralarda vâliye ihtirâ‘ ettiği şeyin şekil ve nev‘ini tarif ve bir resmini lef ederek istidâ verir. Ve haracını bi’t-tesviye berâtı alır. Buna “vedîa” usulü derler. Diğer “Tahkîkât-ı Evveliye” ve “Evvel-i Emrde İlân” usulleri vardır ki biz de cârî değildir.

Muhterî‘lerin ihtirâ‘ ettikleri şeyler üzerinde devletin kefâleti yoktur. Ve bunu ihtirâ‘ ettikleri berâte merbût-ı mevâd üzerinde yazmağa muhterî‘ler mecburdur.

İhtirâ‘ berâtı ahvâl-i âtiye de ke-en-lem-yekûn hükmündedir:

1. Keşf ve ihtirâ‘ olunan şey nev icâd değilse; 2. Esasi ihtirâ‘ berâtı îtâsına salih değilse yani terkebât-ı saydelâniye ve muâmelât-ı sarrâfiyeden madûd ise; 3. Sarf-ı nazariyattan ibâret olup sanayice suret-i sarfî gösterilmeyen usul ve kavâid ve keşfiyât-ı mücerredeye mübteni ise; 4. Emniyet-i umûmiyeyi ve intizâm-ı memleketi muhal, âdâb ve ahlâk ve kavânîn-i mevzûaya muhâlif olur ise; 5. Asl ihtirâ‘ olduğu beyan edilen şeyin gayrı hakkında sahte bir nâm ile hilekârâne berât-i istihsâl kalınmış ise; 6. Berâta merbût tarifnâme ihtirâ‘ın icrası için kâfi değilse veya suret-i istimâlî mükemmelen ve hakikaten mütezammın bulunmaz ise; 7. İlâvât-ı ihtirâiyeye dair usul-ı meşrûaya riâyet edilmez ise.

Makbul ve muteber bir berât bazı esbâb ve ârıza ile hükümden ahvâl-i âtiyede sükût eder:

1. Muhterî‘ tekâsît-i nakdiyeyi her sene peşinen te’diye etmezse; 2. İhtirâ‘ ettiği şeyi bilâ özr makbul iki seneye kadar memâlik-i Osmaniyede fiile getiremez veya getirdikten sonra iki sene mütemâdiyen tatîl ederse; 3. Berâtli eşyanın aynî olan memâlik-i ecnebiye mamulâtına memâlik-i Osmaniyeye idhâl ederse.

Hakk-ı ihtirâ‘ ferağ ve intikâl ve tevârüs eder. Bu muâmelât mukâvelât muharrerliği huzurunda olur. Mukâvelât muharrerliği olmayan yerlerde hukûk mahkemelerinde yapılır. Fakat keyfiyet eşhâs-ı sâlise nezdinde muteber olmak için ferağ-ı nâfiâ nezaretince tescil edilmelidir.

2.4.23.3. Hakkı Te’lîf

Bir makine bulmak ne ise bir kitab yazmak, bir eser terceme etmek de odur. Ahiren ittihâz olunan hakk-ı telif kanunu ile her nev‘ mahsûlât-ı fikriye ve kalemiye üzerinde sahiblerinin hakk-ı temlikî vâzihan kabul edilmiştir.

Mahsûlât-ı fikriye ve kalemiye, her nev' ketm ve müellifât ve resm ve elvâh ve hutut ve mahkûkât ve heykel ve plan ve harita ve mîmârî ve coğrâfî ve topoğrafi vesâir fennî musattahât, mücessemât ve musiki beste ve notaları gibi âsârdır.

Hakk-ı te'lîf bu gibi âsârı tab' ve neşr ve mevki' ticarete vaz' etmek ve başka lisana terceme veya bir eseri tiyatro piyesi haline ifrâğ etmek hukukunu cami' olduğu gibi terbiye ve talim veya eğlence maksadıyla verilen derslere ve mev'izelere ve nutuklara ve konferanslara da şamildir. Ancak meclis-i mebûsân ve âyânda ve mahâkeme de ve ictimâ'ât-ı umûmiyede îrâd edilen nutukları herkes zabt ve neşr edebilir. Fakat bir zâtın nutuklarını ve bir muallimin derslerini cem' ve tedvin ile tab' etmek sahibinin hakkıdır.

Matbuat-ı yevmiye ve mevkute de "Hakkı mahfuzdur" "Âharı tarafından neşr ve tercemesi memnu'dur" gibi bir kayd ile neşr olunan mukâlâtın ve tersîmâtın hakkı mahfuzdur. Fakat böyle bir kayd ile mukayyed olmayan makale ve resmlerle havâdis ve şeûn yevmiye üzerinde me'haz gösterilmek şartıyla hakk-ı telif yoktur.

Zaten mevcûd ve hakkı mahfuz olan gazete ve mecmua ve risâle ve kitâbelere mahsus isimler başkaları tarafından istimâl edilemez. Fakat umumi isim ve ünvanlar tahtında herkes müellifât neşr edebilir.

Hakk-ı te'lîf müellifin hayatında kendine aid olduğu gibi vefatından îtibâren otuz sene müddetle de evvelâ, evlad ve evzâca; saniyen, âbâ ve ümmühâtâ; salisen, ahfada mütesâviyen aiddir. Binaen aleyh kütüb ve müellifât iş bu müddetler zarfında müellifinden veya veresesinden başkası tarafından tab' ve neşr ve elsine-i sâireye terceme olunamaz. Ancak elvâh ve hutût ve mahkûkât ile resimler ve şekiller ve haritalar ve mimarî ve coğrâfî ve topoğrafi ve sâir-i musattahât ve mücessemât üzerindeki hakk-ı te'lîf ba'de'l-vefât on sekiz senedir.

Muharrerin hâl-i hayatında neşr edilmeyen âsârı üzerinde hakk-ı te'lîf müddeti tarih neşrinden îtibâren bed'e' eder.

Ale'l-umum tiyatro piyesleri ve operalar müellifin izni olmadıkça kâmilten veya kısmen tiyatrolarda oynanamaz. Ve bunların âhara terk olunmuş olan tab' ve neşrî hakkı mevki'-i temaşaya vaz'ı hakkını tezammun etmez.

Her mütercimmin kendi tercümesine aid hakkı hakk-ı te'lîf gibidir, ancak hakk-ı terceme müddeti mütercimmin vefatından îtibâren hakk-ı te'lîf müddetinin nısfı olan on beş senedir.

Bir eser birkaç kişi tarafından “Bilâ mukâvele” müştereken te’lif ve terceme olunmuş ise hakk-ı te’lif veya hakk-ı terceme mütesâviyen kâffesine âiddir. Şürekâdan birinin vefatı halinde tarih-i vefatına kadar neşr edilmiş olan aksam ile neşr edilmek üzere ihzâr edilmiş olan müsveddâtтан hakk-ı istifâdesi veresesine intikâl eder ve hakk-ı te’lif için otuz ve hakk-ı terceme için on beş sene son müddet şerik tahrîrin vefatından i’tibâr edilir.

Mukâvele varsa o mer’î olur.

Müellifin bilâ varis vefâtında veya müddet-i verâsetin inkızâsında veya kable’l-inkızâ veresesinin inkıtâında veya esbâb-ı sâire hudûsünde her hangi bir eser sahihsiz kalır, yani her kim isterse tab‘ ve neşr ve elsine-i sâireye terceme edebilir. Ancak bu hal şimdiye kadar evvelce zaten matbû‘ olanlara âiddir. Henüz matbu‘ olmayanları tab‘ etmek isteyenlere istid‘âları üzerine maârif nezâreti tarafından on ile on beş sene müddetle imtiyâz verilir. Bu müddet zarfında o eseri sahib-i imtiyazdan ve vefatı vukuunda veresesinden başkası tab‘ edemez. Fakat bir sene zarfında eserin tab‘ ve neşrine başlanmaz veya başlandıktan sonra bir sene tatıl edilirse verilen imtiyâz ke-enlem-yekûndur.

Müellifin hakk-ı te’lifi te’mîn için eserin üç nüsha-i matbuasını darsââdette maârif nezaretine, taşralarda maârif müdürîyetine teslim ile kayd ve tescil ettireceklerdir. Elvâh ve temâsîl ve madalyalar gibi yalnız bir sureti olan âsâr bu muameleden müstesnadır.

Müseccel olmayan müellifât hakkında hakk-ı te’lif da’vâsı tescil edilinceye kadar mesmû‘ olmaz.

Müddet-i hukûkiyesi zarfında sahibinin ruhsatını almaksızın bir kitab tab‘ ve temsil etmek takliddir. Gerek te’lifâtta gerek fûnûn-ı nefîsede başkasının eserini kendine nisbet etmek intihâl olduğu gibi bir kitabın ibârâtını ve musiki bestesinin nâğâmâtını takdim ve te’hir ile veyahut aslî serâpâ his olunur derecede tarz-ı ifâdâtını tahrîf ile kendi nâmını vermek dahî intihaldir.

Mukallid ve müntahillerden yirmi beş liradan yüz liraya kadar ceza alınır ve failleri bir haftadan iki aya kadar habs edilir. Mutazarrır olan sahib-i eser zarar ve ziyan da’vâsı ikâme etmiş ise ona da ayrıca hüküm edilir.

Henüz tab‘ olunmayan âsârın dâinlerce hacze alınabilmesi bihakkın kabul edilmemiştir.

2.4.24. Maârif-i Umûmiye

Memalik-i Osmaniyede emr-i talim ve tedris serbesttir; kanuna tevfik-i muamele etmek şartıyla efrâd, cemaat, şirketler her nev' ve derecede mekteb ve müessesât-ı ilmiye vücûda getirebilirler. Efrâd ve cemaat ve şirketler tarafından tesis edilen mekâtibe "Mekâtib-i Husûsiye" denir. Bunun için müsaade almak lazımdır. Ruhsatnâme şerâit-i lâzımaya haiz olan müdür-i mesûl namına verilir. Tedrisât-ı taliyeye mahsus mektebler için mekâtib-i âliye diploması aranır. Vâlî mektepleri, dört yaşından altı yaşına kadar olan çocuklara mahsus mekâtib, için şehâdetnâme aranmaz. Hürriyet tedris-i musaddak olmakla beraber mekâtibin maarif nezaretinin teftiş ve murakabesi altında olması ve mekâtib müdür ve muallimliklerinde bulunanların Osmanlı tâbiyetinde bulunması ve umum-ı mekâtibte lisan-ı resmî-i Osmanî talim ve Osmanlık ve vatandaşlık hissiyatı telkin edilmesi ve âdâb-ı umûmiyeye muvâfık bir terbiye verilmesi mukarrer ve lazımdır.

Hususi mekteb küşad etmek üzere İstanbul'da Maarif Nezareti'ne, taşralarda hükümet-i mahaliyeye tafsilatlı istid'a verilir. İstid'aya hüsnühâl varakası, mektebin derecesi, serbestçe tanzim edilmiş programı, mualliminin esâmisi cedveli rabt edilir. Maarif idaresince tahkikat-ı icra olunur. Muvafık ise nezaretçe, taşralarda maarif idaresince ruhsatname tanzim ve tahtim olunarak verilir. Bir müdür veya müdüreye birden ziyade mekteb ruhsatnamesi verilmez.

Amele ve çıraklara ve sin-i tahsili geçmiş kimselere mahsus umumi derslane müesseseleri de verecekleri istid'alara bir hüviyet varakasıyla dershanenin mevkiini meş'ar bir ilm ve haber rabt etmeleri lazımdır.

Ruhsatnamelerin âhara devr ve ferağı ve müdür ve muallimlerce tebeddülât, mektebin diğer bir mahale nakli, şube küşadı, ve'l-hâsıl ruhsatname de muharrer-i hususâtan her hangi birinin tağyiri sırasında nezarete veya maârif idaresine mâlûmât îtâ ve o vechle tashîhât icra olunmalıdır.

Mekâtib-i resmiye ibtidâî, tâlî, âlî olmak üzere üç kısımdır.

Tahsil-i ibtidâî mecburidir. Çocuğu mektebe göndermek mecburiyeti ahvâl-i âtiyede yoktur.

Çocukların mâni'-i tahsil esbâb-ı cismaniye veya maneviyesi olması; pederi fakir olup da yalnız temin-i maişet için çocuğu çalıştırmağa mecbur olması; ekin ve

harman vakitleri ziraatle iştigâl edilmesi; mahal-i ikametine mektebin yarım saat mesafede bulunması! ; çocukların suret-i husûsiyede okutturulması.

Tahsil-i tâlî rüşdiye, îdâdiye, daru’ş-şafaka, sultâniye denilen mekâtibdeki tahsildir. Her kazâ merkezinde rüşdiye, her livâ merkezinde beş senelik îdâdiye, her vilâyet merkezinde yedi senelik îdâdiye vardır.

Vilâyetlerde birer, dersaâdetde mütaaddîd inâs rüşdiyeleri vardır.

Tahsil-i âlî dârü’l-fünûn ve ticaret ve mülkiye ve hendese-i mülkiye, kaptan, harbiye, tıbbiye, baytar, eczacı, ziraat ve sanayi-i nefise, dârü’l-mualliminin kısm-ı mahsus ve darü’l-muallimât mektepleri tahsîlidir.

Emlak ve arazi vergisine hisse-i maârif namıyla yüzde beş zam edilmiştir. Meşrût lehleri münderis olan vakıflarda maârife alınmış ve ayrıca a’şâra da yüzde bir maârif hissesi munzam bulunmuştur. Mekatib-i âliyede senevi bir buçuk lira kaydiye alınır.

2.4.25. A’şâr

Öşr Nedir? : Mahsûlât-ı arziyeden öşr namıyla bir vergi alınır. Bu verginin adı “Onda bir” ise de öyle değildir.

Öşr Her Mahsulden Alınır Mı? : Şehir ve kasaba ve karyelerde kâin hanelere muttasıl ve etrafı duvar veya çit veyahut alâmet-i fârika-i sâire ile muhât ve hane havlisinden ma’dûd bulunan bir atîk dönümden noksan mahallerin mahsûlâtından “öşr” alınmaz.

Odun ve kömür ile tarâveti zail olduktan sonra ekl ve istimâle salih olmayan ve salamura olamayan ebe gümeci, semiz ot, salata, marul, pırasa, ıspanak gibi sebzevât da öşrden müstesnadır.

Salamuraya salih olup müddet-i medîde hâl-i terâvette devam eden bal kabağı, helvacı kabağı, bamya, enginar, soğan, sarımsak, havuç, şalgam, yer elması, pancar, domates öşre tabidir.

Öşr Nerede Alınır? : Ale’l-umum mahsulât ve mevrûât-ı arziye nerede harman olunur ise olunsun hangi karye hududu dâhilinde arazide nâbit olmuş ise öşrü o karyede alınır. Hiçbir karye derûnunda olmayan yaylak ve kışlak ve sazlık hakkında müstakil muamelesi icra olunur.

Öşürde Vâhid Nedir? : Öşr vezn ile tekyil ile “aynen” yahut esna-yı tahsîlinde hâsıl olacak müvâfakat tarafına göre “bedelen” alınır.

Ancak bazı mahsûlâtın suret-i ta‘şîri cetvel mahsusuna tâbi‘ olup bunlar ve takdir ile ta‘şîr ve öşürleri mutlaka bedelen tahsil edilir. Mısır, pamuk, afyon, haşhaş, tütün, harir, zeytin, bal, üzüm gibi.

İhtilaflar: Tahmin üzerine ta‘şîr olunacak olan mahsulâtın miktarınca beyne’t-tarafîn uyuşulamadığı halde vâki‘ olacak müracaat üzerine mahsul meydanda iken kazâ-i meclis idaresince erbâb-ı vukuf ve i‘timaddan iki muhammin bi’t-tahlîf ta‘yin ve i‘zâm olunacak ve tarafın bunların re’y ve kararına razı olmadıkları halde meclis-i mezkûr âzâsından da mahaline iki zâtın i‘zâmıyla icra olunacak tedkîkât üzerine meclis-i mezkûrce verilecek karar katî olacaktır. İş bu muhammin ve âzâların mahsulü kaldırılması müteâmil ve muktezâ olan zaman içinde derhal gidip îfâ-yı vazife etmeleri lazımdır.

Bedelen Öşr: Öşrü bedelen alınmak lazım gelen mahsûlât idrak ettikçe meclis idare-i kazâda râic beldeye tevfiken fiat kat‘ olunarak keyfiyet-i karar ihtiyar meclislerine ve a‘şârı cibayet edecek olanlara, mültezimine veya emâneten idaresi halinde mal kazaları mahsulâtının fiatı mal memurunun tahriren ihtârı üzerine belediyece takdir olunur. On gün hakk-ı itiraz vardır. Meclis-i idareler son kararı verir.

Aynende Mecbûriyet-i Nakliye: Zira‘ bir kasaba zehâir-i öşriyesi o kasaba dâhilinde ve bir köyün zehâir-i öşriyesini o köyde kâin öşür anbarına ve köyün anbarı olmadığı halde o köyün hâsılât-ı öşriyesini dahi harman mahalinden bâlâ îtibâr nihayet bir saat mesafede bulunan öşr anbarına kadar meccanen nakl etmek ve köy anbarında terâkim edecek a‘şâr zehâirini mahalli meclis idaresinde beher keyl-i cedid için kat‘ edilecek fiat ile civarda en karîb bulunan kasaba ve iskeleye götürmek ile mükelleftir.

Şayet ziraatleri tatil olunmak tehlikesi bulunur ve buna binaen ehâli-i kura emr-i naklin kasımdan sonraya bırakılmasını talep eder ve mültezim yedine ihtiyar meclisi tarafından o yolda bir mazbata verilirse mükellefiyet-i mezkûre teşrîn-i sâni gayesine kadar temâdî eder. Ondan sonra iş bu nakle delalet meselesi ehâlinin ancak rızasına bağlıdır.

A‘şâr Kaçağı: Mu‘âşire haber verilmeyerek tarladan ve harman yerinden kaldırılan ve her ne suretle olursa olsun öşrü verilmemek üzere ketm edilen mahsûlât kaçak add olunup bundan mîrî için iki kat öşür alınır. Nısfı -varsa- mültezime, rub‘u

muhbire verilir. Mahsûlün öşürden kaçırıldığını sahibi itiraf etmezse mahkemeye müracaat olunur.

2.4.25.1. A‘şârın Müzayede ve İhâlesi

Müddet-i İhale: A‘şâr varidatı alenen bi’l-müzayede takarrür edecek bedel-i nakdi ile bir senelik olmak üzere maktûan ihale olunur. Yalnız zeytinin iki seneliği ihale olunmak caizdir.

Mültezimin de kefilin de teb’a-i devlet-i âliyeden bulunmaları şarttır.

Kimler İltizâm Edebilir? : Sarf-ı taraf devletten mensub hiçbir memur hatta hademe gerek doğrudan doğruya gerek bi’l-vâsıta a‘şâr iltizam edemez. Belediye, ticaret ve ziraat odaları reis ve âzâsı ve ketebesi tabîi me’mûrîn mezkûreye makis değildir.

İş bu memnu‘iyet memurun mezkûrenin evlad ve ekâribine ve menfaat ve ticaretleri kendileriyle müşterek olanlara da şâmilidir.

Hane ve idareleri müstakil ve kendi emlak ve servetleriyle teminat îtâsına muktedir olan müteallikât iltizâm veya kefaletten memnu‘ değildir.

Memnu‘ olanlardan hafiyyen veya nam-ı müsteâr ile a‘şâr oldukları tahakkuk edenler memuriyetlerinden tard olunmakla beraber hemen fesh-i ihale ile tâlib-i cedide ihale veya emâneten idare olunur. Netice noksan çıkarsa tazmin ettirilir.

İhâle Vakti: Müddet-i ihalenin kurâ ehalisince de vaktiyle malum olmak üzere müddet-i mezkûrenin hulûlünden bir hafta mukaddem kazâ merkezlerinden her karyeye matbu‘ ihbar varakası gönderilerek vusûlünü müş‘ar-ı makbuz meclis-i idarede hıfz olunur.

İtibâr-ı Mâlî: Müddet-i ihalenin hulûlünden lâ ekal bir hafta akdem a‘şâr almak isteyenler meclis-i idare-i mahaliye müracaatla yalnız kaç kuruşluk a‘şâr deruhte etmek istediklerini bâ arzıhâl beyan edeceklerdir. Uhdelerinde bulunan, süknâlarından ve zirain teayyüş ve idarelerine kâfi olan ziraat arazisinden mâadâ, emlak kıymet-i hakikiyesi yani hîne-i ihaledeki alım satım fiyatı her ne miktara bâliğ ise o kimseye onun iki katı bir îtibâr-ı mâlî takdir olunur. İş bu emlağın bir taraftan mahcûz olmaması şarttır.

Emlağı olmayanlar yahut fazla a‘şâr almak isteyenler bulunur ise fazlası için kâide-i mebsûta dairesinde diğer kefil alınır. Kâfi görülmeyen miktar için usûlüne tevfi kan para da “depozito” edilebilir.

Emlak için meclis kazâca tayin edilen kıymetin noksan olduğuna itiraz etmek isteyen mültezimin ve küfelâ hulûlü müddet-i ihaleden evvel itirâz eder ve ‘inde’l-îcâb tashih ettirilir.

A‘şâr bedeli miktarının sülüsünü nakden depo edenlerden kefil aranmaz. Karyeleri a‘şârını almak isteyen ahali yek-diğerine kefil-i bi’l-mâl olmak üzaere onlardan başkaca kefil alınmaz.

Depozito akçesi en son taksite mahsub edilir. Evvelce kendisinin, kefilinin miktar-ı îtibârını taht-ı tasdika aldırmamış olanların müddet-i ihale zarfında verecekleri pulların meclis-i idare-i kazâ ve ihale memuru tarafından hemen tahkik ve takdir olunacak miktar-ı itibara göre kabulü caiz olursa da böyle ihaleye başlandığı sırada müracaat eden mültezimin ve küfelânın ihâle memuru ve meclis tarafından beyan olunacak miktar-ı itibara kanaat etmeleri meşruttur.

Karardâde Terkîmi: İhaleye memur olanlarla heyet-i meclis müvâcehesinde icra olunan müzâyede de bedel-i sabık ve esbakına ve sene-i haliyenin feyz ve bereketine nazaran hadd-i layıkını bulmuş olan köylere pey vuranlar birer birer celb ile zam veya kef-i yed etmeleri teklif olunup zam edenler olursa müzayede de tekrar devam edilir; peylerini kat‘ ile zamdan istinkâf edenlere o vechle imza ettirilir. Ragabâtın inkita‘ıyla müzayede pusulasında kef-i yed etmemiş kimse kalmayınca pusula dellâle verilerek “... Kuruşa şimdi karardâde çekilecektir.” Suretinde hükümet konağı sûfe ve havliyesinde nida ettirilir. Yine zam eden bulunmazsa pusulanın yekûni kehizâsına “... Kuruş bedel ile kabul ettim.” İbaresı yazılıp tarihi konularak zîrine tâlibine ve kefile de lüzum görülmüş ise “Ben de kefâlet ederim” ibaresi tahrîr ve bunun zîrine de kefile imza ettirilir ve müteâkiben ihale memuru tarafından karardâde terkim olunur.

Pey vuranlardan gerek karardâdesi çekildiği zaman gerek esna-yı ihalede müzayede mevki‘inde bulunmayan mültezimlerin hakları sakıt olur. Son peyleri hizasına bulunmadıkları tahrir olunarak li-ecli’l-eşhâd zîri meclis i‘zâsından birine mühürletilir.

Tekrar-ı Zam: Bir gün içinde ne kadar karardâdesi çekilmiş karye varsa akşamüzeri köylerin esâmîsi ile bedel müzayedesı bir pusulaya yazılarak hükümet

konağı kapısının dışarısına herkesin görebileceği bir mahale yapıştırılır. Karardâdesi çakılmış olan bir karye a'şârına tekrar zam için eyyam-ı resmiye-i tatiliye müstesna olmak üzere karardâde pusulalarının ta'likinden itibaren ikinci günü akşama kadar müddet olup bu müddet zarfında yani karardâde çakıldıktan kırk sekiz saat içinde yüzde üçten noksan olmamak üzere zam kabulüyle müzayede tekrar açılır. Aynı muâmelât cereyan ve nihayet nida edilir. Tekrar karardâde tahrir olunur.

Müzayedenin her kaç defa olursa olsun tekrar açılması kanûnidir. Fakat her defasında yüzde üç zam had askaridir. Fakat bir kere bu suretle açıldıktan sonra tekrar karardâde yazılınca kadar arada herhangi bir miktar zam kabul olunur.

İkinci müzayede 48 saatten ziyade devam edemez. Bu da ilk karardâdeye mahsus olarak ta'lik olunacak varaka da münderiç tarih gününün akşamından muteber olup pusulaya kaç defa karardâde çakılırsa çakılsın iki günden ziyade devam etmez. Karardâdesi çakılan karyelerin ikinci günü akşamüstü isimleri ile bedel müzayedeleri meclis-i idare-i kazâda ve cümle muvâcehesinde alenen kıraat olunduktan ve dellal vasıtasıyla nida ettirildikten sonra bu karyelerin a'şârına şayet yüzde üç ve daha ziyade zam eden bulunursa ihaleleri ertesi güne te'hîr edilmemek üzere o akşam derhal müzayedeleri icra ve ikmal olunur.

Ve peylerin kat'ıyla müzayedeye kat'iyen hitam verilip zira meclis-i idareden “İş bu bedel ile ihalesi karargîr olundu.” ibaresi yazılarak zât mühürleriyle tahtîm olunduktan sonra ihaleye me'mur olanlar tarafından müzayede pusulasına “İhale olundu.” işareti terkim ve mültezimlerden, kefillerinden sened alınarak zabtname verilir.

Emâneten İdare: Bir kazânın hâvî olduğu karyelerin umûmunun veyahut bazısının bedelât-ı oşriyesi hadd-ı lâıykını bulamamak hasebiyle ihale-i kat'iyeleri icra edilemeyerek o kazânın başlıca mahsulü idrak ile vakt-i hasad ve harmanı hulûl ettiği halde emâneten idaresine teşebbüs olunacak ve ta'şîre bede' olunduğu tarihten beş gün mürûruna kadar bu karyelerin evvelki talibi veyahut zuhur edecek diğer biri bedelini def'aten veyahut bi'l-müzayede hadd-ı lâıykına iblağ ettiği halde ihalesi caiz olursa da ta'yin olunan beş gün müddet geçtikten sonra zam vuku' bulsa dahi kabul olunmayacaktır. Beş gün içinde talibi zuhur edip de ihalesi icra olunan karyelerin o müddette hükümet-i mahalliye marifetiyle ta'şîr ve tahrir edilen mahsulünün mültezim tarafından tekrar tahririne kıyam olunmayıp devr olunan defterler mucibince kabul

edecektir. Hine ihaleye kadar istihdâm edilmiş olan memûrîn maâşât ve kefâlet ve tasdiki harcları mültezimden alınıp onlara verilir.

Pey Kırdırılması: Gerek müzayede gerek ihale esnasında müzayede pusulalarına pey vaz‘ etmiş olanlardan biri peyinden nükûl ederek pey kırılırsa o pusulada muharrer a‘şâr tekrar müzayede olunarak evvelki verilen pey miktarından daha aşağı bedel ile ihale olunduğu surette farkı peyinden nükûl eden şahıstan veyahut kefilinden tahsil olunur. Şayet başka hiç talibi bulunmazsa emâneten idare ve ta‘şîr olunarak alınacak hasılatın gayrı ez-masraf miktarı evvelki verilen peyden dûn olunduğu halde farkı kezâlik evvelki pey sahibinden veya kefilinden tazminen istifa olunur.

2.5. Beşinci Kitap: Ticaret-i Berriye ve Bahriye

Mündericât: Ta‘rîfât, Muâmelâtın Tefrîkindeki Fevâid, Muâmelât-ı Ticariyenin Şerâit-i Esâsiyesi, Tâcirin Evsâf ve Şerâiti, Defâtir-i Ticariye, Defâtirin İbrâz ve Teslimi, Ticaret Şirketleri, Kollektif Şirketleri, Komandit Şirketi, Anonim Şirketi, Hissedarlık Vecihle Şirketler, Usûl-ı Hikme Müracaat ve Esbab-ı Mûcibesi, Komisyoncular, Emanetçiler, Kiracılar, Dellâl ve Simsarlar, Poliçe, Emre Muharrer Sened, İkâmetgah Senedi, Çek, Açık Bono, İtibâr Mektubu, İflas, Tahkîk-i Duyûn, Konkordato, Ticaret-i Bahriye.

2.5.1. Ticaret-i Berriye

2.5.1.1. Tağrifât

Yalnız ihtiyacât-ı şahsiyeye binaen îfâ olunan kâffe-i ukûdâta muâmelât-ı âdiye; istihsâl-i menfaat kasdıyla icra edilen ukûdâta “muâmelât-ı ticariye” namı verilir.

Muâmelât-ı ticariyeden mütevellid münazaât ve ihtilâfât suret-i umûmiyede nev‘ine göre ya ticaret-i berriye veya ticaret-i bahriye kanunları ahkâmına tâbi‘dir.

Muâmelât-ı ticariye maksad-ı temettü‘ ile mevâd-ı tabi‘iyeyi mâlûmât-ı sanaiye haline ifrâğ; mevâd-ı tabi‘iyeyi, mâlûmât-ı sanaiyeyi mübadele; maksad-ı ticaretle her nev‘ emvâl-i mankûle icar ve isti‘câr veya buna tavassut veya bunu teshîl etmek üzere îfâ edilen bi’l-umum ‘ukûd ve muâmelât-ı meşrû‘a ve gayr-ı memnû‘adan ibarettir. Kanun-ı ticaret bunları ve bunlardan mütevellid ihtilâfâtın hallini idare eden ahkâm-ı istisnaiyeyi ihtiva eder.

Muâmelât-ı ticariye, esas ve mâhiyeti; 2, Mahal icrası; 3, Vesâit-i icraiyesi; 4, İcra edenlerin sıfatı itibarıyla başlıca dört suretle mutâlaa olunabilir.

Esas ve mahiyeti itibarıyla “Asliye, Fer’iye” olur.

Mevâd ve Mahsulât-ı Tabi’iye ile mamulât-ı sanaiynin mübadelesi ve mahsulât-ı tabi’iyenin mamulât-ı sanaiye haline ifrağı gibi maksûd-ı bi’z-zât olan hususât “Asliye”; ve komisyonculuk, sarraflık, dellâllık gibi teshil ve tavassuttan ibaret olan muâmelât başlı başlarına bir menfaat te’min etmedikleri cihetle “Fer’iye” add olunurlar.

Mahall icra itibarıyla ticaret dâhili, harici, olur. Ticaret hariciye de: İdhâlât, ihracât, transit şeklinde tecelli eder.

Vesâit-i icraiyesi itibarıyla berriye, bahriye olur.

İcra edenleri sıfatı itibarıyla: ya iki taraf da tüccar olur, ya bir taraf tüccar olur yahut iki taraf da tüccar olmaz da o muâmeleleri muâmele-i ticariyedir.

Ticaret-i berriye ayrı bir kanun, ticaret-i bahriye ayrı bir kanuna tâbi’dir.

İhracat ve transit muâmelâtı yüzde bir, idhâlât yüzde on bir gümrüğe tâbi’dir. Ticaret-i dâhiliyeden gümrük resmi alınmaz.

Bir tacir tarafından mevâd-ı ticariyeden herhangi biri hakkında icra edilen muâmelâtın kâffesi –hilâfı sübut buluncaya kadar- muâmelât-ı ticariyeden²³⁰, bilakis şahıs gayr-ı tacir eliyle icra edilen muâmelât-ı mezkurenin kâffesi muâmelât-ı âdiyeden add olunur.

Hâlbuki muâmelât-ı ticariyenin öyle bir nev’i vardır ki gerek tacir gerek gayr-ı tacir tarafından icra edilsin mutlaka muâmelât-ı ticariyeden add olunur.

Sarf-ı nazarı olan taksimât-ı mebhûse bu suretle rusûm, takdir nev’-i muamele ve sâire nukât nazarından bir takım fevâid-i ameliye te’min eder.

2.5.1.2. Muâmelâtın Tefrikindeki Fevâid

Dörttür: 1. İhtilâfât-ı mütehaddiseyi hülle-i vezifedâr olan mahkeme tayin eder.

1. İkame olunacak beyyinâtın mahiyeti anlaşılır. Mesela hukûkta beş bin kuruşa mütecavizz da’vâlar çok kere ancak senedle, ticarette suver-i saire ile de kabil-i isbattır.

2. Kanunen tacir “Muâmelât-ı ticariyede bulunan ve bunu kendine sanat-ı mu’tâda ittihaz eden kimse” demek olduğundan tacirin gayr-ı tacirden tefriki çok kere bu muâmelâtın tefrik edilebilmesine bağlı kalır.

²³⁰ Çünkü onlarda asıl olan kasd ticarettir.

3. Senedât-ı âdiye ile mutlaka bir sened tüccarı olan poliçe ve sâir senedat-ı tüccariyenin bazı ahvalde tâbi‘ olduğu damga resmi yekdiğerinden ayrıdır.²³¹

2.5.1.3. Muâmelât-ı Ticariyenin Şerâit-i Esasiyesi

Dörttür: 1. Bir muâmele ticari olmak için kanunen memnu‘ ve muhalif-i edeb olmaması lazımdır.

Bilâ ruhsat piyango küşâdı memnu‘dur. Barut i‘mâl ve furuhtu yalnız hükümete aiddir; bunlarla iştigâl birer cürm kanunu olur. Fuhuşhane idaresi muhalif-i âdâbdır, bunların hiç biri muamele-i ticariye değildir.

2. Bir bedel ve menfaat mukabili olmalıdır.

Bedel gerek nakd gerek nakdın gayrı olabilir. Hibe, sadaka, vasiyet bilâ bedel olduğundan bunlar ne miktarda olursa olsunlar muâmele-i ticariye teşkil etmezler.

3. Emvâl-i gayr-ı menkûleye taâlluk etmemelidir.

Zira bunlar sehli‘l mübâdele değildirler. Binâen aleyh arazi ve gayr-ı menkûlâtın tekrar satmak niyetiyle iştirâsı muâmelât-ı ticariyeden add edilmemiştir. Ancak gayr-ı menkulün enkâzını kasd-ı ticaretle olup satmak muâmele-i ticariyedendir. Kalfanın gayrın arsası üzerine ebniye inşa etmek üzere vuku‘ bulan taahhüdü kalfaya nazaran umûr-ı ticariyedendir.

4. Bir malın hîne iştirâ ve isticârında kasd-ı ticaret bulunmalıdır.

Yani 1. O mal bedel mukabilinde iştirâ veya isticâr edilmiş olmalı; 2. Şu ukûd o malları tekrar satmak veya kiraya vermek kasd ve niyetine müstenid bulunmalıdır. Kef tarlası mahsulatını satan çiftçi alınmış malı satmadığından; bir mal-ı mev’hûbi satan kimse dahi silk mülküne bir bedel mukabilinde giren şeyi satmadığından bunlara muâmele-i ticariye denilemez. Nitekim bir tacirin hanesi ihtiyâcâtı için iştirâ ettiği bir sobayı muahharan lüzumu kalmamasından dolayı ahirine satması dahi vaktiyle satmak kasdı olduğundan muâmele-i ticariyeden madûd değildir. Fakat bir şahıs gayr-ı tacirin satmak niyetiyle bir soba satın alması muamele-i ticariyeden olduğu gibi onu satması dahi vaktiyle satmak kasdı olduğundan muâmele-i ticariyeden madûd değildir. Fakat bir

²³¹ Memalik-i ecnebiyede iki şahıs beyninde tanzim olunan bir sened-i âdi memalik-i Osmaniye’de bir suretle isti‘mâl edildiği halde o senedin hâvî olduğu meblağ miktarına göre pul ilsâkı muktezâ iken memalik-i ecnebiyenin birinden diğeri üzerine keşide olunup memalik-i Osmaniye’de tedavül eden senedât-ı ticariyeden ancak tabi‘ olduğu resmin nısfı alınır. Kezalik bir sened-i âdinin tazmin ettiği meblağın ahz ve kabzı imza ile tasdik ve ikrâr olunduğu halde iş bu muamele tabi‘ resm olduğu halde senedât-ı ticari mukabilinin keyfiyet kabzı imza ile tasdik edilse böyle bir kevne resm tabi‘ değildir.

şahıs gayr-ı tacirin satmak niyetiyle bir soba satın alması muâmele-i ticariyeden olduğu gibi onu satması dahi aynı suretle umûr-ı ticariyedendir. Kasd ve niyet umûr-ı bâtinadan olduğundan tayin nev' için inde'l-inkâr sebeb-i ihtilâf olan muameleden mütehassıl delil-i zâhiriye nazar olunur.

Kanun-ı ticaretin bir zeyli vardır ki bunun yirmi sekizinci ve yirmi dokuzuncu maddelerinde muâmelât-ı ticariyenin neler olduğu ta'dâd edilmiştir.²³²

2.5.1.4. Tacirin Evsâf ve Şerâiti

Ticareti kendine sanat mu'tâde ittihâz eden, yirmi bir yaşını ikmâl etmiş veya on sekizini ikmal ettikten sonra veli veya vasisi tarafından tekeffül ve mahkeme-i ticaret canibinden irae-i ruhsat edilmiş bulunan her şahıs, her ticaret şirketi tacir add olunur.²³³

Sanat-ı mu'tâde ittihâz edildiği kabul olunmak için bir şahsın yekdiğerine karib zamanlarda mükerreren umur-ı ticariye icra etmesi lazımdır. Yoksa bugün ucuz gördüğü bir malı alıp sattıktan bir sene sonra yine böyle bir ahz ve itâ da bulunan kimseye i'tiyâd isnad olunamaz. Ancak satmak niyetiyle bir mal alınıp satılması bizâtihi muamele-i ticariye olduğundan bu muameleden tevellüd edecek bir da'vâ mahkeme-i ticaret huzurunda ru'yet edilmek iktizâ eder.

Tacirlik ikrâr ile şehâdet ile bazı evrak ile isbat olunabilir. Olbâb da ibrâz ve istimâ' kılınan beyyinâtın takdir mahiyeti mahkemeye aiddir. Veli veya vasi tarafından

²³² Madde 28: Kanunen umur-ı ticariyeden add olunan mevad gerek heyet-i asliyesiyle gerek i'mal olunduktan sonra ahire satılmak veya kiraya verilmek için her nev' eşya ve erzak mübaye'ası ve liecli't-ticare fabrikacılık ve komisyonculuk ve karada ve denizlerde ve nehir ve göllerde eşya nakli ve bir mahale eşya verilmek ta'dâtı ve liecli't-ticare şunun bunun mesalihini görmek ve furuht olunacak her nev' eşyanın müzayedesi icra olunmak için mahaller tahsis ve küşadı ve ol mahallerin muâmelâtı ve tiyatroculuk ve halk için temaşagâh küşadı sanaâtı ve kambiyo ve sarraflık ve simsarlık umuru ve bankaların bilcümle muâmelâtı ve tüccar ve esnaf beyninde taâti olunan tahvilât ve vukûâ gelen bilcümle taahhüdât ve her şahs beyninde alınıp verilmekte olan poliçe senedâtı veya hurd bir mahalden diğer mahale nakl ve irsal olunmakta olan akçalara dair verilen ve bir şahsın emrine veya her kim ibrâz ederse ona te'diye olunmak üzere yazılan bunu ve tahvilât hususatından ibaret olacaktır.

Madde 29: kezalik kanunen umur-ı ticaret-i bahriyeden add olunan mevad-ı sefine inşasına dair bilcümle taahhüdât ve dâhilen ve haricen vuku' bulan seyrüsefer için sefâin iştirâsı ve furuhtu ve bahren emval ve eşya nakl ve irsâli ve sefine için âlât ve zahire ve malzeme-i sairenin kezalik mübaye'a ve furuhtu ve sefine nevli ve icar ve isticârları ve sefine ve gerek hamulesi üzerine olunan ikrâz ve istikrâz keyfiyâtı ve sigorta maddesiyle sair-i umur ticaret-i bahriyeye müteallik mukavelât ve senedât ve gemi taifesinin ücret ve maaşlarına dair olan mukavelat ve ticaret sefâininin hizmet için taifelerinin taahhüdâtı hususlarından ibaret olup iş bu mevad-ı muhtelifeye taalluk eden kâffe-i da'avi ticaret mahkemelerinin bahriye meclislerinde ru'yet olunacaktır.

²³³ Ancak emval-i eytâm nizamnâmesi mucibince henüz yirmi yaşına girmemiş olanların isbat-ı rüşd etmelerini kabul etmeyerek emval-i mevruşesine cihet-i şeriyeden vaz'-ı yed edilmiş olan kimsenin on sekizini ba'de'l-ikmal velisi tarafından tekeffül edilse de emval-i mevruşesi teslim edilmez yani müsaâde-i mebhûse bu kabîl eşhâs hakkında tatbîk edilemez.

tekeffül bahsine gelince on sekiz yaşında bir şahsa veli veya vasinin tekeffüle mecburiyeti olmamakla beraber mekfûlün lehin cehâlet-i fâhişe ile meçhuliyeti ve mekfûlün bihin de hine akd-ı kefalet de adem-i mevcudiyeti cihetiyle kefalete imkân olmadığından bu tekeffülden maksad huzur-ı mahkeme de te'minâtta bulunmaktan ibarettir.

Bir kimseye tacir denmek için muâmelât-ı ticariyeyi kendine sanat-ı mu'tâde ittihaz etmesi şart ise de muâmelât-ı mezbûrenin o şahsın sanat-ı asliyesi olması ve kezalik bu muâmelâtta aleniyet bulunması şart değildir.²³⁴

Bir de ehliyet-i ticariye için on sekiz yaş mebde-i tayin olunduğu cihetle bu sinin mâdûnunda bulunub da muâmelât-ı ticariye ile iştigâl eden kimselere tacir denemezse de icra ettikleri ukûd ve muâmelât-ı ticariye büsbütün hükümden sakıt olmayıp bunlar kavânin-i umûmiye ahkâmına tevfiken ve fakat inde'l-icab mahâkim-i ticariye huzurunda ru'yet olunur.

On sekiz yaşında bulunan zevâtın tacir sıfatını ihraz edebilmesi için şerâit-i takyîdiyeden olan veli veya vasi tarafından verilen me'zuniyetin mahkeme-i ticaret tarafından tasdik edilmesi ve emr-i tasdik tescili ve evrâk-ı havadisle de neşri lazım ve müfiddir.

2.5.1.5. Defâtir-i Ticariye

Tüccârın mu'teddün bih olan defterlerindeki kuyûd ikrâr bi'l-kitâbedir. Fakat bu kuyûd yalnız sahibinin aleyhine delil olmayıp bazı kuyûd ve şurûta tâbi' olmak üzere kava'id-i umûmiyeden bil-istisna "Beyne't-tüccar" vukuâ gelen ihtilâfatta isbat-ı müddeâ zammında beyne-i sâire yoksa ve tarafeyn defâtirinden yalnız birininki muntazam olup da diğer tarafınki gayr-ı muntazam ise, yahud diğer taraf hiç defter ibrâz edemez ise kendi lehlerine de delil olabilir.

Defter tutmak bâ husus iflas, ru'yet-i muhasebe, taksim-i beyne'l-verese gibi hususâtta "Sür'ati"; ve sahib-i defterle ahz ve îtâ da bulunan birçok eşhâsın hukûkunu te'min suretiyle "İ'tibârî" te'sis eder.

Defter-i ticariyenin bir nev'î kanunun tutulmasını emr ettiği defterdir ki bunlara "Defâtir-i mecbûriye" denir. Ve bunlar yevmiye, bilanço ve kopya defterlerinden

²³⁴ Memurîn-i devletten her kim aynı zamanda muamele-i ticariyeyi sanat-ı mu'tâde ittihaz etse tacir olmuş olur. Mağaza küşad etmeksizin kendi hanesini mahal-i ticaret ittihazıyla suret-i gayr-ı aleniyede icra-yı ticareti i'tiyâd eden de tüccardan ma'dûd olduğu gibi.

ibarettir. Diğer nev‘i mükellefiyet-i kanuniye haricinde tüccârâtın hasbellüzum tuttukları defâtirdir ki bunlara “Defâtir-i ihtiyariye veya muâvine” denir, bunlar iktizâ-yı muameleye göre taâddüd ve tenevvü’ eder ve muayyen değildir. Defâtir-i mecburiye hakkında usul-ı defteriyede tafsilat verilmiştir.

Yevmiye ve bilanço “Mevazine” defterlerinin kable’l-isti’mâl ve yevmiye defterinin fazla olarak ba‘de’l-isti’mâl taraf-ı mahkemeden tasdik ettirilmesi lazımdır. Mahkemeden maksad mahali ticaret mahkemesi veya o vazife ile mükellif mahakim-i hukûkiyedir. Fransa’da kopya defterleri de usul-ı tasdike tâbi’dir.

Emr-i tasdik her sahifeye numara vaz’ ve kaç sahifeden ibaret ise ahirine işaret eyleyerek tarih-i keşidesinden ibarettir.

Defâtirin İbrâz ve Teslimi: Defatir-i mahkeme iki suretle tevdi’ ve irâ’e olunabilir. Ya, kâffe-i mündericâtı tedkik olunmak üzere meselâ bir tacirin vefatıyla veresei arasında taksîm icrası veya bir şirket-i ticariyenin şürekâsı beyinde nizâ’ zuhur etmesi veya bir tacirin dūçâr iflas olması gibi ahvâlde icra kılınır ki buna “Teslim” denir yahut bir da‘vânın esnâ-yı muhâkemesinde husus-ı münâza’ fihâya delil olmak üzere yalnız o ciheti tedkik edilmek üzere bir defterin irâ’e edilmesidir ki buna da “ibrâz” denir.

İbrazdan bilâ sebep imtinâ’ da‘vâ-yı hasmın sıhhatine emare add olunabilir.

2.5.1.6. Ticaret Şirketleri

Şirket münferiden istihsâli müteazzir veya müteassir olan makâsıd ve menâfi’-i cisimenin icrasını te’mîn zammında efrâd-ı beşerin kendi kuvâ-yı maddeye ve maneviyelerini bir yere cem’ etmelerinden ibaret bir haldir. İstihsâl-i menafi’ maksadına müstenid olan şirket iki kısımdır: Âdiye, Ticâriye.

Muâmelât-ı ticariyeden ma’dûd-ı mevâd ile meşgul olmak üzere teşekkül eden şirket, şirket-i ticariyedir.

Bizde başlıca dört nev‘ ticaret şirketi kabul olunmuştur:

Kollektif, komandit, anonim, hissedarlık vechle şirket.

2.5.1.7. Kollektif Şirketi

Umumi bir isim ile şirketlerin mecmu’una şamil olarak iki ya daha ziyade kimseler miyanında şürekâdan bir veya bir kaçının veya umumunun ismi ünvan-ı şirket

ittihaz edilerek maksad-ı temettü'le ve muâmelât-ı ticariyeden ma'dûd-ı mevâd ile iştigal etmek ve cümlesi de taahhüdât-ı şirketten dolayı servet-i umûmiyeleriyle kefâlet ve mesûliyet-i müteselsile altında bulunmak üzere akd-ı şirketten ibarettir. Bunda umur-ı şirket şürekâdan intihâb olunan müdürler ma'rifetiyle idare ve ru'yet olunur.

2.5.1.8. Komandit Şirketi

Bir veya mütaaddid mesuliyet gayr-ı mahdûdaya tâbi' kollektif şürekâ ile keزالık bir veya mütaaddid mesuliyet-i mahdûdaya yani vaz' ettiği sermaye kadar mesul olup diğer şürekâ gibi taahhüdât-ı şirketin ifâsı zammında servet-i şahsiyesiyle taht-ı mesuliyete girmeyen şürekâdan mürekkeben teşekkül ettiği halde şürekâ-yı mesuleden bir veya bir kaçının isimleri unvan-ı şirket ittihazıyla ve yine kasd-ı temettü'le muâmelât-ı ticariyeden ma'dûd-ı mevâd üzerine akd edilen şirkettir ki "Komanditer" olan yani mesuliyet-i mahdûdeye tâbi' bulunan şürekânın isminin unvan-ı şirkete idhali ve kendisinin umur-ı şirkette istihdâmı caiz olmaz. Ve bu memnu'iyete muhalif ahval vukuunda o şerik sıfat-ı kanuniyesini izâ'a ederek kollektif şerik gibi mesuliyet-i gayr-ı mahdûdeye tâbi' olmuş olur. Ve bu şirket mesul şürekâ meyânından intihâb olunan müdürler marifetiyle idare edilir.

Şirket namına vaki' olan taahhüdâtın dolayı kollektif sıfatında bulunan şürekâ cemi'-i emval ve servet-i şahsiyeleriyle taahhüdât-ı merbûrenin ifâsını zamin ve mütekeffil olup komanditerler vech-i meşruh üzere bir sebep-i kanuni ile mesuliyet-i mahdûdaları zail olmadıkça vaz' ettikleri sermayede fazla zarar ve ziyana zamin değillerdir.

Şürekâ iki nev' olduğuna göre şirkette mesuliyetleri gayr-ı mahdûd bulunan şürekâyı izafeten kollektif, mesuliyetleri gayr-ı mahdûd bulunan şürekâyı nazaran da komandit nev' dendir.

Şirket-i ticariyenin vücudu için başlıca alâim:

1. Şürekâ beyinde bir mukavele olur.
2. Birer sermaye vaz' edilir, "Nakd, amel, emtiâ, esrâr-ı sanaiye ve fenniye gibi."
3. Akd-i şirkette kasd-ı temettü' olur. "Cem'ıyyât-ı hayriye şirket değildir."
4. Şürekânın hisse-i menfaatleri cüz-i şâyi' olur, maktu' olamaz.

Her hangi bir şirketin nazar-ı kanunda mevcudiyeti bazı şerâitin ifâsına muallaktır: Ezcümle şirket mukavelenamesinin hûlasası yani:

1. Şürekânın esâmisi; şöretleri, mahal ikâmetleri;
2. Şirketin ünvanı;
3. Müdürü;
4. Mebde' ve intihâsı, miktar sermayesi ve şerâit-i sairesi ilân edilmek lazımdır.

Bu şerâita riâyet edilmedikçe şirket eşhâs-ı salise aleyhine teşekkül etmiş ad olunmaz.

2.5.1.9. Anonim Şirketi

Yani isimsiz şirket sermayesi eshâme münkasım olarak ekseren mevzu'-ı maksad şirketi unvan ittihazı suretiyle akd edilen şirkettir ki muâmelât-ı şirket muvakkaten tevkil ve azl ve nasbları caiz olan vekiller ma'rifetiyle idare olunur. Bu vekillerin şürekâdan ve şürekânın gayriden ta'yini caiz olur.

Bu nev' şirketin itibarı ve şirket namına icra edilen ukudâtın mesuliyeti münhasıran sermayeye taalluk ettiği cihetle şahıs asla mevzu'-ı bahs olamaz. Yalnız bedel-i muayyenini îtâ ile iş bu eshâm ve hususdan iştirâ, ta'bir-i ahirle sermayeye iştirâk edenler o şirketin şeriki olmuş olurlar. Şirketin dūçâr zarar olması halinde şürekânın ve hatta müdürân şirketin böyle vaz' ettikleri sermayeden yani eshâm ve hisas-ı bedelâtından fazla bir güne mesuliyetleri yoktur. Müdürân şirketin şürekâ-yı şirket demek olan ashab hisas-ı eshamdan ta'yini caiz olduğu gibi hariçten dahi intihâb olunabilir.

Memalik-i ecnebiyede müteşekkil anonim şirketlerinin memleketimizde şube küşâd edebilmeleri için müsaade istihsâl etmeleri لازم andır. Anonim şirketleri suret-i idarece diğer şirketlerden farklıdır. Diğerlerinde müdür şirket-i şürekâca şürekâ-yı mesule meyânından intihâb edilir. Anonimde böyle bir şey yoktu. Fakat bunların re'si idarelerinde müdürlerden başka şirket namına beyan-ı re'y ile ittihaz-ı tedâbirde salahiyettâr bir meclis-i idare. Ve bu meclis azalarını intihab ve tayin ve şirketin teşebbüsât-ı umumesi hakkında karar vermek gibi vazâif ile mükellef birer de cemiyet-i umûmiyesi vardır.

Meclis-i idareye aza olabilecek kimselerin şirketin bir miktar hisse-i senedâtına sahip olmaları ve devam-ı memuriyetlerince o hisseleri âhara satamamak üzere şirket sandıkına vaz' etmiş bulunmaları lazımdır.

Şirketin bidayet tesisindeki heyet-i umûmiye biltab' olmadığından ilk meclis idare azaları bidayeten müesseseler tarafından tayin olunur.

Aza üç sene için intihab edilirse de tekrar intihab edilmeleri caizdir. Bunların tanzim, heyet-i umûmiyeye tevdi', hissedârâne tevzî' olunacak temettü' miktarını tayin etmektir.

Şirket nizamnamesinde musarrah adedde hisse sahiblerinden mürekkeb olan heyet-i umûmiye ahval fevk'al-âde haricinde senede bir defa meclis-i idare reisinin taht-ı riyasetinde ictima' ve meclis-i idarenin müşkilâtını hall, muâmelâtını tedkîk ve bir karara rabt eder.

Gerek anonim gerek sermayesi eshama munkasım komandit şirketlerinin sermayelerinden birer cüzünde tasarrufu isbât eden evrağa hisse senedâtı action, iş bu senedâtın aksam ve eczasına conpure Laction ve bu şirketler nam ve hesabına inde'l-icab istikrâz olunan mebâliğin teshil-i tedârîki zammında ifraz ve taksim edildiği aksamın behrini ihtiva eden evrağa tahvilât obligation namı verilmiştir. Tahvilâtta eczâya taksim olunur ki buna da coupon denir.

2.5.1.10. Hissedarlık Vechle Şirketler

Şirket-i hususiye, şirket-i muvakkate, şirket-i zımniye namlarıyla dahi yâd olunan bu nev' şirketler üç evvelkine makis değildir. Bunda merasim-i mahsusa-i kanuniye yoktur, ancak icab ve kabul ile in'ikad eder. Hissedarlık vechle şirket-i muayyen ve mahdûd bir veya birkaç muamele-i ticariye icra etmek ve onların icra ve ikmaliyle münfesihi olmak üzere iki veya daha ziyade eşhas beyninde unvan-ı şirkete mahal olmaksızın akd olunan şirket ticariyedir. Yani hissedarlık vechle olan şirket o şirkettir ki hiçbir unvan mahsusu olmayarak her bir şerik icra ettiği akd ve muameleden dolayı eşhas-ı saliseye karşı şahsen mesul bulunmak ve akd-ı şirketin taalluk ettiği muamelenin icra ve ikmaliyle beraber münfesihi olmak üzere iki veya daha ziyade eşhas beyninde akd edilir.

Ticaret şirketleriyle âdî şirketler arasındaki furûk:

1. Şirket-i ticariye mevad-ı ticariye üzerine akd edilir. Şirketin nev'iyet kanuniyesi muâmelâtının mahiyetiyle taayyün eder, şürekânın âdî veya ticârî add etmelerinin bir te'siri yoktur. Meselâ arazi alıp satmak maksadıyla mün'akid şirket ancak bir şirket-i adiyedir ve ancak kanun müddeti ahkâmına tâbi'dir.

2. Şirket-i ticariyeler de şürekânın kendi şahsiyetlerinden başka ve bu şahsiyetle gayr-ı mürtebit birer de "Şahsiyet-i maneviye" vardır. Müdürân-ı şirket bu şahsiyet-i maneviye'nin vekilleridir, -Hissedârlık vechle olanlar müstesna- sermaye-i şirket şirketindir. Şirketin fesh ve infisâhı, tasfiye-i muâmelâtı ile her bir şerikin hukûku taayyün eder etmez şürekâ hissesinde tasarruf edebilir.

Şürekânın dainleri şirketin tevzi' olunacak temettüâtından şerik-i medyûna isabet edecek hisseyi hacz edebilir. Bu hisse şirketin değil, şerikindir.

Yine bu şahsiyet-i maneviye neticesi olarak şürekâdan biri zimmetindeki alacak o şirkete olan deyn ile takas olunamaz.

Ve şürekânın şahsen iflas etmesi şirketin dahi iflasını intâc ve istilzâm etmez.

Sermaye tamamen şirketin olduğundan şirketin gerek fesh ve infisâhı, gerek iflas halinde şirket dainleri tamamen istifay-ı matlûb etmedikçe şürekânın dainleri sermaye-i şirketten bir şey alamaz; ancak sermaye-i şirket haricinde olarak şürekânın emvâl-i şahsiyesine müracaat halinde şirketin dainleriyle şerikin dainleri mütesâviyen istifâ-yı matlûb ederler, bu halde hiç birinin hakk-ı tercih ve imtiyazı yoktur. Zira şürekânın emvâl-i şahsiyesi şirketin sermayesi hükmünde değildir. Hâlbuki bir şirket-i âdiyenin infisâhında bu şirketin dainleriyle şürekânın dainleri beyinde bir hakk-ı tercih bulunmadığından sermaye-i şirketten cümlesi hisseleri nisbetinde müstefid olurlar.

3. Bir şirket-i ticariyenin te'diye-i deynde izhâr-ı acz etmesinden münba'is umur iflasiyesi kanun-ı ticaret ve şirket-i âdiyeninki kanun-ı medeni ahkâmına tevfiken ru'yet olunur.

Şirket-i ticariyenin iflası, deyn ticarisini va'desinde nakden îfâ edememesiyle; kanun-ı medeni nazarında iflas, deynin mevcuddan ezyed veya ona müsavi olmasıyla hâsıldır.

4. Ticaret şirketlerinin teşekkülleri bazı merasim-i kanuniyenin vücuduna vâbeste olup âdî şirketlerde böyle bir lüzum yoktur.

Kollektif ve komandit şirketlerinin emr-i teşekkülleri şürekâ beyinde resmen veya suret-i âdiyede tanzim olunacak tahrîri bir mukaveleye müstenid olmak ve bu

mukavele name mündericatından eşhâs-ı salisenin hukûkuna taalluk edecek cihât neşr ve i'lân kılınmak; anonim şirketleri dahi maksad ve suret-i teşekkülleri mülk ve devletçe mucib menfaat olarak dâ'î-i mazarrat bulunmadığı usulü dairesinde bi't-tehkîk anlaşıldıktan sonra bâ irade-i seniye mezuniyet îtâ olunmak lazımdır. Hususi şirketlerde böyle bir merasim yoktur.

5. Mercî'-i da'vâ ve usul-ı muhâkime nokta-i nazarından da şirket-i ticariye ve âdiye arasında fark vardır.

Şirket-i ticariyede eşhâs-ı salise ile şirket beynindeki daâvinin mercî'-i ru'yeti mahâkimdir. Şürekâ-yı ticariye arasındaki ihtilâfât ise evvelce mahâkim-i ticariye tarafından hall ve hasm olunamayıp hakemler tarafından ru'yet ve mahkeme-i ticaret kararıyla tescil olunan varaka-i hakemiye ile bertaraf edilir.

2.5.1.11. Usul-ı Hakeme Müracaat ve Esbâb-ı Mucibesi

Beyne's-şürekâ şirket umurundan mütehaddis-i ihtilâfâtın hali hükümlere havâle edilir. Hükümleri tarafeyn veya mahkeme tayin eder. Tarafeyn hükümlerini ister kendileri tayin etsin, ister imtinalarıyla mahkeme tayin etsin mahkemede bir üçüncü veya beşinci hakem tayin eder.

Heyet-i hakemiye münasib gördükleri yerde ictima' ve tarafını istima' ve hesâbât ve evrâkı bizzat veya bir mahasib vasıtasıyla tedkîk ve ittifâk veya ekseriyetle verdikleri kararı üçüncü veya beşinci hakem eliyle takdim ederler.

Bu üçüncü veya beşinci hakemin ittifakın adem-i husulü halinde tayini de cari ise de ta'vîk-i muameleyi mucibdir.

Hakemlerin mukarrerâtı yalnız tarafeyn hakkında nafizdir. Üçüncü veya beşinci hakemin başlı başına ayrı bir ra'y-ı beyan etmesi caiz değildir. Ya tarafeyni tevhid veya tarafeynden birine iltihâk eder.

Gıyabi mukarrerât-ı hakemiye aleyhine itirâz variddir.

Hakemlerin kararnamesi ticaret mahkemesi reisi tarafından tescil edilmek şartıyla bidayet mahkemesi i'lâmı mesabesindedir. Riyaset tarafını ba'de'l-istimâ' tescili emr eder.

1. Hakemlerin hükümnamelerini müddet-i mezuniyetlerinin küzerânından sonra îtâ etmiş olmaları; 2. Hükümnamelerin mündericâtı kanune, âdâb ve âsâyişe muhalif

düşmesi; 3. Hakemlerin tahkimname ile kendilerine îtâ edilen mezuniyet hilafında hüküm etmiş bulunmaları sebepleriyle emr-i tescilin îfâsına karşı itirâz edebilir.

Vasıtalar: Bazı kimseler bir ücret mukabilinde bütün zaman sa'yilerini bir tacirin hizmetine tahsis eder, “Uşaklar, sandıkkârlar, yazıcılar ilââhir”.

Bazı kimseler bir tacirin daire-i emr yine dâhil olmadığı halde yalnız ücret mukabilinde kendilerine kendilerine müracaat eden tüccara hizmet ederler, “Komisyoncular”.

Diğer bir takım kimselerde keza ücret mukabilinde iki şahıs arasındaki ukudatın icrasına delalet eder, “Delâller”.

2.5.1.12. Komisyoncular

Komisyoncu ücret mukabilinde ahirin hesabına “icra-yı ticaret” eder; fakat âkid hakkında o ahiri beyan etmez, akdi nefesine izafe eder.

Dünyada her taraf ayrı ayrı hasaisi haizdir. Bazı yerde pirinç, bazı yerde buğday, arpa, bazı yerde meyve bol ve güzel yetişir. Ve o kadar bol yetişir ki o râdde artık o para etmez, hâlbuki başka taraflarda aynı hal diğer mahsûlât hakkında vardır.

İmdi tüccarın kendi memleketindeki fazla eşyayı başka yerlere göndermesi ve oralardaki ucuz, güzel, iyi eşyayı getirmesi günlere, haftalara, aylara muhtaçtır. Birçok para sarfını da iktizâ eder. Hem vakitten kazanmak derdi büyük, hem de taksim-i mesaiye riâyet edilmemek yüzünden aldanmak tehlikeleri çoktur.

İşte komisyonculuk sanati bu derdleri bir taraf ve birçok fevâidi te'mîn etmiştir.

Fazla olarak komisyoncular satılmak üzere kendilerine tevdi' edilen emvâl-i ticâriyeye mahsuben avans verirler. Bu suretle sahibi daha malı satılmadan para tedarik eder ve bir teşebbüs de daha bulunabilir.

Komisyoncu da parasını emin bir halde kullanır, çünkü elindeki emvâl, matlubu miktarınca rehindir. Aynı zamanda da komisyonnu alır.

Paris'e iki bin liralık koza yollayan tacir hemen müşteri yoksa 1500 lira yetiştirilmesini yazar, komisyoncu bu parayı der'akab yollar.

Karşılığı yoksa bu kozayı pek hafif bir ücret mukabilinde umumi mağazalara²³⁵ koydurmuş, mukabilinde bir makbuz²³⁶ almıştır. Bu makbuz emre muharrerdir. Ya

²³⁵ Dük, magasins generaux.

²³⁶ Varant, rese pise.

emvâl-i mevdûanın terhîni yahut mağazada olduğu halde furuhtu suretiyle der'akab para eldedir, çünkü muamele-i makbuzun ciro suyla teeyyüd eder.

Bir çiftçinin kendi hesabına satmak üzere bir komisyoncuya tarlası mahsulünden bir mikdar muayyen arpa îtâ ve teslim etmesi üç katı hakkında muamele-i âdiye, bir buğday tacirinin akd kendisine yani bayi'ne izafe kılınmak şartıyla bir komisyoncu eline satmak üzere miktâr-ı muayyen buğday îtâ etmesi muamele-i ticariyedir; komisyoncuya göre ise her iki muamele, muamele-i ticariyedir.

Komisyonculuk ile vekâlet-i âdiye farklıdır.

1. Akd-ı vekâlette vekilin ücret almaması asıldır. Âkidin ücret şart etmemiş. Vekil de ücretle hizmet eder makuleden bulunmamış ise vekile ücret verilmesi lazım gelmez. Komisyoncu hiç olmazsa ücret-i misl alır.

2. Vekilin müseccel bir vekâletname alması lazımdır. Komisyonculuk bunu muâmelât-ı resmiyeye ihtiyaç külfetinden vârestedir.

3. Akd-ı vekâlette hukûk-ı akd kendine kendine aid olmamak şartıyla vekilin âkıl ve mümeyyiz olması kâfidir, buluşu bile lazım değildir. Hâlbuki komisyonculuk ticarettir. Tacir olmak için lazım gelen ehliyet-i ticariyeye haiz olmak lazımdır.

2.5.1.13. Emânetçiler

Berren bahren bir mahalden diğer bir mahale şunun bunun eşyasını nakl etmek vazifesini deruhde edenlere emânetçi, nakliye komisyoncusu denir.

Emânetçiler naklini deruhde ettikleri emval ve eşyanın keyfiyet ve kemiyetini ve keزالık irsaliye kaimelerinin yani teslim ettikleri emvalin suret-i nakli hakkındaki mukavelenamenin aynılarını defter-i mahsusuna kayd etmeğe ve teslim ettikleri emval ve eşyayı bir mâni'-i kavi zuhur etmedikçe taahhüd ettikleri zamanda mahaline tevsile mecburdurlar. Eğer esbab-ı mücbire olmaksızın emval-i mücbirenin takdiri mahkemeye aid olup ledi'l-iktizâ emânetçilerin îtâsıyla mükellef oldukları zarar ve ziyan dahi eğer tarafeyn beynindeki mukavelename de mevcut değilse âdât-ı cariye göre mahkeme tarafından tayin ve takdir olunur.

Keزالık komisyoncunun tasavvur ve hatasından ve ihtimam ve dikkat hususundaki vazifesinin adem-i ifâsından dolayı irsal edilen eşyaya müterattib zarar ve ziyanın tazmini dahi emânetçiye aiddir.

Fakat emânetçi yağmurdan ve yaştan husule gelecek bozukluktan dolayı mesul olmayacağını şart ederse kendisine bir mesuliyet gelmeyeceği gibi emti'anın cinsi icâbından olarak vukuâ gelen bozukluktan dolayı dahi emânetçi zâmin değildir.

Mal sahibinin emri olmaksızın emânetçi naklini deruhde ettiği eşyayı ahir bir emânetçi marifetiyle nakl ettirmekle ol eşyaya bir zarar ârız olsa bu zarar ister esbab-ı mücbireden neş'et etsin, ister ahir bir sebepten zuhura gelsin tazmini her halde birinciye aiddir.

Fakat bu zarar ikinci emânetçinin kusurundan neş'et etmiş ise birinci de ikinciye müracaat hakkına haizdir. Meğerki mal sahibinin emr ve rızasıyla vuku' bulmuş ola. Bu halde mal sahibi ikinci komisyoncuya müracaat eder.

2.5.1.14. Kiracılar

Berr ve bahr da, göl ve nehir de şunun bunun eşyasını nakl eden kimselere kiracı denir.

Sefâin kaptanları, şimendifer kompanyaları, dilijans müdürleri dahi kiracıdan ma'dûddur.

Kiracılar kendilerine berâyı nakl teslim olunan emval ve eşyanın hüsn-ı muhafazasına ve bunların müddet-i muayyenesi zarfında mahal-i maksuda îsâl ve teslimine mecbur olduklarından kendi kusur ve hataları sebebiyle nakl ettikleri emval ve eşyayı vakt-i muayyeninde mahline îsâl edememelerinden veya eşyanın bir hasara uğramasından müterettib zarar ve ziyânı dahi tazmine mecburdur. Fakat malik kendi cinsi icabından olarak uğradığı zarar ve ziyânı kiracılar zâmin değillerdir. Nakl olunacak eşyanın zıyâ'ından ve yağmur ve yağıştan bozulması gibi ahvalden dolayı adem-i mesuliyetlerinin cevaz ve meşruiyeti yalnız emânetçiler hakkında cari ve mümkün olup kiracılar hakkında kanunen bu gibi müsaade bahş olunmamıştır.

Kiracılar aleyhine naklettikleri emval ve eşyadan dolayı ikame-i da'vâ salahiyeti: 1. Nakl olunan emvalin bilâ itirâz tesellüm edilmiş; 2. Ücret-i nakliyenin te'diye edilmiş olmasıyla sakıt olur.

2.5.1.15. Dellâl ve Simsarlar

Dellâl ve simsar kanunen elfâz-ı müterâdifiedendir. Eşya ve emti'a-i ticariye, eshâm ve 'akâr ve emlak ve arazi ve sefâin nevli ve sigorta muâmelâtında tarafeyni yekdiğerine takrib yani vazife-i vesâteti îfâ eden eşhasa dellâl ve simsar ıtlak olunur.

İki kısımdır: Umumi, hususi.

Hususiler ecîr-i hâs hükmündedir; umumiler ecîr-i müşterek demek olup kendilerine her kim tarafından müracaat vakı' olursa ona mûtaallak ukûdâta delalet ederler, zât-ı akd ile alakaları yoktur.

Dellâl ve simsarlığa sülûk edecek eşhasın sinni yirmi yaşından dûn ve hiçbir cünha ve cinayetle mahkûm olmaması ve her suretle emniyetli takımdan ve ashab-ı iffet ve istikâmetten bulunması ve ma'rûf iki tacir tarafından hüsn hali hakkında ticaret odasına bir, kıt'a şehadetnâme verilmesi lazımdır. Üç sınıf üzerine müretteb olup ticaret odasında ol vechle defterine kayd edildikten sonra sınıflarını hâkî yedlerine ruhsatnâme verilir.

2.5.1.16. Senedât-ı Ticariye

Senedât-ı ticariye bir meblağ-ı muayyen te'diyesini havâle veya taahhüdi hâvî bizde poliçe, emre muharrer sened, ikâmetgâh senedi, bihasbi't-teâmül çoklara tabir olunur.

2.5.1.17. Poliçe

Nakdi nakde değışmek ya meclis-i akidde hemen taâtî suretiyle olur yahut birinin meclis-i akidde diğeriye verdiğı paranın mahal ve zaman-ı ahirde alınması şart edilir. Bunun birincisine kanun-ı medenimiz "sarf"²³⁷ der, ikincisi de havâle nev'inden bir akd olur, hukûk-ı garbiyede bunun birincisini "Küçük kambiyo, ikincisini "Büyük kambiyo" gelmesiyle ifade ederler.

Bir kimse diğeriye İstanbul'da yüz lira verip o da bu parayı Beyrut'a ona te'diye etmeyi veya ettirmeyi taahhüd etse büyük kambiyo muamelesi isnad etmiş olur.

Bu nev' kambiyo muamelesinin in'ikâdı bir tarafın mutlaka paara vermesine ve peşin olmasına mütevakkıf değildir. Para yerine eşya vermiş veya gerek eşya gerek

²³⁷ Bey'-i sarf, sarraflık.

parayı muahharan îtâ etmeği deruhde etmiş veyahut bir hesabın neticesi esas ittihaz edilmiş olabilir.

Şu halde büyük kambiyo “Bir şahıs tarafından bir mahal-i muayyende şahs-ı âhara “verilen veya verilmesi taahhüd olunan veya bir cihet-i meşru’a dolayı zaten matlûb olan” meblağın mukabilini ve keزالık bir şahıs tarafından bir mahal-i muayyende şahs-ı âhara teslim ve îtâ olunan veya teslimi taahhüd edilen emvalin bedel-i semenini mahal-i akdin “gayrı” bir mahalde “Nakden te’diye ve îfâ etmeği” şahs-ı kâbiz veya medyun veya müteahhidin dayin ve müteahhide iltizam etmesidir.” demektir.²³⁸

Mahal-i âharda emr te’diyesi taahhüd edilen meblağ ya mültezim tarafından bizzat veya o mahal-i âhara emr edeceği şahs-ı âhar tarafından verilir. Netice-i muameleyi natık olan varakaya birinci şikka göre “ikâmetgâh senedi”, ikinci şikka göre “poliçe” tabir olunur.

Bu halde “bir şahsın²³⁹” “diğerine²⁴⁰” verdiği veya vermeği taahhüd ettiği nakid ve maldan veya hesabdan dolayı matlubu olan meblağın diğer bir mahalde “bir şahs-ı salis²⁴¹” tarafından nakden te’diyesi emrine hâvî bir senedir.

Bir poliçe bedelinin mahal-i âharda mutlaka şahs-ı dâin tarafından tahsili meşrut olsaydı muâmelât-ı ticariyedeki hizmeti pek mahdûd kalırdı. Hâlbuki bir poliçe senedine mutasarrıf olan kimse bu senedini kimsenin yani ne muhîl, ne de muhâlün aleyhin ra’yini istihsâle mecbur olmaksızın istediği kimseye devr edebilir ve bu muameleye “ciro” ve edene “ceranta” denir.

Bir poliçe üzerindeki hukûk tasarrufiyesini âhara devr ve ferağ “ciro” eden kimsenin o poliçenin halen tasarrufunda bir alakası kalmaz ise de “muhatap” tarafından şayet adem-i te’diyesi takayyûd yerinde “hâmil” kefalet kanuniye-i zamniyesi hasebiyle ona müracaat etmek hakkına maliktir. Hamil, gerek ibtida gerek âtiyede görüleceği vechle ciro yani devr ve havâle suretiyle bir poliçeye malik ve mutasarrıf olan şahıstır.

Bir poliçe ya ibrâzında, ya ibrâzından şu kadar zaman sonra yahut filan senenin filan ayının şu kadarında te’diye edilmek üzere keşide olunur ki o gün poliçe vadesinin hulûlü kevnidir.

²³⁸ Her üç hâle misaller. Kambiyonun tarihi, sebep ve suret hudûsu tafsilât-ı şifahiye.

²³⁹ Dain; muhâlün leh, “alıcı”.

²⁴⁰ Medyûn, muhîl, “keşideci”.

²⁴¹ Muhâlün aleyh, “muhatap”.

Polîçe de muhatab ittihaz edilmiş olan şahsın adem-i kabul ve adem-i te'diyesi halinde müracaat olunup hem itibar sıyanet edilmek hem de ihtar, protesto, da'vâ hususâtında birçok masarîfın önü alınmak üzere keşideci veya ceranta miadında bir de “muhatab ihtiyadı²⁴²” irâ'e edebilir.

Gerek muhatab-ı asliyenin gerek onunla beraber muhatab ihtiyadının adem-i kabulü üzerine bir poliçe senedinin o poliçeden dolayı mesul olan eşhasdan birinin itibarına olarak kabul edilmesi de verdîr ki buna “Bi't-tavassut-ı kabul” ve edene bi't-tavassut kabul edici itlak olunur.

Polîçenin muhatab-ı asli ile muhatab-ı ihtiyati ve tavassuten kabul eden şahıs tarafından te'diyesinden imtina' olunduğu takdirde bedeli bunlardan birinin veya keşideci, ceranta gibi ashab-ı alakadan bir veya bazısının itibarına olmak üzere te'diye edilmesine de “Bi't-tevassut te'diye edici” denilmiştir. Polîçe bedelinin muhatab tarafından kabul ve te'diye edileceğine dair keşideci ile cerantalar tarafından vakı' olan taahhüd-ı kanuniyenin ifâ edileceğini te'minen bunlardan birine veya bazısına karşı bir şahs-ı haricin kefaletine âvâl ve kefil-i mezkûre âvâl verici denir. Polîçe bedeli ile poliçe karşılığı da başka başka şeylerdir: Polîçe bedeli, keşidecinin poliçeyi alan şahsa karşı zimmetinde bulunan deynidir; poliçe karşılığı, poliçede muayyen meblağın te'diye edilebilmesi için keşidecinin veya amir keşidecinin muhatab zimmetindeki matlubudur. Amir keşidecinin emline mebni, yani başkasının hesabına poliçe keşide edene de bu vechle “başkasının hesabına keşideci²⁴³” denir.

Vadesinde te'diye edilmeyen poliçe bedeliyle ondan mütevellid masarîf ve zarar ve ziyan dahi dahil olduğu halde hamilin protesto muamelesini icradan sonra poliçeden dolayı keşideci ve ceranta gibi ashab-ı alakadan biri üzerine iade suretiyle bir poliçe çıkılabilir ki buna “rakambiyo”²⁴⁴ itlak olunur.

Muayyen meblağ hâvî bir poliçe alınabilmesi daima o poliçeye müsavi para îtâsına vâbeste olmayıp bazen o poliçe bedelinden dûn bazen de ona müsavi yahut ondan fazla bir meblağ verilmesi lazım gelir. Polîçenin hâvî olduğu asıl mikdar ile te'diye edilen mikdar beynindeki farka poliçe tefâvütü, kambiyo farkı, poliçe raici denir.

²⁴² Rakumandır.

²⁴³ Tircur pr compte

²⁴⁴ Polîçenin tekrar ve iadesi.

Bir poliçe iştirası için verilen meblağ o poliçeye müsavi ise “başabaş”, hâvî olduğu meblağdan fazla ise “zararlı” nakıs olduğu takdirde de “kârlı” poliçe denir.²⁴⁵

Bir poliçe numunesi:

İzmir’de kordonda incir taciri Âlâ Efendiye

Yalnız Yüz Liradır

İş bu poliçemin ibrâzından on gün sonra eğer ikinci üçüncü te’diye edilmemiş ise matbaa-i hayriye şirketinden Ahmed Efendiye veya havâlesine ber-vech-i bâlâ yalnız yüz lirayı te’diye ediniz, bedeli nakden makbuzumdur.

Fi 18 Eylül 327 Hayri

Ciro ibaresi ber-vech-i ati olur:

İş bu poliçenin bedeli olan yüz lirayı nakden Kıbrısı Muhammed Efendiden aldığımdan bedel-i mezbura mümâileyh veya havâlesine te’diye ediniz.

Fi 28 Eylül 327 Ahmed

Senedât-ı Ticariye: Asl senedât-ı ticariye poliçe, emre muharrer sened, ikâmetgâh senedidir. Çek nâmı verilen ve kâbil dürrü ferağ halde yani emre muharrer olarak yazılan te’diye emirleriyle beyne’t-tüccar “İ’tibar mektubu” namıyla isti’mâl oluna gelen senedâtta bu miyanda dâhildir.

Emre Muharrer Senedât: Emre muharrer sened o senedir ki bir kimse onunla bir şahsa veya o şahsın emrine malen veya nakden veya hesaben zimmetine taalluk eden bir meblağı mugâyeret-i mekân kaydıyla mukayyed olmayarak –yani poliçelerde olduğu gibi senedin verildiği mahalin gayrı yede te’diyesi meşrut bulunmayarak şahsen te’diye ve îtâyı taahhüd eder. Bunu, tahvîlât, sipâriş tahvili namıyla da yâd olunan emre muharrer sened muzâyeka-i maliyeyi tehvîn etmesi nokta-i nazarından pek faydalıdır.

Poliçe ile emre muharrer sened arasındaki fark:

1. Poliçe bir mahalden diğer mahale para nakli içindir. Yani bedeli keşide edildiği mahlin gayrı yede te’diye edilir. Emre muharrer sened âhar mahalde de, tanzim olunduğu mahalde de te’diye olunur. Emre muharrer bir sened bu sıfat-ı kanuniyeye haiz olmak için şu vechle tanzim edilmelidir:

²⁴⁵ Zühûl ve tasnî‘; poliçelerde mevâd-ı ihtiyariye, karşılık, adem-i kabulden, ya adem-i te’diyeden dolayı protesto, muhatab tarafından kabul, bi’t-tavassut-ı kabul, hulûl-ı va’de, ciro, rekambiyo, kefalet-i müteselsile, âvâl, poliçelerin te’diyesi bâ husus hamilin hulûl-ı vadeden sonraki hukuk ve vazâifi hakkında tafsilât-ı şifahiye.

“Bedelini malen “veya nakden... Veya...” aldığım elli aded lira-yı Osmaniyeyi üç yüz on altı senesi haziranının on beşinde Muhammed Efendiye veya emrine te’diye edeceğim.”

Fi 25 Eylül 327 Ahmed

Va’de, ciro, kefalet-i müteselsile, kefil-i harici –yani âvâl verici- ale’lâde te’diye, bi’t-tavassut-ı te’diye ve sâire hususlarında poliçe hakkındaki ahkâma tâbi’dir.

İkâmetgâh Senedi: O bile bir senedir ki bununla bir kimse diğerine veya emrine bedelinin verildiği mahlin gayrı mahalde bir miktar muayyen bir meblağ te’diyesini taahhüd eder.

Poliçeye müşabeheti varsa da poliçe parası muhatab denilen üçüncü bir şahıs tarafından tesviye edilmek lüzumuyla ayrılır. İkâmetgâh senediyle emre muharrer sened beynindeki farka gelince ikâmetgâh senedi yalnız mahal tanzimin gayrı yede te’diyesi meşruttur: “Bedelini nakden ahz ettiğim üç bin kuruşu gelecek haziranın ibtidâsında Selanik’te Hüseyin Beyin ikâmetgâhında Makbul Efendiye veya emrine te’diye edeceğim.”

Dersâadet 25 Eylül 327 Fettâh

Açık Bono: Hâvî olduğu meblağın isim tayin edilmeksizin ibrâz eden şahsa te’diye edileceğine mübeyyen senedir. Muhtevi olduğu meblağın muâmelât-ı ticariyeden inbi’as ettiği isbat olunarak senedât-ı ticariyeden add edilir.

Deynin ciheti, paranın kime verileceği gösterilmez. Kim ibrâz ederse ona te’diye edilir. Tedâvül eder, fakat ciro tarikiyle değil, elden ele geçmekleedir.

“İş bu bonoyu her kim ibrâz ederse yalnız üç yüz Osmanlı altını te’diye edeceğim.”

İ’tibâr Mektubu: Öyle bir varakadır ki bir kimse onunla başka bir mahalde mukim diğer kimseye mektubda ism-i muharrer şahsa muayyen veya gayrı muayyen bir miktar para vermek üzere emr eder.

Seyyahinin üzerinde külliyetli para bulundurmak gibi külfetli ve tehlikeli bir halden salim olmaları için tesis edilmiştir. Poliçe de bunu temin ederse de poliçelerde paranın miktarı muayyen olması ve adem-i te’diyesi halinde protesto keşidesi gibi tekellüfâta ihtiyaç bulunması ve bâ husus hulûl ve adede mümellek poliçe bedelini kendine lazım olması bile tamamen almağa mecbur olması gibi kuyud olduğundan ihtiyâr-ı seyâhat edenler için i’tibar mektubuna nisbet poliçe merdûddur.

Numune:

“Bu defa o tarafa azimet eden Arabzade Hüseyin Efendiye bin lira-yı Osmaniye kadar dilediği mikdar para verip hesap carimize geçiriniz.

Dersaâdet 25 Eylül 327

Kâmil Akif

Çek: Yeni ticaret kanununda mündericidir.

İngiltere’de hele tüccar, paralarını mutlaka bankalara yatırmışlardır. Lazım oldukça çek vasıtasıyla tasarruf ederler. Para kendilerine lazım olmuş ise kendi namlarına, âharına lazım olmuş ise nam-ı âhara veya hâmile olarak tanzim edecekleri sened –ki çekti- vasıtasıyla miktar-ı matlub para kabz eder veya ettirirler.

Para sahibi ziya’ ve sirkat tehlikesinden mâsundur. Mevdûâtın bir mikdar faiz de alırlar. Bankalara gelince mevduattan miktar-ı münasibini daha fazla faizle ikrâz veya vadeli senedler iskonto etmek suretleriyle îfâ edecekleri muâmelât-ı sarrâfiye ile istihsâl menâfi’ ederler. Çünkü muamele-i ticariyeden add edilmesi sebeb-i tanzimi olan muameledeki maksada tâbi’dir. Bir kimsenin muâmelât-ı ticariyeden mütevellid deynini îfâ etmek üzere şahs-ı âhara vereceği çek sened ticaridir, çünkü esasi muamele-i ticariyeden münbaisdir; ama iştirâ olunan gayr-ı menkulün semenini te’diye zammında tanzim olunmuş bir çek muamele-i adiyedir.

Emrime “Veya hâmiline veyahut filan efendiye veya emirine veya ...” yalnız beş bin kuruş te’diye ediniz.”

Dersaâdet 25 Eylül 327

Hamdi Âkif

Mürûr-ı Zaman: Poliçelere müteallik daâvî o poliçeye esas olan deyn her ne olursa olsun ve kimin tarafından keşide veya ciro edilmiş bulunursa bulunsun şerâit kanuniyesine haiz oldukça her halde beş senelik mürûr-ı zamana tâbi’dir.

Emre muharrer senedâtın iş bu hususu mürûr-ı zamandan istifadesi ya kanunen tüccar add olunan eşhâs tarafından veyahut bunun gayrı kimse tarafından imza edilmiş olsa bile umûr-ı ticariyeden ma’dûd bir madde için îtâ kılınmış olmasıyla meşrût ve mukayyed olup tüccar olmayanlar tarafından imza edilmiş olsa bile umur-ı ticariyeden ma’dûd bir madde için îtâ kılınmış olmasıyla meşrut ve mukayyed olup tüccar olmayanlar tarafından imza edilen veyahut benî aleyhi muâmelât-ı ticariye olmayan emre muharrer senedâta müteallak daâvinin mürûr-ı zamanı beş sene olmayıp on beş senedir.

Şerâit-i kanuniyeye müvâfık surette tanzim edilmemiş olan poliçe veya emre muharrer senedde on beş sene mürûr-ı zamana tabidir.

İstisnai mürûr-ı zamanlarda umumi mürûr-ı zaman müddetine kadar müddeî aleyhe veya verese ye yemin hakkı vardır.

Kanun-ı medeni mucibince bir kimseden alacak da'vâsında mürûr-ı zaman müddeti hâl-i iflâsın zevâli tarihinden ibtidâ etmek lazım gelirse de müflis-i ticariye taalluk eden poliçelerle emre muharrer senedât hakkında o müflisin hâl-i iflası ne kadar devam ederse etsin beş sene mürûrundan sonra kabil-i istimâ' olamaz, meğerki hasm-ı müdde'î behi huzur-ı mahkemede ikrâr ede.

Muâmelât-ı İflâsiye: Ticaretten münbais deyninin te'diyesini ta'tıl eden tacir-i müflis add olunur.

Bir tacir ta'tıl-i te'diye ettiği günden itibaren üç gün zarfında bir istidânâme ile bilanço defterini mahkemeye îtâya mecburdur.

İflas keyfiyeti müflis veya alacaklının iddiasına mebni veyahut re'sen mahkeme kararı mucibince ilân ve müflisin defâtir ve emvâli tahtîm olunur ve kendisi de tevkîf edilebilir.

İflas hükmünden sonra mahkeme tarafından iflas muâmelâtına nezâret etmek üzere âzâdan biri memur –jüj komiser- ve müflisin akrabasından olmamak üzere üç kadrde muvakkat masa²⁴⁶ vekilleri –senedîn- tayin ve on beş güne kadar jüj komiser tarafından alacaklılar davet edilerek bu vekillerin ibkâ veya tebdillerine dair bir mazbata tanzim ve jüj komiserin takririyle mahkemeye takdim olunur.

Müflisin eşyasını temhir etmek, mâil telef olanların icabına bakmak zimemâtını cem', defâtir ve mekâtibini muâyene etmek vekillerin cümle-i vazâifindendir.

Tahkik-i Duyûn: İflas ilânından vekillerin ibkâsı hakkında olan ilana ve andan yirmi gün mürûruna kadar alacaklılar senedlerini getirip mahkemede o da'vânın kâtibine teslim edebilirler.

Yirmi günden sonra üç gün zarfında alacaklıların alacakları tahkik ve jüj komiser zarfından bir kıt'a zabt varakası tanzim olunur.

İş bu zabt varakasına alacaklıların mahal ikameti, deynin katiyen veya isbata ta'likan makbul olup olmadığı ve senedâtın ahvali derc olunur.

²⁴⁶ Masa, ashab-ı matlûbun heyet-i mecmuasına denir.

Tahkik-i düyundan sonra senedâtın zuhuruna “defter duyuna mukayyedir” diye şerh verilip jüj komiser tarafından tasdik edilir. Tahkik-i duyûn sırasında bir deyn için itirâz vukuunda faslı zammında mahkemeye gönderilir.

2.5.1.18. Konkordato

Tahkiki duyundan sonra konkordato müzakeresi için alacakları tasdik olunmuş veyahut ihtiyaten defter-i duyuna kayd olunmuş olan ashab-ı matlub ilannameler ile davet olunur.

Jüj komiserin riyaseti tahtında akd olunan meclisde masa vekilleri tarafından iflas hakkında tafsilat verilir.

Leda’l-müzakere alacaklılar beyninde ekseriyet-i meblağiye ve şahsiye hasıl olduğu vakit konkordato senedi tanzim ve imza ve senedin tanziminden sekiz gün sonra bir taraftan itiraz olunmaz ve âmmenin menfaatine münâfi bir hal görülmez konkordato mahkeme tarafından tasdik edilir.

Hilekâr müflis hakkında konkordato akdi caiz değildir.

Konkordato tasdik olunduktan sonra vekillerin hesabı kat’ ve emvâl ve defâtir müflise teslim olunur.

Konkordatonun hükmen ilgası veyahut feshi. Konkordatonun akdinden sonra evvelen müflisin hilekâr olduğu, saniyen gabn ve hile vuku’ bulduğu tahakkuk eyler ise keen-lem-yekûn add olunur. Bir daha konkordato akdi caiz olmaz ve kefilî var ise beri olur. Salisen müflis taahhüdâtını îfâ edemez ise vuku’ bulacak iddia üzerine konkordato mahkeme tarafından fesh olunur. Ve yeniden jüj komiser ve masa vekili tayin olunarak muameleye mübaşeret olunur. Konkordato akd olunamaz ise emvâl-i mevcude garameten tevzi’ edilir.

İflas Muâmelâtının Kapatılması: Müflisin mal-ı mevcudu iflas muâmelâtının icrasına kifayet etmezse mahkeme tarafından iflas muâmelâtı kapatılıp bu halde her alacaklının müflisin zatı ve emvali hakkında da’vâya hakkı olur. Masarife kâfi meblağ bulunursa tekrar iflas muamelesine başlanılır.

Alacaklıların İttifakı²⁴⁷: Müflis hileli olur veyahut konkordato meclisine gelmekten imtina’ eder veya tarafından vuku’ bulan teklifin kabulü için ekseriyet-i meblağiye ve şahsiye hasıl olmaz veya konkordato mahkeme canibinden tasdik edilmez

²⁴⁷ İttifaktan maksad konkordato muamelesi icra olunamamasından dolayı müflisin mevcudunu alacaklılar beyninde taksimdir.

ise alacaklılar ittifak ederek bir meclis-i akd ve vekillerin ibkâ veya tebdil edilmelerini ve ashab-ı matlubun müddeâlarını mübeyyen bir mazbata tanzim ederler.

Emvâl-i mevcudedden müflise i'âne-i nakdiye îtâsı ekseriyetle kabul edilirse caiz olur.

Alacaklılar emvâl-i mevcude ile ticaret etmek üzere sened-i ruhsat verebilirler. İttifaktan sonra alacaklılar icab ettikçe içtima' ederek umurun tesviyesine ve vekillerin ibkâ ve azillerine bakarlar.

Müflisin hesabı kat' olunduktan sonra ma'zûr olup olmadığı hakkında alacaklılar tarafından bir mazbata tanzim olunarak meclis hitam bulur. Bu mazbata üzerine mahkemece müflisin mazur olup olmadığına hük olunur. Müflis mazur olmaz ise her bir dâyin müflisin zati ve emvâli hakkında da'vâ edebilir.

Hilekâr, sârik, dolandırıcı hain emânet bâ husus emval-i miriye sariki olanlar mazur olamazlar.

Rehinli ve imtiyazlı alacaklılar: Masa vekilleri inde't-tensîb rehinli alacaklıların alacağını verip rehini istirdâd ederler. Eğer mürtehin rehni alacağından ziyadeye satarsa fazlasını masaya verir, alacağından eksik ile satarsa bâkisi için masaya dâhil olur.

İmtiyazlı Alacaklı: Müflisin ilân-ı iflasından bir ay evveldenberi kullandığı amele ve altı ay içinde kullandığı yazıcısı ve dükkân icarı ve bunların alacağı ilk tahsil olunan maldan eda edilir.

Taksîrâtı İflâs: Senedinlerin ve alacaklıların iddiası üzerine müflisin taksiratı tahakkuk ederse bir aydan iki seneye kadar habs olunur.

Taksiratlı müflis şunlardır: 1. Hanesine haddinden ziyade masarif eden. 2. Baht işi muâmelâtta bulunan. 3. İflasını te'hir dûn fiyatla eşya furuht ve mebalîğ istikraz eden. 4. İfâ-yı deyninden aczinden sonra dayinlerin bazısına akçe veren. 5. Karşılığını almaksızın başkasının hesabına haddinden aşırı taahhüdata girişen. 6. Konkordatonun şerâitini ifâ etmeden tekrar iflas eden. 7. Ta'tîl-i te'diyeden itibaren üç gün içinde ifasını ilan etmeyen. 8. Davet olduğu halde bilâ mâni' vekillerin yanına gelmeyen. 9. Defâtirini nizami vechle tutmayan kimselerdir.

Hileli İflas: Hesap defterlerini ketm eden, emvalini ketm ve taklîl ve deynini teksir eyleyen kimseler hilekâr müflis add olunur.

Bunların cezası muvakkat kürektir.

Müflis sıyaneten emvalini ketm eden ve hile ile iflas defterine ziyade deyn derc ve tasdik ettirilir. Öyle gayr-ı mevcut bir isim ile ticaret ederken iflas edenler dahi muvakkat kürek cezasıyla mücâzât olunurlar.

Masa vekilleri idarelerinde zulm ve taaddi ederler ise iki aydan iki seneye kadar habs ve cezayı nakdi ve tazmin-i zarar ile mahkûm olurlar ve alacaklının biri müflisin lehine bir menfaat zammında bir mukavele akd ederse bir seneye kadar ve buna mütecasir olan senedin iki seneye kadar habs cezasıyla mücâzât olunurlar.

Müflisin İade-i İtibârı: Müflisin deyninin ra'sû'l-mâl kezişte ve masarısını ve bir şirket azasından ise kendisiyle başkaca konkordato akd olunsa bile duyûn-ı şirketin kezişte ve masarısının kâmilten eda olunduğunu isbat ettikten sonra iade-i itibar için bir kıt'a arzihâl terkîm ve alacaklıların ibrâ senedleriyle beraber mahkeme-i ticarete takdim eder. Mahkeme tarafından istidânâmenin bir sureti icâb eden mahallere iki ay talîk ve gazeteler ile ilan edilip bir mu'teriz zuhur etmez veya itirâz vâhî olursa iade-i itibarına hükm olunur.

Müflisin istidâsı kabul olunmazsa bir seneye kadar tekrar istidâ edemez.

Hilekâr, sârik, dolandırıcı ve hain emânet olanlar ve mutasarrıf olmadıkları emlakı bey' edenler ve tebriye-i zimmet edemeyen vasiler ve mal memurları iade-i itibar edemez.

İade-i itibâr edemeyen müflis borsaya giremez, kambiyo alıp satamaz.

2.5.2. Ticaret-i Bahriye

2.5.2.1. Gemi ve Sâir Merâkib-i Bahriyenin Tasarrufu ve İmtiyazlı Alacaklılar

Teb'a-i devlet-i aleyhden olmayan kimse Osmanlı sancağını hamil olan sefineye mutasarrıf olamaz, fakat bir Osmanlı mutasarrıf olduğu sefinesini ecnebiye satabilir. Ve ecnebinin menfaati için bir kevnem mukavele derc olunmamak şartıyla sefâin-i ecnebiyeyi iştirâ edebilir. Bir sefinenin bey' ve furuhtu memur-ı mahsus huzurunda sened-i resmi ile icra olunur bu yolda olmaz ise bey' keen-lem-yekûn hükmünde tutulur.

Furuht olunan sefinden dolayı bir borç olduğu halde sefine bu mâkule borç için rehn hükmünde olduğundan ashâb matlûb ve hususuyla imtiyazlı olan alacaklılar ol sefineyi zabt ettirebilirler.

İmtiyazlı olan alacaklılar şunlardır: 1. Deâvî masârıfı. 2. Kılavuz ücreti liman resmi palamar havuz harc ve resimleri. 3. Bekçi ücreti. 4. Sefinenin takım ve aletinin emâneten konulduğu mağaza icarı. 5. Sefer-i âharda sefine ve takımının muhafaza masarısı. 6. Sefer-i âharda kaptan ve taifelerin ücret ve maaşları. 7. Sefer-i âharda istikrâz olunan veya hamûleden furuht olunup da istirdâdı lazım kılan mal semeni. 8. Henüz sefer etmemiş olan sefinelik bayiine olan borç ve inşası için alınan eşya semeni ve amele ücreti ve sefer etmiş sefinenin yola çıkmazdan evvel olan levazımatı. 9. Gemi yola çıkmazdan evvel malzeme için edilen istikrâz. 10. Sefer-i âharda sigorta ücreti. 11. Kaptan veya taifenin taksiratlarıyla zayi' olduğu veya hasârât-ı bahriye kabilinden olarak bozulduğu için verilmesi lazım gelen tazminat hususlarıdır.

Bunlar da tertibe riâyet olunur. Derece de mukaddem var iken muahhara verilmez. Lakin bir derecede olan alacaklılar mütaaddîd olup da sefinelik semeni kifayet etmediği halde semen-i mezbûr o derece beyninde garameten tevzî' olunur.

Ashab-ı matlubun imtiyazı âdî taahhüdâtın feshine mucib olan ahvalden mâadâ sefinenin hükmen furuhtu ile veyahut rızaen furuht olunup alanın ismine ve kâr ve zararına sefer etmesiyle münfesihi olur. Muhalif vuku' bulur ise yalnız muhalefeti icra eden alacaklı istifade eder.

Bir gemi esnâ-yı seferde satılır ise ashab-ı matlûbin imtiyazına hâlel gelmez.

Sefine sahibi kaptanın harekât ve muâmelâtından neş'et eden zarar ve ziyanın tazminine ve kaptanın etmiş olduğu taahhüdâtın icrasına mecburdur. Lakin iş bu taahhüdât kendi emriyle olmamış ise sahib-i sefine gemi ve nevli terkle mesuliyetten halas olabilir.

2.5.2.2. Kaptan ve Taifelerin Vazâifi

Her bir kaptan bir mücbir olmadıkça esnâ-yı memuriyetinde eylediği hatalardan ve naklini taahhüd eylediği eşyanın zayi' ve telef ve harab olmasından mesuldür.

Tayfaları tedarik ve onların maaş ve ücretlerini tayin ve her günkü vukuâtı kayd etmek üzere mukâvelât muharrirliğinden musaddak bir yevmiye defteri ve istikrâzât-ı bahriyeyi kayd eylemek üzere bir libreto namıyla bir defter tutmak, tahmilinden evvel geminin mühimmatı hazır ve seyrüsefer edebilecek bir halde olup olmadığını keşf ettirerek bir kıt'a mazbata almak yine kaptanın cümle-i vazâifindendir.

Sefinenin seyrüseferi esnasında tamirine veyahut yelken ve ip gibi şeylerin ihtirasına lüzum görülüp de gemi veya hamule sahiblerinin ruhsatlarını istihsâle vakt-i müsaîd olmadığı halde kendisiyle muteberân taife tarafından bir mazbata tanzim ve tasdik ettirdikten sonra istikrâz-ı bahriye akdine veyahut hamulenin bir miktarını rehine vaz' veya bi'l-müzayede furuht etmeğe me'zûn olup mahal-i maksuda vardıklarından sefine sahibi ol emvalin bedellerini vermeğe mecburdur.

Mahaller geminin kat' etmiş oldukları mesafeye göre icab eden nevli verip eşyalarını gemiden ihraç eyleyerek furuht veya rehne vaz' olunmasına mümânaat edebilirler. Sefine sahiplerinin bulunduğu mahalde onların rızasını istihsâl etmedikçe kaptan bu muamelelere teşebbüs edemez.

Esna-yı seyrü seferde her ne hatar olur ise olsun kaptan-ı mu'teberân taifenin re'yini almadıkça sefineyi terk edemez ve onların re'yiyle terk edeceği surette evrak-ı mühimmeyi ve nukudu ve kıymetli eşyayı kurtarmağa ve gireceği limana vusulünde yirmi dört saat zarfında ticaret mahkemesine, olmadığı halde ticaret kançılıryasına veya hükümetin en büyük memuruna jürnalini yoklatmağa ve raporunu îtâya mecburdur.

Adem-i ehliyet, itaatsizlik, sarhoşluk, sefinenin intizâmını ihlâl sebeb olmak, bilâ ruhsat sefineden savuşmak, esbâb-ı mücbire veyahut cevâz-ı kanuniye binaen seferin kat' ve feshi hususlarında taifelere izin vermek caizdir. Bu halde taifelere yalnız tard olundukları güne kadar olan ücretleri verilir. Tard için böyle bir sebep olmaz ise taifelerin kaptandan tazminât talebine hakları vardır.

Sefine ve nevli taifelerin ücret ve tazminatlarıyla hamule sahiblerine terettüb eden zarar ve ziyanın zamanına mukabil merhun add olunur.

2.5.2.3. Nevl Kontoratosu ve Tahmiliye Senedi

Bir sefinenin icar ve isticarına dair olan senede nevl kontoratosu denir.

Nevl kontoratosu tahriri olmak ve derûnunda sefinenin ismiyle miktar-ı tahmili ve hangi devlet sancağı tahtında bulunduğu kaptanın isim ve şöhreti, mucir ve müste'cirin isim ve şöhretleri tahmil ve tahliyesi için meşrut olan mahal ve müddet, nevl bedelinin miktarı, mukavele geminin mecmu'u veya ne miktar yeri üzerine veyahut ne kadar hamule tahmil etmek üzere akd olunduğu ve tahmil ve tahliyenin te'hirinden dolayı verilmesi meşrut olan tazminat zikr olunacaktır.

Tahmil ve tahliye müddeti mukavelenâme de münderiç olmadığı halde âdete müracaat olunur. Adet yoksa kaptanın tahmil veya tahliyeye hazır bulunduğu beyan ettiği günden itibaren on beş gündür.

Tahmiliye senedi bir şahs-ı mahsusun ismine veya onun emrine veyahut hâmiline olarak tanzim olunup derûnunda tahmil olunan emti'a ve eşyanın cinsi ve miktarı ve nev' ve çeşitlerinin beyanı ile beraber evvela mahmilin isim ve şöhreti, saniyen mürselün ileyhın isim ve şöhret ve mahal ikameti, salisen kaptanın keزالık isim ve şöhret ve mahal ikameti, rabian sefinenin ismi ve miktar tahmili ve hangi devlet sancağı tahtında olduğu, hamisen hareket edeceği ve vasıl olacağı mahal, sadisen bedel-i nevlin miktarı derc ve kenarında dahi eşyanın markası tastir olunacaktır.

Biri mahmile biri mürselün ileyhe biri kaptana ve biri geminin sahibine veya teçhiz edene verilmek üzere tahmiliye senedi²⁴⁸ lâ ekal dört nüsha olacaktır.

Nevl: Merâkib-i Bahriyenin icaresine nevl denilip tarafının mukaveleleri ile takdir olunur.

Bir yolcu nevli kontoratoya rabt olunmaksızın sefineye binip gitmiş ise nevl misl olarak îtâsı lazım gelir.

Nevl ve nafaka bedelinin istihsâli için yolcunun sefine derûnundaki eşyası üzerinde kaptanın hakk-ı imtiyazı olup fakat bir takrib eşyâ-yı mezkûre sahibi tarafından ahz olunur ise hakk-ı imtiyâz sâkıt olur.

2.5.2.4. İstikrâz-ı Bahriye

İstikrâz-ı bahriye kontoratosu sefine veya hamulesi veya bunların ikisi üzerine yapılan istikrâz mukavelesi olup bu vechle terhin edilen sefine veya hamule bir kazâ-yı bahriyeden dolayı zayı' ve telef olur ise istikrâz olunmuş olan akçe eda olunmaz ve selametle varır ise meşrut olan küzeşte kanunen mukarrer olan hadden ziyade olsa dahi tamamıyla verilir.

İstikrâz-ı Bahriye kontoratosu suret-i resmiyede veyahut yalnız tarafeyn beyninde tanzim olunup derûnunda evvelâ, istikrâz olunan akçe ile küzeştesinin miktarı; saniyen, rehnin neden ibaret olduğu; salisen, sefinenin ismiyle sahibinin, kaptanın, mukriz ve müstakrizlerin isim ve şöhretleri; rabian, istikrâzın hangi sefer veya ne müddet için olduğu; hamisen, ra'sü'l-mal ve küzeştesinin ne vakit te'diye olunacağı;

²⁴⁸ Konşimento.

sadisen, istikrâz hususuna tarihte ve ne mahalde vakı' olduğu zikr olunmak lazım gelip istikrâz-ı bahriye kontoratosu suret-i resmiyede olmadığı veyahut tarafeyn beyninde olup da nihayet on gün zerfinda tasdik ettirilmediği halde kontorato istikrâz-ı bahriye haysiyetten düşüp istikrâz-ı âdiye münkalib olur.

Sigorta: Sigorta konkoratosu, sefer-i bahriye tehlikesine uğramalarından ihtirâz olunan mevâde kazâ-yı bahriyeden dolayı vuku'a gelebilecek zayiât ve mazarâtın bir miktar-ı muayyenine kadar sigorta eden taraftan alınan bedel-i sigortaya mukâbil sigorta ettiren tarafa tamamen te'diye-i tazmininin taahhüdünü mütezammın bir mukaveleden ibarettir.

Kâbil-i sigorta olan şeyler evvela sefine, saniyen sefinenin takım ve alâtı, salisen sefinenin donanması, rabian komaniye yani erzakı, hamisen usûl- bahriye üzere istikrâz edilen akçeler, sadisen hamule, sabian tehlike-i bahriyeye uğrayabilen sâir bilcümle para eder şeylerden ibarettir.

Sigorta denizde ve nehirde ve göl ve kanallarda vukua gelen bilcümle tehlikât-ı seferiye üzerine edilir.

Derûn-i sefine de olan emti'anın nevli ve emti'adan melhûz olan ticaret ve mellâhanın ücret ve maaşları ve istikrâzât-ı bahriye akçeleri ve bunun temettü'ü üzerine sigorta olamaz.

Muâmelât-ı bahriyede bir eşya iki yere sigorta ettirilemez.

Tehlike-i bahriyenin bede'inden evvel-i seferden feragat olunur ise sigorta kontratosu fesh olunur; lakin sigortacının tazmin-i zarar mukabilinde sigorta edilen eşyanın kıymetinden yüzde yarım almağa ve eğer yüzde birden aşağı sigorta olunmuş ise sigorta bedelinin nısfını istihsâle hakkı olacaktır.

Bilâ zaruret tarikin değiştirilmesinden ve sigorta ettiren kimsenin sebebiyetinden ve kaptan ve taifenin hile ve fesadından dolayı vuku' bulan zayıttan sigortacı mesul olmaz.

Kiminin bir kaza-yı bahriyeden dolayı gark olduğu veya karaya uğrayıp kırıldığı veyahut seyrüsefere kâbil olmayacak bir hale geldiği ve düşman ve korsan tarafından gasb veya bir devlet-i ecnebiye canibinden zabt yahut bede'-i seferden mukaddem devlet-i aliye'nin emriyle tevkîf edildiği ve sigorta olunan şeyler telef olup veya fenalaşıp da zayiât ve hasârâtın miktarı bunlar her ne miktara sigorta olunmuş ise o miktarın lâ ekal üç rub'una müsâvi bulunduğu halde sigorta olunmuş olan emval ve

eşya sigortacının hesabına olarak terk edilebilir. Ve bu halde sigortacı taahhüd edildiği meblağı kâmilten te'diyeye mecbur olur.

Sigortacılara aid her türlü kaza vuku'unda evvel-i kazaların haberini ahzinden üç gün zarfında sigorta ettiren kimse sigortacıya resmen tebliğ ettirmeğe mecbur olacaktır.

2.5.2.5. Hasârât-ı Bahriye

Hasârât-ı bahriye iki nev'dir: Birincisi hasârât-ı bahriyeyi umûmiye "cesîme" diğerine hasârât-ı bahriye-i hususiye "âdîye" denilir.

Hasârât-ı bahriye-i umûmiye, menfaat ve selamet-i umûmiye için vakı' olan fedakârlıktır. Gerek emti'a ve gerek sefîne-i sahib ve müste'cirleri beyninde müştereken ve garâmeten tazmin olunur.

Hasârât-ı bahriye-i âdîye, yalnız bir menfaat-i hususiyye dair vakı' olan hasârâtta münhasıran zarara veya masarife dûçar olan kimseye aiddir.

İki gemi kazaen birbirine çatar ise hiçbirine zamân lazım gelmez. Müsâdeme iki gemi kaptanlarından birinin taksiriyle vuku' bulmuş ise ziyan sebep olan kaptandan alınır. Çatma keyfiyeti iki geminin kaptanlarının taksiratından neşet etmiş veya buna hangisi sebep olduğu meçhul bulunmuş ise iki geminin kıymetleri mikyâs tutularak her birinden kıymetine göre masârif-i tamiriye alınır. Bu babda hâsıl olan ziyan ehl-i hubre marifetiyle keşf ve tahmin olunur.

Selâmet-i umûmiye için denize mâl etmek veya direkleri kesmek gibi sâir fevkalâde bir tedbir ittihâz eylemek lazım geldikte kaptan gemide hamûle sahibleri var ise onların ve taifeden başlıcalarının re'yini alacak ve bu babda bir mazbata tanzim ederek geminin yevmiye defterine kayd edecektir. Ve geminin ilk yanaşacağı limana vardığında yirmi dört saat zarfında mazbata da muharrer vukû'âtın sıhhatini yemin ile te'yid ve te'min etmeğe mecbur olacaktır.

Hasârât-ı vâkı'anın defteri erbâb-ı vukuf marifetiyle tanzim olunur.

Murûr-ı zaman, istikrâz-ı bahriye kontoratosu ve sigorta senedi hakkında tekevvün eden da'vâda beş, geminin inşa ve tamiri için verilen lüzûmât ve kumanya ve inşa ve tamir bedelleriyle istihdâm olunan amele ücretlerinin te'diyesi da'vâsında üç ve kaptan ve taifenin maaşları ve nevl ve emti'a-i mahmûlesinin teslimi için bir senedir.

Müdde'î da'vâsını murûr-ı zamanla def' eden kimselere deynlerini tamamen îfâ ettiklerine dair yemin teklif edebilecektir.

Mesmû' olmayan da'vâlar: Emti'anın kabz ve tesliminden sonra kaptan ve sigortacılar aleyhine ikame olunan bilcümle zarar ve ziyan da'vâları ve emti'anın tesliminden ve nevlin istifâsından sonra muhmil aleyhine ikame olunacak hasârât da'vâları ve kaptanın geminin çattığı mahalde istid'â takdimiyle şikâyet etmesi mümkün iken hiçbir şikâyetle bulunmayarak muahharan çatma hususundan dolayı açtığı tazminat da'vâsı mesmû' değildir.

Bu da'vâların adem-i istimâ'ı bu babda protestonun ve itirâznamenin kırk sekiz saat zarfında tebliğ olunmaması ve tarih tebliğinden itibaren otuz bir gün zarfında da'vâ için arzihâl takdim edilmemiş olmasıyla mukayyedir.

2.6. Altıncı Kitap: Hukûk-ı Düvel

Mündericât: Devlet ve Millet, Hukûk-ı Düvel, Hukûk-ı Tabiiye ve Mevzû'a-i Düvel, Hukûk-ı Umumiye ve Hususiye-i Düvel, Menâbi', Devletlerin Tasnîfi, İttihâd-ı Şahsi, Konfederasyon, Federasyon, Düvel-i Hâkime ve Müstakile, Devlet-i Mahmiye, Devlet-i Tâbi'a, Hukuk-ı Asliye-i Düvel, Hâkimiyet-i Hariciye, İstiklâl, Hakk-ı Müsâvât, Hakk-ı Riâyet-i Müttekâbile, Hakk-ı Serbestiye-i Ticâret, Îade-i Mücrimîn, Îade-i Mücrimîn Şerâiti, Îade-i Mücrimîne Tâbi' Eşhâs, Îade-i Mücrimîn Muâmelât-ı İcraiyesi, Îade-i Mücrimînin Netâici, Hükümdâr, Hariciye Nâzırı, Me'mûrîn-i Siyasiye, Hakk-ı Sefâret, İstimzâc, Süferânın Suret-i İzâmı, Süferânın Vazâifi, İmtiyâzât ve Muâfiyât-ı Süferâ "Hâric Ez Memleket Kâidesi", Muâhedât-ı Beyne'd-Düvel, Hükümât-ı Sâirenin Müşâreketi, Muâhedenin Hitâmı, Hakk-ı Harb, Uhûd-ı Atîka "İmtiyâzât-ı Ecnebiye".

Devlet ve Millet: Devlet; bir arz-ı muayyeni işgal edip âzâ-i idâresi bulunan bir hey'et müctemi'a-i beşeriyenin timsalidir. Devlet, bir arz-ı muayyen üzerinde bulunan, âzâ-i idâreyi haiz bir heyet müctemi'a-i beşeriyenin timsâli demek olunca bu timsâlin ulûviyeti, bir kuvve-i muhassala demek olması, heyet-i müctemi'ayı terkîb eden efrâdı hakk-ı sevk ve idaresi ve bu efrada vaz'-ı hüküm ve karar eylemesi zaruri ve bedihi görülür. Çünkü bu hüküm ve karar hakikatte o efrâdın mecmu'unun veya ekseriyetinin hüküm ve kararıdır. Cem'iyet-i mümessilenin bu kuvvetine "Saltanat" ta'bir olunur. Şu mukaddemâttan anlaşılır ki devlet yekdiğerinden tamamen farklı dört unsurun ittihadından yani;

1. Bir veya muhtelif kavm ve dine mensub bir takım efrâd beşeriye-i müctemi'adan,
2. Bir arz-ı muayyenden,
3. Bir saltanattan,
4. Âlât-ı icrâiye demek olan hükümetten teşekkül eder.

İmdi millet, devleti terkîb eden efrâd; vatan, devletin fermanberî olan yerler; saltanat, devletin şükûh ve kuvvet ve hâkimiyeti; hükümet, devletin vesâit-i icrâiyesi demek olur.

Milel-i hazıra cem'iyât-ı siyasiyeden ibaret olup, insanlar ilk merhale-i medeniyetlerinde âile, nelerden sonra ailelerin irtibatıyla kasabalar teşkil etmişler ve nihayet derece-i sâlisede milletler vücuda gelmiştir.

Me'a hâza bu tarif milel-i hâzıra için bir tarif-i sadık olamaz. Çünkü milel-i hazıra ale'l-umum gayet müşevveş ânâsır-ı muhtelifeden terekkeb etmektedir. Milel-i hâzıra şekl-i evvelîn-i akvâmdan insaniyetin başında asırlarca sıkletbahş esâret olmuş olan derebeylik devriyle ayrılır: şu devrik efkâr ve müessesâtımız üzerinde daima payidâr ve ekseriya gayr-ı merî bir te'sîr-i amîki kalmıştır. Derebeylik zamanlarında bu râdde tedkiki kelâlbahş olabilecek esbâb-ı muhtelifenin sevkiyle birleşmiş ve ekseriya müzebzeb bulunmuş olan anâsır-ı müteşettite zemin ve zamanın müsaadesine göre er geç milel-i hâzırayı tevlîd eylemişlerdir.

Acaba râbita-i milliyeyi vücuda getiren ve muhafaza eden müessir nedir? Bu babda hâkimiyet-i siyasiyenin bir vatanda bi'l-cümle efrâd üzerine siyyânen icrâ-yı te'sir eylemesi ve iştirâk-ı ırk, iştirâk-ı lisan, iştirâk-ı mezâhib hususları ona sorula gelmiştir. Bu müessirlerin râbita-i milliyeyi icab hususunda gerek münferiden gerek müctemi'an icrâ-yı nüfuz eylediklerine şüphe yoktur; fakat bunların münferiden veya müctemian tesirleri bünyan-ı milliyete müstakalen vücûd verebilecek kuvvette değildir.

Nitekim vukuat bu fikri teyid etmektedir: Bir takım efrâd-ı beşeriyenin aynı kuvve-i siyasiye altında ictima'ları tekâfül-i milliyet için bir vesile teşkil eder, fakat bir kuvve-i siyasiye altında bulunmayan efrâddan teşekkül etmiş ve üzerlerindeki kuvve-i müşterike-i siyasiye mündefi' olmakla beraber devam eylemiş milletlere dâir emsile-i adide ta'dâd olunabilir. İtalya Savoie hanedanı elinde vahdet kesb etmeden, İtalyan milleti yok muydu?

Lehitsan'ın son yevm-i taksiminde lehler revâ arzdan silindiler mi? İrlanda bir hakk-ı feth ile İngiltere'ye râm olmuş; teslim olmuş; bitmiş midir?

Mücerred Avusturya İmparatorunun zîr-i idaresinde bulunmakla akvâm muhtelif-i ma'lûma arasında tekâfûl melî vücûd pezîr oluyor mu?

Me'a hâza müşteriken aynı kuvve-i siyasiyeye tâbi'iyet vahdet-i milliye'nin tesrî teşekkülüne hizmet etmez değildir. Son zamanlarında Fransa kraliyeti ve daha sonra hükümet muvakkate-i inkılâbiye ve müteakiben imparatorluk Fransa velâyâtına müsâvât-ı hukûk ve mecâlis-i velâyâta tevsi'-i mezuniyet salahiyeti bahş ve merkeziyet-i idareyi de takviye ederek rabîta-i milliyeyi ihya ve bütün Fransa evvelki sene de bir vahdet hâsıl etmişlerdir. Ancak bu muvaffakiyet, müessirin bir müessir-i tâlî olmasına mâni' değildir.

Vahdet-i ırk ve vahdet-i lisan da aynı seviye-i tesirdedirler.

Aynı lisan ile mütakellim olan insanların aynı ırka mensub oldukları ve bunların tek bir millet teşkil ederek aynı kuvve-i siyasiyeye tâbi' bulunmaları lüzumunu dermeyân edenler vardır. Bir takım ihtirâsât ve temâyülâta vesika-i istinâd olan bu efkâr tamamen batıldır. Bir kere ayniyet ırkın sübutu âsân slmsk şöyle dursun adeta kabil değildir. Hâlbuki bir vahdet-i sarfa teşkil etmiş öyle milletler vardır ki ne ırklarında, ne de lisanlarında vahdet yoktur.

Avrupa hükümetinde en büyük vahdet Fransa'da olduğu halde, hakikatte bir Fransız ırkı yoktur. Fransa sekenesi en muhtelif akvâmın bir halitasından başka bir şey değildir.

El-yevm Amerika'ya mahsus bir ırk yoktur. İmdi "Amerika milleti yoktur; Hükûmât-ı Müttehide-i Amerika Avrupa milletlerinin ve hatta afrika aşâirinin murahaslarından mürekkebdir." mi diyeceğiz?

Ufak İsviçre hükümeti tam bir milliyet nümunesi değil midir? Hâlbuki İsviçre vilâyâtında üç muhtelif lisan ile tekellüm edilir.

Ayniyet-i ırk ve lisan teşekkül-i milliyete hâdimdir; ırk ve lisanda ihtilâf, teşekkül-i milliyeti tehir edebilir; fakat men' edemez.

Hâlbuki yalnız ayniyet-i ırk ve ayniyet-i lisan teşkil-i milliyet edemez.

Zamanımızda râbîta-i mezhebiyenin de tesiri bu merkezdedir.

İlhâk-ı arazi ve istilâ fikirleri besleyenler makam-ı mazerette teşkilât-ı milliyede hudud-ı tabi'iyenin esaslı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hâlbuki hudud-ı milliye'nin

hudud-ı coğrafiye ile adem-i mutabakatı pek kesirdir. Ezcümle İspanya, Portekiz, İsveç ve Norveç bu babda ra'nâ misallerdir.

El-hâsıl aynı kuvve-i siyasiyenin taht-ı tesirinde bulunmak; iştirâk-ı hukûk, iştirâk-ı lisan, iştirâk-ı din ve hudud-ı tabi'îye mevcud olmak, teşkilât-ı milliyeyi teshil ederse de bunlar müessirât-ı tâliyeden ibarettirler; vahdet-i milliye'nin anâsır-ı asliyesi menâkıb-ı maziye de ihtiyâcâtta, temâyülâtta iştirâktan ibarettir.

İnsan zevi'l-hayattan ziyade mevtâlara bağlıdır.

Bu kanun aynıyle milletlerde hatta umum-ı insaniyette de hükümfermadır. Aynı müfreze, aynı saf meveddette ihya edilen müdafa'at-ı vataniye hâtırâtı, zalâm-ı mazi içinde tebâüd etmekte olan muzafferiyât-ı ahrârânenin bahş ettiği yâdiş [hâfıza] neşve-i müşterek, uğranılan hezimetlere aid hep birden aynı suretle kanayan cerihalar tekâfül-i milliye'nin takarrür ve sübutuna pek derin bir tesir icra ederler. “Ranân”ın “Millet nedir?” ünvanlı meşhurunda “Millet, bir teşekkül tarihidir” denilmesi bu esastan münbaistir.

Temâyülât ve ihtiyâcât-ı hâzırada iştirâk his ve hâl, zaten alâik-i tâliye ile merbut bulunulan kimselerle bi'l-ittihâd îfâ olunabilecek vazifenin takdiri; fikren, hissen aralarında müşterek olan servet-i mâddiye ve maneviye-i vataniyenin tayin-i lüzum müdafa'ası hususları revâbıt-ı milliyeyi muhafaza ve i'lâ etmektedir.

Bu revâbıttan biri de taksîm-i a'mâldeki fevâid bi nihâyenin bi't-tab' tezâhürüdür; meselâ bilâ tasmin yan yana düşmüş olan bir kısım efrâd, muhtelif olan isti'dâdlar sevkiyle yekdiğerine her birinin daha kolaylıkla îfâ edebildiği muâveneti bezl ederler ve yekdiğerleriyle sairlerinden daha ziyade münâsebet ve temâsta bulunurlar. Şu suretle vahdet-i milliye'nin en mühim müessirleri arasına taksim-i i'mâlde kendiliğinden girer.

İşte ulûm-ı siyasiyenin şu son nazariyesi Türk, Arab, Arnavut, Boşnak, Kürd, Çerkes, Gürcü, Laz, Yahudi, Rum, Ermeni, Bulgar, Evlah ila ahirihi. Akvâm-ı adîdenin lisan, mezheb, ırk, ihtilâfâtı gibi bir ve bazen birkaç ihtilâfın mevcudiyetiyle beraber hudud-ı vatan dâhilinde bulunan bütün efrâdiyenin aynı livâ-yı ittihâd ve nusret altında birleşebileceğini gösterir. Bir millet muhtelif kavimlerden müteşekkil olabilir. Kavim demek aynî âdât ve tabâyi'i hâiz, aynı histe, teşekkül-i tabi'î ve fitrîleri hasebiyle birbirine benzer, aynı lisanla mütekellim kimselerdir.

Cem'iyât-ı siyasiyenin şekl-i umûmiye-i hâzırı olan milliyet, ilk şekl-i cem'iyetin aile hayatından ibaret olduğunu cerh etmemiştir; ancak acı olmakla beraber itiraf etmek lazımdır ki zamanımızda milliyetin şekl-i evveli olan aile revâbıtı haleldâr olmuş ve sine-i milelde metin ve muhkem aile rabıtaları da yevmen feyevmen azalmaktadır. Me'a hâza mefâsılı çözülmekte olan revâbıt aile yerine yeniden yeni sâir alakalar, sâir rabıtaları da olmaktadır. Medeniyet ilerledikçe ticarete, ziraate, sanayi'e, sanayi'-i nefiseye, ulûm ve fûnûna, edebiyâta umûr-ı maliyeye dâir peyderpey peyda olan şirketler insanları yeni yeni zararlara, sınıflara ayırıyor. Medeniyetin ilerlediği yerlerde el-yevm muâvenet-i mütekâbile ve umûr-ı hayriye cemiyetlerinin bahş ettiği ümitler de tevsik râbıtı-i milliyeye medâr olmaktadır.

Bu suretle efrâd-ı milletten her hangi biri bugün bi'l-hâssa mensub olduğu cem'iyetin efrâd-ı umûmiyesine lâ-yü'ad ve lâ-tahsî denecek derecede kesir ve karışık alâkalarla ve bir suret-i mümtâzede merbuttur ki nu alâkaların başlıcaları şunlardır: Hayat-ı maziye de ki teşâbüh-i umumi, temâyülâtta ve ihtiyâcâtta ki iştirâklar, isti'dâd ve menâfi'adaki farklar, fark-ı ihtiyaç ve fark-ı isti'dâd esasına müstenid ve mütekabil mübâdelât-ı hıdemât ila-ahir.

Revâbıt-ı ictimâiyedeki bu taaddüd ve teşettüt, medeniyetle eksilmemekte, bilâkis medeniyetin terakkisi nisbetinde daha ziyade artmaktadır.

Zamanımız büyük devletlerin ekserinde doğrudan doğruya milletten ayrı bir sınıf sekenede bulunduğu ve bu sekenenin satvet devlete tâbi' bulunmakla beraber devletin şahsiyet-i kanuniyesini teşkilde zîmedhal olmadığı ve binâen aleyh bu fark ve ihtilaf ile bir millet teşekkül edemeyeceği veyahut bu yolda müteşekkil bir millet-i devletin anâsır-ı asilesinden madûd olamayacağı mütâlâ'asını dermeyân edenler vardır. Bunlara cevaben aynı kuvve-i siyasiye altına mevzu' akvâm arasındaki farka rağmen her devlette mutlaka bir kuvve-i merkeziye-i halk ve bunlar arasında vahdet bulunduğu ve o devletin bekâsı bunun vücuduna menûd olduğu dermeyân olunabilir.

Devlet ile millet ve hukûk-ı millet ekseriya karıştırılmaktadır. Devletin 10... efrâddan mürekkeb teb'ası olduğunu farz edelim. Hükümdâr burada bir manayı ferdiyeti değil bir manayı külli haizdir. Bil'akis teb'adan her birinin bir şahsiyeti vardır. Fakat bu suretle teb'adan biri ile hükümdar arasındaki nisbet-i vâhidin on bine nisbeti gibi değildir.

Yani efradın her birinde de hükümdârın salâhiyetinin, hukûk-ı saltanatın on binde birine hakk-ı iştirâkı olduğunu tazammun etmez. Hakk-ı saltanat ve hükümdârı birdir. Ve gayr-ı münkasımdır. Müvellidülma yanar, Müvellidü'l-Humûza yakar; bu iki cüzün imtizâcından hâsıl olan küll, su alelâde ne yanar, ne de yakar. Ve bu su ne müvellidülmaya benzer, ne de müvellidü'l-humûzaya. Devlet bir arzı işgal edip âzâ-yı idareyi hâiz heyet müctemia-i beşeriyenin bir timsâli olup efrâd-ı teb'asından hiçbirinin sevk ve idaresine, vereceği istikâmete tâbi' değildir; belki taht-ı tesirinde bulunduğu umum-ı kuvvetlerin muhassalası istikâmetini takib eder. Münâsebât-ı efrâddan hukûk, münâsebât-ı maldan hukûk-ı düvel doğmuştur.

2.6.1. Hukûk-ı Düvelin Taksimi

Hukûk-ı tabi'îye-i düvel, hukûk-ı mevzû'a-i düvel namıyla iki kısma ayrıldığı gibi hukûk-ı hususiye-i düvel ve hukûk-ı umûmiye-i düvel namıyla dahi iki kısma ayrılır.

Hukûk-ı Tabi'îye-i Düvel: Devletlerin mevcudiyetleri itibarıyla yekdiğerine karşı haiz oldukları hukûktur.

Hukûk-ı Mevzu'a-i Düvel: Devletlerin taahhüdât-ı vakı'a-i mütekâbilelerinin yani yekdiğerine karşı îfâ etmeleri lazım gelen vezâidfin ve muhâfaza eylemeleri icab eden hukûkun heyet-i mecmu'asıdır.

Hukûk-ı Umûmiye-i Düvel: Devletlerin yekdiğeriyle münasebatındaki hukûk ve vazâif mütekâbilelerini tayin eden kavâidin heyet-i mecmuasıdır. Hukûk-ı Umûmiye-i Devlet mevzu'u, cemiyet-i muazzame-i insaniyetin âzâsı sıfatıyla birer şahs "manevi" hukûku hükmünde tutulan devletler beyninde müteessis münâsebâtın tanzimidir.

Hukûk-ı Hususiye-i Düvel: Devletlerarasında tehdüs eden ihtilafâtın halinde kabil tatbik olan kavâidin heyet-i mecmu'asına denir. Hukûk-ı hususiye-i düvelin gayesi, muhtelif devletler tarafından neşr edilen kavânînin hukûk-ı hususiyeye aid aynı meseleye tatbikinde zuhur edebilecek ihtilâfâtı halletmektedir.

Ma'tûfun ileyh, hakiki kanunlardır; mevzû'u her devletin kavânin-i mevzû'a-i hususiyesinin icrâ-yı hükm ettiği sahayı âlâ vechü's-sıhha tayin etmek; mevzû'un lehi, hukûk medeniyeleri nokta-i nazarından teb'a-i düveldir.

Hukûk-ı düvelden maksad milel-i mütemeddineyi alâkadar eden mesâil umûmiye-i müşterekeyi tesviye etmek, her devletin hürriyet ve istiklâlini temin etmek,

menâfi'-i milliyeye riayet ederek muhtekif memleketlerin terakki-i sulhperveranesini temin edecek bir usul-ı hukûkiye tesis etmek, fikr-i insaniyete merbut vazâif-i maneviyyenin ihlâlına mümanaat eylemekten ibarettir.

Hukûk-ı Mevzû'a-i Düvelin Menâbi'i: Başlıcası örf ve adet –teâmül- ile muâhedât ve sâik, ulemâyı hukûk ile müellifinin efkârıdır.

Örf ve Adet: Muâmelât-ı mütekâbileyi müstelzim ve bu tekâbül ile müeyyed bir taahhüd ve mukavele-i zamaniyi îfâ eder. Bunun mecburiyet-i icraiyesi, ona riâyet eden devletlerin muvafakatından ibarettir.

Âdât ve teâmûlât-ı düveliyeye: Adalet, müsâvât, istiklâl fikirleri üzerine müessesistir.

Muâhedât: Umûmiye ve hususiye olmak üzere iki kısımdır.

Muâhedât-ı Umûmiye: Adedleri muahedenin mevzû'u ile mahdûd olmayan devletlerarasında münakid muahedelerdir. Bu kabil muâhedeler münâsebât-ı düveliyede mabihi't-tatbik olacak kavaid-i cedide tesis eder. Korsanlığın ilgasına dair Paris Beyannâmesi gibi²⁴⁹.

Muâhedât-ı hususiye, miktârı mahdûd devletler tarafından menâfi' hususiyeleri için mün'akid mukavelelerdir.

Eşhâs-ı salise bu hukûku ihlâl etmemekle mükelleftir: Ta'yîn hudud eden uhûd, tezülferâyın denilen gümrük ittihâdı mukâvelâtı, Amerika'yı şemâli ittihâdı, Almanya İmparatorluğunu tesis eden muâhedât-ı ittifâkiye gibi.

2.6.2. Devletlerin Tasnîfi

Devletler, suret-i teşekkül ve hâkimiyetleri itibarıyla tasnif olunur: suret-i teşekkülü itibarıyla, münferid veya mürekkeb olur.

Devlet-i münferide, lâyenkasım olup dâhilde mütecânis ve hâriçte bir hâkimiyet-i tâmmeye sahip olan devlettir.

Devlet-i mürekkebe, mütaaddîd devletlerin bir hükümet-i müştereke veya bir hükümdâr-ı müşterek idaresinde içtima' ve ittihâd etmeleri halidir. Devletlerin bu nev' ittihâdları yekdiğerinden az farklı olduğu için ittihâd-ı şahsi, ittihâd-ı hakiki, konfederasyon “içtimâ'-ı düvel” federasyon “ittihâd-ı düvel” namıyla dört kısımdır.

²⁴⁹ Yalnız İspanya ile cemâhîr müttefika-i Amerika imzalamamıştı.

2.6.2.1. İttihâd-ı Şahsi

Ayrı ayrı teşkilâta malik bulunan iki veya daha ziyade devletlerin yalnız hükümdârlarının bir olmasıdır. Bu ittihâd bir kere muvakkattir. Sâniyen devletlerin beyne'l-milel haiz oldukları şahsiyetlerin memzûciyetlerini istilzâm etmez. Hâkimiyet-i münferide her biri için bâkidir. 1877 senesi ibtidâsından beri İngiltere ile Hindistan İmparatorluğu arasındaki ittihâd gibi: Britanya ve İrlanda kralı aynı zamanda Hindistan İmparatorudur. “İngiltere – İskoçya – İrlanda Krallığı ise bir ittihâd iltihâkı fikri verir”.

2.6.2.2. İttihâd-ı Hakiki

Hâkimiyet-i dâhiliyeleri ayrı, hâkimiyet-i hâriciyeleri bir olmak üzere devletlerin ittihadıdır.

Bu nev‘ ittihâdda hâkimiyet-i dâhiliye ittihada dâhil olan devletlerin her birine hâs olarak kemâfissâbık kalır. Hâkimiyet-i hâriciye ise memzûc olarak harice karşı bir devlet şeklinde görünür. Avusturya-Macaristan hükümetlerinin ittihâdı gibi. İsveç Norveç de ağılehen bu suretle müttehid iken bundan altı sene akdem Norveç de krallık sükûtu ve Norveç’in İsveç’ten ayrıldığı ilan olundu ve Norveçliler kendilerine Danimarkalı bir prens kral ittihâb ettiler.

2.6.2.3. Konfederasyon

Hâkimiyet-i dâhiliye ve hâriciyeleri ayrı olan müstakil devletlerin hukûku olmaktan ziyade siyasi bir surette ictimâ’ına denir.

Misal: 1815 tarihinde teşekkül eden mülga “konfederasyon jürmalin” heyet-i câmi’ası gibi; fikr-i ictimâ’a zaruri surette merbût bazı hafif tekayyüdâtta başka dâhilen ve haricen tasarruf ve icrâyı hâkimiyet salâhiyeti mahfuzdur. 1648’den itibaren İsviçrenin geçirdiği hal gibi.

2.6.2.4. Federal Devletler

Bir Hükûmet-i Âliye ve yegâneye tâbi‘ devletlerin toplanmasını gösterir. Bu kuvve-i âliye yalnız düvel-i müctemi’a üzerinde değil her birinin efrâd-ı ehâlsî üzerinde de icrâ-yı te’sîr edebilir. Bu kuvve-i ittihâdiye kısmen hâkimiyet-i dâhiliye icrâ etmek ve evâmirini efrada tenfiz etmek için bir kuvve-i zecriyeye maliktir. Hâlbuki hâkimiyet-i hariciyeye malikiyet ve umûr-ı hâriciye idâre yalnız kendisine âiddir. Müzâkerât-ı

sulhiyeye girişmek, sulh, ittifâk, ticâret müâhedeşi akd, harb-ı ilân, süferâ âzâm ve kabul etmek hakkına malik olan yalnız odur. Yalnız o, umûr-ı hâriciye'yi idare eder. Şemâli Amerika, İsviçre, Meksika, Kolombiya, Venezüellâ devletleri federaldir.

2.6.3. Devletlerin Hâkimiyetlerine Göre Taksimi

Hâkimiyetleri nokta-i nazarından devletler, düvel-i hâkime ve müstakile, düvel-i mahmiye, düvel-i tâbi'â kısımlarına ayrılır.

Düvel-i Hâkime ve Müstakile: Muhtâriyet tâtme-i dâhiliyesine ve istiklâliyet kâmile-i hariciyesine mâlik ve âni icrâyâ ehil olan devletlerdir.

Düvel-i Mahmiye: Kavî bir devletin himâyet ve vesâyeti altında bulunan devletlerdir.

Himaye pek mütenevvi'dir. Hemen hemen hiçbir himaye diğer bir himayeye benzemez. Umûmiyetle devlet-i mahmiye, hakk hâkimiyet-i hariciyenin icrâsını, beyne'd-düvel münâsebâtının idare ve ru'yetini devlet-i hâmiyeye terk eder. Bazen de hâkimiyet-i dâhiliyeye merbût muhtelif hukûku, mesela askerin kumandasını, idare-i adliye'yi, bazı vergilerin tahsilini hâmiye bırakır.

Himaye tesisi ale'l-ekser ilhâk-ı âtinin mukaddemesi, zabt ve istilânın muvakkaten te'cîlidir.

İspanya'nın Arajol piskoposuyla Fransa'nın şarkî Pirene valisinin himâye-i müşterekesinde bulunan Andora cumhuriyet-i sağıresi bir misaldir. Vaktiyle cezâir-i seb'a-i Yunaniye de İngiltere himayesinde idi.

Monako prensliği müstakildir. "San Marin" Cumhuriyeti İtalya'nın himayesi altındadır. Almanya doğu Kraliyetinde, Salomon, Marşal hazâyerinde Yeni Gine'nin bir kısmında hakkı himaye tesis etmiştir. Fransa'nın Tunus üzerine himayesi vardır. Tunus Beyi nezdinde devlet-i mezkûrenin "Rezidan Ceneral" nâmıyla yâd olunur. Tunus'un hariciye nâzirliğini îfâ eden bir memuru vardır.

Fransa şu satırların yazıldığı sırada Fas'ı da taht-ı himayesine almaktadır. Tonkin, Annam, Kamboç keza Fransa himayesindedir. Rusya Buhara ve Hiva Hanlıkları üzerinde metbu'iyete az çok karib bir himaye icra eder.

Devlet-i Tâbi'a: Metbu' diğer bir devletten neşet etmiş bir hâkimiyet-i kalîleye mâlik ve o devlet-i metbû'aya karşı bir rabıta-i inkıyâd halinde bulunan devletlerdir.

Devlet-i tâbi'anın düvel-i mahmiye gibi derecât-ı adîdesi var ise de hâkimiyet-i hariciyeden mahrumiyet, metbû'u tarafından akd olunan uhûd-ı siyasiye ve ticariye ve rusumiyeye riâyet, cizye vermeğe mecburiyet, sikke zarbına adem-i malikiyet gibi evsâf hemen sabit gibidir.

Hukûk-ı Asliye-i Düvel: Bir mevcudiyet-i câmi'a ve uzviyet-i siyasiye ve hukûkiye olan devletler, şahs-ı mâddi ve tabi'i sıfatıyla bazı hukûk ve vazâife maliktirler ki bu hukûktan bilfiil istifâde ve o vazâifi îfâ etmeleri, gayelerine... maksadlarının vücûd bulmasına... ihtiyâc-ı tabi'i-i muâşeretin tatminine elzeemdir.

Müellifin-i kadîme hukûk-ı asliye-i düvel hakkında muhtelif fikirler dermeyân etmişlerse de hakikatte eşhâs-ı tabi'iyeden olan devletlerin hukûk-ı asliyeleri hakk-ı mevcudiyettir.

Hakk-ı mevcudiyet, hakk-ı bekâ ve hakk-ı hürriyet namıyla iki kısımdır: Hakk-ı bekâ, "Hakk-ı tekemmül ve hakk-ı müdâfa'a" ve "Hakk-ı emniyet" namıyla üçe ayrılır.

Hakk-ı hürriyet, "hakk-ı hâkimiyet-i dâhiliye veya muhtâriyet" "hakk-ı istiklâl" namıyla iki kısımdır. Hakk-ı hâkimiyet-i dâhiliye: Hakk-ı teşkilât-ı siyasiye ve hakk-ı idare ve hakk-ı teşri' ve hakk-ı kazâ ve hakk-ı mülk; hakk-ı istiklâlde: Hakk-ı müsâvât, hakk-ı riâyet-i mütekâbile, hakk-ı sefâret, hakk-ı uhd, hakk-ı harb, hakk-ı serbestî-i ticaret kısımlarına ayrılır.

Hakk-ı bekâ veya istihfâz-ı nefis, bir devlet kendi mevcudiyetini tehdid eden mehâlik ve muhâdârâta karşı temin-i bekâsına hâdim-i tedâbir ittihâz etmek hakkıdır.

Bazı müellifler buna hakk-ı zaruret, ömr-ı zaruret demek istemişler ise de böyle bir hakkın kabulü en fena haksızlıklara, istiklâl-i düvele vuku' bulan en çirkin tecâvüzâta sebep olur.

Hakk-ı tekemmül, bir devletin anâsır-ı servetini tevsî' ve ikmâl, kudret-i sanaiye ve ticariyesini tezyîd, fûnûn ve sanayi'ada kesb-i rıf'at ve azamet etmek hakkıdır.

Hakk-ı müdâfa'a, tecâvüzât-ı men', taarruzâta mukâbele etmek hakkıdır.

Hakk-ı emniyet, tecâvüzât-ı hariciyeyi ref' ve kendini müdâfa'a için her türlü tedâbir ittihâz etmek hakkıdır.

Hakk-ı Hâkimiyet-i Dâhiliye: Devletin hakk-ı hâkimiyet-i dâhiliyesi, kendi arazisinin hududu dâhilinde ve teb'asıyla olan münâsebâtında cârîdir. Bu hakk-ı hâkimiyetin başlıca tatbîkâtı, teşkilât-ı siyâsiye-i dâhiliye ile umûr-ı teşri'iyede görülür.

Teşkilât-ı Siyâsiye: Her devlet, teşkilât-ı siyasiyesini kendi arzusuna göre intihâb, şekl-i hükümetini ve kânun-ı esasisinin mahiyet ve tabî'atini tayin etmek, bir hükümet-i mutlaka veya meşruta olmak yahut Fransa gibi yekvücûd veya Amerika gibi muhtelif hükümetlerden mürekkebe bir cumhuriyet halinde bulunmak, bu kânun-ı esâsiyi tadîl veya onun yerine başka bir kanun-ı esâsi vaz' etmek. Rûesâ-yı devletin... hükümdârânın hukûk ve salâhiyetlerini tesbit ve o hükümdârâne istenilen elkâb-ı resmiyeyi tevcih etmek iktidâr ve salâhiyetine mâliktir.

Bir düvelde şekl-i hükümeti tağyir hususunda icra edilen ihtilâlât-ı dâhiliyeye, diğer devletlerin hukûku ihlal edilmiş olmadıkça onlar tarafından hiçbir müdahaleye meydan veremez. Buhran hitâm bulduktan sonra yeni hükümet-i hâkimiyete malik olunca diğer devletler hükümet-i cedideyi tanıyıp tanımamak hususunda muhtardırlar.

Hakk-ı idâre, âyin ve mezâhib bahsinde cemaat-ı muhtelifenin tâbi' olacağı usulü tayin, teb'a üzerine tekâlif-i tarh ve tevzi', tarik-i ihtilâtiyeyi idâre, milis-i askeri ihdâs ve ıslâh ve ahvâl-i mücrimine aid tedâbir-i ittihaz etmek hakkıdır.

Hakk-ı teşri', devletin teb'asına ve çok kere de kendi arazisi dâhilindeki ecnebilere tatbik olunacak kavanîn-i mülkiye ve cezâiyyeyi münhasıran vaz' etmek hakkıdır.

Hakk-ı kazâ devletin, bazı eşhâsve eşyâyı kendi mahâkiminin hükm ve tesirine tâbi' tutmak, onlara kendi mevâninini tatbik eylemek hakkıdır.

Hakk-ı kazâ hukûk hükümrânı gibi hududda, mülkün hutut gayesinde hitâm bulur.

Hakk-ı Mülk: Devletin istiklâl sıfatı bi'z-zarure küre-i arzın bir kısmı üzerinde hakk-ı inhisârı tazammun eder. Bu kısım o devletin ülkesini teşkil eder. Bu suretle hakk-ı mülk bir devletin hâkimiyeti dâhilinde bulunan arazinin tasarrufu hakkıdır ki bu hak devlet (...) anâsır-ı asliyesinden olduğu gibi istiklâlin dahi en birinci şerâitindendir.

Hâkimiyet-i Hâriciye veya İstiklâl: İstiklâl, devletlerarasındaki münâsebâtta hürriyettir, âharın müdahalesinden masûniyettir.

Bir devlet menâfi'inin mevzû'-ı bahs olduğu münâsebât-ı hâriciyesinde kendisine herhangi bir mesleği kabul ettirecek hiçbir kuvvet-i fâika tanımazsa müstakildir.

Hakk-ı İstiklâl: Hadd-i zâtında terk ve ferağı kâbil olmayan bir haktır.

Bu hakkın tamamen zayı' olması devletin inkırâzını icab eder, kısmen zâil olması evvelce sahib-i hâkimiyet olan bir devleti düvel-i mahmiye veya tâbi'a menzilesine indirir.

Hakk-ı Müsâvât: Devletler yekdiğerinden müstakil olduklarından beynlerinde bir müsâvât-ı hukûkiye vardır. Cümlesinin vazâif ve salâhiyât-ı hâkimiyeti yekdiğerinin aynî olduğu gibi bu hakkı mana-yı şumûlüyle icrâda da serbesttirler.

Devletlerin arâzî nokta-i nazarından gayr-ı müsâvî olmaları hukûk-ı nokta-i nazarından müsâvî olmamalarını icâb etmez. Fakat bir devlet diğerk devletin himayesi altında müstakil add edilemeyeceğinden bu gibi devletler hukûken de müsâvî olamazlar. Devletlerin hükümdârlarına nisbetle aldıkları sınıflar müsâvâtı ihlâl edemez. Devletler için müsâvât diğerk herhangi bir devletin münâsebât-ı mütekâbile de daha vâsi' hukûk iddiâ edememesi ve cemiyet-i düveliyeye halinin umuma tahmil ettiğı vazâifin hiçbirinden müberrâ olamamasını talep etmek hakkıdır.

On yedinci asırda büyük devletler küçük devletleri kendilerine müsâvî add etmediklerinden teşrîfâtta tekaddüm meselesi mühim ihtilâflara sebep olmuştur. Fakat bi'l-âhire efkârın terakkisiyle bu gibi müdde'îyât ehemmiyetini gaib etmiştir. Zamanımızda büyük küçük bilcümle devletler —düvel-i tâbi'a ve mahmiyeden mâadâ— hukûken yekdiğerine müsâvîdirler.

Yekdiğerine müsâvî ve müstakil olan devletlerin münâsebâtlarında riâyet etmeleri lazım olan bazı merâsim ve usûl-ı teşrîfâtiye vardır. Onlar da teşrîfât-ı siyasiye, saray teşrîfâtı, diplomasi teşrîfâtı, protokol teşrîfâtı, teşrîfât-ı bahriyedir.

Hakk-ı Riâyet-i Mütekâbile: Hukûken yekdiğerine müsâvî olan devletler cemiyet-i düveliyenin azası olmak sıfatıyla mütekâbilen birbirlerine riâyetle mükelleftirler. Bir devletin meşruiyeti muhtelifun fih olmadıkça yahut miyânede inkitâ' münâsebât-ı sulhiye mevcûd bulunmadıkça riâyetten istinkâf edilemez.

Her devlet şahsiyet-i maneviye ve saadet-i mâddiye ile şahsiyet-i siyasiye ve hukûkiyesine riâyet olunmasını diğerk devletlerden beklemek hakkına maliktir.

Hakk-ı riâyetin kuvve-i te'yidiyesi şudur ki: Kendisine karşı riayetsizlik olunan devlet telâfi veya tarziye talep eder.

Telâfi; bir zarar-ı mâddi halinde bir tazmînât-ı te'diyesi suretiyle; tarziye şeref ve haysiyete tecâvüz vuku' bulduğu zaman, talep edilir. Tarziye icâbât-ı ahvâle göre tahavvül eder. Bu da diplomasi tarikiyle îzâhât vermek, özr dilemek, bir memurun hat

ve hareketini kabul etmemek, tecâvüzün failleri aleyhinde ta’kîbât icrâ etmek, mücerrimleri cezalandırmak gibi muâmelâtta ibârettir.

Hakk-ı Serbestî-i Ticâret: Tabîat; kuvve-i inbatîyesini küre-i arzın sathına ale’s-seviyye taksim etmediğinden insanlar için mahsûlâtı en muvafık-ı şerâit dâhilinde elde etmeğe yegâne vâsıta-i mübadeledir. Bu mübâdele hayat-ı efrâdda olduğu gibi hayat-ı milelde dahi bir ihtiyaç, bir zaruret mübremdir.

Her devlet, hukûken ve fiil-asl tebasının ecnebilerle ticaretine hürriyet-i tâmmeye vermek yahut arazisini bazı emti’aya sed etmek, onları bazı rûsûme tâbi tutmak, seyrüsefâin-i ecnebiyeye limanlarından bazılarını açmamak, ticâret muahedesinin bazı maddeleri ile bir milleti diğerinden daha ziyade mazhar müsaade eylemek elhâsıl milel-i ecnebiye ile ticaretin hududunu tevsi’ veya temdid bir harb-ı karîb ihtimâline mebni bazı mahsulleri barkir ihracı veyahut emrâz-ı sâriye-i hayvaniye sebebiyle bazı hayvanâtın idhâlini men’, kendi evvelkisinde bazı sanâatın tesis ve tekemmülünü teshil-i ecnebi mahsûlâtına dâhilde rakâbeti temin için fazla rûsum-ı vaz²⁵⁰, sahilleri imtidadınca, kara sularında sayd-ı mâhî icrasını teb’asına hasr edebilir.

Fakat kendi teb’asının alış veriş ettiği diğer bir devlet arazisinde üçüncü bir devletin kendisine rekâbet eden ticaretini men’ edemez.

Müstemlekelerde bir devletin evvelkisi akşamından bulunduğu cihetle devlet-i metbû’a, müstemlekâtın ticâretini yalnız kendi memleketine hasr edebilir; bu iktisâd nokta-i nazarından tedbirsizlik olsa da hukûk nokta-i nazarından müvâfık bir muameledir.

2.6.4. İâde-i Mücrimîn

Bir cinayet veya cünha ile müttehim veya maznun olan bir şahsı, teb’asından bulunduğu devlete veya cürm hangi devlet-i evvelkisinden îkâ’ edilmiş ise o devlete teslim etmeğe “îâde-i mücrimin” denir.

Bir devlet kendi mahâkimi vasıtasıyla diğer devlet-i kavânîn cezâîyesini tatbîk ve kendi evvelkisi haricinde cürm îkâ’ edip hâricte kalan şahsı muhâkeme ettirememeyeceği gibi ecnebi hükümdârı nâmına verilen kararları da icra ettiremez. Çünkü bu hâl-i istiklâl ve hâkimiyet esaslarına münâfidir. Fakat düvelinler her yerde inzibâtın mahfûziyeti, kavaninin mer’iyeti, adaletin takriri, hususlarında menfaattâr

²⁵⁰ Rûsum-ı mâni’a.

olduklarından efrâdın emniyet-i arz ve canı ve masuniyet emvâli zammında iâde-i mücrimin usulünü kabul etmişlerdir.

Eğer iâde-i mücrimin kâidesi cari olmasa idi her devletin diğerine nisbetle melce' mücrimin olacağı şüphesiz idi. Bunun içindir ki milel-i mütemeddine münâfi' mütekâbilelerini muhâfazaten bu nev'-i mücriminin hükkâm-ı tabîyesine yani cürmün vuku' bulduğu memleket mahkemelerine iâdesini usul ittihâz ederek olbâb da tanzîm olunan mukâvelât-ı düveliye günden güne tezâyüd etmekte olduğu görülmektedir. Binâen aleyh iâde-i mücrimin kâidesi esâsen îtirâz götürür mübâhisten olmayıp yalnız iş bu iâdenin ne gibi şerâit-i dâiresinde icra olunacağı mevzu'-ı bahs olabilir.

2.6.4.1. İâde-i Mücrimînin Şerâit-i Cârîyesi

Âhir bir devlet evvelki sene ilticâ etmiş olan mücrimin iâdesi câiz olabilmek için ol emrde bir cürm vukû'a gelmiş ve ikinci derecede firarının fâil veya şerik olmak üzere maznûn veya mahkûm bulunmuş olması şarttır.

2.6.4.2. İâde-i Mücrimîne Tâbi' Eşhâs

Şahıs nokta-i nazarından: Üserâ-yı zenciye ister cürm irtikâb etsin etmesin, ister esaretten kurtulmak için firar etmiş bulunsun bunların iâdelerine örf ve âdet ve mukâvelât-ı düveliye müsâid değildir.

Tâbi'iyet nokta-i nazarından: Firar eden şahıs devlet-i talibe veya diğer bir devlet-i sâlise teb'asından olduğu takdirde iâdesinde âdeten ve ahden bir kevnem mâni' yoksa da matlûbun anı olan devlet teb'asından olduğu surette iâde edilmez, zira iâdenin üssü'l-esâsi mücrimin cezasız kalmaması maddesinden ibaret olup her devlet kendi teb'asını muhâkeme ve mücâzâta salâhiyetdâr olduğundan diğer bir devlete iâde ve teslim mecbur değildir.

Bir de her devlet kendi teb'asını iâde etmediği gibi hakk-ı hâkimiyetine tâbi' olan bilcümle eşhâsı inde'l-icâb muhâkeme ve mücâzâta salâhiyetdâr olduğundan diğer bir devlete iâde ve teslim mecbur değildir.

Bu esâsa mebnî:

Evvelâ: Memâlik-i Osmaniye dâhilinde irtikâb-ı cürm eden şahıs ister teb'adan ister ecânibden olsun diğer devlete red ve iâde olunamaz.

Sâniyen: Teb'a-i Osmaniye'den biri Memâlik-i Osmaniye hâricinde olasa bile usul-ı cezâiyyenin beşinci maddesinde zikr ve ta'dâd olunan cerâimden birini îkâ' edip de Memâlik-i Osmaniye'ye 'avdet eder veya istirdâd tarikiyle ile geçerse o şahsın icrâ-yı muhâkeme ve mücâzâtı mahâkim-i Osmâniye'ye âid olduğundan bu dahi diğer devlete îade olunamaz.

Sâlisen: Teb'a-i ecnebiyeden biri memâlik-i şâhâne haricinde devlet-i âliyenin âsâyışını veya îtibâr-ı mâlisini ihlâl edecek surette mezkûr mâtde-i kânuniyede mestur olan cerâimi irtikâb ederse aynı kânunun altıncı maddesi mucibince mahâkim-i Osmaniye'de muhâkeme ve mücâzâtı icrâ olunur.

Fiil Nokta-i Nazarından: Cinâyet cnha nev'inden olan cerâim-i müşeddede îadeye esâs ittihâz olunur ise de cerâim-i siyâsiye ile ve kabâhat efâli müstesnadır.

Hukûk-ı düvel enstitüsü 1892 Eylülünde Cenova'daki içtimâ'ında mukarrerât-ı âtiyeyi ittihâz ve kabul etmiştir.

Evvelen: Tamamen siyasi cerâim ve cinâyât için îade-i mücrimin tecviz olunamaz.

Sâniyen: Katl, cinâyet, tesmîm, sirkat ve bilhassa silahbedest olarak îkâ' edilen sirkatler gibiahlak ve hukûk-ı umûmiye nokta-i nazarından ağır cerâim ve cinâyât müstesna olarak cerâim-i siyâsiye ile muhtelit ve ona mürtebit bulunan ve cerâim nesibe-i siyasiye denilen efâl için îade-i mücrimin kabul olunmamıştır.

Sâlisen: Bir ihtilâl veya bir harb esnâsında îkâ' edilen efâl ve cerâime gelince bunlar kavânin-i harbe göre menfur vahşetlerden, bîsûd tahrib-i mesnûât-ı âliye gibi efâlden değilse îade-i mücrimine mahal vermez. Eğer bu efâlden ise îade ancak harb-ı dâhilî hitâm bulduğu zaman vuku' bulur.

Râbian: Yalnız muayyen bir devlet veya bir şekl-i hükümet aleyhine değil her türlü tesisât ve teşkilât-ı ictimâiye aleyhine tertîb edilen efâl-i cürmiye cerâim-i siyâsiyeden ad olunmaz.

2.6.4.3. İade-i Mücrimîn Muâmelât-ı İcrâiyesi

İş bu muâmelât, îadeyi talep eden hükümet ile iltica olunan memleket hükümeti tarafından icra olunacak muâmelâtın ibârettir.

Evvelen: İade talebinde bulunan hükümet müdde'î-i umumisi maznûn veya mahkûmün aleyhin memâlik-i ecnebiyede bulunduğunu haber alınca o babdaki takririni

göndermesiyle istinâf-ı müdde'î umumisi iş bu takrîr ile hüküm i'lâmını veyahut ihzâr veya tevkîf-i mezkûresini ve sâir evrâk-ı müsbeteyi adliye nezaretine tesyâr, adliye nezâreti de hariciye nezaretine tebliğ eder. Hariciye nezâreti devlet-i ecnebiyeden diploması tarikiyle mücerrimin iâdesini talep eder.

Sâniyen: Mücrimin iâdesi talep olunan memlekette icra olunacak muâmelâta gelince bu bâbda Avrupa'da üç usûl vardır.

Birincisi, İngiltere hükümetinin takib ettiği usûldür ki evvel be-evvel bir devlet-i ecnebiye tarafından dermeyân olunan iâde-i mücrimin teklifi muvafık-ı maslahat olup olmadığı mahkeme-i mahsusasınca bi't-tetkîk kabulüne karar verildikde mücrim idareten iâde olunur.

İkincisi Fransa usulüdür ki burada mücrimin iâdesine mahâkim-i adliye müdâhale etmez, idareten îcâbına bakılır.

Üçüncüsü Belçika usulüdür ki iâde-i mücrimine dâir vâkı' olan talep idareten ba'de't-tetkîk cihet-i adliyeye havâle olunur. Ânın tarafından mahâkim-i ecnebiyeden sâdır olmuş olan i'lâm veya mezkurenin kâbil-i icrâ olduğu tasdik olunduktan sonra mücrim ahz ve kirfet edilerek heyet-i ithâmîye huzuruna çıkarabilir. Ba'de't-tetkik müdde'î-i umuminin mutâlaâsı da alınmış olarak iâdesi hususunda re'y verilir. Fakat hükümet-i idare bu re'yi ile mukayyed değildir, mücrimin iâdesi lazım gelip gelmeyeceğine karar vermek hususunda muhayyerdir.

Bir de matlûbun anı olan devlet kendi kavâninince mürûr-ı zaman vâkı' olmuş ise ondan bahisle iâdeye dair olan talebe cevâb red verebilir.

2.6.4.4. İâde-i Mücrimînin Netâici

İâde-i mücrimin tarikiyle red ve teslim olunan şahıs aksine mukavele olmadıkça ancak iâdesine esas ittihaz olunan fiil için takib veya mücazaat edilir. Zira mücrimi istirdâd etmiş olan hükümet bir fiil-i muayyenden ma'adâ bir şey için takib ve inkâz-ı ceza etmemek üzere zannen rıza göstermiştir. Binaen aleyh mücrim adem-i salahiyet, itirâz dermeyân edebilip hükkâm tarafından gerek itiraz üzerine ve gerek re'sen takibât icrasına mahal olmadığına karar verilmek lazım gelir. İstirdâd olunan şahıs mâbe'l-iâde olan fiilden gayrı bir fiil için muhâkeme ve mücazaat olunamaz ise de bu halde pek mutlak olmayıp kendisi bi't-tav' ve'r-rıza buna muvâfakat etmiş ise muhakemesi icra olunur.

2.6.5. Hükümdâr

Münâsebât-ı Hâriciye’de hükümetin timsal-i âliyesidir. Her hükümdâr veya reis-i hükümet, kavânin-i esasiye-i devletin kendine tayin ettiği daire dâhilinde hükümeti temsil eder.

Bir hükümdâr nâmeşru’, bir gâsıb taç ve taht sıfatının tasdik edilmesine ve kendisine karşı ihtirâmât-ı mahsusa icra olunmasına diğer hükümdârânı cebr edemez; yalnız bilcümle revâbit ve münâsebâtı kat’ ile mukâbele edebilir. Esâsen tatbikât-ı beyne’l-milelde hükümdârân yekdiğerinin meşruiyet hâkimiyetini tetkike salâhiyettâr değillerdir. Gerek irsen gerek ittihâben hükümdâr olan zat tahta cülûsunu diğer devletlere resmen tebliğ eder.

Hükümdârânın yekdiğerine tevellüdât ve izdivaç gibi vukuât-ı âseleyi ihbâr, ihdâs kerdeleri olan nişanları ihdâ ve zaman-ı zaman bazı hedâyâ teâtî etmeleri âdettir.

Bütün bu muâmelât-ı mecâmile perverâne devletleri yekdiğerine rabt eden fikir hürmet ve riâyetin eşkâl ve suver-i muhtelif-i tezahüriyesinden ibarettir.

Hükümdârânın yekdiğeriyile muhâberât ve mukarrerâtında üç şekil vardır:

1. Nâmme-i resmî ki bunda merâsim ve teşrîfâta son dereceye kadar riâyet olunur. Hükümdarın ünvânı, elkâbı sernâme olarak yazılır. Büyük kâğıt, büyük mühür kullanılır. Hariciye nâzırları tarafından da imza ve müsveddesi evrâk-ı resmîye meyânında hıfz edilir.

2. Kâbine nâmesi ki bu daha basit şekliyle yazılır. Küçük mühürle tahtim edilir, hariciye nâzırı imza etmez.

3. Hatt-ı dest ile muharrer nâmedir ki bunun için adeten taayyün etmiş bir şekil yoktur.

Münâsebât hükümdârânı tayin eden teâmülât ve âdât ve merâsimin cümlesine “Merâsim-i Terîfâtiye” denir; bunlar asıl manasıyla ne bir hak, ne bir vazifedir. Hak ile vazifenin suret-i idrak ve telakkisinin alâim-i hariciyesidir.

Bir hükümdâr memâlik-i ecnebiyeye gittiği zaman şeref ve haysiyeti ile rütbe ve derecesiyle mütenâsib birçok ihtilâfât görür. Bu merâsimin metâib-i tabi’iyesinden azâde kalmak arzusuyla ekseriyen “Mütenekkiran” seyahat eder. Ecnebi memleketinde bulunan hükümdârın birçok muâfiyetleri vardır.

Evvelen: Emlak ve arazi vergisinden mâ’adâ olan bilcümle vergilerden, gümrük ve oktorva gibi bütün rüsûmden müstesnadır, bu da bir eser-i nezâkettir.

Sâniyen: zâbıta-i mahliyenin mahâkim-i memleketin dâire-i hüküm ve kazâsından hâriçtir. Bir cinâyet îkâ' ederse hudud haricine çıkmasını teklif etmek, icab ederse hakkında bilcümle levâzım-ı ihtirâmiyenin îfâsına dikkat olunmak şartıyla kendisini hudud haricine çıkarmak memlekete duhûlünü men' etmek, hükümdârı bulunduğu memleketten tarziye istemek ve bu taleb-i tarziye is'af olunmazsa o memleket ile kat'-ı münâsebât etmek, hatta mukabele bilmelele tevessül etmek gibi muâmelâtta başka yapılacak bir tedbir yoktur.

Sâlisen: mahâkim-i hukûkiyenin dâire-i hüküm ve kazâsından hâriçtir. Fakat efrâd tarafından aleyhine hükümdâr sıfatıyla değil bir ferd sıfatıyla ikâme-i da'vâ olunursa o zaman mahâkim-i mahalliye'nin hüküm ve kazâsına tâbi'dir. Bu da'vâ hükümdârın tasarruf ettiği emlakta tevellüd ediyorsa emlağın bulunduğu mahal-i mahkemesi ru'yet-i da'vâya salâhiyettardır.

Mösyö Bârk 1891 senesinde hukûk-ı düvel enstitüsüne verdiği lâyiha üzerine hükümdârânın mahâkim-i kazâiye'ye tâbi'iyeti bervech-i âtîdir. Mahkemeler hükûmât-ı ecnebiye ile hükümdârânı hakkında şu hususatta icrâ-yı muhâkimeye salâhiyetdârdırlar:

1. Mahâkimin tâbi' olduğu memleketlerde bulunan emvâl gayr-ı menkûlenin tasarruf ve temellûküne dâir da'vâlar;
2. Bir devlet arazisi üzerinde açılan tereke da'vâsında bir ecnebi hükümetin veya hükümdârın varis veya vasi bulunmasından mütevellid da'vâlar;
3. Mahâkim-i mahalliye'nin salâhiyeti hükümdar veya hükümet-i ecnebiye tarafından bi'l-ihitiyâr kabul olunmuş olan da'vâlar;
4. Ecnebi hükümdârı tarafından orada îkâ' olunan cürmden mütevellid zarar ve ziyan ve tazminat da'vâlar.

Fakat sıfat-ı hâkimiyet netâicinden olan zarar ve ziyan da'vâları kabul olunmaz.

2.6.6. Hâriciye Nâzırları

Münâsebât-ı düveliyenin tezâyüdü sebebiyle muhâberât-ı siyâsiyeyi icra ve umûr-ı hariciyeyi idare için hariciye nezâreti teşkil olunmuştur.

Vazifesi, hükûmât-ı sâire memurîn-i siyasiyesiyle mükâlemâta girişmek, onların teklîfât ve müdde'îyâtını istimâ' etmek ve cevâb vermek, menâfi' mütেকâbile-i düveliyeye dair ânlarla icrâyı müzâkere etmek, mübâhesât ve müzâkerâtı hüsn-i neticeye îsâl ile ahkâm-ı muahedenin tamami-i tatbikine nezâret etmek, memâlik-i

ecnebiyeye tayin olunan memurîn-i siyasiye ile konsolosları tayin etmek, îfâyı memuriyet edebilmek üzere onlara talimat vermek, memurîn siyasiye-i ecnebleri kabul ve hükümdara takdim etmek, memleket haricindeki menâfi-i siyasiye ve iktisâdiye ve ticâriyeyi ve gaye ve teb'ayı himâye etmek, hükümdar tarafından umûr-ı hariciyeye âid ısdâr olunacak ukûd ve muharrerâtı tanzim etmek, evrak ve muharrerât resmiye-i ecnebiyeye cevap vermek, kendi nezâretine müteallik evrak ve muharrerât-ı resmîyenin usullerini hıfz etmek gibi son derece nazik ve sa'bu'l-icrâdır.

Hâriciye nâzırlarından sâdır olacak yanlış bir teşebbüs, nâmüvâfık bir tedbir, ihtiyâtsiz bir söz devletin şeref ve haysiyetini, memleketin menâfi'ını zîr-ı zeber edebilir.

Bir hariciye nâzırı îfâ-yı vâzîfeye ibtidâr edince nezârete vuku'-ı memuriyetini hükümdârı nezdinde memur olan heyet-i süferâya ve devlet-i metbû'asının memâlik-i ecnebiyede bulunan süferâ ve konsoloslarına tebliğ eder. İlk ziyaretin heyet-i süferâ tarafından vukû'unu bekler. Bu ziyareti sefir kebîrlere günü gününe, diğer sınıfta olan süferâya birkaç gün sonra îade eder.

2.6.7. Memurîn-i Siyasiye

Terakkiyât-ı medeniye ile revâbıt-ı siyasiyenin tezâyüdü neticesi olarak münâsebât-ı düveliye tevessü' ettiğinden mesâil-i siyasiye ve hukûkiye ve iktisâdiyeyi muhâberât vasıtasıyla hal ve nezdine memur olduğu devlet nezdinde metbû'u olan devlet nâmına icrâ-yı müzâkere ve hükümeteyn arasındaki mesail-i hukûkiyeyi tesviye, münâsebât-ı dostâne ve salâhiyeyi muhâfaza, teâtî olunan efkâr-ı siyasiyeyi teshil, sulhü muhâfaza, ihtilâfî izâle, devletlerin şeref ve haysiyetlerine hürmet ile beraber memâlik-i ecnebiyedeki teb'alarını himâye ve menâfi'ı temin etmektir. Hükümdârân nezdine murahhas kılınmış olan bu vekillerin memuriyetine sefâret, heyet-i sefâret gibi ünvanlar verilir.

2.6.8. Hakk-ı Sefâret

Süferânın kabul ve i'zâmı: Devletlerin sefir göndermesi, sefir kabul etmesi hem hâkimiyeti icra ve hem de istiklâl-i siyâsiyi tasdik etmektir. Bir hükümet-i tâbî'a veya mahmiye diğer hükümet nezdinde hakk-ı sefâreti hâiz değildir. Meğerki hükümet-i metbû'a veya hâmiye müsaade ide. Konfederasyonu teşkil eden hükümetlerin cümlesi

sefir i'zâm ve kabul hakkını haiz ise de federasyonda hakk-ı sefâret heyet-i merkeziyeye aiddir.

Bir devlet diğer devlete mütaaddîd sefir i'zâm edebilir. İsviçre kantonları Fransa'ya teşdid-i ittifak için 39 sefir gönderdi. Zamanımızda mütaaddîd sefir göndermek kongre ve konferanslara münhasırdır.

Bazen birkaç devlet nezdine yalnız bir sefir gönderilir. Fransa, Guatemala, Honduras, Nikaragua hükümetleri nezdine bir sefir göndermiştir.

Her hükümet sefirini intihâbde hürdür; yaş, mezheb, nev' "yani erkeklik kadınlık" mevzu'-ı bahs olamaz.

Bir sefiri kabul, zaruret-i mutlakaya değil, münâsebât-ı hasene esâsına müstenid olduğundan hiçbir hükümet diğerinin nezdine gönderdiği herhangi bir şahsı sefir olarak kabule mecbur değildir.

Bir sefir nezdine memur olduğu devlete i'timâd bahş olmakla beraber münâsebâtı haleldâr edecek mahiyette olmamalıdır. Bundan dolayı istimzâc usulü câridir.

İstimzâc: Bir kimse sefir tayin olunmadan evvel hükümetin nâzırı keyfiyeti, kabul edecek devletten sorar, cevap red alırsa esbâb-ı reddi öğrenmek istemez. Yalnız İngilizler müstesnadır. Bir devlet kendi teb'asını kendi nezdine sefir olarak kabul etmez.

Her sefir timsâli bulunduğu devletin hem memuru hem de vekilidir.

Süferâ arasında vüs'at-ı salahiyet, mezuniyet, imtidâd-ı müddet-i sefâret, memuriyetlerinin nev' ve mahiyeti ve sıfatları itibarıyla bazı farklar vardır.

1818'de Aix La Chapelle'de tanzim olunan nizamnâme süferâyı şöyle tertib ediyor:

Birinci sınıf: Sefir-i kebirler; legalar [legats], nonslar [nonces'] bunlarda sıfat-ı timsaliye vardır.

İkinci sınıf: Enternonslar [enternonces]; fevkalâde murahhas ve orta elçiler;

Üçüncü sınıf: Mukîm elçiler;

Dördüncü sınıf: Maslahatgüzârlar, sefirin gaybubetinde vekâlet eden kâtibler.

Her sınıf süferâ kadem esâsı üzerine yekdiğerine takaddüm eder. Kadem, mahal memuriyetlerine muvâsaletlerinin resmen tebliği tarihidir.

Birinci sınıf sefirler doğrudan doğruya, diğerleri hâriciye nezâreti tavassutuyla hükümdarla mülâkat ederler.

Sefir-i kebirlerin imtiyâzât-ı ihtirâmiyesi: Evvelen gerek şifahen gerek tahriren hükümdardan ma'adâsıyla olan münasebetlerinde sefire “ekselans” denir.

Sâniyen: Sefir-i kebir teşrifat salonunda bir taht bulundurmak hakkına maliktir.

Sâlisen: hükümdar serpuşunu giymiş ise sefirde giymek, altı atlı araba ile gidebilmek, ihtirâmât-ı askeriye mazhar olmak hakkıdır. Süferâ arasındaki tefâvüt-i derecât, yalnız merâsim-i teşrîfâtta câridir; vezâif-i siyasiyede değildir.

Süferânın suret-i i'zâmı: Bir hükümdar diğer hükümet nezdine tayin ettiği sefire itimâdnâme verir. İtimâdnâme de sefirin ismi, elkâbı, evsâf-ı mahsusası, maksad-ı memuriyeti derc; sefirin teveccühkârâne kabulü niyaz; ifâdâtına itimâd edilmesi temenni olunur. Yalnız maslahatkezârlar hakkındaki itimâdnâme hariciye nâzırına yazılır. İtimâdnâmelere tahriren cevap verilmez. Sefirin kabulü cevap makamına kâimdir.

Sefir geldiğini hariciye nâzırına bildirir. İtimâdnâme huzur-ı hükümdâriye merâsim-i mahsûsa ile resmen kabul edildiği zaman sefir tarafından takdim olunur. Ba'de hanedân hükümdarı azâsını, hükümet memurlarını, heyet-i süferâ azasını ziyaret eder.

Süferânın Vazâifi: Süferâ her ne kadar talimat-ı hususiye ile tayin olunursa da asıl vazâif-i umûmiyesi hükümdar metbû'una karşı sadakatle hizmet, nezdine murahhas bulunduğu hükümete karşı istikâmettir.

Hükümdar metbû'una karşı olan vazâifinin hülâsası tefahhus, müzâkere, himâyedir.

Tefahhus: bulunduğu mahalde ma'lumât-ı sahiha almak. Memleketin menâfî'ına icrâyı tesir edecek hususata ıtlâ' peyda etmek, parlamentoda ve sahâif-i matbû'atta zuhur eden mücâdelâtı takib etmek; saray entrikalarını, efkâr-ı umûmiyenin cereyânını nazar-ı tatikikten geçirmek, şâyân-ı ehemmiyet olan şeyler hakkında rapor göndermektir.

Müzâkere: İhtilafkârâne hareketle hükümdarının hukûkunu, hükümetinin menâfî'ını müdâfa'a etmektir.

Himâye: Devlet metbû'ası efrâdını himaye ile muhik şikâyetlerini nazar-ı dikkate almaktır.

Nezinde bulunduğu devlete karşı vazifesi: umur-ı idâre-i dâhiliyesine karışmaktan ictinâb, kavânîn-i esasiyeye riâyet, hükümete karşı taarruzdan tevakkî,

devleteyn beyninde ihtilâf olsa bile hükümdara hürmet, kavâid-i teşrîfâta riâyet, tevellüd ve izdivaç gibi mesruriyete... Vefat gibi âlâme iştirâk etmektir.

Ayrıca ehâlinin mu'tekadâtına karşı hareketten ihtirâz, âdât-ı milliye ve halkın efkârına riâyet, umumi şenliklere iştirâk, tahrik-i iigtişâşâtan ve ihdâs-ı ihtilâlâtan tebâüd, fırka ve parlamento ile entrikalarından ictinab etmektir.

2.6.9. İmtiyâzât ve Muâfiyât-ı Süferâ

Hâric Ez Memleket Kâidesi: Sefirin hürriyet-i kelâm ve istiklâli vardır. Bunu bilcümle müellifler tasdik eder. Sefir hükümet-i metbû'asından aldığı evâmiri sebât ve metânet, sadâkat ve hürriyet-i fîkr ile beyan eder. Hiçbir şeyden ihtirâz etmez.

Sefire hukûk-ı düvel ile bahş olunan imtiyâz üç kısımdır: 1. Taarruzdan mâsûniyet; 2. Muâfiyât-ı adliye; 3. Bazı muâmelât-ı ihtirâmkârâne.

Taarruzdan mâsûniyet: Öyle bir sıfattır ki onunla ittisâf eden her nev' ta'kîbâtan vabestedir. Sefirlerin bu imtiyazdan istifâdesi eser-i nezâket değil lüzum ve zaruret neticesidir. Mâsûniyet, sefirin hem şahsına, hem ikametgâhına tatbik olunabilir.

Mâsûniyet-i şahsiye: Devletlerin hâkimiyet ve istiklâl gibi hukûk-ı asliyelerinin bir netice-i zarurîyesidir. Sefirler de devleti temsil ediyorlar; sefire tecâvüz, temsil ettiği devlete, kavme ve bilvasıta düvel ve akvâm-ı sâireye tecâvüz demektir.

İkâmetgâhın mâsûniyeti: Mahâkim ve zâbıta-i mahalliyyenin, gümrük vergi memurlarının dâire-i tahkîkât ve teftişâtından sefirin ikâmetgâhı kâidetden mâsundur. Bu hâl sefirin haiz olduğu istiklâl ve masûniyet-i şahsiyenin hem neticesi hem de sureti-i tatbikiyesidir.

Muâfiyet-i kazâiye: Sefirler nezdine memur olduğu hükümdârın mahâkim-i hukûkiye ve cezâiyesinden müstesnadırlar. Sefir ikâmet ettiği mahalın kavânînine riâyete mecbur ise de aleyhine vâkı' olacak şikâyet ancak hükümet-i metbû'asına veya hükümet-i metbu'ası mahâkimine arz olunur.

Kâzâ-yı cezâiyeden muâfiyet: Sefirin bu muâfiyetini bazı müellifler hariç ez memleket farziyesine binâendir, derler. Hâlbuki bu farziye fâidesiz, mübhem, yanlış binâen aleyh tehlikelidir. Bazı müellifler ise mâsûniyet imtiyazındandır, derler pek doğrudur. Sefirler bu mâsûniyet imtiyazından arzusıyla ferâgat edemez ve şahid sıfatıyla da mahkeme huzuruna davet olunamaz.

Kazâ-yı hukûkiyeden muâfiyet: Mahâkim-i hukûkiyenin salâhiyet hükmiyesi esâsen eşhâs için ikametgâha, emvâl için iş bu emvâlin bulunduğu muvâka'a tâbi'dir. Cihet-i hukûkiyede bir devlet sefiri mahâkim-i mahalliye'nin dâire-i salâhiyetinden hâriçtir.

Sefir hükümdarının izniyle cihet-i hukûkiyede bu imtiyazından vazgeçebildiği gibi, mahâkim huzurunda ikâme ettiği da'vâda kabul olunur. Bu halde her türlü muâmelâta katlanmak lazımdır. Fakat deyn için habs, vaz'-ı hacz gibi icrâyâ taalluk eden şeylerin hiç biri icra olunmaz.

Nezâketen bahş olunan imtiyâzât: Bazı devletlerde gayet vâsi', bazı yerlerde de mahdûddur. Fakat umûmiyetle kabul edilen muâfiyât şunlardır:

1. İcrâ-yı âyin hakkı; 2. Muâfiyet-i teklif; 3. Memurîn sefâret üzerinde hüküm etmek salâhiyeti.

2.6.10. Muâhedât-ı Beyne'd-Düvel

Mevcûdiyet-i hukûkiyeye haiz olmak, eşhâs-ı hükmiyeden bulunmak itibarıyla devletlerde leh ve aleyhlerinde hukûk ve vazâifin terettübüne ehildir ve efrâd gibi yekdiğerine mukâvelât veya ef'âl ile irtibât eder.

Devletlerin yekdiğerine karşı taahhüdâtı muâhedât, mukâvelât, kartel, beyânnâme gibi evrak ile tayin olunur.

Devletlerarasında mevzû'u, gayesi, âkidinin aded ve kuvveti haiz ehemmiyet olan ukûde "muâhede"; mevzû'-ı siyasi olmaktan ziyade iktisâdî bulunan ukûde "mukâvele"; papalar ile Katolik hükümdar arasında mezhebe müteallik olarak mün'akid ukûde "konkorda"; memurîn-i idare ve askeriye tarafından akd edilen ihtilafilerine sadece "beyânnâme" denir.

Muahedenin şerâit-i asliyesi: Rızâ-i tarafeynden, âkidlerin ehliyetinden, meşrû' ve mümkünül-husûl bir mevzû'un mevcudiyetinden ibarettir.

Ehliyet: Hakk-ı saltanatı tam ve müstakil devletler akd muâhede edebilirler.

Mevzû'-ı muâhedâtın meşruiyeti: Esâret-i zenciyeyi, asker ve tâifelerin firarlarını, kaçakçılığı men' için akd olunan muâhedâtın mevzû'u meşrû'dur.

Şerâit-i Hâriciye: Muâhedeler bir mukaddeme ile murahhasların elkâb ve esâmîsini, sınıf memuriyetlerinin beyanını, muahedenin mevâd-ı mündericâtı tarafeynin

rızâsını muhteva bir mâtde-i intihâiyyeyi, akd olunan mahal ile tarihi, kaç nüsha tanzim olunduğunu, müzâkereye memur olanların ismiyle imzasını muhteva bulunur.

Mukaddeme müzâkerenin ilel ve sebebi zikr ile başlar. Muâhedeyi yalnız imza etmeleri kâfi değildir. Tasdik de olunmalıdır.

Muâhedâtın Tasdîki: Her devlet kavânin-i esâsiyesinin ta'yîne göre muâhedâtı bizzât veya kuvve-i teşriye ile birlikte tasdik eder. Hükümdârânın bizzat akd ettikleri muâhedeler muhtâc-ı tasdik değildir. Muâhedeler tasdik ve tasdiknâmeler taâtî olunduktan sonra mer'i-yi'l-icra olur.

Hükûmât-ı Sâirenin Müşâreketi: Kâideten muâhedeler ancak âkidler için mecburi'l-icrâ ise de üçüncü bir devlet de iştirâk edebilir. Bu iştirâk-ı muahedenin akdinden evvel mesâ'i-i cemîle sarfı ile etnâ-yı akidde tavassut ile akidden sonra kabul ve tasvib ile olur.

Mesâ'i-i Cemile: Ya tarafeyn-i âkideynin talebi üzerine veyahut evvelce vâkı' olan taleb üzerine olur.

Tavassut: Mesâ-i cemileden daha muayyen ve daha resmi bir mahiyettedir.

Tasvîb: Hükûm-i muâhedeyi âkideynden mâ'adâ olan devletin suret-i kat'iycede kabul etmesidir.

Muâhedenin Tefsîri: Muâhedenin bazı mevâdında ibhâm, tezâd ve tenâkuz görülürse tefsir edilir. Akd eden devlet murahhaslarının esnâmı akidde verdikleri mana esastır. Tefsir için bir kuvve-i fâikaya mürâcaat edilmez. Yalnız tefsir protokole derc olunur.

Muâhedenin Temini: Devletler kendi lehlerinde olarak diğerk bir hükümet tarafından imza edilmiş olan muâhedâtın icrası hakkında bazı teminât almak ihtiyâtkârlığında bulundukları vardır. Bir veya birkaç devlet tarafından diğerk devletlerin akid etmiş oldukları muâhedenin tamamen veya kısmen mer'iyetini tekâfûlüne "Teminat-ı Düveliye" denir; fakat devletler işgal ve irtihân-ı arazi suretiyle de teminat almışlardır. Zamanımızda bunun emsali pek çoktur. İşgal olunan arazide dâyin devletin hakk-ı hâkimiyeti yoktur. Medyunundur. Vefâen ferâğ gibidir.

Devletler tarafından istikrâz olunan mebâliğin fâiz ve ra'sü'l-malının mütetazzimen îtâsı için a'sâr gibi, gümrük vâridâtı gibi gösterilen karşılıklara da "Teminât-ı Mâliye" ıtlak olunur.

Muâhedâtın Netâici: Hükümdarn tebeddülü, eşkâl-i hükümetin tağyiri muâhedâtın mer'iyetine tesir etmez. Usulü dâiresinde akd olunan muâhedât-ı düvel âkidece mecburi'l-icrâ add olunur. Cebr ve kuvvetle akd edilmiş olan muâhedâta da cebr ve kuvvet suret-i müettimene de bertaraf edilmek esbâbı istihsâl edilemedikçe riâyet lazımdır. Bu halde eğer riâyet edilmese ya muhârebe tevâlî eder veyahut gizli bir cidâl hükümrân olarak münâsebât-ı düveliye berbâd olur. Unutulmamalıdır ki muâhedâtta kuvve-i te'yidiye-i mâddiyye hâlâihtiyaç vardır.

Muâhedelik Hitâmı: Devletlerarasındaki muâhedâttan münbais vazâif ve taahhüdâtı nihâyete erdiren esbâb bervech-i âfîdir.

1. Muâhedenin tamamen ve kâmilan icra edilmiş olması; 2. Müddet-i muayyenenin inkızâsı; 3. Sarâhaten zikr edilmiş olan bir şartın infisahının tahakkuku; 4. İcranın ta'zîr ve adem-i imkânı; 5. Muâhedenin kendisine bahş etmiş olduğu hukûktan devletin ferâgat etmesi; 6. İkâle, -telâhuk ve rızâ-i tarafeyn ile-; 7. Muâhedede munderiç şarâit dâiresinde muâhedenin feshi; 8. Muâhedenin akdini intâc eden esbâbın münkazî olması; 9. Muâhedenin düvel-i âkideden biri tarafından adem-i icrası; 10. İ'lân-ı harb.

Fakat harb için akd olunan mukâvelât harb zamanında mer'idir; münfesiht olmamak lâzımdır. Münâsebât-ı sulhiye için akd olunan muâhede-i harb ile münfesihtir.

2.6.11. Hakk-ı Harb

Muhtelif tariflerin hülâsasına göre harb, hakkın silahla takib olunduğu halidir. Hâl-i sulh akvâm arasında ihtilâfât-ı mütekâbileden, onların yekdiğerinin hukûk ve vazâif ve menâfi'na mütekâbilen riâyet etmelerinden tahassul eder. Vazâifin tanınmaması, hukûkun inkâr olunması, menâfi'a muâraza edilmesi, devletler beyninde ihtilâfı tevlîd eder.

Bu gibi ihtilâfât, vesâit-i maslahâne veya muâmelât tazyikiye ile hal ve tesviye ve raf' ve izâle olunur. Fakat vesâit-i maslahâne, mesâ'i-i cemîle, tavassut, tahkim keزالik muâmelât-ı mütekâbile gayr-ı mümkn, nâkâfî yahut red edilmiş ise fasl-ı ihtilâf için çare yalnız harbtır.

Harbın lehinde de aleyhinde de bulunanlar vardır. Lehinde olanlar barbı tahsîn ve müdâfaa ve harbe ahlak itibarıyla netâic-i hasene isnâd ederler. Aleyhinde bulunanlar “İnsanın hem cinsine revâ gördüğü bu müthiş harb, bunca âilelerin baht-ı ikbâlîni,

bunca insanların saadet halini târûmâr eder. Harb her ne kadar hukûkun teşkilâtına yardım ederse de insanların maksudu, gaye-i âmâlî değildir” derler.

Şâyân-ı dikkattir ki tarih, netâic-i haseneyi mu’da, ihdâs-ı münâsebâta ve mehâric-i ticariye peydasına bâdî olmuş birçok muhârebât gösteriri. Ezcümle arab ulûm ve sanayi’inin avrupanın bir kısmına intişârına sebep olan, şark ile münâsebât-ı ticariye tesisine meydan veren, avrupada kavâid insâniyetkârânenin intişâr ve tavassu’una hizmet eden muhârebât-ı salibe olmuştur.

Devletlerce istiklâl ve saltanatın, emniyet ve asayiş ve namusun müdafaası kasdıyla isti’mâl-i kuvvete müracaat-ı insaniyetin ahvâl-i mâziye ve hâliyesine göre ma’kuldür.

2.6.12. Uhûd-ı Atfika

2.6.12.1. İmtiyâzât-ı Ecnebiye

Müstakil olan her devlet dâhil-i memâlikinde tensîb ettiği kavânîni vaz’ ve tatbîk etmek lazım geldiği halde kısmen devr-i futûhâtımızda istilâ ettiğimiz memâlikin seyyiât idaresi cümlesinden olarak, kısmen de cereyân-ı umûmiye kapılarak mürûr-ı zaman ile düvel-i sâire teb’aları hakkında imtiyazât gayr-ı makule mazarayı hâvî birçok taahhüdâta girmiş bulunuyoruz. Bir suretteki pek mühim noktalarda memleketimizde ecnebi olmak Osmanlı olmak ziyanına temin-i fevâid etmektedir.

Şarkı Roma İmparatorluğu’nun tahtekâhı olan Kostantaniye bir tarik-i ticârî olmak itibarıyla bahr-ı sefid sevâhilinde ticaretle geçinen Pisa, Cenova, Venedik gemileri buraya uğrarlar. Bazı ecnebi tüccarı Kostantiniye’de ikâmet ederlerdi. Bizans Hükümeti seyyiat idaresi neticesi olarak daha 1060 da Venediklilere imtiyâz verdiği gibi tahkim-i mevki’ dâiyesiyle İmparator Emanuel Kominos’da 1155’de ecnebilere ve bilhassa Cenovalılara bâ ahdnâme müsâadât-ı mahsusa ve onların bir mahal-i mahsusda yerleşmelerine, bir Pazar mahali ile bir iskele tesis ve bir kilise inşa etmelerine mezuniyet îtâ etmiş idi.

1192’de Pisalılara da bazı imtiyazât verildi ve bu suretle İstanbul’un hemen bütün kısım sâhiliyesi zindan kapısından yalı köşküne kadar Latinlerin eydiye-i ticaretine geçerek ehâli-i mahliye iskeleden ve ticaretten mahrum denecek bir râddeye gelmişti.

Müteâkiben Fransa, Almanya, İngiltere hükümdârânının bi'l-defaât iştirak ettiği ehl-i salîb muhârebelerinin dördüncüsü bahren ve İstanbul tarikiyle vakı' olarak Latinler tarafından bu isnâda İstanbul feth ve teshîr ve yağma edilmiş ve İstanbul'da bir Latin İmparatorluğu ihdâs olunmuştu, hanedân-ı kadîm efradından Paleolog 57 sene sonra İstanbul'u tekrar zabt ve Latinleri oradan tard etmiş ve Venediklilerle Pisalıların ve Cenevizlerin balyoz konsolos Potostatus namıyla kendi memleketleri tarafından gönderilen memurların hükmü altında kavânîn-i mahsusalarıyla idare olunmalarına ve Cenevizlerin de, Pisalıların da, Venediklilerin de bahren ve berran her nev' ticaret için her nev' tekâliften muâf add edilmelerine müsaade etmiş idi. Cenevizlerin tekrar gelip Galata'ya yerleşmelerini müteâkib Paleolog ile aralarında bir muâhede akd olunmuştur ki şu mevâdı şâyân-ı dikkattir: "Eğer bir veya birkaç Ceneviz veya mahmiyeleri hükümet-i mahalliye teb'asından birini veya bir kaçını kavlen veya fiilen ızrâr ederlerse Ceneviz Podesda'sı zarfından kanunen mücâzât olunacaklardır." "Cenevizler derya veya karada icra-yı şekâvet edip hükümet-i mahliye teb'asını veya arazisini ızrâr eder ve onun üzerine derdest edilirse Podestas tarafından kanunen mücâzât olunacaklar ve tutulmazlarsa zarar ve ziyan mücrimlerin emvalinden olmak üzere Ceneviz cemaati tarafından tatmin edilecek" ve ilâ-âhir. 1304 sene-i efrençiyesinde İmparator Anderonikus ile akd ettikleri bir muâhede neticesi olarak Galata'da mukim Cenevizler hükümet-i mahliyyeye resm-i gümrük vermedikleri gibi Ceneviz tacirlerinden kendi nâmlarına gümrük almaya başlamışlardır. Bu vâridât hükümet-i mahliye vâridât-ı rûsûmiyesinin hemen yedi misline "iki yüz bin liraya" baliğ olmuştu. Galata'ya hükümet-i mahliyenin hiç müdâhalesi kalmamıştı, câniler oraya ilticâ eder, kurtulurdu.

İşte Osmanlılar İstanbul'u feth ettikleri zaman Galata'da böyle imtiyâzât-ı vâsi'aya sahip bir müsta'mere-i ecnebiye bulunduğu gibi Sultan Selim, evvelde Mısır'ı dâire-i futûhâtına aldığı zaman orada vaktiyle Fransa kralı 9'uncu San Lui'ye verilmiş, bir imtiyâz fermanıyla Kansu Gavri tarafından az evvel verilmiş bir fermâna müsâdif olmuştu. San Lui'ye de İskenderiye ile Şam'da birer konsolos bulundurmasına müsaade edilmiş ve teb'asının oraya gidip gelmesine ve ticâret edilmesine ruhsat verilmişti. Suriye sevâhilinde Avrupalılara ve Trablus-ı arapta da bilhassa Fransızlara bu yolda müsâadât îtâ olunmuştu.

O zamanlarda avrupada akvâmın yekdiğeriyle ihtilâtı şimdiki gibi sehîl ve kesîr olmadığından ve muhâceret devrinin bakiye-i te'sirâtınân olarak şahsiyet-i kavânîn²⁵¹ usulü cârî olduğundan bir ferd-i ecnebi nereye gitse mensub olduğu devletin kanunları dâiresinde yaşamak îtiyâd ve ihtiyacında bulunuyordu.

Avrupada itiyâdât ve temâyülât bu merkezde olursa lisan, âdât, emzice ve ırk ve din ve sâire nukât-ı nazarından bizden tamamen ayrı gayrı bulunan akvâm-ı arabîyenin aktâr-ı şarkiyedeki mevki'i bütün bütün farklı idi. İşte ecnebilere kendi kanunları dairesinde. Kendi memurlarının taht-ı hükmünde, ayrı mahallelerde yaşamak için müsâadât taleb ettiren ve akvâm-ı şarkiyeyi mutâlib vâkı'ayı ıskâya sevk eden esbabdan biri bu haldir.

Diğer taraftan hazreti Fatih esnâ-yı fetihde Cenevizlerden yardım gördüğünden ilk zamanlar onların dersaadetteki imtiyâzâtını ilga etmediği gibi Selim evvelde Mısır'daki imtiyâzı tasdik etmiş ve Avrupalıların memâlikimizde şerâit-i ikâmetini tayinde Bizans ve Latin Hükümetlerinin bu suretle hazırladıkları esaslar aktâr-ı şarkîye ile münâsebâtta Avrupalılar içind dâima, imtisâl olunur. Kavâid ve teâmül sırasına geçerek devletimizde bu halin âtî için, zamanımız için ne yaman bir felâket olacağını anlayamayarak mühimsememiştir.

Fransa Kralı Birinci Franso'nun Almanya İmparatoru Beşinci Şarl'a mağlub ve esir olarak Sultan Süleyman'dan niyazda bulunması ve taraf-ı şehryârîden Macar Kralı nasb olunan Yânuş'a karşı Şarl'ın birâderi Ferdinand'ın Macaristan Krallığına iddi'a-yı hukûk ederek Yânuş'u asker sevkiyle firara mecbur etmesi üzerine Şarl'a i'lân-ı harb ile asâkir-i Osmaniye'nin Viyana kapılarına, donanma-yı Osmanlı'nın da İtalya ve hatta İspanya sahiline dayandığı malumdur. Fransa bu dostluktan şuan tarihîden bi'l-istifâde i'zâm ettiği sefirlerden Jan Dolafora vasıtasıyla ilk istiyâzât-ı atîka fermânını almıştır. Şevket-i Osmaniye'den bütün avrupanın titrediği bir sırada böyle bir fermân bir lûtf ve âtıfet ve ihsân idi. Böyle imtiyâz istihsâlinde teb'alarının lisan bilmedikleri, ta'birât-ı şer'îye ile mümâreseleri olamayacağı, maksad aksâ-yı islam adaletin muhafazası olduğu, mahâkim-i Osmaniye'nin beyhude işgal ve tasdî'ine lüzum bulunmadığı gibi yollara müracaat olunur idi.

²⁵¹ İzâhât-ı Şifâhiye.

O zaman ecnebler böyle şimdiki gibi her tarafımızı almamışlardı. Bazı büyük şehirlerin muayyen mahallerinde ikamet ediyorlardı. Bugün bizi ezen, küçülten, kendi memleketimizde bizi misafir haline koyan imtiyâzâtın sadık bir tarihçe-i imtiyâzı budur.

İmtiyâzât-ı adliyenin hülâsâsı da²⁵² bervech-i âtidir:

1. Memâlik-i Osmaniye’de aynı tâbi’iyet bulunan ecânib arasındaki da’ava, - bu nev’ da’ava gerek cezaya, gerek hukûka aid olsun konsoloshanelere aidiyeti müsellimdir. İlâmâtın icrası da kendilerine aiddir. Emvâl-i gayr-ı menkûleye müte’allik da’ava ile terikât-ı gayr-ı menkule muâmelâtı bundan müstesnadır. Alâmet-i fârikadan mütevellid da’avâ muhtelefün fihir. Bu bâbda bizce mahâkimimiz, sefaretlerce kendi mahkemeleri salâhiyettâdır.

Muhtelif tâbi’iyette bulunan ecânib arasındaki da’avâ. Da’avâ-i hukûkiye ve ticariye fiilen müdde’î aleyhin mensub olduğu konsoloshânelerde ru’yet olunuyor. Da’avâ-i cezâiyede bâb-ı âlî ile sefârât arasında şiddetli bir ihtilâf berdevâmdır.

Ecânibin Tasarruf Emlâkına Mütedâir Nizâmnâmeden Mütevellid İhtilâfât:

Nukât-ı Müttefekun Aleyha: 1. Terikât-ı gayr-ı menkûleye müte’allik hususât, bunlar kavânîni Osmaniye’ye tâbi’dir. Konsoloshâne yalnız vârislerin isimlerini bildirir. Mahâkim-i şer’iyyenin bu husustaki salâhiyeti de sefaretlerce zamnen musaddaktır. Yalnız eşhâs-ı sâlise tarafından bu bâbda ikâme olunacak da’avâ birinci mahkeme-i ticarette ru’yet olunur. 2. Gayr-ı menkûlâtın vasiyetinde ecnebi kanunları mu’teberdir. Vasiyetnâme gerek Osmanlı gerek ecnebi kanununa müvâfık olarak tanzîm olunabilir. Yeterki emlâk-ı vasiyet caiz olan kısımdan olsun.

Nukâd-ı Muhtelifun Fîhâ: 1. Sefâretler nizâmının ikinci maddesinin Fransızcasında mahâkim-i Osmaniye makamında Anx tribunaux civils ottomans denilmiş olmasına istinaden mahâkim-i şer’iyyenin salâhiyetini kabul etmiyorlar. Devlet-i aleyh mahâkim-i şer’iyyenin salâhiyetdâr bulunduğunu iddi’a ediyor. 2. Yine bu nizâmın Fransızcasında emlâka müteallik kâffe-i hususât yerine Toutes actions réelles tabiri isti’mâl edildiğinden aynden mâ’adâ tasarruf da’vâlarında mahâkim-i Osmaniyyenin salâhiyet-i mutlakası inkâr edilmekte ve Action psrsonnelle lerde mahâkimimize gitmeği red etmektedirler. Devlet aleyhçe bir sebeb-i tefrîk meccud olmadığından Türkçe metnin ıtlâkını muhâfaza etmek tabiidir. Bunlardan yalnız îcâre

²⁵² Tafsîlât ve teşrihât-ı şifahiye.

müteallik olanlarda ecnebi müste'cirin tahliyesi meselesi bir neticeye rabt olunabilmiştir.

Ecnebi ile Osmanlı beyninde bin kuruşa kadar olan da'vâlar mahâkim-i hukûkiyede yalnız tercümânın vücuduyla ru'yet olunur. Fakat konsolosun ikametgâhına dokuz saatten ziyade ba'de ve mesâfede olan yerlerde bu bin kuruşa kadar olan dağâvîde tercümânın huzuru meşrût olmadığı gibi ecnebiler kazâ-i bidâyet mahâkimine bi'l-müvâfaka mürâcaat ederek da'vâlarını fasl ettirmek salâhiyetini hâizdirler. Bu hakde da'vâlar bin kuruşu mütecâviz olsun olmasın tercüman bulunmaz, bunda ittifâk vardır.

Dokuz saatten uzak mahallerde bin kuruşu mütecâviz da'avîde tarafeyn mahkemeye müracaatta ittifâk edemezlerse bâb-ı âlî bunlar da'ava-i hukûkiye ise yine Osmanlı gibi ru'yet olunur, diyor; sefâretler kabul etmiyor.

2.6.13. Osmanlı ve Ecnebi Arasındaki Da'avâ

2.6.13.1. Mevâd-ı Hukûkiye ve Ticâriye

Nukâd-ı Müttefikun Aleyhâ: 1. Birinci mahkeme-i tüccarının suret-i teşkîlî ve ru'yet edeceği da'avâ. Mahkeme üç Osmanlı iki ecnebi âzâdan mürekkebdir. İcâr ve isticâr ve bin kuruşa kadar olan hukûk da'vâlarından mâ'adâ ecnebi ve Osmanlı beynindeki bilcümle da'avâ-i ticariye ve hukûkiye burada muhteliten ru'yet olunur. 2. Esnâ-yı ru'yet-i da'vâda ve esnâ-yı müzâkerâtta tercümân bulunur. 3. Osmanlı ve ecnebi beynindeki da'ava mahâkim-i Osmaniye'ye râci' ise de evvelen, konsoloshâne de ru'yet olunan bir tereke işinden vârisler meyânında Osmanlı varsa konsoloshâne mahâkimine mürâcaat eder. Sâniyen ecnebi müflisin dâyinleri meyânında Osmanlı varsa konsoloshaneye gider. Sâlisen, ecnebinin kavânîn-i şahsiyesinden dolayı iddiâsı bulunan Osmanlı konsoloshâne mahâkiminde bunu temhîd eder. Ama Osmanlı müflisin dâyini ecnebide olsa mahâkime-i Osmaniye'ye râci'dir. Tercümân ve âzâ-yı ecnebiye bulunmaz.

Nukâd-ı Muhtelifun Fîhâ: 1. Ecnebi ve Osmanlı beynindeki da'avayı ru'yet eden mahâkim-i hukûkiyenin suret-i teşkili. Sefâret azâyı ecnebiyenin burada da huzurunu iddia etmekte, bâb-ı âlî işgâ etmemektedir.

1. Âzâ-yı muâvenenin derece-i salâhiyeti.

2. Tercümanın mukarrerâtı imza etmesinin netâici: Bizce tercümanın imzası, huzûrünün isbâtına medâr olmaktan başka bir ehemmiyeti hâiz değildir. Binâen aleyh kararı imzâdan istinkâf etse dahi alâkadârâne tebliğ olunabilir. Sefaretlerce tercümanın imzası bulunmayan mukarrerât keen-lem-yekûn hükmündedir.

3. Tatbik olunacak ahkâm ve kavânîn: Kanun-ı ticarete mezkûr olmayan mevâd için mecelleye müracaat olunur, Fransa kanununa değil. Sefâretler aksini iddiâ etmek istiyorlar.

İ'lâmât-ı Hukûkiye ve Ticâriyenin İcrâsı: Teb'a-i Osmaniye aleyhine ve teb'a-i ecnebiye lehine sâdır olan i'lâmâtın icrası memurîn-i Osmaniye'ye râci'dir. Bu müttetikun aleyhtir, teb'a-i Osmaniye lehine ve teb'a-i ecnebiye aleyhine sâdır olan i'lâmâtın suret-i icrâsı ve hangi kanuna göre icra olunacağı meselesi ittifâk ile takarrür edememiştir.

Mevâd-ı Cezâiye: Teb'a-i Osmaniye aleyhine bir ecnebi ve bir ecnebi aleyhine teb'a-i Osmaniye tarafından irtikâb olunan cerâimin muhâkemesi Osmanlı mahâkimine râci'dir. Esnâ-yı ru'yet-i da'vâda tercüman hazır bulunur. Yalnız Belçika ve Amerika sefaretleriyle bu bâbda ihtilâf vardır. Onlar teb'a-i Osmaniye aleyhine irtikâb cürm eden Belçikalı veya Amerikalıların muhâkemesine salâhiyetdâr olduklarını iddia ediyorlar, bu iddia berdevâmdır.

Mesâkin-i Ecânibe Suret-i Duhûl ve Taharrî: 1. İstimlak protokolünde tayin edilen ahvalden mâ'adâ ecnebi meskenlerine konsoloshânedan memur bulunmadıkça girilmez.

2. Kahvehânelere, tenezzüh mahallerine, müskirât satılan yerlere, bu gibi mahaller ecânibin taht-ı isticârında bulunsan bile, memurîn-i Osmaniye bilâ kayd ve şart dâhil olur ve icrâ-yı tahrîbât ederler.

3. Ecnebilerin taht-ı isticârında bulunan oteller ve misafirhâneler, buralara duhûl için konsoloshânedan memur bulundurulması bâb-ı âlice nazari olarak kabul edilmişse de fiiliyâtta memurîn-i zâbıta bilâ kayd giriyorlar.

Ecnebi teb'anın taht-ı isticârında bulunan matba'alarla kitabçı dükkânlarında icra olunacak taharriyât, sefâin derûnunda icra edilecek taharriyât, bu bâbda bâb-ı âlî ile sefârât arasında ittifak yoktur. Sefâretler sefâin dîrûnundaki taharriyâtın ancak kendi memurları marifetiyle icrası lüzumunu iddia ederler.

Suret-i Tevkîf: Cürm meşhûd halinde memurîn-i Osmaniye teb'a-i ecnebiyeyi ecnebi konsoloshanesinden memur bulunmayarak derdest ve tevkîf edebilirler. Bu cihet müttetikun aleyhtir. Bundan mâadâ ahvâlde teb'a-i ecnebiyenin kable'l-hükm tevkîf meselesi muhtelefun fihtir. Fiiliyâtta kim derdest ederse o tevkîf ediyor. Sonra mesele sefârât ile bâb-ı âlî arasında hall olunuyor.

Tercümanın Huzûru: Tercümanın tahkîkât ve muhâkemâtın bilcümle safahâtında huzuru takarrür etmiştir. Yalnız mahkeme-i temyizde bulunmaları kabul edilmiş değildir. Bizce imza tercümanın huzurunu isbâta medâr olmaktan başka bir mahiyeti hâiz değil, onlarca hakk-ı imza tamamen sabittir.

Şuhûd: Sefâretler şuhûd-ı ecânibin muhâkeme ancak tercüman marifetiyle celbi ve onun huzurunda istimâ'ı lazım geleceğine iddia ediyorlar. Biz de ona mukâbil Osmanlı şâhidlerini konsoloshânedan talep vukuunda göndermiyoruz.

Kanun-ı cezanın tatbiki hakkında ittifak vardır. Usûl-ı cezamız henüz zamnen kabul edilmiş olduğundan ecânibin inde'l-îcâb bu kanun ahkâmına itirâz olunabileceği ve tercümanın adem-i huzurundan dolayı adem-i kabule salâhiyetdâr oldukları fikrindedirler.

İ'lâmât-ı Cezâiye: Mahâkim-i Osmaniye tarafından mahkûm edilen teb'a-i ecnebiyenin habsi sefâretlere göre kendi konsoloshanelerine râci'dir. Yalnız Avusturya bu haktan ferâgat etmiştir. Bâb-ı âlî mahalli hapisâhanelerde habs edilmeleri iktizâ edeceğini iddia etmektedir. İhtilâf berdevâmdır, fiiliyâtta mahkûm kimin elinde ise onun sözü oluyor.

İmtiyâzât tasnif olunursa dokuzu ahdî, dördü taâmülî olmak üzere on üçe kâbil-i ircâ'dır:

İmtiyâzât-ı Ahdiye: 1. İki ecnebi beynindeki da'avâ-i hukûkiye ve cezâiyenin konsoloshanelere aidiyeti; 2. Teb'a-i Osmaniye ile ecnebi beynindeki da'avînin esnâ-yı ru'yetnde tercümanın hazır bulunması; 3. Mahâkim-i Osmaniye'ye celb olunacak teb'a-i ecnebiyenin konsolos veya tercüman marifetiyle celb ve ihzârı; 4. Teb'a-i Osmaniye ile ecânib beynindeki da'avînin sened ilee isbâtı; 5. Teb'a-i ecnebiye aleyhine verilen i'lâmât ile mahkûmun bih mübâlağadan dolayı yüzde ikeden ziyade harç alınması; 6. Mahâkim-i Osmaniye tarafından teb'a-i ecnebiye aleyhine verilen i'lâmât-ı hukûkiyenin aid olduğu konsoloshanelerce icrası; 7. Mahâkim-i Osmaniyeden habsine hüküm verilen

ecânibin konsoloslarca habs olunmak üzere onlara teslimi; 8. Mesâkin-i ecânibe suret-i duhûl; 9. Tereke muâmelâtının konsoloshanelere aidiyeti.

Teâmülen Takarrur Eden İmtiyâzât: 1. Tercümanın esnâ-yı müzâkerâtta da huzuru ve mukarraratı imza etmesi; 2. Da'avâ-i muhtelita da âzâ-yı ecnebiye bulunması; 3. Bin kuruşu mütecâviz da'avâ-i hukûkiyenin birinci mahkeme-i ticarete muhteliten ru'yeti; 4. İflas eden ecânibin masalih-i iflâsiyelerinin konsoloshanelerce ru'yeti.

Hakk-ı Tard ve Teb'id: Devlet-i Osmaniye'de memâlikinde sakin olan efrâd ecânibi inde'l-icab tard ve teb'id edebilir. Ancak böyle lüzum hukûku görülenlerin doğrudan doğruya tard ve teb'id olunmaları lazım gelirken uhûd-ı atîka icabınca teb'a-i ecnebiye hakkında hükümet-i seniye'nin hukûk hâkimiyeti bi'l-vâsıta cereyân ederek ale'l-ıtlak bir tedbir-i idâri ve adliyenin konsolosları marifetiyle tatbiki icab edeceği iddia edildikten bu halde kanunen mûcib-i ceza bir fiil işlememekle beraber memalik-i Osmaniye'de devâm-ı ikâmeti asayiş-i memleketi ihlale bâdî olacak bir ferd-i ecnebinin teb'idî içinde bir kere konsolosuna müracaat edilir, tallül görölürse doğrudan doğruya çıkarılır.

2.7. İş Bu Kitabımızın Hîn-i Tahrîrinde Elimizde Bulunup İstifade ve Tedkîk Edilen Âsâr:

Mecelle.

Muhammed Celal Bey Efendinin Ticâret-i Berriye Kanunu Şerhi.

Ahmed Salâhaddîn ve Cemil Bey Efendilerin Hukûk-ı Umûmiye-i Düveli.

Kâlûn'un Hukûk-ı Düvel.

Hakkı Paşa'nın Hukûk İdâresi.

Şuayb Merhûmun Hukûk İdâresi

Ceza Kanunu.

Usul-ı Cezâiye.

Gâron'un Hukûk-ı Cezâsı.

Usul-ı Hukûkiye.

Ceride-i Adliyeler.

İsmail Hakkı Efendinin Vesâya ve Ferâizi.

Mahmud Esad Efendinin Vesâya ve Ferâizi.

Periye'nin Mâlûmât-ı Kanuniyesi.

Zihni Efendi'nin Münâkehât ve Müfârakâtı.

Üç Senedir Meclis-i Mebusan'dan Geçen Kanunlar.

Code Civil.

Kâzım Bey'in Hukûk-ı Mevzûâ'sı.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, Samet. *Babamın Arkadaşları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2011.
- Ahmet Cevdet Paşa. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1300/1883.
- Ahmed Şuayb. *Hukûk-ı İdâre*. Dersaadet (İstanbul): Hürriyet Matbaası, 1326-1328/1910-1912.
- Atar, Fahrettin. “Mahkeme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/338-341. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Aydın, Mehmet Âkif. “Mahkeme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/341-344. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- B.H. Tevfik. *Yeni Mâlûmât-ı Kanuniye*. İstanbul: Karabet Matbaası, 1329/1913.
- Bonfils, Henry; Fauchille, Paule. *Hukûk-ı Umûmiye-i Düvel Birinci Kısım*. çev. Ahmed Selahaddin. İstanbul: Matbaa-i Jirair-Kiteon, 1325/1909.
- Bonfils, Henry; Fauchille, Paule. *Hukûk-ı Umûmiye-i Düvel Üçüncü Kısım*. çev. Mehmed Cemil Bilsel. Dersaadet: Mürettibin-i Osmaniye Matbaası, 1328/1912.
- Cumhuriyet*. “Acı Bir Kayıp” (26.11.1950), 3.
<https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/1950-11-26/3>
- Cumhuriyet*. “Acı Bir Kayıp” (13.12.1942), 1.
<https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/1942-12-13/1>
- Cumhuriyet*. “Haydar Rıfat B. Dün Sabah Hapisaneden Çıktı!” (28 Nisan 1931), 2.
<https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/1931-04-28/2>
- Çalış Halit. “Kişiler Hukuku”. *İslâm Hukuku*. ed. Talip Türcan. 261-280. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Baskı, 2016.
- Demir Yıldız; Peşe Ahmet M. “İslâm Hukuk Sistematiği ve Literatürü”. *İslâm Hukuku*. ed. Talip Türcan. 107-122. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Baskı, 2016.
- Ekinci, Ekrem Buğra. *Osmanlı Hukûku: Adalet ve Mülk*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 6. Basım, 2019.
- Elmalılı M. Hamdi Yazır. *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*. İstanbul: Klasik, 2011.

- Er, Hamit. *Medreseden Mektebe Geçiş Süresince Darülhilafe Medreseleri*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukûk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Yayınları, 7. Basım, 2019.
- Gayretli, Mehmet. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kanunlaştırma Çalışmaları*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 1. Baskı, 2015.
- Gözler, Kemal. *İdare Hukûku*. Bursa: Ekin Yayınları, İkinci Baskı, 2009.
- Günay Hacı Mehmet. "Devletler Hukuku". *İslâm Hukuku*. ed. Talip Türcan. 537-556. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Baskı, 2016.
- Günyol, Vedat. "Türkiye'de Çeviri". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. ed. Müçteba Anğ vd. 2/327. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- Halil Fevzi. *Mâlûmât-ı Kanuniye*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333/1917.
- H. Raif. *Mâlûmât-ı Kanuniye*. İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası, 1327/1911.
- Haydar Rıfat. *Farmasonluk*. İstanbul: Şirketi Mürettibiye Matbaası, 1934.
- Haydar Rıfat. *Yeni ve Mükemmel Mâlûmât-ı Kanuniye*. İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şurekası, 1327/1911.
- İbrahim Hakkı. *Hukûk-ı İdâre*. 2 Cilt. İstanbul: Karabet Matbaası, 1307/1890.
- İbrahim Hakkı. *Hukûk-ı İdâre*. 2 Cilt. İstanbul: Karabet Matbaası, 1308/1891.
- İbrahim Hakkı. *Mukaddime-i İlm-i Hukûk*. İstanbul: Karabet Matbaası, 1319/1902.
- Kalabalık, Halil. *Kısa İdare Hukûku*. Konya: Sayram Yayınları, İkinci Baskı, 2016.
- Kayıhan, Şaban – Yasan, Mustafa. *Ticaret Hukûku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, Beşinci Baskı, 2017.
- Kâzım. *Telhîs-i Hukûk-ı Mevzûa*. İstanbul: Karabet Matbaası, 1310/1893.
- Köse Saffet. "Aile Hukuku". *İslâm Hukuku*. ed. Talip Türcan. 281-370. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Baskı, 2016.
- M. Âdil. *Mâlûmât-ı Hukûkiye*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1331-1333/1915-1917.
- Manastırlı El-Hac İsmail Hakkı. *Vesâyâ ve Ferâiz Mecmu'ası*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1326/1910.
- Mehmed Servet. *Mukaddime-i İlm-i Hukûk*. Dersaâdet: İkdâm Matbaası, 2. Baskı, 1328/1912.
- Mehmed Seyyid. *Usûl-i Fıkıh – Medhal*. İstanbul: 2011.

- Mehmed Zihni (Hacı Zihni Efendi). *(Ni'met-i İslâm) İslâm Ni'meti*. sad. M. Rahmi, İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1978.
- Oğuzman, M. Kemal – Barlas, Nami. *Medenî Hukûk*. İstanbul: Arıkan Yayınları, 13. Basım, 2006.
- Tevfik Tarık. *Zabıtaya Mâlûmât-ı Kanuniye*. İstanbul: Şems Matbaası, 1326/1910.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi*. 3 Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.
- Tunçay, Mete. *Türkiye'de Sol Akımlar: 1908-1925*. 2 Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Türcan Talip; Yerlikaya Ünal. “Ceza Hukuku”. *İslâm Hukuku*. ed. Talip Türcan. 511-536. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Baskı, 2016.
- Vakit. “Haydar Rıfat B. Dün Öğleden Sonra Hapisten Çıktı” (22 Haziran 1930), 1. <https://www.gastearsivi.com/gazete/vakit/1930-06-22/1>
- Vakit. “Haydar Rıfat Dün Gözyaşları Arasında Gömüldü” (14 Aralık 1942), 3. <https://www.gastearsivi.com/gazete/vakit/1942-12-14/3>
- Yalçın, Mehmet Ali. “YORULMAZ, Haydar Rıfat”, *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*. ed. Atilla Tokatlı. 8/1323. İstanbul: May Yayınları, 1980.
- Yarın. “Ankara'daki Da'vâ Bitti” (13-14 Haziran 1930), 1. <https://www.gastearsivi.com/gazete/yar%C4%B1n/1930-06-13/1>
- Yarın. “Haydar Rıfat B. da'vâsında Şikâyetin aslı yok!” (27 Nisan 1930), 1,2,5. <https://www.gastearsivi.com/gazete/yar%C4%B1n/1930-04-27/1>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Ertuğrul ATMACA

Doğum Yeri ve Tarihi :

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yüksek Lisans Öğrenimi : Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri İslam Hukûku Anabilim Dalı

Bildiği Yabancı Diller : Arapça (Orta)

İş Deneyimi

Stajlar : Bayburt / Anadolu İmam Hatip Lisesi: Öğretmen

Çalıştığı Kurumlar : T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı: İmam-Hatip